

INDREK SCHWEDE

Jalgpalli positsioonist Eestis ja selle
marginaliseerumise põhjustest Nõukogude
anneksiooni perioodil

INDREK SCHWEDE

Jalgpalli positsioonist Eestis ja selle
marginaliseerumise põhjustest Nõukogude
anneksiooni perioodil

Tartu Ülikooli humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Käesolev väitekirj on lubatud kaitsmisele 23. märtsil 2021 toimunud humanitaarteaduste ja kunstide valdkonna ajaloo ja arheoloogia instituudi nõukogu otsusega.

Juhendaja: emeritprofessor Tiit Rosenberg

Oponent: Dr. David Feest, Nordost-Institut (IKGN e. V.) an der Universität Hamburg

Kaitsmine: 4. mail 2021 kell 16.15 videosilla vahendusel.

ISSN 1406-443X

ISBN 978-9949-03-583-0 (trükis)

ISBN 978-9949-03-584-7 (pdf)

Autoriõigus: Indrek Schwede, 2021

Tartu Ülikooli Kirjastus

www.tyk.ee

SISUKORD

MÕISTED, KIRJAPILT, TSITAADID, VIITED	7
LÜHENDID	8
SISSEJUHATUS	9
Jalgpalli leviku ja atraktiivsuse põhjused	10
Historiograafia	15
Uurimisprobleemistik ja töö struktuur	18
Allikad	20
Meetodid	25
1. JALGPALLI POSITSIOON EESTI SPORDIS II MAAILMASÕJA EEL	27
1.1. Jalgpall harrastatuim ja publikurohkeim spordiala	27
1.2. Mängivad kõik rahvakihid	31
1.3. Poliitika- ja ärieliit seob end jalgpalliga	33
1.4. Majanduslik toimetulek ja heategevusmängud	36
1.5. Jalgpalli meediakajastus ja mängijate populaarsus	39
Kokkuvõte	44
2. JALGPALL JA SPORT NSV LIIDUS	45
2.1. NSV Liidu spordielu	45
2.2. NSV Liidu spordi eesmärgid	47
2.3. Publiku- ja olümpiaaalad NSV Liidus	52
2.3.1. Jalgpall	55
2.3.2. Korvpall ja jäähoki	61
2.3.3. Olümpiamängud	63
Kokkuvõte	65
3. EESTI JALGPALL 1940–1968	66
3.1. Jalgpall okupeeritud Eestis 1940–1945	66
3.2. Sport okupeeritud ja annekteeritud Eestis 1940–1968	70
3.2.1. Spordi juhtimine ja rahastamine	72
3.2.2. Eesti jalgpall NSV Liidu spordisüsteemis	75
3.3. Eesti sisene jalgpallielu	78
3.3.1. Jalgpallielu juhtimine	79
3.3.2. Väljakud ja varustus	93
3.3.3. Kohtunikepõud	97
3.3.4. Noored	100
3.3.5. Jalgpall kooliprogrammis	106
3.3.6. Treenerid	109
3.3.7. Jalgpalli positsioon kõrgkoolis	111
3.3.8. Tartu jalgpall	116
Kokkuvõte	120

4. TIPPJALGPALLIST LOOBUMINE JA JALGPALLI MARGINALISEERUMINE	122
4.1. Eesti jalgpall NSV Liidu kõrgliigas	122
4.2. Konkurents naabrite ja teiste aladega	122
4.3. Jalgpalli venestumine	130
4.3.1. Migratsioon idast	130
4.3.2. Võõrmõjud	133
4.3.3. Sotsiaalne taust ja distsipliini allakäik	134
4.3.4. Moskva jalgpalli ei lämmtanud	137
4.4. Jalgpall ei too punkte ega medaleid	141
4.5. Spordijuhid loobuvad NSV Liidu meistrivõistlustest	147
4.6. Jalgpall jääb ametliku tunnustuseta	152
4.6.1. Jalgpall neljanda järgu ala	153
4.6.2. Eelisspordiala otsingud.....	156
4.7. Jalgpallita rahvas	160
4.8. Ruumiline taandumine annekteerija ees	166
4.9. Rahvuslik sulgumine	173
Kokkuvõte	177
KOKKUVÕTE JA JÄRELDUSED	180
Mida peaks veel edasi uurima	184
BIBLIOGRAAFIA	186
Arhiivid	186
Kirjandus	186
SUMMARY	195
LISAD	200
Lisa 1. Eesti NSV spordi juhtorgani nimetused	200
Lisa 2. Eesti NSV jalgpalli juhtorgani nimetused	200
TABELID.....	201
Tabel 1. Eesti klubide ja meeskondade rahvusvahelised mängud 1921–1939	201
Tabel 2. Eesti esindusmeeskonnad NSV Liidu meistrivõistlustel 1946–1968	202
Tabel 3. Eesti NSV Kergetõustikusektsiooni (föderatsiooni) esimehed 1944–1968	203
Tabel 4. Eesti NSV sportlaste ja treenerite aunimetused. Spordiala nime taga on NSV Liidu teenelise meistersportlaste, NSV Liidu teeneliste treenerite ja suurmeistrite ehk rahvusvahelise klassi meistersportlaste arv	205
ELULOOKIRJELDUS.....	206
CURRICULUM VITAE	208

MÕISTED, KIRJAPILT, TSITAADID, VIITED

Tekstis korduvad järgmised mõisted: meistriliiga, meistrisari ja kõrgliiga, mis on sünonüümid. Tegemist on riigi meistrivõistluste kõrgeima liigaga, kus selgub riigi meister. Ülejäänud liigade puhul olen märkinud, mitmenda liigaga on tugevuselt tegemist.

Eelmisel sajandil kasutati tsiteerimisel sageli sõrendatud kirjaviisi, mille olen muutnud kaldkirjaks koos vastava märkusega. Muud kirjaviisid (poolpaks, allatõmmatud sõnad jms) on edasi antud täpselt ja ilma vastava märkusega.

Bibliograafias on välja toodud enimkasutatud perioodilised väljaanded ja reeglina pole neis kasutatud tekste eraldi nimetatud. Erandiks on väitekirja jaoks olulised tekstid.

Joonealuste viidete puhul on allika esimesel märkimisel ära toodud selle täielikud andmed ja kordumisel lühendatud variant: reeglina autori perenimi ja lehekülje number, vajadusel lisatud autori nimele teksti pealkiri või selle algus. Perioodika nimetus, numeratsioon jms on allika pealkirjast eraldatud mõttekriipsuga, muude allikate puhul mõttekriips puudub.

Kõik tõlked võõrkeeltest on minu tehtud.

LÜHENDID

ALMAVÜ	Armee, Lennu- ja Mereväe Abistamise Vabatahtlik Ühing
BLTSK	Balti Laevastiku Tallinna Spordiklubi
CSKA	ЦСКА (Центральный Спортивный Клуб Армии) ehk Armee keskspordiklubi
DOSAAF	ДОСААФ (Добровольное Общество Содействия Армии, Aviации и Флоту) ehk Armee-, õhu- ja sõjalaevastiku vabatahtliku abistamise ühing)
EASK	Eesti Akadeemiline Spordiklubi
Eesti NSV	Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik
EJL	Eesti Jalgpalli Liit
EK(b)P	Eestimaa Kommunistlik (bolševistlik) Partei
ELKNÜ	Eestimaa Leninlik Kommunistlik Noorsoo Ühing
EPA	Eesti Põllumajanduse Akadeemia
ERÜ	Eesti Rahva Ühisabi
ETKVL	Eesti Tarbijate Kooperatiivi Vabatahtlik Liit
FIFA	Federation Internationale de Football Association (Ülemaailmne jalgpalliliit)
KEK	Kolhoosiehituskontor
MM	Maailmameistrivõistlused
NEP	Новая экономическая политика (uus majanduspoliitika)
NKVD	Народный комиссариат внутренних дел ehk siseasjade rahvakomissariaat
NSV Liit	Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit
NMKÜ	Noorte Meeste Kristlik Ühing
TEMT	Tallinna Ehitus- ja Mehaanikatehnikum
TJK	Tallinna Jalgpalli Klubi
TOM	Tallinna Ohvitseride Maja
TPedI	Tallinna Pedagoogiline Instituut
TPI	Tallinna Polütehniline Instituut
TRÜ	Tartu Riiklik Ülikool
TSN	Töörahasaadikute nõukogu
VTK	Valmis tööks ja kodumaa kaitseks
ÜK(b)P	Üleliiduline Kommunistlik (bolševistlik) Partei
ÜSK	Ülikooli spordiklubi

SISSEJUHATUS

Sport on olnud paljudele rõhutatud rahvastele vahendiks, millega ühelt poolt kinnitada iseendile oma suutlikkust ja teisalt hakata vastu ülekohtule. Sport võimaldab saavutada võidu vastase üle, kelle sõjaliseks, (kultuuriliseks ja/või majanduslikuks) ületamiseks puuduvad ressursid. Ka suurtele riikidele ja rahvastele on sport oluline. Spordisangarid kehastavad sageli terve rahva või riigi pürgimusi.

Spordi raames on eriline roll jalgpallil, mida spordiurijad peavad konsensuslikult maailma populaarseimaks spordialaks ja erialakirjanduses ei pea seda väidet tõestama. Ajalooliselt on üldlevinud seisukoht, et kõigist spordialadest kõige enam just jalgpallis pääseb esile „laiem rahvuslik iseloom“.¹ Jalgpall aitab vormida rahvuslikku kuvandit, lisades sellele uusi narratiive, aga ta loob ka sotsiaalseid sidemeid ja suhteid ning kollektiivset identiteeti ja kuuluvusetunnet. George Hare sõnade kohaselt aitab jalgpall „sepistada suhteid inimeste vahel, kellel pole muid kultuurilisi ega sotsiaalseid identiteete peale selle, et kuulatakse samasse linnaruumi.“² Rahvahulgad tribüünidel on läbi ajaloo andnud jalgpallile võimaluse konsolideerida kaasaelajaid ja tekitada meie-tunnet. Huvi jalgpalli vastu on suur kõikides ühiskonnakihtides: see populaarne mäng läbis- tab ühiskonna nii vertikaalselt kui ka horisontaalselt. Populaarse ütluse järgi leiab jalgpallist endale midagi igaüks kuningast kerjusteni. Ajaloolane Dave Russell on märkinud, et väljakul segunesid nn „tahumatud“ ja „respekteritud“ kultuurid ning tribüünidel on kõrvuti töölisklassiga alati olnud esindatud keskklass.³ Sotsioloog Oliver Fürtjesi empiirilised uuringud näitavad, et juba 1950-ndatel aastatel huvitusid Saksamaal jalgpallist rohkem kõrg- ja keskklass kui töölisklass ning nii Saksamaa kui Inglismaa kohta olemasolevad andmed lubavad väita, et proportsionaalselt elanike arvuga pole kesk- ja kõrgklass olnud jalgpallipublikus alaesindatud.⁴ Eesti rahvusliku jalgpalli taasärataja ja arendaja Aivar Pohlak on öelnud: „Jalgpall kui mäng ühendab vaimsuse ja väärtuste tasandit pealiskaudse ja labasega. Pea igaüks leiab jalgpallist enda jaoks midagi tähtsat. Samuti on selle mänguga justkui õnnestunud peatada aeg – aastakümned mööduvad, aga jalgpall on ikka seesama.“⁵

Jalgpalli kui maailma harrastatuima ja enimjälgitud mängu pakutud platvorm võimaldab rõhuja või vaenlase üle saavutada selliseid sümboolseid võite, mida

---

¹ Crolley, Liz, David Hand. *Football and European Identity. Historical Narratives Through the Press*. Routledge Taylor and Francis Group, London/New York, 2006, 3–4.

² Hare, Geoff. *Football in France. A Cultural History*. Berg, Oxford/New York, 2003, 10.

³ Hognestad, Hans K. Split loyalties: football is a community business. – *Soccer & Society*, Vol. 13, No 3, 2012, 378.

⁴ Fürtjes, Oliver. Football and its continuity as a classless mass phenomenon in Germany and England: rethinking the bourgeoisification of football crowds. – *Soccer & Society*, Vol. 17, No 4, 2016, 588–609.

⁵ Tooming, Rando. Aivar Pohlak: jalgpall ühendab vaimsuse ja labasuse. – *Õhtuleht* 30.06.2012, 19.

märgatakse. Eriti kehtib traditsiooniliste rivaliteetide kohta olukorras, kus väike rahvas on sattunud oma suure naabri mõju alla ja neil on jagada probleemide-
rohke ajalugu: siis kipuvad poliitilised ja majanduslikud pinged suunduma
spordiareenile.⁶ Rahvast tulvil staadionitribüünid pakuvad anonüümsust, mille
varjus saab väljendada keelatud rahvuslikku meelsust, poliitilisi tõekspidamisi,
usulisi veendumisi ja sotsiaalseid seisukohti.

Jalgpalli ei võetud küll kõikjal kohe omaks, aga kui see juhtus, kujunes
temast riigi või regiooni populaarseim spordiala, mille juhtpositsiooni teised
alad pole suutnud ohustada. Eestis loetakse jalgpalli sünnihetkeks 6. juunit
1909, kui esmakordselt fikseeriti kahe eestlastest koosneva meeskonna –
Meteori ja Merkuuri – omavaheline kohtumine. Nagu mujalgi maailmas, sai
jalgpallist kiiresti suurim publikuala, mis sedamööda pälvis suurt tähelepanu ka
ajakirjanduselt. Teadaolevalt on jalgpall oma juhtiva koha (olgu ajutiselt või
praeguseni) kaotanud lisaks Eestile ka Sloveenias ja Kuubal. Sloveenia näitel
peatun allpool pikemalt, Kuubal suruti jalgpall pärast Fidel Castro ja Che
Guevara juhitud revolutsiooni (1953–1959) ja võimuhaaramist valitsuse ja
meedia poolt äärealadele, sest igas eluvaldkonnas USA-ga rivaalitsenud riik
tahtis ameeriklasi lüüa nende enda mängus, pesapallis, millest saigi saareriigi
kõige populaarsem spordiala.⁷

Organiseeritud sporditegevuse algusaegadel oli jalgpall ka Leedus enne
korvpalli võidukõigu algust 1930-ndatel aastatel juhtiv spordiala. Samuti Lätis,
kus on esikohale tõusnud jäähoki. Andreas Campomari väitel on pesapall suut-
nud jalgpalli juhtiva spordiala kohalt tõugata Nikaraaguas, Panamal, Kolumbias
ja Venetsueelas.⁸ Campomar pidas silmas umbes saja aasta tagust aega, täna-
päeval on vähemalt Kolumbias jalgpall end taas kehtestanud juhtiva spordi-
alana.

Jalgpalli leviku ja atraktiivsuse põhjused

Et paremini mõista muutusi Eesti spordis ja jalgpallis, vaatleme alljärgnevalt
jalgpalli leviku ja atraktiivsuse põhjusi. Seletusi on mitmeid, mina toon välja
kaksteist põhjust.

1. Jalgpallimäng on arusaadav ja skoorilugemine lihtne – mängu olemus
saab asjassepuutumata selgeks kiiresti. Mängureeglid on ligi 150 aasta jooksul
vähe muutunud, mäng on selle aja jooksul püsinud samasugusena.

---

⁶ Boyle, Raymond. What football means to Scotland (or what „fitba“ tells us about Scot-
land). – *Critical Quarterly* Vol 42. No. 4, 2000, 22.

⁷ Giulianelli, Emanuele. Wind of change. – *The FIFA Weekly*, 5/2015, 6 February, 2015,
25; Kay, Brian. Wind of change ready to blow through Cuba. – *World Soccer*, April/2016,
86.

⁸ Campomar, Andreas. *Golazo! A History of Latin American Football*. Quercus, London,
2015 [esmatrükk 2014], 27.

2. Mäng on osavõtjaille vähenõudlik ja odav, sest palli või sellele sarnanevat eset saab taga ajada ka improviseeritud väljakul ning väravaid võivad asendada ka kivid, maasse löödud kepid, koolikotid vms.

3. Tulemus jalgpallis on ettearvatu, kahe võistkonna klassivahe ja mängu iseloom ei pruugi kajastuda tulemuses. Teistes pallimängudes tähendab ühe võistkonna mänguline üleolek reeglina ka üleolekut skooritegemises. Jalgpall pakub rohkem võimalusi oma puudujääke ja allajäämist mänguklassis kompenseerida sitkusega, võitluslikkusega, füüsilise vastupidavusega, taktikaga jms.

4. Skoori tehakse harva ja igal väraval on väga suur kaal. Mängijad tähistavad väravaid erinevate meeldejäävate rituaalidega. Tribüünidel vallandab skoorimine suure emotsioonipuhangu.

5. Erinevalt enamikust teistest sportmängudest pole jalgpallis mängu-seisakuid minutiliste vaheaegade vms näol.

6. Ligi pooled kohtuniku otsused on vastuolulised, kusjuures telekordus (tippjalgpallis) lõpetab harva vaidlused, vaid valab pigem õli tulle. Vaidlusi pole lõpetanud ka videokohtuniku kasutusele võtmine.

7. Õnne ja juhuse osatähtsus on suur. Kuna klassivahe ei pruugi tulemuses kajastuda ning kohtuniku otsusedki on sageli vastuolulised, sõltub lõppskoor sageli õnnest või selle puudumisest.

8. Jalgpalli kuvandit erilise spordialana toetab selle mängu ümber tekkinud ja aina uusi lugusid tootev mütolooia. Riikide ja klubide tasemel põlistunud traditsioonilised vastasseisud kujutavad endast suurt müütide kogumit: enne igat omavahelist mängu tuletab meedia meelde varasemaid mõõduvõtmisi ja nende tulemusi. Sageli otsitakse vastavate riikide ja rahvaste ajaloost võrdlusi ja erisusi ning militaarset sõnavara kasutades töötatakse kättemaksu jalgpalliväljakul. Rahvusmeeskonna toetamises väljendub rahva ühine minevik ja jagatud saatus. Naabrite puhul meenutatakse koos- või kõrvutielatud ajalugu, ammuseid lahinguid, vastastikust rivaliteeti ja ülekohtu ning tõmmatakse paralleele tänapäeva eluoluga. Varasematest jalgpallikohtumistest meenutatakse meeldejäävamaid, neid, mida sageli mäletab suur(em) osa elanikkonnast. Igal jalgpalliriigil on oma jalgpallimütoloogia: faktidest ja subjektiivsetest mälestustest koosnev müütide kogum. Selles leidub omaette peatükke, mis koosnevad lugudest eriti põhimõtteliste vastaste kohta. Iga uus mäng lisab juba olemasolevasse mütoloogiasse uusi lugusid. Jalgpall rituaalse konfliktina on erinevate identiteetide, ajalootõlgenduste, kaasaegse igapäevaelu ja müütide lakkamatult teisev kokkupõrge.⁹

9. Mängus osalejad (publik) ei löika end ära välistest teguritest¹⁰ ja võtavad alati kõik mänguvälise tribüünile kaasa: nii oma poliitilised tõekspidamised, rahvusliku ja usulise kuuluvuse ning igapäevaelu arusaamad ja eelistused. Kõike seda demonstreeritakse ja elatakse tribüünil ka välja.

---

⁹ Schwede, Indrek. Jalgpallimängu kujunemine ja tema roll Aafrika dekoloniseerimises. – *Akadeemia* nr 8, 2012, 1387.

¹⁰ Bairner, Alan, Peter Shirlow. Territory, Politics and Soccer Fandom in Northern Ireland and Sweden. – *Football Studies*, Vol 3, No 1, 2000, 5–26.

10. Kõikjal maailmas on jalgpallist kujunenud jõuline konflikti sümbol.¹¹ Jalgpallimäng on rituaalne konflikt, mis võib kõrvale suunata ja ohjeldada vastuolusid, aidates sellega kaasa sotsiaalsele sidususele ja toetades pluralistlikku ühiskonda.¹² Kujundlikus keeles: jalgpall on sõda teiste vahenditega. Ta aitab kanaliseerida eri rahvusest, eri religioonidest, eri sotsiaalsetest klassidest ja vastandlike poliitiliste vaadetega inimeste agressiivsust. Konflikti rituaalsus ja kontrolli all olek nõuab allakriipsutamist: reeglina unustatakse kõik eetrissepaistatu ja enne mängu väljahõigatud militaarsed üleskutsed kohe pärast lõpuvilet.

11. Jalgpall tugevdab olemasolevaid lahutavaid kultuurilisi identiteete.¹³ Ta võib tugevdada kuuluvus- ja ühtsustunnet ning Gary Jamesi ja Dave Day sõnul võib „sporti ära kasutada demonstreerimaks piirkonna eripära või tõendada tema iseseisvuse määra.“¹⁴ Jalgpallil on individuaalspordialadest enam potentsiaali luua tugev geograafiline ja kultuuriline identiteet. Staadionitest on saanud justkui poliitilised territooriumid, meeskondade poolehoidjate kodud, „metafoorid kujutletud rahvusele, mida on vaja samuti kaitsta sisemaise õõnestustöö ja välismaise sissetungi vastu.“¹⁵

12. Jalgpall pakub oma aastast aastasse kestva lojaalsusega lemmikmeeskonnale ja kogukondi ühendavale meie-tundele kindlust ja turvatunnet.

Ühe lisapõhjusena võib nimetada ka asjaolu, et jalgpalli levikule üle maailma 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses aitas kaasa Briti impeeriumi tugevus: ajavahemikus 1870–1910 oli Briti kohalolek ülemeremaades sedavõrd tugev, et jalgpall jõudis tänu brittidest meremeestele, kaupmeestele, sõduritele, õpetajatele, misjonäridele jt igasse maailma nurka. On pakutud, et „kui Ameerika majanduslik domineerimine oleks teoks saanud nelikümmend aastat varem, võinuks jalgpalli asemel pesapallist saada ülemaailmne spordiala“.¹⁶ Näiteks 1870. aastal moodustasid maailma kaubanduse ekspordist 25% Briti kaubad, 1914. aastal kuulus 42% välismaistest investeeringutest brittidele.¹⁷

---

¹¹ Szymanski, Stefan, Andrew Zimbalist. *National Pastime. How Americans Play Baseball and the Rest of the World Plays Soccer*. Brookings Institution Press, Washington, 2005, 82.

¹² Edensor, Tim, Frederic Augustin. Football, Ethnicity and Identity in Mauritius: Soccer in a Rainbow Nation. Armstrong, Gary, Richard Giulianotti (eds). *Fear and Loathing in World Football*. Berg, Oxford/New York, 2001, 91–103.

¹³ Aplin, Nick. The slow contagion of Scottish example: association football in nineteenth-century colonial Singapore. – *Soccer & Society*, Vol 14, No 5, 2013, 596.

¹⁴ James, Gary, Dave Day. FA Cup success, Football infrastructure and the Establishment of Manchester's Footballing Identity. – *Soccer & Society*, Vol 16, No 2–3, 2015, 200.

¹⁵ Bairner, Alan, Peter Shirlow. The Territorial Politics of Soccer in Northern Ireland. Armstrong, Gary, Richard Giulianotti (eds). *Football Cultures and Identities*. Palgrave, 1999, 163.

¹⁶ Szymanski, 81.

¹⁷ Maddison, Angus. *The World Economy: A Millennial Perspective*. OECD, Pariis, 2001, 89–123.

Ajastus on oluliseks osutunud ka mujal maailmas. Näiteks Lõuna-Ameerikas 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses toimunud immigratsioon kasvatas eelkõige sealset linnaelanikkonda, aga tekitas ka vajaduse põliselanikke ja siserännanuid ühendava identiteedi järele. Seda uut enesemääratlust aitas olulisel määral luua jalgpall. Lõuna-Ameerika moodsate riikide ülesehitamine käis paralleelselt jalgpalli tormilise leviku ja arenguga, mida aitas rahvahulkadeni viia massimeedia tormiline areng ja mida omakorda võimaldas üldise kirjaoskuse tõus ning valitsuse soov masse kontrollida, neid (eriti poliitiliselt ebastabiilsetel aegadel) manipuleerida, tehes vajadusel poliitilist propagandat ja juhtida mõtteid eemale igapäevamuredest. Jalgpalli oli vaja nii rahvale kui valitsejatele. Tänapäeva Argentiinas on jalgpall ja poliitika Vic Duke'i ja Liz Crolley'i sõnul „lahutamatu seotud. Jalgpall on poliitika pikendus. (...) Ajalooliselt on alust väita, et jalgpall on sotsiaalne mudel, mille ümber poliitiline süsteem on ennast ehitanud.“¹⁸ Analoogsed arengud toimusid ka teistes Lõuna-Ameerika riikides. Aafrikas mängis jalgpall suurt rolli nende riikide dekoloniseerimisel eelkõige 1960-ndatel aastatel, aidates kohalikel liidritel just tänu populaarsele mängule pääseda ligi suurtele hulkadele, neile oma poliitilisi ideid ja tulevikuvisionid tutvustada ning luua valijatebaasi.¹⁹

Jalgpallist on läbi imbutunud ka Euroopa. Christos Kassimeris näitab, kui tihedalt on seotud Euroopa riikide jalgpalliklubide ja riikide jalgpalliliitude logod oma linna, piirkonna või rahvuslike sümbolitega.²⁰ Jalgpall on aidanud vormida ja mõjutanud erinevaid riike ja rahvaid ka teistel kontinentidel, mõnel pool (USA, Kanada, Austraalia) kasvõi seeläbi, et teda on tõrjutud eesmärgiga distantseeruda emamaast Suurbritannast.

Austraalia spordiajaloolane Bill Murray, kes nimetab jalgpalli maailma kõige suurimaks ja kõige kindlamalt kehtestatud institutsiooniks, mille ülemaailmsed võistlused toovad kokku kõik maailma pinged ja frustratsioonid, on poolhumoristlikult välja käinud kolm põhjust seletamaks jalgpalli edu: ta on ohutum kui joomine, vähem illusoorne kui religioon ja tekitab suurema kogukonnatunde kui mistahes poliitiline partei.²¹

Jalgpalliuurijad Gary Armstrong ja Robert Giulianotti on jalgpalli kohta märkinud, et „mäng annab valmis tausta sügavatele sotsiaalsete ja kultuuriliste antagonismide väljendustele, mis eksisteerivad kõikjal maailmas.“²² Janet Lever võtab jalgpalli rolli maailmas kokku kujundlikult: „Seal kus esperanto maailma universaalse keelena ebaõnnestus, latus jalgpall maailma juhtiva spordialana

---

¹⁸ Duke, Vic, Liz Crolley, 100.

¹⁹ Schwede, Jalgpallimängu kujunemine ja tema roll Aafrika dekoloniseerimises, 1386–1424.

²⁰ Kassimeris, Christos. *Football Comes Home. Symbolic Identities of European Football*. Lexington Books. A division of Rowman & Littlefield Publishers, Inc. Lanham/Boulder/New York/Toronto/Plymouth, UK, 2010.

²¹ Murray, Bill. *The World's Game. A History of Soccer*. University of Illinois Press, Urbana/Chicago, 1998, xix, 61.

²² Introducing Global Football Oppositions. Armstrong, Gary, Robert Giulianotti (eds). *Fear and Loathing in World Football*. Berg, Oxford/New York, 2001, 1.

aluspõhja globaalsele kogukonnale, edendades vastastikust mõistmist sümbolite jagamise ja eri rahvustest inimeste omavahelise suhtlemise kaudu.²³

Meedias liigitatakse jalgpall sageli kergekäeliselt meelelahutusvalda kuuluvaks. Gavin Mellori järgi aga „professionaalne jalgpall pole pelgalt komertslik massimeelelahutus: ta on sügavalt peidetud kogukonna tegemistesse, mis väljendab ja tugevdab suure hulga inimeste kultuurilisi identiteete.²⁴

Jalgpalliuurija David Conn täiendab: „Jalgpallile kaasaelamine on päris algusest peale olnud alati innukas, see on olnud küsimus lojaalsusest. Seda on pärandatud põlvest põlve koos linnaõhuga. Jalgpall pole kunagi olnud meelelahutus; ta on alati olnud midagi enam. Klubid on kuuluvuse institutsioonid.“²⁵

Üks ilmekamaid näiteid „kuuluvuse institutsiooni“ kohta on rivaliteet Glasgow's, kus kohalik Rangers ühendab protestante ja Briti unioniste ning Celtic katoliiklasi ja Iirimaa iseseisvuslasi. Kahe klubi mängudel Šotimaal lehvivad seetõttu tribüünidel Briti ja Iirimaa lipud.²⁶

Tippjalgpallil on nii äri- kui meelelahutuse tunnuseid ja kokkupuutepunkte: võitlus maksejõulise klientuuri eest, staarikultus jms. Kuid neile lisanduvad lojaalsus ja vajadus kuuluvustunde järele. Oma lemmikutele ei keerata selga siis, kui neil läheb halvasti. Meelelahutusmaailmas on lemmikute vahetumine loomulik. Erinevalt meelelahutusmaailma staaridest tullakse edukatele jalgpallimeeskondadele vastu lennujaama ja korraldatakse võidupidusid linnade keskväljakutel. (Erandiks võivad olla konkurentsile ja esinejate paremusritta seadmisele üles ehitatud meelelahutusüritused – näiteks Eurovisiooni lauluvõistlus –, mille võit tähendab palju väikeriikidele). Riigipead üle maailma on suurte võitude puhul välja kuulutanud spontaanseid rahvuspühasid. 2006. aastal nõudis Saksamaa parlament aru rahvusmeeskonna peatreenerilt Jürgen Klinsmannilt, miks on tulemused enne kodust MM-finaalturniiri kehvad ja Klinsmanni tõttas kaitsma liidukantsler Angela Merkel isiklikult.²⁷ Meelelahutusündmuste puhul selliseid žeste ei tehta ja meelelahutustähti enne suuri esinemisture parlamendi tasemel ei tülitata. Meelelahutustööstuse eesmärk on teenida raha. Jalgpalliklubid üle maailma teevad aga ulatuslikku noortetööd, mis tähendab kulusid, mille maksavad peaasjalikult kinni lapsevanemad, omavalitsus ja klubi.

---

²³ Lever, Janet. *Soccer Madness*. Waveland Press, Inc, Long Grove, Illinois, 2009, 21. [Esmatrükk 1983, uustrükk koos Waveland Press, Inc muudatustega 1995].

²⁴ Mellor, Gavin. The Janus-faced Sport: English Football, community and the Legacy of the „Third Way.“ – *Soccer & Society*, Vol 8, No 3, 2007, 313–324.

²⁵ Conn, David. *The Football Business*. Mainstream Publishing, Edinburgh/London, 2001, 208.

²⁶ Schwede, Indrek. Iiri ja Briti lipud Šotimaa meistrivõistlustel! Mis toimub? – *Jalka* nr 5, 2018, 18–22.

²⁷ Must, Andres. Bundestag vs Klinsmann – kes juhib koondist? – *Postimees* 07.03.2006 – <http://www.postimees.ee/1531697/bundestag-vs-klinsmann-kes-juhib-koondist> (vaadatud 28.03.2006)

Eestis saavutas jalgpall 20. sajandi esimesel kümnendil kiiresti suure populaarsuse. I maailmasõda pärssis kõigi spordialade arengut, aga pärast Eesti Vabariigi loomist (1918) ja Vabadussõja lõppemist (1920) pääses spordi areng paisu tagant. Kuigi jalgpall ei võimaldanud Eesti suurusel väikeriigil olla edukas rahvusvaheliselt, köitis ta noorsugu ja temast sai kiiresti populaarseim ala Eestis. Pärast II maailmasõda säilitas jalgpall NSV Liidu poolt annekteeritud Eestis mõnekümneks aastaks publikurohkeima spordiala tiitli, kuid tema tulemused ja kuvand käis alla. Seega jättis Eesti kasutamata jalgpalli potentsiaali, et tekitada vabaduse kaotanud rahvas küünarnukitunnet ja näidata oma vastuseisu valitsevale poliitilisele olukorrale.

Jalgpalli mitte ainult ei hüljatud, vaid ta omandas alaväärtusliku spordiala kuulsuse. Eestlased hakkasid end identifitseerima kui rahvas, kes ei mängi jalgpalli, distantseerides end nõnda maa vallutajatest.

Historiograafia

Eesti spordi ajalugu on kajastatud paljudes raamatutes ja trükistes, kuid esimene katse anda valdkonnast tervikülevaade, sealjuures järgides akadeemilisi põhimõtteid, ilmus 2018. aastal.²⁸ Ajajärgu 1918–1940 kohta on jalgpall selles raamatus eraldi alajaotuses välja toodud ja selle kohta märgitakse, et aastatel 1920–1930 oli tegemist meie spordipubliku lemmikalaga.²⁹ Ajajärgu 1940–1987 kohta pole jalgpall eraldi väljatoodud spordialana kajastamist leidnud, mis näitab raamatu ülesehitust arvestades selle spordiala ebaolulisust. Raamatus leiab märkimist, et 1974. aastal kategoriseeris Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee spordialad kuuele tasemele ning jalgpall paigutati neljandale tasemele. Selle muutuse põhjustena on märgitud jalgpalli positsioonide kaotust eestikeelse elanikkonna seas ja edu puudumist üleliidustes sarjades, mis viis 1969. aastal loobumiseni osaleda NSV Liidu meistrivõistlustel.³⁰

Jalgpalli positsiooni ja selle muutumist spordimaastikul on kahes akadeemilises artiklis käsitletud käesoleva väitekirja autor. Esimeses artiklis on tõestatud, et kahe maailmasõja vahel oli jalgpall kõige populaarsem spordiala Eestis.³¹ Selle uurimuse juures aitas ajalehtede kontentanalüüsi teha Kristjan Remmelkoor. Teises artiklis on näidatud, kuidas ja miks NSV Liidu poolt annekteeritud Eestis jalgpall marginaliseerus nii spordijuhtide silmis kui tegudes ja sai rahva hulgas halvustava kuvandi kui nn venelaste mäng.³² Samas artiklis vaatleb autor

---

²⁸ Antons, Kaarel, Kalle Voolaid. *Eesti spordi lugu*. Eesti Spordi- ja Olümpiamuuseum, 2018.

²⁹ Sealsamas, 111–112.

³⁰ Sealsamas, 225–226.

³¹ Schwede, Indrek. Jalgpalli populaarsus Eesti Vabariigi spordielus 1920–40. – *Ajalooline Ajakiri*, 3/4, 2019, 331–363.

³² Schwede, Indrek. The identity of an Estonian: we don't play dirty games such as football and we are proud of it. *Soccer & Society*, Vol 22, No 3, 181–201. (<https://doi.org/10.1080/14660970.2020.1767603>).

jalgpalli marginaliseerumist ka postkoloniaalse meetodi abil. Artikli järeldused kattuvad põhiosas käesoleva uurimuse järeldustega, mis on toodud lehekülgedel 206–211.

Samas on Eesti jalgpallist, mis 2019. aastal tähistas oma 110. sünniaastapäeva, viimasel paaril aastakümnel ilmunud mitmeid mitteakadeemilisi trüki-seid. Seni kõige parem ülevaate-teos “Jalgpall. Minevikust tänapäevani” ilmus 1970. aastal. Raamat käsitleb Eesti (ning NSV Liidu ja maailma) jalgpalli aja-lugu kuni aastani 1968. Lõpuosas on nenditud küll kunagise menuala allakäiku Eestis, kuid selle põhjusi pole ajalise distantsi puudumise ning ajastuomastest ideoloogilistest raamidest saadud või suudetud käsitleda. Hilisem kirjandus on toetunud paljuski eelnimetatud raamatule.

Käesoleva töö autor on üle kolme aastakümne töötanud spordiajakirjanikuna ning alates 2007. aastast peaaesjalikult jalgpalliajakirjanikuna³³ ning uurinud jalgpalliajalugu meil ja mujal. Aja jooksul on süvenenud huvi selle vastu, miks kaotas jalgpall Eestis oma juhtiva positsiooni. See on põhjuseks, miks valisin selle küsimuse TÜ Ajaloo instituudis oma doktoritöö teemaks.

Eesti rahvusliku jalgpalli marginaliseerumise üle on esseistlikult polemisee-ritud perioodika ja ühe raamatu veergudel. Ajakirjas *Jalka* ilmunud kahes artiklis³⁴ on teemat käsitlenud käesoleva väitekirja autor ja Vaapo Vaher, kes raamatus „Jalgpall hingede öös“ on küsimusele pühendanud terve peatüki.³⁵ Käesoleva dissertatsiooni kaitsja oli seisukohal, et jalgpalli hääbumise pea-miseks põhjuseks oli kohalike spordijuhtide lühinägelikkus ja omakasu. Vaher väitis, et Eesti jalgpall langes NSV Liidu riikliku, programmiselt sihiteadliku kolonisatsiooni ohvriks.

Kodumaistest autoritest on lisaks Vaapo Vaherile teemat puudutanud spordi-fotograaf Lembit Peegel, kes on kirjutanud, et 1960-ndatel tekkis jalgpalli-võistlustel Venemaal seal valitsenud näljahäda tõttu rahvarahutusi ja see võis olla ajendiks, miks kardeti Eestiski jalgpalli kui võimalikku rahva meelsuse sütitajat.³⁶

Sama seisukohta, et NSV Liidus suruti teatud piirkondades sihikult maha jalgpalli, et mitte vallandada rahvuslikke tundeid, mis võiksid pöörduda kehtiva poliitilise korra vastu, on väljendanud mõned välismaa autorid. Briti ajakirjanik Marc Bennetts kirjutab seda sõnaselgelt Eesti kohta: “Nõukogude perioodil võimud esialgu tõrjusid jalgpalli Eestis, kartuses, et see õhutab rahvuslust ja kaju-

---

³³ Aastatel 2007–2019 olin jalgpalliajakirja *Jalka* peatoimetaja. Nii *Jalkas* kui mujal meedias olen avaldanud mitmeid artikleid Eesti jalgpalli ajaloo teemal.

³⁴ Schwede, Indrek. Eesti juhtum: kuidas rahva lemmikust sai vihatud vaenlase põlatud mäng. – *Jalka* nr. 3, 2010, 43–49; Schwede, Indrek. Jalgpall okupatsiooni öös. – *Jalka*, nr 12, 2010, 37–39; Schwede, Indrek. Jalgpall okupatsiooni öös. – *Jalka*, nr. 1, 2011, 55–59.

³⁵ Vaher, Vaapo. *Jalgpall hingede öös*. Pegasus, 2010, 160–168.

³⁶ Peegel, L. Jalgpallielamus, mille punapartei ära keelas. – *Sportileht* nr 1, 05.12.2005 (Eesti Päevalehe nr 281 vahel ilmunud lisaleht), 12.

neb vabodusliikumise fookuseks.”³⁷ Bennetts jätab küll täpsustamata, kas ta pidas silmas keskvõimu Moskvast või kohalikul tasandil Eestis.

Teemat on riivamisi puudutanud NSV Liidu spordielu akadeemiliselt käsitlenud Robert Edelman ja James Riordan. Esimene kirjutab NSV Liidu olude kohta, et „spordivõistluste korraldamine oli potentsiaalselt ohtlik, sest tõi piiratud alale kokku suure hulga rahvast, kes oli haaratud tegevusest, mis äratas nende kire moel, mis võis olla kontrollimatu ja seeläbi ebasoovitav. Sageli olid need emotsioonid seotud rahvuslike muredega ja ilmnis korrarikkumisi, vahel ka koos surmajuhtumitega.”³⁸ James Riordan avaldab kahtlust, et „keskvõim diskrimineerib suhteliselt hästiarenenud mitte-slaavi piirkondi nagu Balti vabariigid ja Moldaavia, sest nad kardavad seal julgustada rahvuslust. Sport on käepärane väljendusvahend rahvuslikele tunnetele.”³⁹ Samal ajal toob Riordan näite, kus jalgpalli liigne propageerimine keskvõimu poolt võis rahvusvabariikides anda vastupidiseid tagajärgi: kui jalgpalli abil sooviti Kesk-Aasias integreerida rahvast poliitilise süsteemiga ja nõukogude rahva vennaliku perega, kasutasid kohalikud mullad seda ära venevastaseks propagandaks. Riordan toob tsitaadi D. Yeshchini ja A. Pustovalovi raamatust „Natsionalnoi vopros v fizkulturnom dvizhenii“: „Vaadake, venelased on toonud teile saatana pea; vaadake, kuidas see hüppab ja toob teile õnnetust.”⁴⁰

Eestiga sarnased protsessid jalgpalli marginaliseerumisel on toimunud Sloveenias, kus teemat on uuritud akadeemiliselt. Peter Stankovic vaatleb jalgpalli muutunud tähendusi ühiskonnas ja jõuab järeldusele, et need peegeldavad Sloveenia etnilise enamuse ja vähemuse omavahelist võimuvõitlust: põlisrahvas distantseerus jalgpallist, et eristada end peajasjalikult mujalt Jugoslaaviast saabunud majandusmigrantidest.⁴¹ Gregor Starc märgib, et alates 1980-ndatest aastatest mõjutasid Sloveenia rahvuslust kaks spordiala: mäesuusatamine oma rahvusvahelise eduga ja jalgpall kui mitte-sloveenipärane sport. Esimest kasutati eelmise sajandi kaheksa-üheksakümnendatel ära kui üht rahvusluse instrumenti, millega vastanduti teadlikult või vähemteadlikult ülejäänud Jugoslaaviale. Mäesuusatamine oli Jugoslaavia lagunemise eel eufemismiks mõistele vabadus. Jalgpalli kuvand muutus positiivseks, kui koondis lunastas pääsu 2000. aasta EM-finaalturniirile.⁴² Sama kinnitab Simon Ličen.⁴³

---

³⁷ Bennetts, Marc. *Football Dynamo. Modern Russia and the People's Game*. Virgin Books, 2009, 101.

³⁸ Edelman, Robert. *Serious Fun. A History of Spectator Sports in the U.S.S.R.* Oxford University Press, New York/Oxford, 1993, 16.

³⁹ Riordan, James. *Sport in Soviet Society*. Cambridge University Press. Cambridge/London/New York/New Rochelle/Melbourne/Sydney, 1980, 312.

⁴⁰ Sealsamas, 114.

⁴¹ Stankovic, Peter. Sport, nationalism and shifting meanings of soccer in Slovenia. – *European Journal of Cultural Studies*, Vol 7 (2), 2004, 237–253.

⁴² Starc, Gregor. Two sides of the same coin: skiing and football in the Slovenian nation-building process. – *Kinesiologia Slovenica*, 11 (2), 2005, 64–88.

Jalgpallimängu tähendusi ja tõlgendusi uuriv teadusharu on väga noor. Seda näitab ka kirjastuse Routledge erialaajakirja Soccer & Society ilmumine alates 2000. aastast. Nimetatud ajakirjale eelnes ajakiri Football Studies, mille ilmumisaeg oli üürrike (1998–1999). Kuna seni avaldatud uurimustes ja teadusartiklites üle maailma on palju tähelepanu pööratud jalgpalli kohale ühiskonnas ja välja toodud põhjused, miks jalgpall on enam kui ükski teine spordiala läbi põimunud poliitika, kultuuri, majanduse ja igapäevaeluga, võib kaudselt ka neid käsitlusi pidada käesoleva väitekirja historiograafia osaks: neile põhjustele toetudes saab uurida, miks jalgpall Eestis ei suutnud hoida populaarseima ja harrastatuima spordiala tiitlit ning miks rahvas temast lahti ütles.

Uurimisprobleemistik ja töö struktuur

Väitekirja peaesmärgiks on teha kindlaks, miks kaotas jalgpall pärast II maailmasõda ja Eesti vägivaldset inkorporeerimist NSV Liidu koosseisu populaarseima spordiala staatuse ja miks ta aja jooksul taandus ametlikus spordialade hierarhias neljanda kategooria alaks ja lõpuks kadus 33 plaanipäraselt arendatava spordiala hulgast sootuks. Teiste sõnadega: jalgpall marginaliseerus. Marginaliseerumise all pean silmas spordiala populaarsuse, tähtsuse ja prestiiži langust nii rahva kui ka spordijuhtide silmis ning spordiala liikumist ametlikus eelisarendatavate alade hierarhias vähetähtsate alade hulka. Kahe maailmasõja vahel oli jalgpallil võrreldes teiste spordialadega kõige enam harrastajaid ja publikut, koos kergejõustikuga oli jalgpall kõige enam kajastatud spordiala trükimeedias ning Eesti Jalgpalli Liit oli kõige jõukam spordialaliit.⁴⁴ Vaatamata kehvadele tulemustele ei kaotanud publik ka pärast sõda huvi jalgpalli vastu. Kuid ametlikus hierarhias, mis jagas spordialad tähtsuse järgi eri kategooriatesse, langes jalgpall spordijuhtide soosingust välja ning alates 1969. aastast loobus Eesti 14 aastaks osalemast NSV Liidu täiskasvanute meistrivõistlustel.

Järgnev töö uurib, kuidas mõjutas NSV Liidu anneksioon ning Eestis juurutatud NSV Liidu spordisüsteem Eesti NSV sporti ja jalgpalli allakäiku. Peale Eesti ei loobunud ükski teine liiduvabariik osalemast NSV Liidu jalgpallimeistrivõistlustest ja kuigi esines regionaalseid eripärasid, oli jalgpall suure riigi rahvaste seas kõige populaarsem ja suurimat pealtvaatajaskonda nautiv spordiala. Järelikult pidid Eestis toimima tegurid, mis pääsesid jalgpalli marginaliseerumisel mõjule. Selguse saamiseks otsib uurimus vastust järgmistele küsimustele:

---

⁴³ Ličen, Simon. The eternal talent, the French Senegalese and the coach's troop: broadcasting soccer on Slovenian public television. – *Soccer & Society*, Vol 16, No 5–6, 2015, 660.

⁴⁴ Schwede, Indrek. Jalgpalli populaarsus Eesti Vabariigi spordielus 1920–40, 331–363.

- Kuidas mõjutas Eesti jalgpalli arengut NSV Liidu spordipoliitika, mis oli orienteeritud edule olümpiamängudel?
- Millised olid Eesti jalgpalli võimalused saavutada sportlikku edu NSV Liidu sisekonkurentsisis, kus saavutatud edu omakorda avas ukse rahvusvahelisele areenile?
- Millised olid Eesti jalgpallijuhtide võimalused tsentraliseeritud spordisüsteemis teha otsuseid ja juhtida jalgpallielu?
- Milline oli Eesti elu kõiki valdkondi kontrollinud Eestimaa Kommunistliku Partei roll spordielu, sh jalgpalli juhtimisel?
- Kuidas mõjutas jalgpalli asendit uute spordialade plahvatuslik juurdetulek pärast II maailmasõda ja kuidas väärtustas NSV Liidu spordiklassifikatsioon erinevate spordialade harrastamist?
- Milliseid pallimänge eelistas Eesti kehalise kasvatuses kooliprogramm ja kuidas mõjutas jalgpalli ümber tekkinud uus sotsiaalne keskkond noorte spordialavalikut?
- Kas jalgpalli arengut Eestis võis rahvuslike kogunemiste ja meeleavalduste kartuses suunata ja nõrgestada keskvoim Moskvas?

Seega kujuneb keskseks küsimuseks, millise muutuse tõi jalgpalliarengusse Eesti annekteeritud olukord ja miks ei kujunenud jalgpallist, nagu see on juhtunud paljudes piirkondades üle maailma, vastupanuvõitluse sümboolset tandrit? Eestis juhtus hoopis vastupidi: rahva silmis sai jalgpallist vaenlase mängu kuvand. Rahvakeeles hakati jalgpalli nimetama põlglikult venelaste alaks.

Väitekiri esitab ka küsimuse, millele ammendava vastuse saamine nõuab eraldi uurimust: miks tõmbusid eestlased lisaks jalgpallile tagasi ka teistelt seni laialtviljeldud kontaktaladelt nagu jäähoki ja poks, mis olid samuti kohalike venelaste meelisalad? Kas sellistel tagasitõmbumistel võib olla seost soovimatusega (kartusega) olla lähemas kontaktis maa vallutajatega ja kas jalgpalli marginaliseerumisel võis olla ka spordiväliseid põhjusi?

Uurimus ei käsitle otseselt Eesti jalgpalli tasemega seotud küsimusi. Jalgpall on ülemaailmselt tuntud spordialana, mille suur populaarsus, publikuhulk võistlustel ja harrastajaskonna suurus pole üksikutes riikides seotud tema (rahvusvahelise) tasemega.

Väitekiri koosneb neljast peatükist. Esimeses peatükis on ülevaade jalgpalli positsioonist Eesti spordis enne II maailmasõja puhkemist.

Teine peatükk tutvustab NSV Liidu spordielu kujunemist, et mõista, millise spordisüsteemiga ühines annekteeritud Eesti. Siin on selgitatud, miks jagunesid spordialad NSV Liidus publiku- ja olümpiaaladeks ning kuidas kasutas riik sporti ära rahvusvahelise prestiiži saavutamiseks.

Kolmas peatükk jälgib Eesti jalgpalli (taand)arengut aastatel 1945–1968 ja toob välja põhjused, mis selle allakäigu tingisid.

Neljas peatükk analüüsib põhjusi, mis viisid Eesti spordijuhid otsuseni loobuda esindusmeeskonnast NSV Liidu meistrivõistlustel ja näitab, kuidas loobumine profijalgpallist taandas selle ala Eesti NSV-s ametlikult neljanda

kategooria spordialaks. Samal ajal kostus läbi ajakirjanike ja kultuuritegelaste sõnavõtude meedias kahetsus jalgpalli puudumise üle. Arutlustes selle üle, milliseid spordialasid eelisarendada, kõlas läbi jalgpalli tähtsus. See peatükk vaatleb ka eestlaste taandumist nendelt kontaktsetelt spordialadelt, mida harastas aina kasvav venekeelne rahvastik Eestis ja võrdleb seda eestlaste ruumilise distantseerumisega ja sulgumisega muulaste ees avalikus ruumis.

Väitekirja lõpus on lisad ja tabelid.

Allikad

Uurimuse peamine allikabaas on perioodika. Trükimeedia on uuritava teema raames kõige järjekindlam eri ajastuid ning probleeme hõlmav ja käsitlev allikas. Kahe maailmasõja vahelise Eesti Vabariigi perioodikast olen läbi töötanud kõik Eesti Spordilehe ja Päevalehe aastakäigud aastatest 1920–1940 ning nädalalehe Esmaspäev aastakäigud aastatest 1922–1940. Olen läbi töötanud ka Postimehe (1920–1922, 1925, 1930, 1939), Vaba Maa (1921, 1922, 1925, 1930, 1935) ja Uus Eesti (1939) aastakäike. Vastavalt vajadusele olen infot võtnud nimetatud päevalehtede teiste aastakäikude numbritest. Selle ajastu perioodikast olen infot saanud veel ajalehtedest Kaja, Uudisleht ja Rahvaleht.

Sõja aja perioodikast olen läbi töötanud ajalehed Kommunist (1940), Rahva Hääl (1940, 1944), Noorte Hääl (1940, 1944), Postimees (1941–1944), Linna Teataja (1941), Eesti Sõna (1941–1944) ja Õhtuleht (1944).

NSV Liidu poolt annekteeritud Eesti spordielu kajastasid ajakiri Kehakultuur (alustas ilmumist 1940 ja pärast sõda uuesti 1944) ning 1958. aastal ilmuma hakanud Spordileht. Oma ilmumise kahel esimesel aastakümnel oli eriti oluline allikas jalgpallielu puuduste väljatoomisel esimesena nimetatu. Ka Spordileht lõi oma ilmutamiskamisest alates kaasa debattides jalgpallielu korraldamisel ja arendamisel. Olen läbi töötanud nimetatud väljaannete järgmised aastakäigud: Kehakultuur (1940, 1944–1990) ja Spordileht (1958–1993). Samuti Noorte Hääle (1945–1990), Rahva Hääle (1945–1993), Õhtulehe (1945–1993), Postimehe (1946–1949, 1991–1993), Edasi (1948–1990), Päevalehe (1990–1994) ja Hommikulehe (1993) aastakäigud. Päevalehed ei vahendanud lugejatele ainuüksi tulemusi, vaid avaldasid ka pikemaid ülevaateartikleid ja publitsistlikke lugusid, mis aitavad mõista ajastu olusid ja probleeme. Kuigi Eesti jalgpalli suurim madalseis oli aastatel 1969–1982, kui 14 aasta jooksul polnud Eestil oma esindusmeeskonda, mis mänginuks NSV Liidu meistrivõistlustel, olen pidanud oluliseks uurida ka eelmise sajandi kaheksakümnendate aastate teise poole ja üheksakümnendate aastate alguse perioodikat. Sel ajal toimus Eesti jalgpalli rehabiliteerimine ja ajakirjanduses vaadati kriitiliselt tagasi nendele aastatele, kui spordijuhid ja ühiskond jalgpallist lahti ütlesid. Olen abi saanud üheksakümnendate aastate alguses ilmumist alustanud spordiväljaannetest, mis ilmusid lühemat või pikemat aega: Spordiilm, Eesti Spordileht, Spordipeegel, Sporditäht. Samuti olen mõne konkreetse sündmuse puhul uurinud maakonna-lehti või teisi üleriigilisi väljaandeid.

NSV Liidu anneksioonieagse meedia puhul tõstatub küsimus ajakirjanduse usaldusväärsusest. Jalgpalli marginaliseerumine toimus NSV Liidu poolt annekteeritud Eestis, mille ühiskondliku elu iga aspekt oli kontrollitud kommunistliku režiimi organite poolt. Ka ajakirjandus oli tugevalt tsenseeritud. Maarja Päril Lõhmus kirjutab Nõukogude ajakirjanduse kohta: „Kui vaadelda kriitiliselt nõukogude ajakirjanduspraktikat, on pidevalt aktuaalne küsimus: kui nähtust või probleemi esitatakse teatud viisil, siis mida tähendab see tegelikult?

Nõukogude ajakirjanduse praktika uurimisel on antud-tegeliku eristamine oluline analüüsi igal tasandil. (..)

Sama antud-tegelik vastuolu kehtis ka sõnade tasandil, kuna sõnu ja ka termineid kasutati tähenduses, mis oli algsest nihestatud. Nähtus või protsess nimetati sageli selle tähenduselt vastandsõnaga (nt majanduslik areng – majanduslik allakäik, rahvuskultuuri õitseng – rahvuskultuuri hävitamine). Vastuolu ideoloogiliselt antu ja tegeliku praktika vahel oli nõukogude ajakirjanduspraktikas üks iseloomulikumaid jooni. Vastuolu antud-tegelik saab uurida kui süsteemi, kus sõnalise ja käitumusliku väljenduse nihestatust võib vaadelda kui koodi, millel on oma tähendus ja kontekst.”⁴⁵

Tuntud ütluse kohaselt Ameerika karikaturistid *tohtisid*, aga Nõukogude karikaturistid *olid sunnitud* karikeerima USA presidenti. See oli viide NSV Liidu riiklikult reguleeritud ja juhitud ühiskonnale ning meediale, mis igapäevaselt kritiseeris kapitalismi ja selle ilminguid. Tegemist oli ideoloogiliselt suunatud kriitikaga, mis polnud usaldusväärne. Kriitikat siseelu, peamiselt olme, väärnähtuste vastu tehti vähe, aga kui tehti, vastas see enamasti tõele, sest vastasel juhul saanuks autorit, väljaannet ja peatoimetajat süüdistada Nõukogude tegelikkuse pahatahtlikus moonutamises ja laimamises, millel olnuks nimetatute jaoks karmid tagajärjed. Erandiks on mõistagi harvad artiklid teisitimõtlejatest või ideologiseeritud sõnavõttud kirjanike-kunstnike nn tagurlike teoste ja seisukohtade vastu.

Tiiu Kreegipuu toob esile, et kuigi Nõukogude ühiskonnas oli ajakirjandus relvaks, mis pidi igas eluvaldkonnas edastama propagandat ning ajakirjandusüsteem töötas ülalt alla kontrollitava ja juhitava organismina, leidis selles süsteemis ometi erisusi ning Eestis ja teistes liiduvabariikides ilmusid omakeelsed väljaanded, mis „vähemalt mingil määral kandsid edasi nõukogude eelseid traditsioone.”⁴⁶ Sealjuures eirasid ajakirjanikud mõnigi kord „võimude eeldatud eesmärgi ja tegevusvormi”⁴⁷ ja „ajakirjanduse rolli Nõukogude Eestis tuleb iseloomustada kahetisena – nii kommunistliku partei propagandarelvana

---

⁴⁵ Päril Lõhmus, Maarja. Kultuurianalüüs ja kriitiline uurimine kui meetod. – *Kultuur ja analüüs. Artikleid kultuuriuurimisest*. Tartu Ülikooli Kirjastus, 1998, 48–49.

⁴⁶ Kreegipuu, Tiiu. Ajakirjandus Nõukogude Eestis külma sõja võitlusvahendina. Tannberg, Tõnu (koostaja). *Nõukogude Eesti külma sõja ajal*. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 23 (39), Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2015, 170.

⁴⁷ Sealsamas, 166.

kui nõukogude ideoloogiast lahknevate traditsioonide ja väärtuste edasikandjana.⁴⁸

Spordiajakirjandust loeti võrreldes teiste valdkondadega kõige objektiivsemaks toonases NSV Liidus, sest fakte ehk sportlikke tagajärgi on raske moonutada. Spordiajakirjanduse objektiivsust võrreldes muu meediaga tõstis ümbernurgajutus esile ka kirjanik Teet Kallas, kui ta aasta enne NSV Liidus algatatud uutmise- ja avalikustamiskurssi 1984. aasta Kehakultuurile antud intervjuus ütles: „Spordiajakirjandust jälgin endiselt hoolega. Vahel teen nalja, et meil on ainult kaks väljaannet, „Spordileht“ ja „Kehakultuur“, kus kõik enam-vähem õigesti paigas (kui just trükiviga sisse ei juhtu).“⁴⁹ Ebameeldivate sportlike tulemuste õigustamisel võeti siiski appi ideoloogiline retoorika, mida kasutati eelkõige rahvusvaheliste võistluste korral, kui kaalul oli kommunistliku puna-impeeriumi au. Seevastu siseriiklike võistluste ja liiduvabariikide kompetentsi kuuluvate spordiküsimuste puhul oli vähem ideoloogiat ja rohkem asja tuuma tabavat kriitikat. Selle sai alati peita rahvusvahelisel areenil eduka Nõukogude spordi fassaadi varju. Kriitilistes artiklites toodi välja konkreetset kitsaskohad ja sageli kaasnesid sellega asjade seisu illustreerivad statistilised näitajad, mis olid reeglina avalikkusele kättesaamatud. Spordi paraartiklid nõukogude võimu „viljastavast mõjust“ Eesti spordile ja kriitika „üksikute ja ajutiste väärnähtuste“ kohta olid omavahel vastuolus. Üksikjuhtumite kohta tehtud kriitikast avanes laiem pilt, mis paljastas kiitvate juhtkirjade sisutühjuse.

Nõukoguliku elu raames oli spordiorganisatsioonidel kohustus arendada sporti ja ajakirjanduse ülesandeks paatoslike pidukõnedele ja kohustuslike kiidulaulude kõrval oli teha nn parteilist ja seltsimehelikku kriitikat puudujääkidele osutades. Heaks näiteks on ajakiri Kehakultuur, milles ühelt poolt ülistati Nõukogude spordi kõrgetasemelist teaduslik-tehnilist baasi koos ilustatud statistika ja kinnitustega, kui palju Eesti spordil ja jalgpallil on sellest õppida ja kui palju sellest on kasu saadud. Teisalt paljastas kriitika sageli tegeliku olukorra, mis oli kaugel rahuldavast: toodud üksikasjad ja konkreetset näited olid vahel lausa anekdootlikud. Ka kuuekümnendatel aastal juurduma hakkav spordipublitsistika vaagis jalgpalliprobleeme kontekstis teiste spordialadega julgelt ja avatult.

Trükiajakirjanduses avaldud kinnitavad olemasolevad arhiivianndmed: jalgpalli arengu pärast südant valutavad jalgpallijuhid ja ajakirjanikud haarasid meelsasti kinni kõrgematel võimutasanditel tehtud kriitikast, mis pakkus neile kaitset, et välja tuua ala kehva seisu illustreerivaid fakte. Samuti kinnitavad II maailmasõja järgse trükimeedia usaldusväärsust intervjuud sel ajal jalgpalliga tegelenud inimestega.

Seega võib spordiajakirjandust pidada kirjaliku allikana üldjoontes usaldusväärseks, ehkki kõikidele andmetele peab lähenema allikakriitiliselt, sest igapäevane spordikajastus oli küll suhteliselt ideoloogiavaba, kuid tegutses siiski

---

⁴⁸ Sealsamas, 168. Pikem käsitlus Nõukogude Eesti ajakirjandusest samas artiklis lk 163–199.

⁴⁹ Heuer, Valter. Sport on kultuuri koostisosa. – *Kehakultuur* nr 7, 11.04.1984, 201.

oma ajastu poliitilises, ideoloogilises, kultuurilises ja sotsiaalses kontekstis ning jalgpallijuhid võisid spordiala kehva seisu hindamisel otsida ka vabandusi oma tegematajätmistele.

Oluliseks allikaks olid arhiivimaterjalid. Toetudes EKP KK büroo päevakorrapunktide publikatsioonile⁵⁰ töötasin süsteemaatiliselt läbi kõik selle taseme jalgpalli puudutavad otsused. Kuigi formaalselt olid neid otsuseid kajastavad protokollid (ERAF.1) salastatud, jõudis neis tehtav kriitika tsiteeritud kujul jalgpalli mahajäämuse kohta korduvalt ajakirjandusse ja sedakaudu avalikkuse ette. EKP KK büroo oli sõnades jalgpalli toetav, kuid selle taseme suhtes kriitiline. Büroo tehtud jalgpalli arengut puudutavate otsuste puhul on raske jälgida, kui palju neist kehakultuuri- ja spordikomitee tasandil teostati. Mõne otsuse puhul võib kindlalt väita, et neid ei täidetud ja mitmete puhul oli tegemist sedavõrd üldsõnaliste suunistega, et neid oli alamal tasandil lihtne eirata.

Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuv Kehakultuuri- ja Spordikomitee arhiiv (ERA.R-30) annab ülevaate jalgpalli rollist teiste alade seas. Sõnades oldi sel tasemel jalgpalli suhtes soosivad, kuid vähese edu tõttu kriitilised. Võimalik, et ulatusliku materjali tõttu on mõni jalgpalli puudutav dokument jäänud tähelepanuta, kuid arvestades, et kõik oluline, mida arhiivides õnnestus leida, jõudis trükiajakirjandusse, on vähetõenäoline, et märkamata on jäänud midagi olulist. Kindlasti oleks võimalikud jalgpalli saatust mõjutavad salastatud otsused ajapikku läbi imunud ja minu intervjueeritavad oleks osanud neile viidata.

Sama arhiivi teises nimistus (ERA.3.4) paikneb suurem osa Eesti jalgpallielu juhtinud jalgpallisektsiooni koosolekute protokollidest. Neis on palju spordiala seisu kohta avameelselt antud hinnangutest. Seal toodud troostitud kirjeldused ja detailid on usaldusväärsed, sest nõukogude võimu tingimustes oleks põhjendamatu kriitikat käsitletud riigikorra vastasuse ja laimuna ning kritiseerija riskeerinuks oma positsiooni kaotusega ühiskonnas. Jalgpallisektsiooni töö kohta on materjale ka Tallinna Linnaarhiivis (TLA.R-154.1.207) ning rahvusarhiivi Tartu osakonnas (EAA.P-1053.1.25a).

Vabariikliku Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehe käskkirjades oli uurimustöö jaoks vajalikku infot ka rahvusarhiivi Rakvere osakonnas (LVMA.365IV ja LVMA.993TA). Eesti Vabariigi Ministrite Nõukogu arhiivist (ERA.R-1) leidsin NSV Liidu Ministrite Nõukogu korralduse jalgpallielu kohta, aga samuti kinnitust selle kohta, et jalgpalli esindusmeeskonna finantseerimine valmistas Eestile suuri raskusi ning probleeme oli nõuetekohaste väljakute ja aastaringse kvaliteetse treenimisega seoses kehvade sisebaasidega.

Töötasin läbi 2017. aastal publitseeritud Venemaa uusima ajaloo arhiivi (РГАНИ) materjalid, mis puudutavad NLKP KK otsuseid jalgpalli kohta. Sealt ilmneb, et liiduvabariikide esindatust NSV Liidu meistrivõistlustel kõrgeimal tasemel soositi, kuid alates 1960-ndate aastate esimesest poolest hakati tähelepanu pöörama kahe tugevuselt kõrgeima liiga meeskondade võimekusele endise majandada.

---

⁵⁰ *EKP KK Büroo istungite regestid. I 1940–1954.* Tannberg, Tõnu (koostaja). Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2006.

Eesti Jalgpalli Liidu (ERA.1328) ja Eesti Käsipalli Liidu (ERA.1327.1.67) arhiivides olevad materjalid aitasid paremini suhestada kaht pallimängu ja saada infot nende alade harrastatavuse kohta. Tõsi küll, sealt saadud andmeid leidsid antud töös vähe otsest kajastust: kasutasin neid Ajaloolises Ajakirjas avaldatud artiklis,⁵¹ kus näitan, et jalgpall oli kahe maailmasõja vahel populaarseim spordiala Eestis.

Olulise osa allikaist moodustavad endiste jalgpallurite, treenerite, teiste alade sportlaste, spordijuhtide ja poliitikutega tehtud ligi poolsada poolstruktureeritud intervjuud. Palju suulist informatsiooni leidis faktilist kinnitust tollases perioodikas ja kattus arhiivides talletatud informatsiooniga. Intervjuud koos arhiivimaterjalide ja trükimeedia moodustasid üksteist täiendava terviku. Mõnele mulle seniteadmata detailile intervjuueeritavatelt leidsin kinnituse perioodikast.

Jalgpalli osatähtsust kooliprogrammis aitasid välja selgitada 8-klassiliste ja keskkoolide vastavad trükised. Statistika osas olid abiks Eesti Kehakultuuri Aastaraamatud (1927–1940) ja selle sarja pärastsõjaaegsed eri nimetuste all ilmunud analoogid.

NSV Liidu spordisüsteemi kirjeldamisel kasutasin peamiselt selle valdkonna asjatundjate James Riordani, Robert Edelmani ja Mihhail Prozumenštšikovi raamatuid. Autorid andsid pildi võimude poolt soositud spordialadest, mis pidid tooma riigile edu rahvusvahelistel võistlustel ja tavaliste inimeste eelistustest spordiala valikul. NSV Liidu spordisüsteemi mõistmine on oluline mõistmaks, millisesse taustsüsteemi asetuse Eesti sport pärast annekteerimist.

Käsitajalistest materjalidest kasutasin Elmar Saare sõjaaegset päevikut, milles väljendub umbusk NSV Liidu olude suhtes. Samuti olen kasutanud andmeid oma uurimistööst, mille eesmärgiks on kirjutada raamat Eesti jalgpalli ajaloost. Käesolevas väitekirjas olen kogunud materjalist kasutanud eelkõige eri allikatest kogunud statistikat ja sellest tehtud arvutusi, mida pole mujal publitseeritud.⁵²

Et mõista jalgpalli marginaliseerumise erakordsust maailma kontekstis, tõin väitekirja sissejuhatuses välja selle spordiala erilise koha tänapäeva spordimaailmas. Selleks kasutasin mitmete autorite töid ja hinnanguid jalgpalli ja ühiskonna seoseid uurivas teaduslikus ajakirjas Soccer & Society ning teistes akadeemilistes väljaannetes ja raamatutes.

Ühiskonnas valitseva hirmu ja eestlaste eneseisolatsiooni kohta andsid head informatsiooni Jaan Krossi mälestused ning paljud perioodikas avaldatud artiklid ja intervjuud ühiskonnas tuntud inimestega, kes meenutasid oma lapsepõlve ja noorusaega. Selle hirmu ja eneseisolatsiooni seoste jalgpalli marginaliseerumisega juhtis tähelepanu jalgpallitreener ja poliitvang Taivo Uibo, kes rääkis sellest mulle antud intervjuus ja hiljem avaldas samasisulisi mõtteid publitseeritud mälestustes. Üksikult võetuna on iga mälestuskillu puhul tegemist

---

⁵¹ Schwede, Indrek. Jalgpalli populaarsus Eesti Vabariigi spordielus 1920–40, 331–363.

⁵² Raamat „Eesti jalgpalli ajalugu“ on planeeritud kaheköitelisena ja esimene osa ilmub 2021. aasta lõpus. Raamat jaguneb ülesehituselt kolmeks osaks: kroonika, statistika ning eri kümnendite kirjeldus ja hinnangud.

inimese subjektiivse mälu, kuid üksteisega kooskõlas joonistub sealt välja rahva kollektiivne mälu.

Oma töös kasutasin veel mitmeid teatmeteoseid, raamatuid ja artikleid, mis on märgitud kasutatud kirjanduse nimekirjas.

Meetodid

Eesti jalgpalli arengulugu koos selle hiilgeaja ja langusega pole piisavalt tuntud. Lähtudes sellest ja põhiallikate iseloomust, on väitekirja peamiseks meetodiks narratiiv. Kuigi narratiivi kohta on arvatud, et see jääb „akadeemilise töö ääremaadele“,⁵³ on minu töös tõstatatud uurimisküsimusele vastamiseks vajalik konstrueerida narratiiv, mis looks vajaliku tausta ja aitaks hoida teema sidusana ning ühtlasi koguda ja süstematiseerida andmeid ning esitada tulemusi. Narratiivi tähtsust sidususe ja järjepidevuse loomisel on märkinud ka semiootik Roland Barthes ja ajaloolane Hayden White.⁵⁴

Koos narratiiviga olen paralleelselt kasutanud argumentatsiooni. Jutustus ja argumentatsioon ei välista teineteist. Argumentatsioon aitab kaasa narratiivi usaldusväärsele ja heakskiidetud lõpptulemusele. Nagu on Nancy Strueveri mõttele viidanud Pertti Grönholm, siis „ajaloouurija, erinevalt jutuvestjast, ei pea ainult jutustama argumente, vaid peab ka argumenteerima terveid narratiive“.⁵⁵ Selle teooria järgi äratav ajalooeadusliku jutustuse argumenteering erinevalt fiktsioonist vastuvõtjast kriitilist ja kontrollivat reaktsiooni. Argumentatsioon aitab ka narratiivi ja/või teesi esitajal kontrollida järjepidevalt esitatud väidete paikapidavust ja tõlgenduste usutavust, mis aitab sedakaudu jõuda teadmiseni.

Arhiividokumentidest, perioodikas avaldatud artiklitest ja intervjuudest saadud info avamisel ja tõlgendamisel olen rakendanud hermeneutilist meetodit.

Oma töös kasutasin aastatel 1985–2015 läbi viidud 44 poolstruktureeritud intervjuud, mille valmistasin ette ja viisin läbi ise. 1980-ndatel aastatel valisin intervjuueeritavateks vanemaid endisi jalgpallureid, kes olid tegevad ka enne II maailmasõda. Nendel palusin kirjeldada olusid 1920-ndail ja 1930-ndail, võrrelda neid kaasajaga ning uurisin põhjusi, miks jalgpalli positsioon ühiskonnas on muutunud. Käesoleva sajandi nullinatest alates valisin intervjuueeritavateks pärast II maailmasõda jalgpallis mängijana ja/või treenerina tegutsenud, aga samuti noorpõlves jalgpalli harrastanud, kuid siis teise spordiala kasuks otsustanud inimesi. Neilt uurisin põhjusi, miks jalgpall Eestis marginaliseerus.

---

⁵³ Pinnegar, S., & Daynes, J. G. Locating narrative inquiry historically: Thematics in the turn to narrative. Clandinin, D. J. (ed), *Handbook of narrative inquiry: Mapping a methodology*. Thousands Oaks, CA, Sage, 2007, 1–34.

⁵⁴ Clark, Elizabeth Ann. *History, theory, text: historians and the linguistic turn*. Cambridge/London, 2004, 86.

⁵⁵ Grönholm, Pertti. Diskursianalüüs nõukogude ajalookirjutuse kriitilises lähivaates. Tarvel, Enn (toim.). *Ajaloolise tõe otsinguid II*. Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus, Tallinn, 2000, 23.

Intervjueeritavate hulgas oli endiseid jalgpallureid ja/või treenereid 29, endisi spordijuhte viis, ajakirjanikke viis, spordiajaloolasi kolm (kellest üks Lätist) ning endisi kõrgeid parteijuhte kaks. Paljude intervjueeritavate jutt teatud alateemadel kattus, osa inimesi olid oma hinnangutes kahtlevad, ettevaatlikud või ei mäletanud täpselt kõiki detaile ja asjaolusid. See on ka mõistetav, sest teiste hulgas intervjueerisin 1980-ndatel aastatel Eesti koondise ennesõjaaegseid liikmeid Richard Kuremaad, 1924. aasta Pariisi olümpiamängudel käinud Ralf Liivarit ja Arnold Estam-Eentamme. See oli aeg, kus NSV Liidus oli alanud küll uutmine ja ajaloost hakati tasahilju rääkima ausalt, kuid inimesed olid minevikule hinnangu andmisel ettevaatlikud. Samuti olid nimetatud endised jalgpallurid kõrges eas ega mäletanud kõike. Siiski oli väitekirjas mittekasutatud intervjuudest kasu, sest mõnes olulises küsimuses nad kinnitasid teadaolevat infot ning juhtisid uute küsimuste ja/või võimalike allikate juurde. Kõrvale pidin jätma mitmetes emotsionaalsetes meenutustes esinenud väiteid, mille osas ei õnnestunud leida kinnitust kirjalikest allikatest. Lõpptulemusena kasutasin väitekirjas aastatel 2007–2013 tehtud 20 intervjuud, mille ümberkirjutused on autori valduses. Intervjuud on olnud vajalikud täiendused arhiivide-dokumentidele ja perioodikas avaldatud tekstidele. Sageli küll veab inimesi alt mälu, eriti faktimälu ja samu sündmusi mäletatakse erinevalt, aga samas langevad paljude üksikute inimeste mäletatud ja kirjeldatud aastakümnetetaguste sündmuste kirjeldused, hinnangud ja kogetud meeleolud kokku. Samas aitasid intervjuud hinnata anneksiooniaegses ajakirjanduses avaldatud kirjutiste usaldusväärsust ning luua objektiivsemat tervikpilti.

Võrdlevat meetodit olen kasutanud eelkõige Läti, Leedu ja Sloveenia olukorda Eestiga võrreldes. Nimetatud kaks Balti riiki olid enne Teist maailmasõda vabad ja kuulusid ülemaailmsesse jalgpalliliitu (FIFA). Seega on kolm Balti riiki hästi võrreldavad. Läti ja Leedu puhul vastavasisuline uurimus puudub, kuid tõenäoliselt kaotas jalgpall neis riikides juhtiva spordiala positsiooni ajafaktori tõttu: 1920-ndail aastatel oli jalgpall suurimaid inimhulki kõitev spordiala, sest teised pallimängualad olid varases arenemisjärgus. Korvpallis hakkas rahvusvaheline kalender elustuma 1930-ndail aastatel ning Läti ja Leedu edu (Läti võitis ühe ning Leedu kaks sõjaeelsest kolmest väljamängitud Euroopa meistritiitlist) hakkas jalgpallile konkurentsi pakkuma. Järgnevate kümnendite jooksul kujuneski Leedus sellest esispordiala. Lätis lisandus korvpallile eriti pärast II maailmasõda jäähoki. Kuid kumbki lõunanaaber ei jätnud unarusse jalgpalli ning erinevalt Eestist suudeti tõusta NSV Liidu meistrisarja ega loobunud jalgpalli esindusmeeskonnast ka halvematel aegadel.

Sloveenia kuulumine Jugoslaavia Sotsialistlikku Föderatiivsesse Vabariiki, kus teiste üle oli domineerivaks Serbia, oli analoogne olukorraga NSV Liidus, kus dominantseks jõuks oli Vene Föderatsioon. Sloveenia ja annekteeritud Eesti olukorras oli palju sarnast: mõlemad olid oma elatustasemelt atraktiivsed liitriigi teiste regioonide inimestele, keda väikesearvuline põlisrahvas tajus ohuna oma rahvuslikule iseolemisele ja enesemääratlusele ning jalgpall osutus üheks võimaluseks tõmmata piir eneste ja migrantide vahele.

1. JALGPALLI POSITSIOON EESTI SPORDIS II MAAILMASÕJA EEL

Eesti sport oli edukas olnud juba enne riiklikku iseseisvust. Lisaks saavutustele ja maailmakuulsatele nimedele (Georg Hackenschmidt, Georg Lurich, Aleksander Aberg jt) raskejõustikus, kuulus näiteks 1916. aasta lõpuks Venemaa 29-st kergejõustikurekordist 16 eestlaste nimele.⁵⁶ Iseseisev Eesti võitis olümpiamängudel 21 medalit (6 kulda, 6 hõbedat, 9 pronksi), olles Antwerpeni (1920), Pariisi (1924), Amsterdami (1924) ja Berliini (1936) suvemängudel medaliriikide seas teises kümnes.⁵⁷ Võrdluseks: Läti võitis kaks ja Leedu mitte ainsatki olümpiamedalit. Vaatamata sellele, et raskejõustik, kergejõustik ja teised klassikalised spordialad olid Eestile sedavõrd edukad ka maailmatasemel, oli ikkagi jalgpall kõige populaarsem spordiala.

1.1. Jalgpall harrastatuim ja publikurohkeim spordiala

Kuigi arvud spordialade harrastajate kohta kahe- ja kolmekümnendatel aastatel on mittetäielikud, saab kaudsetele andmetele tuginedes väita, et suurima harrastajaskonnaga spordiala oli jalgpall. Võrreldes korv- ja võrkpalliga, mis olid jalgpalli suurimad rivaalid sportmängude seas, osales Eesti meistrivõistlustel kaks korda enam meeskondi. Kuna väljakumängijate arv on jalgpallis kaks korda suurem, võime rääkida selle ala ligi neljakordsest ülekaalust. Seda järeldust toetab asjaolu, et jalgpalliliitu kuulus ligi kaks korda enam klubisid kui Eesti Käsi­palliliitu, mis koondas enda alla korv-, võrk- ja pesapalli.⁵⁸

Teiste suuremate aladega on kaudne võrdlus paratamatu, sest näiteks kuni 1933. aastani kuulusid kergejõustik, maadlus, tõstmine, poks, ujumine, vettehüpped, võimlemine ja jalgrattasõit samasse katusorganisatsiooni ehk Ekraveliitu. Ka pärast eraldumisi jäid kokku kergejõustik ja jalgrattasport ning kolm suuremat raskejõustikuala. Kuid isegi Ekraveliidu liikmeskonda (klubid) hinnates ning arvestades, et individuaalalade puhul võis mõnda klubi esindada ka paar sportlast, võib üsna kindlalt väita, et jalgpalli harrastajaid oli kõige rohkem.⁵⁹

Eri alade publikuarvud eelkõige suuremate võistluste puhul on sellest perioodist paremini dokumenteeritud. Väga tähtsat rolli mängisid sealjuures võistluste pidamise kohad ning nende võimekus mahutada pealtvaatajaid. Kõige enam publikut mahtus staadionitele, kus peeti eelkõige jalgpallimänge ja kergejõustikuvõistlusi. Kõik muud spordialad toimusid kas vabas õhus, kus pealtvaatajad hajusid ja neid oli raske fikseerida (murdmaasusatamine, jalgrattasõit,

---

⁵⁶ Teemägi, Erlend. Mõõda ajarada. Ülo Tuulik (koostaja). *Eesti kergejõustiku kolmveerandsada*. Eesti Raamat, Tallinn, 1984, 13.

⁵⁷ *Olümpiamängud. Entsüklopeediline teatmeteos*. Teine täiendatud trükk. Tallinn, Valgus, 1981, 37–42.

⁵⁸ Schwede, Indrek. Jalgpalli populaarsus Eesti Vabariigi spordielus 1920–40, 336–339.

⁵⁹ Sealsamas, 331–332, 339.

mootorataste ringrajasõit) või võimlates, millest avaramad mahutasid kuni pooltuhat pealtvaatajat. See puudutas sportmänge nagu korv- ja võrkpall ning sel ajal populaarseid klassikalisi olümpiaalasi nagu maadlus, poks, tõstmine, võimlemine jt. Puudus tuhandeid pealtvaatajaid mahutav ujula ja tennisstaadion. Isegi ilma tribüünideta staadioni äärde mahtus jalgpalliplatsi suuruse tõttu rohkem inimesi, kui Eesti suurimatesse võimlatesse. Jalgpalliplatsil mängiti talvel ka jääpalli, kuid selle ala rahvusvahelised kontaktid olid ahtad ja tõmbasid publikut vähem. Sama kehtis kiiruisutamise kohta. Mõlema ala puhul sõltus hooaja pikkus külmakraadide olemasolust, näiteks 1925. aastal jäid kodused meistrivõistlused sel põhjusel mõlemal alal pidamata. Jääpallis selgitati viimane Eesti meister 1935. aastal, sest mängijaid paelus aina enam uus mäng jäähoki, mille esimene meister oli selgunud aasta varem. Jäähokit mängiti välitingimustes ja publikuhulgalt ta jalgpallile konkurentsi ei pakkunud. Sellest tulenevalt oli jalgpallil ja kergejõustikul kõige enam publikut maavõistlustel. Kuigi võisteldi samadel staadionitel, vaatas jalgpallikoondise esinemisi uuritava ajavahemikul enam kui kaks korda rohkem pealtvaatajaid kui kergejõustikukoondise maavõistlusi.⁶⁰

Jalgpalli ja kergejõustiku omavahelises võrdluses oli esimesel veel mitu eelist. Kahe ala spetsiifikast tulenevalt võistlevad jalgpallurid rohkem. Jalgpallivõistlust on võrreldes kergejõustikuvõistlusega lihtsam korraldada: viimase tarvis on vaja rohkem varustust, kohtunikke ning korralduslikku võimekust, et erinevad distsipliinid algaksid õigeaegselt ja sportlased ei jääks üksteisele jalgu. Jalgpall oma suhteliselt lihtsate reeglite, emotsionaalsuse ning ettearvamatu käigu ja resultaadiga võimaldab tähelepanu fokuseerida ühele mängule. Kergejõustik nõuab rohkem eelteadmisi, on staatilisema kulgemisega ja erinevad distsipliinid toimuvad sageli samaaegselt, võimaldamata kõike pakutavat haarata. Võrreldes kergejõustikuga tähendas rohkem võistlusi jalgpalli jaoks suuremat publikuarvu ja sissetulekut ning tähelepanu meedias.

Pallimängude omavahelises rivaliteedis on oluline kindlasti asjaolu, et jalgpallil oli kahe teise suure sportmängu – korv- ja võrkpalli – ees ajaline edumaa: tema kokkuleppeline sünniaasta Eestis on 1909, võrkpallil 1919 ja korvpallil 1920. See tulenes nende kolme ala arengust laiemalt. Jalgpall oli 20. sajandi alguseks kannal kinnitanud üle Euroopa, rahvusvaheline alaliit (FIFA) loodi 1904. aastal. Olümpiamängudel mängiti jalgpalli esmakordselt 1900. aastal, esimene MM toimus 1930. Riigid pidasid korrapäraselt kahe maailmasõja vahel maavõistlusi. Korv- ja võrkpall loodi alles 19. sajandi viimasel kümnendil ja nende levik võttis aega. Korvpallis asutati rahvusvaheline alaliit 1932. aastal, võrkpallis 1947. Olümpial mängiti korvpalli esimest korda 1936, võrkpalli 1964. Puudulik rahvusvaheline konkurentstähendus vähe mängu, vähe sissetulekut, vähest populaarsust ja vähest võimalust ala arendada. Korv- ja võrkpalli mängiti valdavalt sisetalingimustes, aga isegi kui seda tehti välitingimustes, olid väljakud võrreldes jalgpalliga väiksemad ja nende ümber mahtus vähem publikut.

---

⁶⁰ Sealsamas, 346.

Jalgpalli puhul peame arvestama, et arvukalt pealtvaatajaid oli nii Eesti meistrivõistlustel kui ka meie meeskondade mängudel välisklubidega. Näiteks 1938. aastal käis ainuüksi Tallinnas jalgpalli vaatamas 80 000 inimest.⁶¹

Omaette tuleb vaadata automotosporti, mis on senistest käsitlustest välja jäänud. Võistlusi korraldanud Eesti Autoklubi motoseksioon (hiljem Eesti Mootorspordiklubi) ei kuulunud Eesti Spordi Keskliitu. Väga populaarne oli Pirita–Kose–Kloostrimetsa rajal Pirital aastatel 1933–1939 toimunud mootor-rataste ringrajasõit, mida tunti Eesti Suursõidu nime all. Esimesel aastal oli võistlusi jälgimas kuni 3000 pealtvaatajat, kellest pileti oli ostnud 1000.⁶² 1934. aastal oli Rahvalehe teatel pealtvaatajate hulk „ennenägematult suur“ ja kuna ei jätkunud piletikontrolöre, vaatas suur osa inimesi võistlusi tasuta.⁶³ Vaba Maa pakkus, et „pealtvaatajaid kogu ringteel arvati olevat üle 20 000“,⁶⁴ Päevaleht oli umbmäärasem ja arvas, et 7000 meetri pikkusel rajal olid „paljud tuhanded“ pealtvaatajaid.⁶⁵ 1935. aasta publikuarvuks hindasid Rahvaleht ja Kaja 25 000 inimest.⁶⁶ Päevalehe hinnangul oli pealtvaatajaid üle 10 000,⁶⁷ kuid järgmisel aastal võttis ajaleht omaks arvu 25 000, sest pakkus, et 1936. aastal oli pealtvaatajaid sama palju kui eelmisel aastal.⁶⁸ Vaba Maa, Rahvaleht ja Kaja pakkusid 1936. aastal publiku arvuks 30 000.⁶⁹ 1937. aastal oli publikut vähem. Vaba Maa hinnangul oli pealtvaatajaid 10 000–12 000.⁷⁰ Rahvaleht pakkus 10 000 ja tõi põhjenduseks, et samal ajal toimusid hipodroomil ratsavõistlused.⁷¹ Lisaks ratsavõistlustele toimus samal ajal Kadrioru staadionil ka Eesti–Leedu kergejõustiku maavõistlus. Päevaleht ja Uus Eesti publiku arvust ei kirjutanud. 1938. aastal ei pakkunud Uus Eesti, Päevaleht ega Rahvaleht publiku arvu, vaid märkisid, et rahvast oli vähem kui varasematel aastatel ning kaks viimast kirjutasid, et põhjuseks oli samal toimunud [Eesti Põllumeeste Seltsi] näitus.⁷² Viimasel iseseisvusaastal peetud suursõidul 1939. aastal oli Uus Eesti

⁶¹ Üle 80.000 pealtvaataja jalgpallivõistlustel. – *Eesti Spordileht* nr 2, 1939, 53.

⁶² Võidusõit ümber Pirita ja Kose. – *Päevaleht* nr 255, 19.09.1933, 1.

⁶³ Välismaa kilomeetriõgijad Tallinnas löödud. – *Rahvaleht* nr 109, 17.09.1934, 8.

⁶⁴ Eesti võidusõitjad löid väliskülalisi. – *Vaba Maa* nr 218, 17.09.1934, 5.

⁶⁵ O. Veldeman võitis Eesti suursõidu. – *Päevaleht* nr 256, 17.09.1934, 3.

⁶⁶ T. T. võitja soomlane. – *Rahvaleht* nr 109, 16.09.1935, 7; Suursõidu võitis soomlane Lampinen. – *Kaja* nr 218, 16.09.1935, 4.

⁶⁷ Eesti suursõidul esikohad välismaalastele. – *Päevaleht* nr 256, 16.09.1935, 3.

⁶⁸ Suursõidu võitis E. Tomson. – *Päevaleht* nr 249, 14.09.1936, 5.

⁶⁹ Suured sõitjad jäid tee äärde. – *Vaba Maa* nr 209, 14.09.1936, 10; Häusler, Strömberg, Lampinen, Veldeman katkestasid. – *Rahvaleht* nr 107, 14.09.1936, 7; Kuulsused katkestasid, E. Tomson üldvõitjaks. – *Uus Eesti* nr 249, 14.09.1936, 2.

⁷⁰ Riigihoidja auhinna võitis Villi Ennok. – *Vaba Maa* nr 209, 13.09.1937, 7.

⁷¹ Purunesid rekordid ... ja masinad. – *Rahvaleht* nr 108, 13.09.1937, 4.

⁷² O. Veldemann võitis kõiki. – *Päevaleht* nr 240, 05.09.1938, 3; Suursõidul sai võistleja A. Salben surma. – *Rahvaleht* nr 153, 05.09.1938, 5.

hinnangul publikut umbes 20 000,⁷³ Rahvalehe arvates aga 10 000⁷⁴ ja Päevaleht märkis, et pealtvaatajaid oli rohkearvuliselt.⁷⁵

Kui võrdleme neid arve jalgpallikoondise kodus peetud mängude publikuarvuga, saame sellise tulemuse (esimeses tulbas Eesti koondise kodumängude publiku koguarv,⁷⁶ sulgudes mängude arv; teises tulbas Eesti Suursõidu peamiste Tallinna päevalehtede pakutud publikuarv):

	Jalgpall	Eesti Suursõit
1933	10 500 (2)	3000
1934	11 000 (2)	20 000
1935	25 000 (4)	25 000
1936	10 000 (2)	30 000
1937	6000 (1)	10 000–12 000
1938	42 000 (5)	–
1939	15 000 (2)	10 000–20 000

Automotospordis toimus veelgi võistlusi, mille publikuarvud olid paljuski umbkaudsed. Näiteks 1933. aastal Tallinna lähedal Raudalu maanteel sõitsid mootorrattad ja autod 1 km distantsil ning Rahvaleht hindas publikuarvuks „kaugelt üle tuhande“⁷⁷ ja Päevaleht pakkus, et „paar tuhat“.⁷⁸ 1934. aastal Tallinna hipodroomil peetud mootorrataste võidusõidul oli 4000⁷⁹ kuni 5000,⁸⁰ Viljandis maakonna gümnaasiumi pargis 800⁸¹ ja Rakvere staadionil samuti 800 pealtvaatajat.⁸² 1935. aastal Raudalu maanteel oli 2500 piletiga⁸³ ja teist samapalju veel piletita pealtvaatajat⁸⁴ ning Tallinna hipodroomil 3000⁸⁵ või isegi 4000⁸⁶ pealtvaatajat. 1936. aastal oli Tallinna hipodroomil 5000 pealt-

⁷³ Soomlane Lampinen võitis suursõidu. – *Uus Eesti* nr 254, 18.09.1939, 2.

⁷⁴ Soomlaste triumf Suursõidul. – *Rahvaleht* nr 219, 18.09.1939, 6.

⁷⁵ Soomlased võitsid suursõidu. – *Päevaleht* nr 253, 18.09.1939, 6.

⁷⁶ Publiku arvud olen võtnud selle aja perioodikast ning erinevatest eesti- ja muukeelsetest raamatutest ja teatmeteostest ning neid omavahel kriitiliselt võrrelnud. Vastavalt parimale äratundmisele olen välja arvanud keskmise või usaldanud allikaid, mille andmed kattuvad.

⁷⁷ 147,5 klm. tunnis. – *Rahvaleht* nr 68, 13.06.1933, 6.

⁷⁸ 147,5 km kiirusega Raudalu maanteel. – *Päevaleht* nr 157, 13.06.1933, 6.

⁷⁹ Mootorivõidusõit õnnestustega. – *Kaja* nr 129, 05.06.1934, 6.

⁸⁰ Õnnetus üleliigsel ringil. – *Hommikleht* nr 123, 04.06.1934, 3.

⁸¹ Mootorratturid näitasid osavust. – *Oma Maa* nr 94, 13.08.1934, 4.

⁸² Mootorsportlaste suupäev Rakveres. – *Virumaa Teataja* nr 101, 03.09.1934, 3.

⁸³ Mootorid löid rekorde. – *Rahvaleht* nr 62, 27.05.1935, 5; Uued mootorratta- ja auto-rekordid. – *Vaba Maa* nr 124, 27.05.1935, 4.

⁸⁴ Mootorratturid rekordide jahil. – *Päevaleht* nr 145, 27.05.1935, 5.

⁸⁵ Kiirusvõistlused uue rekordiga. – *Rahvaleht* nr 103, 02.09.1935, 4.

⁸⁶ 10 uut rekordi mootorratta võistlustel. – *Vaba Maa* nr 206, 02.09.1935, 4.

vaatajat⁸⁷ ja 1937. aastal 5000⁸⁸ kuni 6000.⁸⁹ 1938. aastal oli Rakveres publikut 2000.⁹⁰

Kuna paljud automotovõistlused toimusid suurel territooriumil, mida piirata oli raske ning puudus võimekus takistada raja äärde tulemast ilma piletita, on ka pakutud publikuarvud umbkaudsed ja võivad olla ülepaisutatud. Näiteks laulva revolutsiooni paljude sündmuste puhul Tallinna Lauluväljakul pakuti osalejate arvuks 250 000 ja isegi 300 000 inimest ning alles hiljem on tõdetud, et Lauluväljak ei mahuta üle 100 000 inimese. Seega pakkus motosport neil aastail oma tippurituse pealtvaatajate arvuga tõsiselt konkurentsile jalgpallile, kuid kahe ala publiku koguarv – jalgpalli puhul lisaks koondise mängudele klubide kohtumised koduste ja välismaiste rivaalidega – oli kõigi võistluste arvestamisel tõenäoliselt igal aastal jalgpalli kasuks.

1.2. Mängivad kõik rahvakihid

Eelpool toodud võrdlus spordialade võimekuse kohta kaasata võistlustele publikut, mängis suurt rolli selles, mida kirjeldan järgnevat: riigipeade ja ärimeeste huvi jalgpalli vastu, vähem või rohkem teatraliseeritud jalgpallimatšid eri ametiasutuste ja elukutsete esindajate vahel, jalgpallurite populaarsus rahva ja meedia silmis, heategevusmängude korraldamine võimalikult suure tulu saamiseks jms.

Pärast Vabadussõda kehtestas jalgpall end kiiresti avalikkuses. Populaarne nädalaleht *Esmaspäev* kirjutas oma kõige esimeses numbris 1922. aastal, et Lasnamäe on õieti uue nime saanud: Jalgpallimägi, sest igal õhtul on seal palli löömas üle saja noore. Kuna linnas spordiplatse nappis, pakkus Lasnamäe kahe suurema ja mitme väiksema muruplatsiga noortele võimaluse jalgpalli mängida.⁹¹ Tuntud karikaturist Gori joonistas samas väljaandes kuu aega hiljem neli karikatuuri, milles ta ennustas jalgpalli tulevikku: jalgpalli mängisid Gori piltidel erakondade liidrid, ministrid, kirikumehed ja puujalamehed ehk sandid.⁹² Päev hiljem avaldas *Vaba Maa* esiküljel Gori karikatuurid eri maade geeniustest: vana Kreekat esindas Homeros, Itaaliat Dante, Inglismaad Shakespeare, Saksamaad Goethe, Venemaad Tolstoi ning Eestit rahva seas populaarne jalgpallur Kapsas ehk Arnold Kuulmann, kelle pildi all oli selgituseks: „Meil Eestis loetakse ametlikult geeniuseks jalgpallimees Kapsa Jüssi“.⁹³ Gori jätkas *Esmaspäevas* jalgpallitemaatika ekspluateerimist⁹⁴ ning illustreeris läbi kahe nädala-

⁸⁷ Soome mootorratturite võidupäev. – *Vaba Maa* nr 161, 20.07.1936, 4; Lampinen võitis. – *Rahvaleht* nr 83, 20.07.1936, 5.

⁸⁸ Lampinen ja Edlund võitsid meistritiitlid. – *Vaba Maa* nr 121, 31.05.1937, 10.

⁸⁹ Mootorrattaste võistlused hipodroomil. Head masinad võitsid. – *Uus Eesti* nr 145, 31.05.1937, 2.

⁹⁰ O. Veldemann võitis mootorrattaste võidusõidu. – *Virumaa Teataja* nr 71, 20.06.1938, 5.

⁹¹ Sport. Jalgpallimägi. – *Esmaspäev* nr 1, 28.08.1922, 7.

⁹² Jalgpallimäng Eestis lähemas tulevikus. Väike ennustuste seeria. – *Esmaspäev* nr 5, 25.09.1922, 5.

⁹³ Vastne geenius. – *Vaba Maa* nr 224, 26.09.1922, 1.

⁹⁴ Päevapildid. – *Esmaspäev* nr 7, 09.10.1922, 6.

lehe numbri pildid pikale riimitud luuletusele, mis kirjeldas vana Kalevi naasmist vabasse Eestisse.⁹⁵ Ei saanud Kalev jutule kaupluses ega linnavalit-suses, sest poesellid ja linnaisad ajasid himukalt jalgpalli taga. Ka üles Toom-peale sõiduks ei leidnud Kalev voorimeest, sest nemadki harjutasid jalgpalli.⁹⁶ Isegi ajalehte ei saanud osta, sest lehenaine tagus jalgpalli. Kalev oli tunnis-tajaks, kuidas tuletõrjujad mängisid ennastunustavalt vutti, eirates väljakutset. Teda ei teenindatud samal põhjusel restoranis ega apteegis. Siis jõudis Kalev järve äärde, kus haaras Lindakivi ning lõi selle linna poole nagu jalgpalli. See lendas läbi Viru väravate ja alles nüüd pandi Kalevit tähele ning sooviti teda endale õpetajaks. Pikk luuletus lõpeb nii:

„Rahvajuhid kokku tulid, otsustasid nii:
„Asutame kohe ministeeriumi,
Kes jalgpalli edendaks ja hoolsalt silmas peaks
Ja kõik pallid ikka väravasse veaks!
Jalgpalli ministriks määrati siis Kalev,
Hiigla rõõmul hõiskas küla, linn ja alev!“⁹⁷

Ühest küljest võis pikast kirjatööst välja lugeda kriitilist suhtumist jalgpalli, kui tühisesse ajaviitese, mis ajab tööinimeste pead segamini ja paneb nad unustama oma kohustused. Teisalt peegeldas jalgpalli motiivi sedavõrd jõuline sisse-toomine selle spordiala plahvatuslikku levikut ja populaarsust Eestis. Esmas-päev oli rahvaleht, millest peagi kujunes juhtivaid meelelahutusväljaandeid ning selle tegijad otsisid materjale, mis tõmbaks võimalikult suure lugejaskonna tähelepanu. Kahekümnendate aastate esimesel poolel oli nädalalehe Esmaspäev tiraaž 50 000–55 200,⁹⁸ mida oli poole rohkem kui selle perioodi suurima tiraažiga päevalehel Vaba Maa.⁹⁹

Gori tabas oma humoristliku lähenemisega ära jalgpalli tähtsuse tõusu. Jalg-palli mängisid või hakkasid mängima kõik rahvakihid ja eri elualade esindajad: töölised, ajakirjanikud, politseinikud,¹⁰⁰ riigi- ja pangaametnikud,¹⁰¹ sõja-

⁹⁵ Kalevi teine tulemine. Kriitiline essee (Piibujutu stiilis) I. – *Esmaspäev* nr 8, 16.10.1922, 3; Kalevi teine tulemine. Kriitiline essee (Piibujutu stiilis) II. – *Esmaspäev* nr 9, 23.10.1922, 5.

⁹⁶ Gori pilajutt sai järgnevatel aastatel teoks, sest taksojuhid mängisid kliente oodates ka tegelikult jalgpalli. Vahel külma ilmaga tehti jalgpall riidetükkidest (Moodne sõiduk ja selle juht. – *Uus Eesti* nr 269, 04.10.1936, 3). Mängiti isegi Tallinnas Raekoja platsil (A. W-y. Taksojuhid meil ja mujal. – *Auto* nr 12, 1931, 217).

⁹⁷ Kalevi teine tulemine. Kriitiline essee (Piibujutu stiilis) II, 5.

⁹⁸ Harro, Halliki, Meelis Somelar. *Eesti ajaleheturu kujunemise aspekte kahe maailmasõja vahelisel perioodil. Eesti ajakirjanduse ajaloost X*. Tartu Ülikool. Ajakirjanduse osakond, 1996, 40.

⁹⁹ Sealsamas, 39.

¹⁰⁰ Spordireporterid ja politsei. – *Päevaleht* nr. 224, 21.08.1925, 4; Spordireporterid-politsei. – *Päevaleht* nr. 226, 23.08.1925, 6.

¹⁰¹ Oss Üpraus võitis!. – *Uudisleht* nr 118, 14.10.1931, 7; Linn võitis riiki. – *Vaba Maa* nr 239, 18.10.1937, 10; Riigiteenijad võitsid. – *Päevaleht* nr 278, 13.10.1938, 5; Riigi- ja linnateenijate viik. – *Päevaleht* nr 288, 23.10.1939, 6; Maapank võitis Põmini. – *Vaba Maa*

väelased ja ajateenijad,¹⁰² korstnapühkijad, pagarid ja lihunikud,¹⁰³ tuletõrjujad ja muusikud,¹⁰⁴ raudteelased,¹⁰⁵ teiste spordialade tegijad¹⁰⁶ ja näitlejad, kelle omavahelised või ajakirjanike vastu peetavad mängud olid sageli teatraliseeritud ja kutsusid kokku rohkearvulise publiku. Need vastasseisud leidsid meedias kajastamist. Ka ajalehed ise panid mõnele võistlusele või üksikule mängule välja karika. Sageli osalesid nendel mängudel Eesti koondislased, kes töötasid mõnes eraettevõttes või riigiasutuses. Näitlejad,¹⁰⁷ ajakirjanikud¹⁰⁸ ja politseinikud¹⁰⁹ tagusid jalgpalli ka Soome kolleegidega. Helsingi politseiga mängis Eesti Spordileht.¹¹⁰

Mängisid ka üliõpilased ja üliõpilaskorporatsioonid ning Tallinna Koolinoorte Spordiühing (TKSÜ) pidas meistrivõistlusi koolidele. 1927. aastal oli Riigivanema karikas välja pandud ka Tartu ülikooli ja Tallinna Tehnikumi vahelises mängus, kus oli kohal kõrgemat seltskonda alates põllutööminister Oskar Kösterist abikaasaga.¹¹¹

1.3. Poliitika- ja ärieliit seob end jalgpalliga

Jalgpalli populaarsust peegeldas riigijuhtidelt saadud tähelepanu. Aastatel 1928–1932 mängiti Eesti meistritiitlile riigivanema poolt välja pandud karikale.¹¹² Alates hooajast 1937/1938 pani karika välja sõjavägede ülemjuhataja

---

nr 223, 21.09.1935, 4; „Päevaleht“–Eesti Pank 2:3 (2:1). – *Päevaleht* nr 164, 20.06.1930, 3; Raha ja kirjasõna viik. – *Päevaleht* nr 233, 28.08.1931, 3.

¹⁰² Näiteks: „Päevalehe“ karikas teist korda pioneerpataljoni. – *Päevaleht* nr. 154, 07.06.1930, 3; „Päevalehe“ karikas 10. pataljoni. – *Päevaleht* nr 286, 21.10.1937, 7; Statud Rändkarika pääle. [Kirjavähi muutmata, mõeldud on statuuti]. 10.05.1933. ERA.1328.1.2, 24.

¹⁰³ Korstnapühkijad „nuhtlesid“ pagareid 4:1. – *Päevaleht* nr 140, 24.05.1939, 5; Pagarid ja lihunikud võistlevad jalgpallis. – *Postimees* nr 212, 10.08.1939, 4; Lihunikud võitsid pagareid 4:3. – *Postimees* nr 214, 12.08.1939, 5.

¹⁰⁴ Mustvee tuletõrjujad võitsid orkestrante. – *Postimees* nr 212, 07.08.1935, 6.

¹⁰⁵ Valga–Tallinna raudteelased 1:1. – *Päevaleht* nr. 248, 13.09.1938, 7.

¹⁰⁶ Kalevi kergejõustiklased – Kalevi raskejõustiklased 3:0 (2:0). – *Päevaleht* nr 295, 31.10.1924, 5; Poksiklubi–Spordi poksijad 4:0. – *Päevaleht* nr 208, 03.08.1930, 4; Rasked mehed võitsid kergeid. – *Vaba Maa* nr 156, 13.07.1937, 8; Pärnu jalgpalli. – *Päevaleht* nr 224, 20.08.1939, 5; Esta surus Spordi neljandaks. – *Päevaleht* nr 196, 23.07.1938, 6; Hipodroomi- ja mootorrattasõitjad 2:2. – *Päevaleht* nr 153, 08.06.1939, 5; Hipodroommootorratturid jalgpallis 2:2. – *Uus Eesti* nr 153, 08.06.1939, 2; Spordi rammumehed võitsid jalgpallis, Kalevi raskejõustiklased kõieveos. – *Uus Eesti* nr 248, 10.09.1938, 2.

¹⁰⁷ „Sangarid“ saabusid Soomest. – *Päevaleht* nr. 136, 20.05.1936, 3.

¹⁰⁸ Eesti „Spordileht“ – Helsingi politsei 1:0 (1:0). – *Vaba Maa* nr. 253, 29.10.1922, 4; Sport. – *Vaba Maa* nr. 248, 24.10.1922, 6.

¹⁰⁹ Kodumaalt. – *Eesti Spordileht* nr 21, 08.10.1924, 7.

¹¹⁰ Eesti „Spordileht“ - Helsingi politsei 1:0 (1:0). – *Vaba Maa* nr. 253, 29.10.1922, 4.

¹¹¹ Tartu sai riigivanema karika. – *Postimees* nr. 276, 11.10.1927, 4.

¹¹² Härra riigivanemalt Eesti jalgpalli esivõistlustele annetatud rändkarika väljamängimise statuut. [Dateerimata, ilmselt sügisel 1928]. ERA.1328.1.2, 13, TJK Eesti jalgpallimeister. – *Päevaleht* nr 240, 04.09.1928, 5; TIK. = jalgpallimeister. – *Vaba Maa* nr. 204, 04.09.1928, 6; Riigivanema karika võitis T.J.K. – *Postimees* nr. 241, 05.09.1928, 2.

Johan Laidoner, kes oli ka Eesti Olümpiakomitee esimees.¹¹³ Eesti koondise mängu Kadrioru staadionil käisid vaatamas riigivanemad Otto Strandman,¹¹⁴ Konstantin Päts,¹¹⁵ Jaan Teemant,¹¹⁶ Karl Einbund (Kaarel Eenpalu),¹¹⁷ Jaan Tõnisson.¹¹⁸ Aastatel 1929–1933 tegid nad seda viie peale kokku vähemalt kümnel korra, jättes külustamata kolm mängu. Võrdlevalt: pärast taasiseseisvumist ei käinud president Lennart Meri ühelgi Eesti jalgpallikoondise mängul, Arnold Rüütel külustas presidendina kaht (lisaks Eesti Ülemnõukogu esimehena üht)¹¹⁹ mängu ning Toomas Hendrik Ilves üht mängu.¹²⁰ Üksikuid Eesti koondise mängu on külustanud Kersti Kaljulaid. 1934. aasta Turaani turniiril, kus konkureerisid hõimurahvad Eesti, Soome ja Ungari, oli president Konstantin Päts võistluse prorektoriks ehk aupatrooniks, ehkki ta ise mängu ei külustanud ning turniiri aukomiteesse kuulusid Eesti Olümpia Komitee esimees Johan Laidoner, haridusminister Nikolai Kann, Tallinna linnapea Jaan Soots, Päevalehe peatoimetaja Harald Tammer ja Soome-Ugri Liidu esimees Aleksander Veiderman (Veiderma).¹²¹ Teiste sportmängude, näiteks korvpalli külustamise riigijuhtide poolt tegi sisuliselt võimatuks sisehalli puudumine. Võimlates puudusid korralikud tribüünid publikule. Kadrioru staadionil, kus toimusid jalgpalli- ja kergejõustikuvõistlused ning Eesti Mängude võimlemispeod, oli seevastu kaasaegne auloož. Kergejõustikus peeti Eestis 13 kahepäevast maavõistlust. Riigi kõrgeim juht külustas seda kahel korral: riigivanem O. Strandman 1930.¹²² ja president K. Päts 1934. aastal.¹²³ Samas ei piirdunud Päts vaid jalgpalliga. Näiteks oli ta patrooniks ja pani omanimelise karika välja ka Eesti Suursõitudel 1933–1939, mille start ja finiš oli vähemalt võistluse esimesel aastal tema Kosel asuva talu juures.¹²⁴ Esimesel neljal aastal oli ta võistlustel ise kohal.

¹¹³ Kindral J. Laidoneri karikas jalgpallimeistrile. – *Päevaleht* nr. 221, 17.08.1937, 4; Ülemjuhataja annetas jalgpallikarika. – *Vaba Maa* nr. 186, 17.08.1937, 8; Kindral J. Laidonerilt väärtuslik rändauhind jalgpallivõistlusele. – *Uus Eesti* nr. 221, 17.08.1937, 2.

¹¹⁴ Eesti pääsis vaevaga kaotusest. – *Päevaleht* nr 199, 27.07.1929, 1; Tasakaal jäi püsima. – *Päevaleht* nr 173, 29.06.1930, 6; Eesti suur võit Soome üle. – *Päevaleht* nr 213, 08.08.1930, 1.

¹¹⁵ Eesti suurvõit Balti meistri üle. – *Päevaleht* nr 155, 11.06.1931, 1; Eesti võitis Balti turniiril Leedu 2:0. – *Päevaleht* nr 237, 01.09.1931, 5.

¹¹⁶ Suur jalgpallivõit Läti üle. – *Päevaleht* nr 148, 03.06.1932, 1; Rootsi kaheväravaline võit. – *Päevaleht* nr 192, 17.07.1932, 5.

¹¹⁷ Soome võitis 3:0! – *Päevaleht* nr 225, 19.08.1932, 6.

¹¹⁸ Eesti võit poolkaitse imena. – *Päevaleht* nr 196, 22.07.1933, 1; Eesti võitis Läti 2:1. – *Päevaleht* nr 216, 11.08.1933, 1.

¹¹⁹ Need andmed olen perioodikast kogunud ja presidendi kantsleist küsinud ise.

¹²⁰ President Ilves esimest korda vutikoondist vaatamas. – *Jalka* nr 12, 2011, 5.

¹²¹ Turaani jalgpalliturniir Tallinnas. – *Päevaleht* nr 210, 02.08.1934, 3.

¹²² Eesti võitis kolmik-maavõistluse esimese päeva. – *Päevaleht* nr 166, 22.06.1930, 5; Eesti–Poola–Läti. – *Vaba Maa* nr 143, 22.06.1930, 2.

¹²³ Soome võitis maavõistlusel Eesti. – *Päevaleht* nr 228, 20.08.1934, 4; Soome suur võit kergejõustikus. – *Vaba Maa* nr 194, 20.08.1934, 4.

¹²⁴ Võidusõit ümber Pirita ja Kose, 1.

Riigijuhtide tähelepanu pälvis jalgpall ka üksiksoorituste kaudu. Riigivanema oma esimesel Eesti koondise mängul 9. juunil 1931 viibinud Konstantin Päts sattus vaimustusse 19-aastase Leonhard Kassi mängust, kutsus ta kolm päeva hiljem enda juurde ja kinkis talle meeldejääva etenduse eest portsigari, kuhu oli peale graveeritud: „Leonhard Kassile Riigivanemalt“ ja millele riigivanema vapp pidi hiljem lisatama.¹²⁵ Esimese jalgpallurina 50. koondisemänguni jõudnud Eduard Ellman (Eelma) pälvis riigivanem Jaan Tõnissonilt riigivapiga hõbeportsigari.¹²⁶

Jalgpalli populaarsust kasutasid ära ärimehed, kes panid välja omanimelisi karikaid. Ühest küljest oli tegemist sponsorlusega, kuid teistpidi oli tegemist reklaamiga, sest rohke publikuhuvi tõttu kajastas mängu ajakirjandus, kus mainiti ära ka karika väljapanija nimi. Kahel ettevõtjal õnnestus omanimeline karikas välja panna Eesti meistrivõistlustel: aastatel 1921–1927 mängiti Eduard Saarepera¹²⁷ väljapandud karikale. Ajakirjandus kirjutas Eesti meistrivõistluste võiduauhinnast kui Saarepera karikast. Aastatel 1933–1936 mängiti ärimees Boris Sabsay¹²⁸ karikale.¹²⁹ Selles osas näis valitsevat isegi konkurents, sest 1933. aasta alguses kinkis tekstiilärimees Mark van Jung¹³⁰ TJK-le klubi kümenda aastapäeva puhul 1806. aastal valminud hõbekarika, mis olevat kuulunud Vene tsaar Aleksander I väärtasjade kogusse ja mille van Jung olevat ühelt Vene aristokraadilt revolutsioonipäevil ostnud. Annetaja soovi kohaselt pidi klubi 1000 krooni maksva karika mängu panema „käesoleval aastal liiduklassi meeskondade vahel“.¹³¹ Sõnastusest ei selgu, kas van Jung pidas silmas Eesti meistrivõistlusi või lihtsalt meistrisarja meeskondade vahelist turniiri.

Ärimeeste ja ettevõtete välja pandud karikatele korraldati võistlusi ja üksikmänge igal tasemel üle Eesti. Eesti vabrikantide ühisus pani 1934. aastal välja rändauhinna, mis Eesti Olümpia Komitee kaudu annetati Tallinna jalgpalliseltsile Estonia.¹³² Mängu pandi see järgmisel aastal „jalgpallimängijate

---

¹²⁵ Riigivanem andis jalgpallimehele hõbeportsigari. – *Vaba Maa* nr 136, 13.06.1931, 1.

¹²⁶ E. Ellmanile riigivanemalt hõbeportsigar. – *Päevaleht* nr 267, 01.10.1933, 7.

¹²⁷ Eesti Jalgpalli Liit autasustab alates 2016. aastast oma toetajate miniturniiri võitjat Eduard Saarepera karikaga.

¹²⁸ Tekstiilärimees Boris Sabsay omas ka autotootjate Renault ja Graham esinduse Eestis; ta oli tegev mitmetes spordiorganisatsioonides, muuhulgas spordiajakirjanikke koondavas Tallinna Spordipressi Klubis, toetades neid ka aineliselt (Boris Sabsay 50-aastane. – *Päevaleht* nr 212, 04.08.1934, 6; Boris Sabsay 50-aastane. – *Eesti Spordileht* nr 37/1934, 189).

¹²⁹ H-ra B. Sabsay'lt Eesti Jalgpalli esivõistlustele annetatud rändkarika statuut. B. Sabsay poolt allkirjastatud 02.04.1933, jalgpalliliidu poolt kinnitatud 25.04.1933. ERA.1328.1.2, 11.

¹³⁰ Juhtivaid tekstiilärimehi Mark van Jung oli Eestis üks suurimaid spordimeeste, kelle tõhusal toel sõitsid Eesti sportlased 1936. aasta Berliini olümpiamängudele ja kes aitas rahaliselt erinevaid alaliite ning spordiseltse. Ta oli ka aktiivne Kaitseliidu liige ja sponsor ning omas mitmeid riiklikke autasusid. (Mark van Jung 50-aastane. – *Eesti Spordileht* nr 7/1938, 213; Mark van Jung 50-aastane. – *Uus Eesti* nr 201, 25.07.1938, 6).

¹³¹ Aleksander I-se karikas sportlase auhinnana. – *Vaba Maa* nr. 21, 26.01.1933, 2.

¹³² Eesti Vabrikantide Ühisuse poolt annetatud rändauhinna väljamängimise statuut. [Dateerimata, ilmselt 1934. aasta sügis]. ERA.1328.1.2, 4; Rändauhind Eesti vabrikantide

treeningute ergutamiseks liginevate olümpiamängude eel”.¹³³ See Olümpia-
karika nime saanud võistlus jäi ühekordseks, kuid osalesid hetke tipud Estonia,
Sport, Puhkekodu, TJK. Põhja Paberi ja Puupapivabriku surnud omaniku Emil
Fahle lesk Emma Fahle korraldas kolmekümnendatel aastatel omanimelist
karikavõistlust, milles osalesid Eesti eliitmeeskonnad.¹³⁴ Vabrikul oli jalgpalliga
tihe side, sest selle meeskond Puhkekodu mängis seitsmel korral Eesti meistri-
sarjas ning võitis hõbemedali (1932) ja kaks pronksi (1934, 1936). Lisaks tipp-
klubidele kohtusid sellistel mängudel omavahel erinevad ametiasutused, tehased
ja ettevõtted. Näiteks Tartu kaks suurt kaubamaja kohtusid Karlova spordi-
platsil, kus mängiti heliplaadilt muusikat ja suure võidu saanud vendade Prüü-
side meeskond sõitis mootorratastel koos võidetud karikaga oma kaubamaja
juurde.¹³⁵ Tallinna ja Tartu trükitööliste vahelise mängu võitjat ootas auhind,
mida nimetati hellitlevalt „väike Balti karikas“, mis oli viide populaarsele Balti
turniirile.¹³⁶ Sindi Tekstiilivabriku ühisus korraldas võistlusi oma ettevõtte
sees.¹³⁷

Karikate väljapanek ei teinud reklaami ainuüksi ettevõtjatele. See tõstis ka
spordiala prestiiži. Peale jalgpalli pandi karikaid ja auhindu välja ka teistel
aladel, kuid eelmainitud põhjustel – publiku- ja meediahuvi – vähem. Heaks
näiteks on 1927. aastal Kadrioru staadionil toimunud rahvusvahelised kerge-
jõustikuvõistlused, mille eri distsipliinidel oli välja pandud mitmete ärimeeste ja
firmade karikad ning 3000 meetri meeskonnajooksus riigivanem Jaan Teemanti
karikas.¹³⁸ Ajakirjanduses valgustati võistlust napisõnaliselt, karikate välja-
panejaid ei nimetatudki ja näiteks Päevaleht vaikis 3000 meetri meeskonna-
jooksu hoopis maha.

1.4. Majanduslik toimetulek ja heategevusmängud

Peamine finantstulu spordialaliitudele laekus piletimüügist, mis sõltus spordiala
populaarsusest ja spordiareenide võimekusest mahutada pealtvaatajaid. Eestis
täendas see jalgpalli majanduslikku ülemvõimu. Näiteks 1925. aastal arutas
EJL, kas jääda ESKL liikmeks ja maksta keskliidule 10% oma sissetulekutest.
Samal aastal pöördus käsipalliliit jalgpalliliidu poole palvega saada laenuks

---

ühisuselt. – *Vaba Maa* nr 208, 05.09.1934, 4; Uued karikavõistlused tulemas. – *Päevaleht* nr
244, 05.09.1934, 4.

¹³³ Uus karikasari neljale paremale. – *Päevaleht* nr 132, 14.05.1935, 4.

¹³⁴ Proua m. Fahle poolt annetud rändauhinna väljamängimise statuut. [Eesti Jalgpalli Liidu
poolt kinnitatud 13.02.1934]. ERA.1328.1.2, 29; Estonia–Puhkekodu 1:0. Pr. E. Fahle
karikasari algas. – *Päevaleht* nr 198, 21.07.1934, 4; Estonia võitis Spordi 1:0. – *Päevaleht*
nr. 233, 29.08.1938, 7.

¹³⁵ Kaubamaja Vennad Prüüs – Firma M. Jänes 8:0. – *Postimees* nr. 181, 09.07.1936, 7.

¹³⁶ Trükitöösturite „väike Balti karikas“ läks Tartu. – *Päevaleht* nr 206, 02.08.1938, 5.

¹³⁷ Sindi käitise jalgpallivõistlus. – *Päevaleht* nr 201, 28.07.1938, 7; Sindi jalgpall. –
Päevaleht nr 141, 25.05.1939, 7.

¹³⁸ Eesti Spordi Keskliidu ringkiri 12.05.1927. ERA.1325.1.9, 104.

10 000 marka, et sõita Riiga Eesti–Läti maavõistlusele ning Tallinna–Riia linna-
võistlusele. Alates 1935. aastast on jälgitav suuremate alaliitude majanduslik
seis ja need näitavad EJK kindlat rahalist üleolekut.¹³⁹

Ülaltoodud põhjustel oli jalgpall spordialadest kõige tõhusam vahend hea-
tegevuseks. Näiteks 17. oktoobril 1921 mängisid Tallinnas Tiigiveski väljakul
TJK ja Balti Puuvillavabrik ning sissetulek annetati Kopli tänava tulekahju läbi
kannatanutele.¹⁴⁰ Tõsi, pealtvaatajaid oli vähe, võimalik, et põhjuseks oli mängu
varajane algus kell 10 hommikul.¹⁴¹ 10. mail 1925 lõi Eesti Jalgpalli Liit kaasa
üleriigilisel invaliidide pühal ja korraldas mängu Tallinna koondise ja Tallinna
garnisoni meeskonna vahel, mille sissetulek annetati vigastatud sõjameestele.¹⁴²
15. mail 1927 mängisid üleriigilise invaliididepäeva raames Tallinna koondis ja
pealinna väikeklubide koondis, kogudes raha sõjainvaliididele,¹⁴³ milleks oli
olemas kindral Laidoneri kapital ehk fond.¹⁴⁴ Samal aastal peetud Tartu aja-
kirjanike ja ärimeeste omavahelise mängu eest teenitud piletirahast annetati
2000 marka ajakirjanike kodu heaks.¹⁴⁵ Võrus paiknenud 7. rügemendi ohvitse-
ride kogu pani 1928. aasta mais välja hõbekarika Võru Kandle seltsi ja kohalike
ajakirjanike vahelises kohtumises: piletimüügist saadud 140 krooni puhastulu
annetati Kandle maja ehitamise fondi.¹⁴⁶

Pärnus mängisid 8. augustil 1930 kohalikud lehemehed ja kohalik spordi-
seltside liidu juhatus, et panna alus fondile, mille abil ehitada linna ujula.¹⁴⁷ 22.
septembril 1932 korraldas Eesti koondise treener Albert Vollrat mängu Tallinna
Spordi ja kolme pealinna meeskonna (Kalev, TJK, Puhkekodu) koondisega, et
koguda raha oma õppereisiks Inglismaale.¹⁴⁸ Piduliku avalöögi tegi ümber
maailma purjetaja Ahto Valter, publikut oli 700 inimest.¹⁴⁹ 2. juunil 1935
mängisid Viljandis kahemeetrise karika peale kostümeeritult ja naiskohtuniku
vile saatel Ugala ja Endla teater: arvuka publiku käest kasseeritud piletiraha läks
näitlejate puhkekodu rajamise heaks.¹⁵⁰ 30. mail 1939 Rakvere ÜENÜ korral-
datud jalgpallivõistluse kogu puhastulu läks relvastusfondi.¹⁵¹ Mõnituhat ini-
mest¹⁵² vaatas 27. mail 1939 Kadrioru staadionil toimunud Eesti ja Soome

¹³⁹ Schwede, Indrek. Jalgpalli populaarsus Eesti Vabariigi spordielus 1920–40, 359.

¹⁴⁰ Jalgpallivõistlus. – *Vaba Maa* nr 276, 17.10.1921, 7.

¹⁴¹ Eilsed jalgpallivõistlused. – *Päevaleht* nr 277, 17.10.1921, 3.

¹⁴² Mäng invaliidide heaks. – *Vaba Maa* nr 103, 6.05.1925, 7; Invaliidide päev. – *Kaja* nr 120, 12.05.1925, 5.

¹⁴³ Tallinna koondus–Väikeseltside koondus. – *Rahva Sõna* nr 64, 17.05.1927, 3.

¹⁴⁴ Eesti Jalgpalli Liidu juhatuse protokoll nr 13, 09.05.1927. ERA:1328.1.8, 192.

¹⁴⁵ Sulemehed võitsid äri-ja pangamehi. – *Postimees* nr 171, 28.06.1927, 5.

¹⁴⁶ Lööper, Priit. *Künklik teekond. 90 aastat Võrumaa jalgpalli*. Priit Lööper, 2016, 25.

¹⁴⁷ Pärnus hakatakse ujulat ehitama jalgpalliga. – *Eesti Spordileht* nr 30, 15.08.1930, 4.

¹⁴⁸ Sport–Koondus 1:1. – *Rahvaleht* nr 113, 24.09.1932, 3.

¹⁴⁹ A. Volrati jalgpallimatsch. – *Eesti Spordileht* nr 49, 26.09.1932, 4.

¹⁵⁰ Teater Endla võitis Ugalat jalgpallis 4:3. – *Päevaleht* nr 152, 03.06.1935, 5.

¹⁵¹ Kergejõustikuhooaja avamine Rakveres. Jalgpallimatsi tulu relvastusfondi. – *Päevaleht*
nr 118, 02.05.1939, 7.

¹⁵² Jalgpallimäng–tsirkus. – *Vaba Maa* nr 125, 28.05.1935, 4.

näitlejate mängu, mille tulu läks Eesti näitlejate puhkekodu fondi.¹⁵³ 21. augustil 1939 mängisid Tartu Vanemuise näitlejad 1500 pealtvaataja ees kohalike ajakirjanikega viiki 5:5. Kuulsusi oli nii platsil kui väljaspool seda, näiteks oli 1500 pealtvaataja seas ka kirjanik Oskar Luts.¹⁵⁴ Piletitulu läks uue teatrihoone sisustamiseks.¹⁵⁵ 1939. aasta juunis kogusid Petseri tulekahjuohvritele raha Rakvere maletajad. Kõigepealt kohtusid kohalik maleklubi ja malering¹⁵⁶ ja 14. juunil 1939 mängisid Rakvere maleklubi ja näitlejate ring.¹⁵⁷ Rohkearvulise publiku¹⁵⁸ ees toimunud Estonia teater ja Kalevi malevkonna orkester annetasid omavahelise mängu tulu samuti Petseri tuleõnnetuse ohvritele.¹⁵⁹

Heategevus jätkus ka sõja ajal: Tartu Jalgpalliklubi kandis Saksa sõjaväega peetud mängult saadud tulu 2873 rubla ja 50 kopikat Tartu Linnapanka tulekahju läbi kannatanute toetuseks.¹⁶⁰ Tartu Jalgpalliklubi esimees Rudolf Redeli andmeil olid jalgpallivõistlused toonud 1941. aasta septembri alguseks kahju kannatanud linlastele abi 8997 rubla ulatuses.¹⁶¹ Septembris toimus Tartus veel vähemalt kolm jalgpallimängu, mille sissetulek suunati sõjas kannatada saanud kaasinlastele.¹⁶² Tallinnas kohtus linnameeskond Tartuga ja sissetulek annetati Eesti Rahva Ühisabile.¹⁶³

Raha kannatanuile koguti ka järgnevatel aastatel ja mujal Eestis, näiteks 1942. aasta mais Narvas.¹⁶⁴ Sama aasta oktoobris Tallinnas toimunud jalg- ja väravpallivõistlustel sõjalaevastiku Tallinna baasi (sakslased) ja Tallinna koon-dise (eestlased) vahel tõid 3893 pealtvaatajat tulu 6328 riigimarka, mis läks Saksa Punase Risti talveabile ja ERÜ-le (Eesti Rahva Ühisabi – I. S.) eesti vabatahtlikele rindepakikeste saatmiseks.¹⁶⁵ Vahel koguti raha ka rindeleläinute lastele.¹⁶⁶

---

¹⁵³ Jalgpallivõistlus Eesti ja Soome näitlejate vahel. – *Vaba Maa* nr 122, 24.05.1935, 7.

¹⁵⁴ Vanemuislaste viik ajalehemeestega. – *Postimees* nr 224, 22.08.1939, 8.

¹⁵⁵ Vanemuislased ja ajakirjanikud mängivad homme. – *Postimees* nr 222, 20.08.1939, 7.

¹⁵⁶ Rakvere maletajad mängisid jalgpalli. – *Päevaleht* nr 154, 09.06.1939, 6.

¹⁵⁷ Jalgpallivõistlus andis petserlastele 54 kr. 88 s. – *Virumaa Teataja* nr 69, 16.06.1939, 5.

¹⁵⁸ Näitlejad kaotasid jalgpallimatši. – *Päevaleht* nr 161, 16.06.1939, 8.

¹⁵⁹ Estonia teater–Kalevi orkester. – *Päevaleht* nr 159, 14.06.1939, 7; Näitlejate ja pillimeeste jalgpall. – *Päevaleht* nr 160, 15.06.1939, 5.

¹⁶⁰ Jalgpallivõistluselt 2873 rbl. toetust tulikahjudes kannatanuile. – *Postimees* nr 30, 21.08.1941, 2.

¹⁶¹ Jalgpallivõistlustest ligi 9000 rubla toetust kahjukannatanuile. – *Postimees* nr 39, 01.09.1941, 2.

¹⁶² “Olümpia” mängib sõjaväemeeskonna vastu. – *Postimees* nr 42, 04.09.1941, 2; “Olümpia” mängib veelkord sõjaväemeeskonna vastu. – *Postimees* nr 50, 13.09.1941, 1; Vahtmeister H. P. Palliklubi “Olümpia”–IM. 1:1. – *Postimees* nr 57, 22.09.1941, 2.

¹⁶³ Täna Tartu - Tallinn jalgpallis. – *Linna Teataja* nr 50, 02.11.1941, 2.

¹⁶⁴ Pühapäevasesst jalgpallilahingust. – *Põhja Kodu* nr 58, 21.05.1942, 2.

¹⁶⁵ Jalgpallis võitis Tallinn, väravpallis mereväelased. – *Eesti Sõna* nr 242, 20.10.1942, 4.

¹⁶⁶ 1. jõulupühäl Tamme staadionil jalgpallivõistlus. – *Postimees* nr 293, 23.12.1943, 3.

1.5. Jalgpalli meediakajastus ja mängijate populaarsus

Üks viis võrrelda spordialade populaarsust on võrrelda nende meediakajastust. Aastatel 2016–2018 koos Kristjan Remmelkoorega läbiviidud kontentanalüüs näitas, et jalgpall oli koos kergerjõustikuga Eesti suurimates päevalehtedes ülekaalukalt enimkajastatud spordiala. Sealjuures edestas jalgpall kergerjõustikku Eesti aineliste ning tekstimahukamate žanrite pooldest. Kergerjõustikul oli rohkem välismaiste sportlaste tulemusi märkivaid löhiuudiseid.¹⁶⁷

Jalgpalli populaarsust ühiskonnas saab hinnata üksikute mängijate kajastamise kaudu meedias. Eri alade sportlaste võrdlemine on loomulikult subjektiivne. Erinev on alade edukus rahvusvaheliselt, kaalukus ühe riigi sees ja rahvusvaheliselt. Eriti raske on võrrelda pallimängijaid individuaalalade sportlastega. Viimastel on pallimängijate ees selge eelis, sest neil on ette näidata konkreetne koht ja numbriline tulemus, kuna pallimängijate puhul sellist selgestieristatavat näitajat pole ning rahva sümpaatiat killustub mitmete mängijate vahel, tehes nende esiletõusu raskeks. Ometi võrreldakse ühises reas nii individuaalsportlasi kui pallimängijaid, sest see huvitab inimesi ja pakub kõneainet. Nendest edetabelitest saab välja lugeda nii konkreetse sportlase kui ka spordiala populaarsust rahva hulgas, mis ei pruugi vastata sportlikule tulemusle. Selles kontekstis on põnev jälgida, kuidas on jalgpallurid paigutatunud vastavates küsitlustes ja edetabelites.

1924. aasta detsembris kuulutas Eesti Spordileht välja küsitluse Eesti kõigi aegade parima sportlase selgitamiseks: ajaleht nimetas küsitlust lausa referendumiks ning meelitas viie tasuta Eesti Spordilehe tellimusega võimalikult rohkem huvilisi reastama 10 paremat Eesti sportlast, mis tuli kirjutada lehest väljalõigatud hääletamisedelile. Ajaleht pakkus omalt poolt välja nominente, teiste seas ka kuulsad raskejõustiklased Georg Lurich, Georg Hackenschmidt ja Aleksander Aberg. Samuti nimetas väljaanne kahe jalgpalluri, väravavaht August Lassi ja Harald Kaarmanni nime, kusuures pretendentide tutvustamist alustatigi just nendest.¹⁶⁸ Tulemused avaldati 1925. aasta avanumbris ja nende kommentaarid kirjutati, et paremus selgus tagastatud hääletustalongides antud häälte järgi. Hääletustalongidele oli palutud kirjutada kümne sportlase nimi.

Tulemused:

1. Aleksander Klumberg	kergerjõustik	2759
2. Eduard Pütsep	maadlus	2173
3. Jüri Lossmann	kergerjõustik	2095
4. Alfred Neuland	tõstmine	1948
5. Georg Lurich	raskejõustik	1721
6. Harald Tammer	kerge- ja raskejõustik	1428
7. August Lass	jalgpall	558

¹⁶⁷ Schwede, Indrek. Jalgpalli populaarsus Eesti Vabariigi spordielus 1920–40, 333–335, 353–355, 358.

¹⁶⁸ Kes on parim Eesti sportlane. – *Eesti Spordileht* nr 30, 10.12.1924, 5.

8. Valter Ever	kergejõustik	543
9. Johannes Villemson	kergejõustik	514
10. Harald Kaarmann	jalgpall	456

Kaarmannile järgnesid teise kümne alguses raskejõustiklased Georg Hackenschmidt, Jaan Jaago ja Aleksander Aberg. Teises kümnes oli jalgpallureist vastavalt 16. ja 17. kohal Oskar Üpraus ja Heinrich Paal, tõsi, viimane oli ka võimekas kergejõustiklane. Tulemusi kommenteerides tõdes Eesti Spordileht, et Lurichile võis saatuslikuks saada tema profisportlase staatus, asjaolu, et ta ise-seisva Eestit ei esindanud ja muidugi aeg, mis ta „nime heledust kaasaegsetele juba tuhmimaks on jõudnud teha.“¹⁶⁹ Hackenschmidt, Jaagot ja Abergi edestanud jalgpallimeeste kohta arvati, et nad võlgnevad tänu ringküsitusel osalenud jalgpallisõpradele, kuid samas oli ajaleht ise neid enne hääletamist eraldi esile tõstnud.

Eesti Päevalehe algatusest võttis tuld ka Päevalehe toimetus, mis avaldas oma esikümne:

1. Georg Lurich	[raskejõustik]
2. Aleksander Klumberg	[kergejõustik]
3. Georg Hackenschmidt	[raskejõustik]
4. Eduard Pütsep	[maadlus]
5. Alfred Neuland	[tõstmine]
6. Jüri Lossmann	[kergejõustik]
7. Harald Tammer	[raske- ja kergejõustik]
8. Johannes Villemson	[kergejõustik]
9. August Lass	[jalgpall]
10. Harald Kaarmann	[jalgpall]

Seega asetaskaks jalgpallurit Eesti kõigi aegade edetabelisse ka Päevalehe toimetus ja selles valguses pole korrektne öelda, nagu võlgneuks jalgpallurid oma edu Eesti Spordilehe küsitluses pelgalt jalgpallisõprade häälele. Huvitav on lisada, et 1924. aastal peetud olümpiamängudel saavutasid Eesti sportlased kuldmedali (Eduard Pütsep), hõbemedali (Alfred Neuland), neli pronksmedalit (Jaan Kikkas, Harald Tammer, Aleksander Klumberg, Roman Steinberg) ja neli kohta esikuuikus (Albert Kusnets, Gustav Ernesaks, Eduard Vanaaseme, Rudolf Loo).¹⁷⁰ Sellele vaatamata edestasid kaks jalgpallurit, kes olid Pariisi olümpiamängudel kõigest osalejad, kaht medaliomanikku ja kõiki nelja esikuuikumeest.

Uudislehe 1929. aastal korraldatud ringküsitusel lugejate seas paluti talongile märkida ainult ühe tegevsporlase nimi. Tagastati 3771 talongi. Esikümme: profimaadleja Jaan Jaago (märgitud 1922 talongil), maratonjooksu olümpiahõbe

¹⁶⁹ Aleksander Klumberg – suurim Eesti sportlane. – *Eesti Spordileht* nr 1, 07.01.1925, 1–3.

¹⁷⁰ *Olümpiamängude ajalugu II, suvemängud 1920–1944*. Kuningas, Tiit, Tiit Lääne (koostajad). Maalehe raamat, 2005, 108.

Jüri Lossmann (240), maadlemise olümpiavõitja Voldemar Väli (106), kergejõustiklane Johannes Meimer (102), kergejõustiklane Nikolai Feldman (80), maadluse olümpiavõitja Osvald Käpp (74), jalgpallur Arnold Pihlak (64), poksija Viktor Palm (58), kergejõustiklane Elmar Rähn (42) ja kümnendana kergejõustiklane Gustav Kalkun (37).¹⁷¹ Esikümnest jäid välja maadluse olümpiavõitja Eduard Pütsep, värsked (1928) olümpiamedalistid maadleja Albert Kusnets, tõstja Arnold Luhaäär jmt.

Eesti Spordileht palus oma lugejatel nimetada 1930. aasta parim sportlane. Rahvahääletusel olid kolm esimest kergejõustiklane Elmar Rähn, maadleja Voldemar Väli ja jalgpallikoondise väravavaht Evald Tipner, kahekümne parema hulgas oli kümme kergejõustiklast, kolm jalgpallurit, kaks maadlejat ja ujujat ning üks poksija, tõstja ja tennisist.¹⁷²

1933. aastal valis Tallinna Spordipressi Klubi aasta parimaks sportlaseks kaugushüppaja Nikolai Küttise, kümne nominendi hulka kuulunud jalgpallur Eduard Eelma jäi nende seitsme sekka, kes otsustavas voorus ei saanud ühtki häält. Päevaleht kirjutab, et kuluaarijuttudes arvatud, et just Eduard Ellman koos napilt teiseks jäänud kuulitõukaja Arnold Viidinguga on Eesti populaarseimad sportlased.¹⁷³ Kümne nominendi hulgas oli neli kergejõustiklast ning üks jalgpallur, tennisist, ujuja, tõstja, poksija ning tõstja/maadleja.¹⁷⁴

Jalgpalluritest kõige kõrgema koha parima sportlase valimisel sai legendaarne väravavaht Evald Tipner, kes 1937. aastal jäi teiseks. Valimise korraldajaks oli Tallinna Spordipressi Klubi, kelle tegevliikmed ehk spordiajakirjanikud üheskoos toetajaliikmete ning spordialaliitude esindajate ja spordijuhtidega selgitasid välja parima sportlase kandidaadid, kelleks varem väljavalitud kümne sportlase seast¹⁷⁵ said maletaja Paul Keres, Eesti laskurite meeskond, kes sama aasta MM-võistlustelt Helsingis tõi nii individuaalsetelt kui meeskondlikelt distsipliinidelt Eestile kümme kulda, neli hõbedat ja seitse pronksi, püstitades neli ja korrates kaht maailmarekordit,¹⁷⁶ ja Evald Tipner. Tallinna Raekoja toimunud ürituse esimeses hääletusvoorus osutus esimeseks Semmering-Badeni turniiri võitnud ja esimeseks eestlasest malesuurmeistriks saanud Keres, järgnesid Tipner ja laskurimeeskond. Kuna Keres ei saanud siiski absoluutset enamust, hääletati uuesti kahe parema vahel ja siin pidi Tipner tunnistama maletaja paremust. Sealjuures kandidaatide ülesseadmisel arutati, „kas malet lugeda võrdseks kõigi teiste spordialadega“.¹⁷⁷ Tipneril polnud nimetatud aastal ette näidata võitu Balti turniiril ega isegi Eesti meistritiitlit. Ta oli pidanud häid mänge koondises, sh aidanud kaasa esimesele MM-valikmängu võidule Turus Soome üle. Lisaks kümnekordsetele maailmameistritele-laskuritele edestas Tipner ka

¹⁷¹ Jaago ja Teitelbaum. – *Uudisleht* nr 130, 20.01.1929, 8.

¹⁷² Elmar Rähn parim sportlane 1930. a. – *Eesti Spordileht* nr 7, 13.02.1931, 6.

¹⁷³ TSK kuldmedal Nikolai Küttisele. – *Päevaleht* nr 328, 01.12.1933, 4.

¹⁷⁴ Täna kuldmedali määramine. – *Päevaleht* nr 326, 29.11.1933, 5.

¹⁷⁵ Sportlikud kuldmedalid määratakse neljapäeval. – *Postimees* nr 74, 16.03.1938, 8.

¹⁷⁶ Antons, Kaarel, Kalle Voolaid, 356–363, 376.

¹⁷⁷ Kr. Palusalule ja P. Keresele kuldmedalid. – *Postimees* nr 76, 18.03.1938, 7.

üliõpilaste maailmameistreid odaviskajat Friedrich Issakut ja kuulitõukajat Aleksander Kreeki, Euroopa maadlusmeistrit Kristjan Palusalu, maadluse EM-hõbedat August Neod, Londoni suurtel kergejõustikuvõistlustel Eesti rekordiga kaugushüppe võitnud Ruudi Toomsalu, Eesti rekordi püstitanud ja hooaja jooksul seitse korda üle 70 meetri oda visanud Gustav Sule ning tõstmises maailmarekordi püstitanud tõstjat Arnold Luhaäär.¹⁷⁸ Samal nn medaliistungil (võitja sai auhinnaks kuldmedali) valiti ka 1936. aasta parim sportlane, kes oli eelmisel aastal valimata jäänud, ja kuna üles kerkis ainult Berliini olümpiamängude kahekordse võitja Kristjan Palusalu nimi, jäi hääletus ära.¹⁷⁹ Sama aasta kümne kandidaadi seas oli ainsa pallimängijana seekord Berliini olümpial võistelnud Eesti korvpallimeeskonna mängija Erich Altosaar.¹⁸⁰ Selline jalgpalli „allajäämine“ mõnele muule pallimängualale oli erand.

Võrdluses korvpalliga räägib jalgpalli kasuks ka Tartu 1939. aasta parima sportlase valimine. Ühes kategoorias võistlesid nii individuaalsportlased kui ka võistkonnad. Vaatamata sellele, et Tartu EASK oli nimetatud aasta Eesti korvpallimeister,¹⁸¹ valiti linna parimaks ja anti parima sportlase kuldmärk hoopis Tartu Olümpia jalgpallimeeskonnale, kes oli selleks hetkeks lihtsalt Eesti meistrivõistluste liider¹⁸² (meistrivõistluste esimene ring peeti sügisel ja teine ring 1940. aasta kevadel). Kohalik jalgpallimeeskond valiti linna parimaks ka 1938. aasta saavutuste eest Pärnus, kui kõigile teistele sportlastele eelistati Eesti meistrisarjas kuuenda koha pälvinud Pärnu Tervist.¹⁸³

Rahva hulgas oli väga populaarne 23 korda Eesti rahvuskoondises mänginud ja kolm korda Eesti meistriks tulnud Ernst Joll, kes mängis ka 1924. aasta Pariisi olümpial Eesti eest. Joll pidas ajakirjaniku ametit Päevalehes ja Rahvalehes ning oli Uudislehe vastutav toimetaja.¹⁸⁴ Joll avaldas Uudislehes Käo Jaani nime all alates 1927. aastast rohkesti rahva seas populaarseks saanud vesteid ning kinnistas varemgi tuntud ütlust „kägu ajama“, millegi peeti silmas luiskamist.

Võrreldes teiste aladega olid Eesti jalgpallikoondisel kõige ulatuslikumad väliskontaktid.¹⁸⁵ Näiteks jalgpallikoondis pidas kahe maailmasõja vahel 107, korvpallikoondis 40 ja võrkpallikoondis mitte ainsatki maavõistlust.

---

¹⁷⁸ Sportlikud kuldmedalid määratakse neljapäeval, 8.

¹⁷⁹ Kr. Palusalule ja P. Keresele kuldmedalid, 7.

¹⁸⁰ Sportlikud kuldmedalid määratakse neljapäeval, 8.

¹⁸¹ *Korvpall. Minevikust tänapäevani*. Lään, Vello (koostaja). Eesti Raamat, Tallinn, 1988, 356.

¹⁸² Tartumaa Spordiliidu kuldmärk “Olümpiale” ja J. Kangurile. – *Postimees* nr 340, 16.12.1939, 8; „Sport tugevdab rahva elujõudu.” – *Postimees* nr 27, 29.01.1940, 4.

¹⁸³ Kehakultuuripäev möödus hoogsalt. – *Pärnu Päevaleht* nr 35, 13.02.1940, 1; Pärnumaa sportlik kuldmedal väljaandmisele. – *Postimees* nr 282, 19.10.1939, 5; Pärnumaa sportlik kuldmedal. – *Päevaleht* nr 288, 23.10.1939, 6.

¹⁸⁴ *Eesti spordi biograafiline leksikon*. 3., täiendatud ja parandatud trükk. Spordikoolituse ja Teabe Sihtasutus. Eesti Entsüklopeediakirjastus. Tallinn 2011, 194.

¹⁸⁵ Schwede, Indrek. Jalgpalli populaarsus Eesti Vabariigi spordielus 1920–40, 360.

Eesti klubid olid aktiivsed suhtlejad naabritega: Läti, Leedu ja Soome meeskondi võõrustati ise ja käidi nende juures mängimas. Eestis käisid ka Poola, Saksamaa, NSV Liidu, Tšehhoslovakkia, Rootsi jt riikide amatöörid. Kahekümnendate aastate alguses mängiti Tallinna sadamas peatuvate välismaa kauba- ja sõjalaevade meeskondadega, kes 20. sajandi teisel kümnendil olid meile peamisteks välispartneriteks. Kolmanda kümnendi teisel poolel hakkasid Eestit külastama Kesk-Euroopa profimeeskonnad, kelle hooaeg vältas sügisest kevadeni ning kahe hooaja vahel suvel käidi välismaa turneedel raha teenimas. Peamisteks külalisteks olid mandri-Euroopa esimesed profiliigad loonud Austria, Tšehhoslovakkia ja Ungari elukutseliste meeskonnad. Nende kolme riigi tase oli Euroopa tippklass. Eestis käis ka nimetatud kolme riigi ning Kesk-Euroopa ja Skandinaavia riikide meistrisarja meeskondi, aga samuti üksikuid Lääne-Euroopa klubisid. Eesti klubimeeskonnad suutsid kuulsaid proffe vahel isegi võita ja viiki mängida. Eesti klubide kohtumiste arvu välismeeskondadega näitab tabel 1.

Nii suurt hulka võistlusi välisklubidega teistel aladel polnud. Jalgpalli peamisel rivaalil kergejõustikul klubivõistluste traditsioon puudus ja välismaa kergejõustiklasi võistles Eestis harva. Korvpallis piirdusid klubikontaktid enamasti Lätiga. Üheks erandiks oli 1932. aastal Tallinna Kalevi ette võetud turnee, mille jooksul peeti 14 mängu Poolas, Itaalias, Šveitsis, Tšehhoslovakkias ja Leedus ning NMKÜ Russ pidas 6 mängu Poolas, Tšehhoslovakkias ja Lätis.¹⁸⁶ Samal turneel mängiti ka kuus võrkpallimängu.¹⁸⁷

Eesti rahva kollektiivsesse mällu sööbis jalgpall kindlasti 1940. aasta juulis Kadriorus peetud mänguga Läti vastu. Mängu ajal jagati rahvale väikseid sinimustvalgeid lippe ja pärast 2:1 saavutatud võitu siirdus rahvas staadionilt Kadrioru lossi juurde okupatsioonivõimude poolt koduarestis viibinud president Pätsi vaatama. Kuigi aktsioon oli rahumeelne, oli ometi tegu rahvusliku meelevaldusega ja sellisena käsitles seda ka okupatsioonivõim. Juba sama päeval algasid jalgpalliga seotud inimeste vahistamised. Järgmisel päeval süüdistati Eesti Spordi Keskliitu Eesti–Läti jalgpallimaavõistluse ajal rahvusliku meelevalduse korraldamises ja määrati organisatsioonile uus esimees. Samal päeval arreteeriti ka kindral Johan Laidoner.¹⁸⁸ See sündmus on leidnud kajastust paljudes mälestustes ja ilukirjanduses.¹⁸⁹

---

¹⁸⁶ *Eesti 6. kehakultuuri aastaraamat*. Luht, Albert (toim.). Eesti Spordi Keskliidu Kirjastus, Tallinn, 1932, 133.

¹⁸⁷ Käsipall Tšehhoslovakkias. – *Eesti Spordileht* nr 10, 08.03.1932, 7.

¹⁸⁸ *Eesti ja maailm. XX sajandi kroonika. II osa 1940–1961*. Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2004, 20–22.

¹⁸⁹ Näiteks: Grünthal, Ivar. Laulu võim, salm XII peatükist. – *Mana* nr 52, 1983, 55–60 (55); Õun, Voldemar. Uus evangeelium. Eesti Päevaleht/Akadeemia, 2009 [esmatrükk Eesti Kirjanike Kooperatiiv 1953], 57–62; Vaska, Lauri. *Neljakümnenda must suvi ja sealt edasi*. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, 2008, 38–49; Tambek, Elmar. *Tõus ja mõõn. Mälestusi kodumaalt. Esimene raamat*. Tallinn, Olion, 1992 [esmatrükk Ortoprint, Toronto 1964]; 259–261; Sanden, Einar. *Tormi käest Tulemaale*. Olion, Tallinn, 2004, 107.

Kokkuvõte

Jalgpall oli kahe maailmasõja vahel Eestis kõige enam harrastatud ja suurima publikuhulgaga spordiala. Alaliit oli majanduslikult kõige jõukam ja trüki-meedias koos kergejõustikuga enim kajastatud spordiala, kusjuures Eestiaineliste tekstide osas oli jalgpall esikohal. Võrreldes teiste populaarsete sportmängude korvpalli ja võrkpalliga oli jalgpallil ajaline edumaa: Vabadussõja lõppedes oli jalgpallil seljataga enam kui kümneaastane arengulugu koos kodumaiste meeskondade omavahelise konkurentsiga ning rahvusvaheliste mängudega Soome klubide, Moskva, Riia jt linnade ning Tallinna sadamas peatuvate välismaiste kauba- ja sõjalaevade meeskondade vastu. Staadion suutis jalgpallimängudel vastu võtta tuhandeid pealtvaatajaid, korv- ja võrkpalli mängiti võimlates, millest avaramad mahutasid pooltuhat pealtvaatajat.

Koondise ja klubide väliskontaktide hulk oli Eesti jalgpallil arvukam kui teistel suurematel aladel. Heategevusüritusena oli ta spordialadest kõige tulutoovam. Jalgpallurid oli populaarsed vaatamata sellele, et ei toonud Eestile medaleid rahvusvahelistelt tiitlivõistlustelt ja parimate sportlaste valimistel edestati ka olümpiamedaliste, maailmameistreid, Euroopa meistreid ja maailmarekordi püstitajaid.

2. JALGPALL JA SPORT NSV LIIDUS¹⁹⁰

Mõistmaks paremini Eesti jalgpalli hääbumist pärast NSV Liidu anneksiooni, vaatame lähemalt, milline oli selle kommunistliku hiigelriigi spordielu. Milline oli NSV Liidu spordisüsteem, milline jalgpalli suhe teiste spordialadega ja eelkõige olümpiaaladega? Milline oli jalgpalli suhe teiste sportmängudega? Parima ülevaate sellest annavad James Riordan, kelle raamat „Sport in Soviet Society“ on jäänud tänini selle valdkonna usaldusväärseimaks käsitluseks, Robert Edelman, kes on teemat käsitlenud kahes raamatus ning Mihhail Prozumenštšikov, kelle raamat „Большой спорт и большая политика“ lisab seni teadaolevale olulisi detaile.

2.1. NSV Liidu spordielu

Pärast bolševistlikku riigipööret Venemaal said uued võimud päranduseks riigi, mis oli suuresti keskvalitsuse poolt kontrollitud ja sama kehtis ka spordi kohta.¹⁹¹ Kuni 1925. aastani ei suunanud ainuvalitsev kommunistlik partei sporti siiski otseselt, vaid see oli jäetud ametiühingute ja komsomoliorganisatsiooni juhtida.¹⁹² Otsese surve puudumine partei poolt muutis spordi eri huvigruppide võitlusväljaks. 20. sajandi kahekümnendatel aastatel valitses NSV Liidus arusaam, et kehakultuuri saab üheskoos teiste vahenditega kasutada selleks, et võidelda sotsiaalselt vastuvõtmatute nähtustega nagu prostitutsioon, joomarlus ja kuritegevus; et kehakultuur seisab progressi, isikliku ja sotsiaalse tervise ning ratsionaalsuse eest ning on sellisena heaks vahendiks võitlusel antisotsiaalsuse ja antisovetlike nähtuste, sh religiooni vastu.¹⁹³ Samal ajal oli suur mõju N. Liidu kehakultuuris ja spordis nn hügieenikutel, kes olid juhtivatel kohtadel Petrogradi ja Moskva kehakultuuriinstituutides. Hügieenikud olid võistlusspordi vastased, neid huvitas ainult kehakultuuri meditsiiniline pool ja „hügieeniline võimlemine“. Nende survel arvati 1925. aastal toimunud I Ametiühingute mängudel programmist välja eriti „kahjulikud“ alad nagu jalgpall, poks, tõstmine ja võimlemine vaatamata sellele, et tegu oli riigi nelja populaarseima alaga. Jalgpall ei sobinud kodusõjast väljunud näljahäda, haigusi, korratust ja linnade alarahvastatust põdevale NSV Liidule, sest oli liiga spontaanne koos oma tõrksate ja meelelahutust otsivate fännide ja sageli mühaklike mängijatega. Nimetatud põhjustel ei sobinud ta ka treenitud ja distsiplineeritud sõduritele.¹⁹⁴ James Riordan toob välja, et hügieenikute mõju kajastus isegi NSV Liidu

---

¹⁹⁰ Peatükk on kokkuvõtlikult publitseeritud artiklis: Schwede, Indrek. The identity of an Estonian.

¹⁹¹ Riordan, *Sport in Soviet Society*, 41.

¹⁹² Sealsamas, 89.

¹⁹³ Sealsamas, 117.

¹⁹⁴ Edelman, Robert. *Spartak Moscow. A History of the People's Team in the Workers' State*. Cornell University Press, Ithaca/London, 2009, 43.

spordiväljaannete nimedes: kuni kahekümnendate aastate lõpuni, kolmekümnendate alguseni oli erialaperioodika nimedes valdavalt sõna „kehakultuur“, mis seejärel asendus sõnaga „sport“.¹⁹⁵

Hügieenikutest läks veelgi kaugemale proletaarset kultuuri edendanud kultuuriorganisatsioon Proletkult, mis mõistis hukka kõik sportmängud ja spordialad, mis olid rüvetatud kodanliku ühiskonna poolt. Vastukaaluks tutvustasid nad lastele suunatud uusi mängu nagu „Suurendame laste kommunistlikke rühmi“, „Põgenemine fašistide eest“, „Agitaatorid“, „Proletaarlaste aitamine“ ja „Revolutsioonilise kirjanduse salakaubavedu üle piiri“.¹⁹⁶ Tagantjärele on Proletkulti tegevust spordile kahjulikuks hinnatud ka NSV Liidus. Näiteks Eesti NSV sporditegelane, -pedagoog ja -juht Juhan Unger kirjutab selle liikumise kohta, et „eitades igasugust pärandit kodanlikust ühiskonnast, püüti ka kehakultuuriliikumisest välja visata kõik ajaloolise arengu käigus talletatu“.¹⁹⁷

Spordile sillutas kehakultuuri arvelt teed kommunistliku partei otsus 13. juulist 1925. Enam ei tähendanud sport üksnes hoolitsust tervise eest ja füüsilist haridust ega noorte sõjalist ettevalmistust, vaid kui masside harimise meetodit, mille abil arendada tahtejõudu, meeskonnatööd, vastupidavust, leidlikkust jms. Ühtlasi peeti silmas spordikontakte teiste riikide töölissportlastega, et tugevdada rahvusvahelist töölisrinnet. Samuti pidi sport aitama kaasa naiste emantsipatsioonile ja üldisele tööhõivele, seda eriti riigi moslemite seas, kus naised olid avalikust elust sisuliselt ära lõigatud.¹⁹⁸

1930-ndatel pandi aastakümneteks alus spordijuhtimisele NSV Liidus. 1930. aastal moodustati parema koordineerimise huvides NSV Liidu Kesktäitevkomitee juurde Üleliiduline Kehakultuuri Nõukogu ja kõik peamised spordiklubid viidi töökohtade alluvusse. 1936. aastal muutus kehakultuuri nõukogu Üleliiduliseks Kehakultuuri- ja Spordikomiteeks, mis allus Rahvakomissaride Nõukogule. II maailmasõja järel keskendus tähelepanu eelkõige olümpiaaladele nagu kergejõustik, jalgrattasõit, võimlemine, suusatamine, kiiruisutamine ja ujumine. Võite kasutati propagandaks nii kodu- kui välismaal.¹⁹⁹

Pärast Jossif Stalini surma NSV Liidu liidriks tõusnud Nikita Hruštšov viis läbi reformid, mis spordis väljendusid 1957. aastal, kui administratiivne struktuur reorganiseeriti territoriaalseks ja iga liiduvabariigi Ametiühingute Vabariiklik Nõukogu sai endale eripärase nimetusega spordiühingu. Nõnda kujunes üle NSV Liidu spordisüsteem, kus peamiselt rolli mängisid ametiühingud. Igal liiduvabariigil oli üks linna- ja üks maaspordiühing, Eestil vastavalt Kalev ja Jõud. Neile lisaks oli neli üleliidulist ametiühingute spordiühingut: Spartak (läks ametiühingute alla 1960), Burevestnik, Lokomotiiv ja Vodnik; kaks ameti-

¹⁹⁵ Riordan, *Sport in Soviet Society*, 97–99.

¹⁹⁶ Sealsamas, 102.

¹⁹⁷ Unger, Juhan. *NSV Liidu kehakultuuri ja spordi ajalugu (1917–1986)*. Eesti NSV Riiklik Kehakultuuri- ja Spordikomitee, E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogiline Instituut, Tallinn, 1987, 15.

¹⁹⁸ Riordan, *Sport in Soviet Society*, 106, 108, 118.

¹⁹⁹ Sealsamas, 122–123, 126, 166–167.

ühingute alla mittekuuluvat üleliidulist spordiühingut olid siseministeeriumiga seotud Dinamo ja Tööjõureservid, neist eraldi seisis armeeklubid, DOSAAF (armee, õhu- ja sõjalaevastiku vabatahtliku abistamise ühing – I. S.), jahimeesteühing ja laste spordikoolid. 1961. aastal üritati vähendada riigi rolli spordi juhtimises ning kehakultuuri- ja spordikomitee saadeti laiali ning seda asendas NSV Liidu Spordiühingute ja -organisatsioonide Liit. Püüti suunata inimesi olema vabatahtlikult ja ilma tasustamata kohtunik, treener, instruktor või spordiametnik. Kõik see ei andnud loodetud tulemusi ja 1968. aastal moodustati NSV Liidu Ministrite Nõukogu juurde uuesti kehakultuuri- ja spordikomitee.²⁰⁰

Sporti rahastas peamiselt riik oma eelarvest. Raha jagamine toimus läbi riiklike organisatsioonide. Sporti toetati ka läbi sotsiaalkindlustuse, mille heaks maksid nii riiklikud kui mitteriiklikud organisatsioonid 4–9% palgafondist ja osa sellest rahast eraldati spordile. Sama tegid ametiühingud, kolhoosid, kalurikolhoosid ja tarbijatekooperatiivid. Sport teenis raha ka kommertstegevusest, üürides spordibaase, tootes, müües ja laenates spordivarustust. Üheks sissetulekuallikaks oli ka piletimüük võistlustele ja spordiüritustele, kusjuures kogu tulu läks baasi valdajale ja korraldajale; ainult jalgpalli meistriliiga mängude puhul jagati piletitulu mitme osaleja, sh osalevate klubide vahel. Sport teenis raha ka spordiühingute liikmemaksudest ja loteriidest.²⁰¹

2.2. NSV Liidu spordi eesmärgid

Kõik riigid, kus olid võimule tulnud kommunistid, pidid lahendama küsimuse, kuidas saavutada poliitiline stabiilsus ning tagada majanduslik ja sotsiaalne areng. James Riordan kirjutab, et sport oli sellistes riikides parimaks vahendiks, et üles ehitada tugev riik; lisaks kõigele on spordil suur mõju haridusele, tervisele, kultuurile ja poliitikale ning tema ulatus ühiskonnas võimaldab inimesi mobiliseerida (muuhulgas neid paremini muutusteks ette valmistades) ja tekitada riiklikku ühtsust. Enam kui ükski teine sotsiaalne tegevus ületab sport sotsiaalseid, majanduslikke, hariduslikke, etnilisi, usulisi ja keelelisi barjääre.²⁰²

NSV Liidu spordi eesmärgid saab jagada sise- ja välispoliitilisteks. Need muutusid ajas ning sõltusid riigi sisemisest arengust, välispoliitilisest olukorrast ja NSV Liidu rahvusvahelisest positsioonist. Mitmele eelmises alalõigus 2.1 välja toodud sisepoliitiliselt olulisele aspektile (miinismärgilised prostitutsioon, joomarlus, kuritegevus, religioon ning plussmärgilised kehakultuur kui progress, isiklik ja sotsiaalne tervis ning naiste emantsipatsioon) lisandus eriilmeliste regionide ja rahvaste liitmine suurte spordifestivalide näol, mille krooniks olid spartakiaadid. 1920. aastal toimus Toshkendis I Kesk-Aasia olümpiaad, kus

²⁰⁰ Sealsamas, 169, 208, 212, 216.

²⁰¹ Sealsamas, 253, 255–258.

²⁰² Riordan, James. *The impact of communism in sport*. Riordan, James, Arnd Krüger (eds). *The International Politics of Sport in the Twentieth Century*. E & FN Spon. Taylor & Francis Group. London/New York, 1999, 49–50.

kasahhide, usbekkide, turkmeenide, kirgiiside ja venelaste kõrval võistlused eri spordialadel teised kohalikud rahvad ja mille eesmärgiks oli vana Vene impeeriumi rahvad integreerida uude Nõukogude riiki.²⁰³ Järgmisel aastal samuti Tshkendis toimunud II Kesk-Aasia olümpiaadil oli spordiprogramm tunduvalt laiem: kui aasta eest olid kavas eelkõige rahvuslikud spordialad, siis nüüd võisteldi ka kergejõustikus, tõstmises, maadluses, võimlemises, jalg- ja korvpallis ning males. 1924. aastal toimus Üle-Turkmenistaniline olümpiaad ja 1927. aastal Üle-Usbekistaniline olümpiaad.²⁰⁴ Hiljem toimusid ka Uraali-Kuzbassi spartakiaad Sverdlovskis (1932), ametiühingute suvespartakiaad Leningradis (1932), rasketööstustudengite spartakiaad Moskvast (1934).²⁰⁵ 1928. aastal toimus aga esimene üleliiduline spartakiaad, mis oli Robert Edelmani sõnul oli „teadlikuks kommunistlikuks vastuseks“²⁰⁶ nn kodanlikele olümpiamängudele. NSV Liidu sport võttis olümpiamängudelt üle mitmeid suurejoonelisi rituaale, nagu paraadid, massietendused ja lippude lehvitamine, millega sai muljet avaldada ja mõjutada masse. Muidugi aitasid suured üleliidulised spordivõistlused levida vene keelel kui *lingua franca*’l, nagu viitab James Riordan.²⁰⁷

Üheks spordi oluliseks ülesandeks oli treenida noori tugevateks kodumaa kaitsjateks. Spordile andsid militaarse kuvandi 1931. aastal loodud VTK-märgi normatiivid. VTK tähendab eesti keeles „valmis tööks ja kodumaa kaitseks“. Sel programmil oli kaks eesmärki: 1) suurendada spordiga tegelejate hulka, võimaldades igapäevale püstitada oma isiklik eesmärk, mille täitmise eest sai ametliku tunnustuse VTK-märgi näol, kusjuures küsimus polnud mõne üksikus spordialas, vaid mitme spordiala koosluses ning asja juurde käisid ka baas- ja teadmised hügieenist, esmaabist ja tsiviilkaitsest; 2) luua vundament, millelt saaksid tõusta potentsiaalsed tippsportlased.²⁰⁸

Robert Edelman tsiteerib 24. juuli 1938. aasta Izvestijat, milles kirjeldatakse üleliidulise kehakultuuripäeva paraadi, kus Stalini nimelise kehakultuuriinstituudi tudengite etteaste oli pealkirjastatud „Kui homme oleks sõda“. Ajaleht kirjutab: „Kui homme oleks sõda ... Tudengid heidaksid seljast oma spordiriistuse ja me näeksime, mis saaks, kui sõda peaks homme valla puhkema. Ei oleks enam võimlejaid, jalgpallureid ega hokimängijaid. Nende asemel oleks tankistid, lendurid, snaiprid ja madrused.“²⁰⁹

James Riordan toob välja neli punkti, miks olid sport ja sõjandus nõnda lähedased: 1) NSV Liidu juhtkonna sõjakartus ja sellest tulenev vajadus elanikkonda selleks ette valmistada; 2) sõjavägi ja julgeolekujõud olid ühiskonda läbivalt nagnii nähtavad ja seda juba tsaarivõimu ajal; 3) hoida ühiskonda kontrollitud pingel all, et see oleks leplik distsipliini ja kiirest tööstusrevolutsioonist.

---

²⁰³ Riordan, *Sport in Soviet Society*, 80.

²⁰⁴ Sealsamas, 113.

²⁰⁵ Sealsamas, 136.

²⁰⁶ Edelman, *Serious Fun*, 38.

²⁰⁷ Riordan, *Sport in Soviet Society*, 314.

²⁰⁸ Sealsamas, 128–129.

²⁰⁹ Edelman, *Serious Fun*, 44.

sioonist tulenevate ohverduste suhtes ning kohalduks juhtide seatud nõuetega ja nõustuks nende poliitikaga; 4) suures riigis, kus valitses leige suhtumine sporti ja oli vähe spordibaase, oli kõige efektiivsem sporti arendada läbi militaarsete organisatsioonide.²¹⁰ Spordi militariseeritusel oli NSV Liidu seisukohast see hea aspekt, et tippportlased, kes olid tegelikult profid, aga kirjade järgi ametis armees, said rahvusvahelise spordi tarvis säilitada oma amatööristaatuse²¹¹ ja osaleda kõigil suurvõistlustel.

Välispoliitiliselt kasutas NSV Liit sporti propageerimaks sotsialistliku ühiskonna üleolekut kapitalistlikust. Barbara Keys kirjutab, et 1920-ndail aastail pidas NSV Liit läänelikku rahvusvahelist spordisüsteemi olemuslikult kapitalistlikuks ja orjastavaks ning püüdis välja arendada alternatiivset „proletaarset“ rahvusvahelise spordi süsteemi.²¹² Selle tarvis eksisteeris aastatel 1921–1937 Sportintern, mis oli vasteks Kominternile. NSV Liit lõpetas vastuseisu „kodanlikule“ spordile kolmekümnendate aastate alguses, mis oli osaliselt tingitud NSV Liidu välispoliitika muutusest: 1934. aastal astus punaimpeerium Rahvaste Liitu, et koos „kodanlusega“ võidelda fašismiohu vastu; ühtlasi märgistas spordi rahvusvahelistest tippvõistlustest osavõtt riikide tugevust. NSV Liit nägi kasu rahvusvahelises spordielus osalemisest selles, et jõuda suure hulga välismaiste töölisteni ja veenda teiste riikide valitsusi oma tugevuses. Üleliidulise Kehakultuuri Nõukogu juurde loodi välisosakond, mis asus monitoorima Lääne sporti, hankima ja tõlkima treeningmetoodikaid, reegliteraamatuid, kehakultuurialast perioodikat, filme, ajalehti ning publitseerima välismaise spordi arengut käsitlevaid trükiseid. Muuhulgas palgati välismaiseid treenereid ja korraldati oma treenerite õppesõite välismaale. 1934. aastal seati ametlikuks loosungiks: kõik maailmarekordid NSV Liidu sportlaste nimele!²¹³

James Riordan toob välja kuus punkti, mis iseloomustasid NSV Liidu spordisuhteid teiste riikidega ja millest mõned kehtisid pidevalt ja mõned sõltusid ajastu välispoliitikast:

Pidevalt:

- 1) arendada häid suhteid nii piiritaguste riikidega kui ka strateegiliselt tähtsate lähedal paiknevate riikidega (Balti, Balkani ja Lähis-Ida riigid), demonstreerimaks neile progressi, mida saavutab rahvas sotsialismi tingimustes;

Enne sõda 1917–1928:

- 2) soodustada „proletaarset internatsionalismi“ ning õõnestada „kodanlikku“ ja sotsiaaldemokraatlikke organeid, et edendada maailmarevolutsiooni;

---

²¹⁰ Sealsamas, 295.

²¹¹ Sealsamas, 292.

²¹² Keys, Barbara. Soviet Sport and Transnational Mass Culture in 1930s. – *Journal of Contemporary History*, Vol 38 (3), 2003, 414.

²¹³ Sealsamas, 415, 417, 419, 420.

1929–1945:

3) tugevdada NSV Liitu kui riiki;

Pärast sõda:

- 4) saavutada riigina üleolek, suurendades NSV Liidu ja kommunismi staatust välismaal;
- 5) säilitada ja tugevdada sotsialistliku bloki ühtsust ja Nõukogude „avangardi“ selles;
- 6) võita toetust NSV Liidule ja tema poliitikale Aafrika, Aasia ja Lõuna-Ameerika arengumaades.²¹⁴

Riordan viitab 1973. aastal ilmunud O. Romanovi raamatule „Mezhdunarodnoye sportivnoye dvizhenie“, kust toob välja kolm punkti, mis on eesmärkideks NSV Liidu spordiorganisatsioonidele, mis näitavad spordi ja poliitika seotust ja mis lühendatult kõlavad nii: 1) tagada Nõukogude sportlaste tippesitus välismaal, mis reklaamiks laialdaselt meie kommunismiehitamise saavutusi ning spordi arengut ja saavutada rahvusvaheliselt silmapaistev positsioon peamistel spordialadel; 2) süsteemselt propageerida Nõukogude spordiliikumise sihte ja eesmärke ning selgitada Nõukogude spordi põhimõttelisi probleeme seistes rinnutsi rahvusvahelise spordiliikumisega, jõuliselt võidelda laimu ja valeinformatsiooniga, antikommunismiga ja imperialistide tehtud ideoloogiliste diversioonidega, paljastada kodanliku spordi tõelist palet ja kodanlike spordiorganisatsioonide septsusi NSV Liidu ja teiste sotsmaade spordiorganisatsioonide vastu; 3) ühendada progressiivsed jõud rahvusvahelises spordiliikumises ja kasutada sporti relvana rahuvõitluses ja vastastikuse üksteisemõistmise eest.²¹⁵

Kui Lääne-Euroopas oli sport riigiga lõdvalt seotud, siis NSV Liidus oli sport tihedalt integreeritud sotsiaalsesse ja poliitilisse süsteemi. Lääne-Euroopas pakkus sport võimalust raha teenida, NSV Liidus nähti seda aga ühe vahendina ehitada üles tugevat riiki.

Pärast võidukat II maailmasõda suurenes NSV Liidu rahvusvaheline mõju. Barbara Keys kirjutab NSV Liidu allikatele toetudes, et spordis üritas NSV Liit suruda oma esindajaid rahvusvahelistesse alaliitudesse, mis tal ka õnnestus, suruda sinna eraldiseisvate liikmetena Ukrainat ja Valgevenet, et seista USA mõju vastu ning kehtestada ühena ametlikest suhtluskeeltest vene keel.²¹⁶ Kahes viimases polnud NSV Liit edukas. Keys esitab koguni väga julge väite, mida ta lähemalt ei selgita: „Kuigi kaasaegne Lääne sport teisesenes Nõukogude kontseptsiooniga kohanemise protsessis – teiste sõnadega ta sovetiseeriti – säilitas ta oma väärtuste südamiku, mis pidasid vastu Nõukogude ideoloogilisele transformatsioonile.“²¹⁷

---

²¹⁴ Riordan, *Sport in Soviet Society*, 350.

²¹⁵ Sealsamas, 349–350.

²¹⁶ Sealsamas, 432.

²¹⁷ Keys, 416.

Samal ajal oli NSV Liidu osalemine rahvusvahelises spordielus eriti pärast II maailmasõda valikuline: osaleti nendel võistlustel ja aladel, kus edu oli garanteeritud.²¹⁸ Mihhail Prozumenštšikov rõhutab, et mitte mingil juhul ei tohtinud kaotada kodanlikele ja vaenulikele riikidele, kelleks võisid olla ka kommunistlikud režiimid, kelle liidrite või ideoloogiaga oldi vastuolus. Kui NSV Liidu jalgpallikoondis jäi 1952. aasta Helsingi olümpiamängude finaalis alla Josip Broz Tito juhitud Jugoslaaviale, viis see koondise selgroo moodustanud Moskva CSKA laialisaatmisele keset hooaega ilma, et seda sammu oleks avalikkusele põhjendatud – meeskond lihtsalt kadus. Korraga polnud teda enam turniiritabelis, väljakuulutatud mängukalendris ilmus CSKA asemel väljakule teine meeskond ja ajalehes Sovetski Sport kadusid klubist isegi meenutused, nagu poleks teda kunagi eksisteerinudki.²¹⁹ Suur kaotusehirm valitses isegi tavaliste sõprusvõistluste puhul ning spordijuhid olid sageli kahe tule vahel: ühest küljest kardeti karistuse kartuses võistluskutsetele ära öelda, teisest küljest kaotada.²²⁰ Eriti terav oli rivaliteet USA-ga. Igasugust edu oma peamise ideoloogilise vaenlase vastu vaadati kui võitu USA imperialismi üle. NLKP Keskkomitee võimaldas mobiliseerida kõiki ressursse, et edu saavutada.²²¹ Samal ajal hoiduti kontaktidest, mis võiksid vastast tugevdada. Näiteks 1950-ndatel tühistas keskvoim spordijuhtide saavutatud kokkuleppe teha USA riistvõimlejatega ühislaager, sest see võib aidata tõsta ameeriklaste taset.²²² Äraütlemisi võis olla ka ideoloogilistel põhjustel vähemtähtsate võistluste puhul. Näiteks 1966. ja 1967. aastal üritas ülemaailmne kergejõustikuliit korraldada Euroopa ja Ameerika mandri kohtumist. NSV Liit ütles ametlikult ära põhjusel, et Nõukogude sportlaste võistluskalendris pole aega, kuid tegelik põhjus oli võistluse kosmopoliitses iseloomus: ühises Euroopa võistkonnas esinemine kaotaks vahed kapitalistlike ja sotsialistlike riikide vahel, mis tähendaks, et venelased võistlevad õlg õla kõrval inglaste ja sakslastega oma „vendade kuubalaste“ vastu. Lisaks annaks see hoogu Hiina propagandale, mis ammu räägib, et NSV Liit kuulub Euroopasse ja tal ei ole tal huvisid Aasias.²²³

Peatähelepanu oli edukal esinemisel olümpiamängudel, millel oli mitmeid positiivseid külgi. James Riordani sõnul võimaldas see avaneda talentidel kõikidel spordialadel, pakkus tippspordiga tegelemiseks võimalusi naistele – kui just mitte meestega võrdsel tasemel, siis vähemalt kõrgemal tasemel kui see oli võimalik läänemaailma naistel. Olümpiasport andis võimaluse olla edukas etnilistel vähemustel NSV Liidus ja suhteliselt väikestel Ida-Euroopa riikidel.²²⁴ Riordan kirjutab NSV Liidule viidates: „Alates 1950-ndate algusest polnud ükski maailma valitsus olümpismi, Coubertini, olümpia rituaalide ja etiketi vastu üles

---

²¹⁸ Sealsamas, 432.

²¹⁹ Прокуменщиков, М. Ю. *Большой спорт и большая политика*. РОССПЕН. Москва, 2004, 66–67.

²²⁰ Sealsamas, 73–75, 80.

²²¹ Sealsamas, 91–92.

²²² Sealsamas, 94.

²²³ Sealsamas, 105–106.

²²⁴ Riordan, *The impact of communism on sport*, 64.

näidanud sellist austust. Selle üheks praktiliseks kehtastuseks oli olümpiasoliidaarsus arengumaadega: kolmanda maailma sportlaste, treenerite, spordiametnike, arstide ja teadlaste õpetamine kõrgkoolides ja treeninglaagrites. Palju sellest abist oli tasuta, kuid miski polnud omakasupüüdmatu: abi anti riikidele, mille valitsused nägid oma tulevikuna pigem sotsialismi kui kapitalismi. Veelgi enam, väljaspool kolmandat maailma ei vastustanud peale kommunistlike riikide keegi teine sedavõrd apartheidi spordis ja saavutas rassistliku Lõuna-Aafrika Vabariigi diskvalifitseerimise maailma spordifoorumitelt ja -areenidelt.²²⁵

Olümpiamängude puhul sai riik edastada sõnumeid, mis talle sobisid. Selleks olid riikide mitteametlik punktitablet, mis näitas NSV Liitu peaaegu alati võitjana. Olümpiadebüüdil 1952. aastal jäi NSV Liit medalite arvult alla üksnes USA-le. Alates 1956. aastast kuni 1988. aastani oli NSV Liit aga suurima medalisaagiga riik kõikidel olümpiamängudel v.a 1968 Mexicos (2. koht) ja 1984. aastal Los Angeleses (neid mängu boikoteeriti). Ka 1992. aasta olümpiamängudel, kui juba lagunenu riik esines Ühendatud võistkonna nime all, edestati USA-d. Seega kaheksal suveolümpial kümnest võideti enim medaleid. Talimängudel oli vastav näitaja seitse kümnest – kahel korral oli parim Norra ja korra Saksa DV, mille spordiedu kannustas samuti tagant riik, et näidata oma paremust kapitalistliku riigikorra üle. Seda oli ka lihtne teha, kuna kapitalistlikes riikides oli spordi raskus profispordil. Olümpial aga võistlesid NSV Liidu ja ülejäänud sotsialismileeri riigiprofid lääneriikide amatööride vastu.²²⁶ Tähtis oli asjaolu, et külma sõja ajal oli NSV Liidu peavaenlaseks USA, kus jalgpall polnud oluline ja seepärast konkureeriti ameeriklastega peamiselt olümpiamängudel. Edelman: „Olümpiasport osutus üheks väheseks eluvaldkonnaks (balleti ja kosmosevallutuse kõrval) milles NSVL võis pretendeerida ülemvõimule oma kapitalistlike rivaalide seas.“²²⁷ Kindlasti peab siia loetellu lisama ka male, mille tähtsust ja erilist positsiooni NSV Liidu spordis on kirjeldanud Mihhail Prozumenštšikov.²²⁸

2.3. Publiku- ja olümpiaalad NSV Liidus

Seoses NSV Liidu eesmärgiga võita rahvusvahelistelt tiitlivõistlustelt võimalikult palju medaleid, hakkasid eristuma spordialad, milles see oli võimalik. Sellesse rühma kuulusid peamiselt individuaalalad, mis olid ka olümpiamängude programmis. Nende alade suureks plussiks võimu silmis oli asjaolu, et nad arendasid ka inimkeha ja olid vajalikud sõdurite väljaõppel. Sellised alad olid eelkõige kerge- ja raskejõustik ning võimlemine, aga ka teised klassikalised militaarse taustaga olümpiaalad nagu vehklemine, laskmine, vibulaskmine, ratsutamine, moodne viievõistlus, ning sõudmine, ujumine, jalgrattasport. Teise

---

²²⁵ Sealsamas.

²²⁶ Edelman, *Serious Fun*, 129–130.

²²⁷ Edelman, *Spartak Moscow*, 230.

²²⁸ Прокуменщиков, 396–456.

rühma kuulusid kuulusid eelkõige spordialad, mis paelusid rahvast, aga milles edu polnud garanteeritud. 20. sajandi esimesel poolel oli selleks alaks enne-
kõike jalgpall.

Robert Edelman on kirjutanud sellest vastuolust NSV Liidu spordis raamatu „Serious Fun. A History of Spectator Sports in the U.S.S.R.“ Autor nimetab esimese rühma alasid osavõtjaaladeks ja teise rühma alasid – pidades eelkõige silmas sportmänge – publikualadeks.

Edelmani sõnul rääkis sportmängude kahjuks asjaolu, et marksismi huvi keskmes oli töö ja tootmine, mis vastandusid mängule ja lõbule. Sportmängude ettearvamatus ja spontaansus ei võimalda neid päris lõpuni kontrollida ja see pole meeldinud ühelegi diktatuurile. Jalgpallimängu ootamatu käik ja ennustamatu lõpptulemus tuhandete elevile aetud inimeste ees tribüünidel võib masse üles kihutada ja panna nad liikuma võimudele soovimatus suunas. Kuid kõige enam sobis rekordsport ehk Edelmani järgi osavõtjasport NSV Liidu liidritele siiski ideoloogilistel, praktilistel ja sõjalistel kaalutlustel. Edelman kirjutab, et 1927. aastal valitsenud sõjapöörde NSV Liidus avaldus spordiperioodikas: nii Krasnõi Sport kui Fizkultura i Sport hakkasid kirjutama kehakultuuri militariiseerimisest ning viimane nimetas kergejõustikku, ujumist ja motosporti parimateks spordialadeks, et kasvatada sõdalasi klassivõitluse tarvis. Kõige paremini sobis võimudele kergejõustik, mille ratsionalism oli vastuolus jalgpalli potentsiaalselt ohtliku romantismiga; et kergejõustiku kõrgtehnilise loomuse tõttu näis ta järjekindlam saavutamaks „teadusliku“ sotsialismi eesmärgi; et täpse aja, distantse, kauguse ja kõrguse mõõtmine tõi esile õnnestumise või ebaõnnestumise nagu tootmisstatistika näitas „sotsialistliku ülesehitustöö“ edu või ebaedu. Kergejõustiklasi nähti vastena tehnilistele spetsialistidele, keda kolmekümnendatel suurel hulgal juurde tekkis, aga ennekõike olid kergejõustiklaste oskused tihedalt seotud sõjalise ettevalmistusega, sest jooksmine, hüppamine ja heitmine arendasid vastupidavust, jõudu ja kiirust.²²⁹

„Kõigil neil põhjustel tahtis riik populariseerida Nõukogude masside seas kergejõustikku, mitte jalgpalli,“ teeb Edelman järelduse. „Tehes võrdlust ulatuslikumaks võime kergejõustikku nimetada „sotsialistliku realismi“ spordialaks, kuna jalgpall oli vastavuses muusikaliste komöödiatega ja melodraamadega, mis tõmbasid põhiosa Nõukogude filmivaatajaid.“²³⁰

Euroopas oli kergejõustik pigem haritud inimeste kui töölisklassi spordiala ja seda tehti ja vaadati rafineeritud meelega ning just seda tahtsid Nõukogude spordijuhid sisendada oma sportlastele ja pealtvaatajatele, kuid vaatamata ametlikule soosingule ja asjaolule, et ajakirjanduses kajastati spordiala sama palju kui jalgpalli, jäi publiku huvi kergejõustiku vastu leigeiks. Kuna spordi-press oli võrreldes teiste eluvaldkondade ajakirjandusega suhteliselt vaba, kirjutati sellest probleemist avameelselt. Edelman viitab Krasnõi Spordile, mis pakkus 20. juunil 1926, et Nõukogude publik on kergejõustikuvõistluste jaoks ebapiisavalt haritud, kuid ka kümme aastat hiljem polnud olukord parem, sest

²²⁹ Edelman, *Serious Fun*, 8, 35, 75–76.

²³⁰ Sealsamas, 76.

sama ajaleht lõi häirekella, küsides oma 1936. aasta 21. augusti pealkirjas, miks pole kergetõustikuvõistlustel pealtvaatajaid ja märkides: „Kümned tuhanded kogunevad huvitavale jalgpallimängule, aga kergetõustikku tuleb vaatama mõni sada.“ Kolmekümnendatel tehti sageli nii, et jalgpallivõistluste vaheajal korraldati staadionirajal jookse, et reklaamida kergetõustikku.²³¹

1990-ndate aastate alguses endistel NSV Liidu aladel reisinud jalgpalli-ajakirjanik Simon Kuper küsitles muuhulgas Armeenia antropoloogi Levon Abramjani, kelle järgi oli kommunistlikus ühiskonnas jalgpalliklubi kogukonnaks, mille inimene sai endale ise valida. See võis olla ainus võimalus valida endale kogukond, kusjuures selles kogukonnas võis inimene ennast väljendada, nagu ise soovis.²³² Seda mõtet toetab Edelman, kes märgib, et kui jätta välja mõned erandlikud sündmused, siis Nõukogude inimesi ei sunnitud külastama spordivõistlusi: „Nad said teha valikuid sellest menüüst, mida pakkus neile riik ja Nõukogude meedia andis regulaarselt ülevaateid pealtvaatajate arvust neil võistlustel. Seetõttu me teame, millist spordiala käidi vaatamas ja millist mitte, milliseid kangelasid kummardati ja milliseid mitte. Toores pealtvaatajate statistika lubab vaatelejal suure täpsusega kindlaks teha Nõukogude spordipubliku tegelikke eelistusi ja selle pinnalt on võimalik teha mitmeid järeldusi üldiste hoiakute suhtes.“²³³

Jalgpallist polnud NSV Liidu juhtidel pääsu, sest rahva armastust selle mängu vastu ei saanud eirata. Prozumenštšikov kirjutab, et NLKP KK pidi kõige rohkem tegelema aladega, mis olid rahva hulgas populaarsed ehk jalgpalli, jäähoki ja malega.²³⁴ Jalgpallis oli mõndagi, mis parteijuhtidele meeldis: mäng nõudis võitlust, vastupidavust ja võidutaset ehk füüsilist karastust, mis on vaja sotsialismi kaitsjaile; ta ei nõudnud erilisi tingimusi mängukohta ega varustuse osas; põhimõte, mille kohaselt kollektiiv on enne indiviidi, sobis kommunistlike põhimõtetega.²³⁵

Muidugi läks NSV Liidu juhtkonnale korda ka rahvusvaheline edu jalgpallis, milles püüti edu saavutada varjatud professionalismi abil. Näiteks 1954. aastal saatis NSV Liidu Ministrite Nõukogu esimees Georgi Malenkov Eesti NSV Ministrite Nõukogule salajase korralduse, mis puudutas jalgpalli. Korraldus käskis sama aasta juunist Moskva Kehakultuuri Instituudis teha kolmekuulised kursused 60 treenerile ja kohtunikule ning igal aastal võtta lisaks olemasolevale mahule Moskva treeneritekooli vastu 30 tippjalgpallurit, kes on vähemalt kümme aastat mänginud (profi)jalgpalli. Korralduses on öeldud, et ettevõtmise eesmärgiks on taseme tõstmine. Lisaks kohustati samast aastast looma 17–20-aastastele jalgpallureile spordikool Moskvas, Leningradis, Minskis, Kiievis ja Tbilisis – igas koolis 68 jalgpallurit, kellest 18-le makstakse palka. Jalgpallikoolide ülalpidamiseks vajalikud vahendid pidid leidma vastavate liiduvaba-

---

²³¹ Sealsamas, 75–77.

²³² Kuper, Simon. *Ajax, the Dutch, the War*. Orion Books, 2011, 45–46. [Esmatrükk 2003].

²³³ Edelman, *Serious Fun*, 14.

²³⁴ Прокуменщиков, 15–16.

²³⁵ Sealsamas, 346.

riikide ministrite nõukogud.²³⁶ Ühtlasi kohustati kõiki NSV Liidu meistrivõistluste kahe kõrgeima liiga meeskondi end ise ära majandama: see osa korraldusest puudutas Eestit. Muuhulgas kirjutati ette ka kahe kõrgema liiga meeskondade piirarv 1954. aastaks: A klassil 16 ja B klassil 32. Korralduse juurde kuulusid salajased lisad, kus oli palgamäärad A- ja B-klassi meeskondade ning spordikoolide mängijatele ja taustajõududele, juhtnöörid, kuidas jagada võistlustest saadud kasum ning kuidas käituda juhul, kui meeskond on kahjumis.²³⁷

2.3.1. Jalgpall

Nõukogude spordipublik valis endale ise kangelased ja leidis need peamiselt jalgpalliväljakult. Selle kujukaks näiteks oli I üleliiduline spartakiaad 1928. aastal. Kuigi riigi jaoks olid tähtsad klassikalised olümpiaalad ja eriti kergejõustik, suutis 15 000 pealtvaatajat mahutav Tomski-nimeline staadion harva täita oma tribüünid, samal ajal kui uus ligi 50 000 pealtvaatajat mahutav Dinamo staadion oli jalgpallimängude ajal täidetud ja isegi jalgpalli alagrupimängud tõid kohale rohkem inimesi kui teised peamised spordialad kokku.²³⁸ Finaalmängu ajal oli staadion ümbritsetud ligi veerand miljoni piletita jäänud huvilisega.²³⁹ Sama olukord oli ka mujal Euroopas, kus olümpiaalad, v.a poks ja jalgpall, tõmbasid nii harrastajate kui pealtvaatajatena ligi vähe töölisi.

Samal ajal oli jalgpalli areng võrreldes teiste Euroopa riikidega aeglane. Põhjused peitusid ajaloos. David Goldblatt kirjutab, et majanduslik ja sõjaline mahajäämus muutis tsaari-Venemaa valitsejad paranoiliseks ning nad suhtusid lääne kultuuri hirmu, vihkamise ja kahtlusega, olles sellest samal ajal lummatud ning pragmaatiliselt taibates, et poliitilise ellujäämise eeltingimuseks on järelejäudmine, ja suhted jalgpalliga olid samalaadsed. Vene aristokraatia oli rangelt eraldatud madalamatest klassidest sotsiaalselt, poliitiliselt ja sportlikult ega soovinud oma sotsiaalset ruumi, poliitilist võimu ega sportlikke tegevusi kellegagi jagada.²⁴⁰ Vene töölistel oli juurdepääs jalgpallile seoses äralõigatusega valitsevast ühiskonnast, Euroopa ühe pikima tööpäeva, kehalise ja rahalise vaesuse, transpordi ja väljakute puudumisega seoses halb.²⁴¹ Selle üheks põhjuseks oli ka tsaarivõimude kartus, et spordi taha maskeerudes võidakse korraldada riigikorra vastaseid kogunemisi ja kuni 1914. aastani öeldi ära tööliste püüetele luua omaenda spordiklubisid.²⁴² Samas – I maailmasõja ajal julgustas

---

²³⁶ Совет Министров СССР. Москва. Распоряжение от 25 мая 1954 г. No 5657-рс. Москва, Кремль. ERA.R-1.22.89, 1, 34.

²³⁷ Sealsamas, 35–38.

²³⁸ Edelman, *Serious Fun*, 39.

²³⁹ Edelman, *Spartak Moscow*, 66.

²⁴⁰ Goldblatt, David. *The Ball is Round. A Global History of Football*. Viking Penguin Books, London, 2006, 162–163.

²⁴¹ Sealsamas, 166.

²⁴² Edelman, *Serious Fun*, 28.

Vene valitsus nii jalgpalli kui teiste meelelahutuste levikut.²⁴³ Romanovite dünastia lõpuaastatel, kui riigi püüe igakülgset moderniseerida majandust, riigikorda ja ühiskonda oli silmnähtav, kirjutas spordiväljaanne Sport Life 1912. aastal, et ainus eluvaldkond, mis Venemaal koletute sammudega areneb, on jalgpall.²⁴⁴ Briti diplomaat ja Orehhovo Spordiklubi ehk rahvakeeli Morozovtši (tehase) meeskonna ründaja Robert Bruce Lockhart kirjutas, kuidas Moskva jalgpalliliiga mängud töid keskmiselt kokku 12 000 pealtvaatajat, kellest 30% olid naised.²⁴⁵

Edelman viitab A. S. Pereli raamatule „Otechestvennomu futbolu 60 let“, kus on märgitud, et enne sõda (Edelman ei täpsusta, kas silmas on peetud I maailmasõda või kodusõda – I. S.) oli Venemaal 8000 registreeritud jalgpallimängijat,²⁴⁶ mida oli suure maa kohta vähe, kuid kinnitab sellele vaatamata: „Jalgpall oli ometigi massikultuuri tärkav vorm, mis peegeldas Vene linnaelu dünamismi revolutsiooni eel.“²⁴⁷

Pärast I maailmasõda ja riigipööret ei andnud marksism-leninism jalgpallile suunda peale tavaliste väidete, et sport on tsirkus ja klassivõitluse instrument, aga uues olukorras klassivõitlust enam ametlikult polnud.²⁴⁸ Küll pidi NSV Liit end kuidagi määratlema olümpismi ja professionalismiga, mis mõlemad eksisteerisid NEP-i majanduspoliitika ajal. Kuna NSV Liit ei osalenud olümpialiikumises, ei varjanud ajakirjandus, et tegelikult maksti riigi parimatele sportlastele, mis ei tähendanud, et meeskondi oleks majandatud või võistlusi korraldatud kasumipõhiselt. Kui NSV Liit ühines 1952. aastal olümpialiikumisega, võeti ametlikult omaks rahvusvahelised amatööristandardid, kuid sportlastele maksmine jätkus, millest ajakirjandus enam ei kirjutanud.²⁴⁹

Pärast riigipööret vanad klubid kaotati või nimetati ringi. Huvitav oli kahe jõustruktuuridega seotud klubi suhe jalgpalli. Üks oli 1923. aastal NKVD juhi Feliks Dzeržinski korraldusel loodud Moskva Dinamo, mille eelkäijaks oli tegelikult eepoolmainitud Orehhovo-Zujevos paiknenud Morozovtši tehase meeskond ja mida lisaks NKVD-le hakkas toetama siseministeerium. Teine oli samal aastal asutatud armeeklubi, mis pärast mitmeid nimemuudatusi on alates 1960. aastast tuntud kui CSKA ehk Armees Keskspordiklubi.²⁵⁰ Mõlemad olid algselt kahtlustavad välis- ja kodanliku jalgpalli suhtes, eelistades massivõimlemist ja kergejõustikku, kuid peagi ilmnis, et noorte meeste huvi jalgpalli mängimise ja selle vaatamise eest maksmise vastu oli hoolimata ainelisest

---

²⁴³ Edelman, *Spartak Moscow*, 22.

²⁴⁴ Goldblatt, *The Ball is round*, 167.

²⁴⁵ Lockhart, Robert Bruce. *Giants Cast Long Shadows*. Putnam, 42 Great Russell Street, London, 1960, 175.

²⁴⁶ Edelman, *Spartak Moscow*, 10.

²⁴⁷ Sealsamas, 25.

²⁴⁸ Goldblatt, *The Ball is Round*, 313.

²⁴⁹ Edelman, *Serious Fun*, 5–6.

²⁵⁰ Kasutan oma väitekirjas läbivalt nimetust CSKA (vene keeles ЦСКА ehk Центральный Спортивный Клуб Армии).

viletsusest sedavõrd kõikumatu, et nii Dinamo kui CSKA olid sunnitud looma oma jalgpallisektsioonid.²⁵¹

James Riordan kirjutab, et 1930-ndate aastate populaarseim spordiala oli võrkpall, mida said mängida nii mehed kui naised, mida mängiti peamiselt õues ja mis oli varustuse suhtes vähenõudlik, kuid lisab täpsustuseks, et suvel oli kõige populaarsem siiski jalgpall.²⁵² Ka suurimaks publikuspordiks pidas Riordan jalgpalli.²⁵³ Robert Edelman kirjutab, et 1935. aasta lõpuks oli selge, et jalgpall on NSV Liidu populaarseim spordiala ja senisel poolprofessionaalsel moel jätkamise asemel vajas jalgpall muudatusi. 1936. aastal hakati NSV Liidus jalgpallimeistrivõistlusi pidama uut moodi. Varem konkureerisid omavahel linnad, nüüd klubid. See oli sisuliselt profiliiga sünd ja Edelmani sõnul ka professionaalsete publikualade sünd.²⁵⁴

Aeg selleks oli küps ka ühiskondlikult, sest 1928. aastal juurutatud viis-aastakuplaan tähendas tööliste rasket tööd, aga kolmekümnendate aastate teisel poolel said paljud töölisel senisest rohkem vaba aega, mida iseloomustab ka Stalini kuuluv avaldus 1935. aasta lõpust, et elu on muutunud paremaks ja lõbusamaks ja jalgpallist sai Edelmani sõnul selle „lõbusa“ elu keskne osa. Kuigi esialgu oli eri liiduvabariikide roll väike, tähendas ühtse jalgpalliliiga asutamine Robert Edelmani sõnul veel üht institutsiooni, mis võis tugevdada hiiglasliku mitmerahvuselise riigi ühtekuuluvustunnet. 1938. aastal oli meistriliiga mängude keskmine publikuarv 19 000 inimest ja järgmisel aastal külastas kõiki üleliidulisi liigasid kümme miljonit huvilist. Kui 1937. aastal külastas NSV Liitu baskide meeskond, mis kogus raha Hispaania kodusõjas võitlevatele vabariiklastele, laekus Moskvast planeeritud kahele mängule kaks miljonit piletisoovi.²⁵⁵ Osaliselt oli see kindlasti seletatav väliskontaktide vähese arvuga ja inimeste sooviga näha välismaalasi.

Avaliku seisukoha järgi põhines sport NSV Liidus amatöörismipõhimõtetel. Jalgpallis tähendas liiga moodustamine palluritele siiski profispordilase või vähimal juhul poolprofessionaalse sportlase staatust. Ajalehed tegid proffidel ja amatööridel vahet nimetades esimesi näidismeeskondadeks ja teisi asjaarmastajate meeskondadeks.²⁵⁶ Edukad sportlased hakkasid saama riigilt soodustusi raha, korterite ja defitsiitsete tarbekaupade näol ning James Riordan näeb seda laiemas kontekstis: Stalini kultuse kõrghetkel kolmekümnendate aastate keskel alustati eliidiloomisega ühiskonnas.²⁵⁷ Ühiskond oli muutunud hierarhiliseks ja sport koos sellega, kõik ei olnud siiski võrdsed ning kompetentsi ja talenti premeeriti. Robert Edelman märgib, et sport ilmutas Nõukogude ühiskonnas esimesena märke sotsiaalsete hierarhiate aktsepteerimisest kui teised eluvald-

---

²⁵¹ Goldblatt, *The Ball is round*, 313–314.

²⁵² Riordan, *Sport in Soviet Society*, 138.

²⁵³ Sealsamas, 235.

²⁵⁴ Edelman, *Serious Fun*, 56, 61.

²⁵⁵ Sealsamas, 57–58, 62–64.

²⁵⁶ Sealsamas, 66.

²⁵⁷ Riordan, *Sport in Soviet Society*, 134.

konnad ja kirjutab, et ühest küljest olid sportlased ja treenerid vastuvõtlikumad poliitilisele režiimile ja välisele distsipliinile kui kunstirahvas ja intellektuaalid, kuid teisalt on staarid publikuspordi fundamentaalne element ning riik tundis vajadust luua omaenda staarid: „Seepärast pole üllatav, et anti-egalitaarne pööre spordis toimus viis või kuus aastat varem kui samalaadse võrdsuspoliitika hülgamine teistes peamistes sotsiaalsetes-, kultuurilistes- ja majanduslikes valdkondades.“²⁵⁸

Pärast II maailmasõda jalgpalli populaarsus jätkus. Seda soodustas teatrite kehv olukord, filmistuudiot ja nende varustuse hävimine ning paberipuudusest tingitud raamatute vähenemine trükkimine.²⁵⁹ Moskva staadionid olid hulga paremas seisukorras ning sajad tuhanded olid huvitatud jalgpallimängude külastamisest. See oli paljudele alternatiivide puudumisel sisuliselt ainuke meelelahutus. Dinamo staadionilt leidsid paljud ennesõjaaegsed tuttavad, kes olid üksteist silmist kaotanud, üksteist jälle üles!²⁶⁰ Robert Edelman: „Minna jalgpalli vaatama, tähendas emmata elu, tunda rõõmu pelgast ellujäämise faktist.“²⁶¹

Sedavõrd suur ühiskondlik tähelepanu tähendas ootuste tõusu jalgpalli suhtes. Kohe pärast sõda 1945. aasta lõpus toimunud Moskva Dinamo edukas turnee Inglismaale tõstis enesekindlust. Publik teadis, et koduseid mängu vaadates näeb ta maailmaklassi jalgpalli. Ajakirjanikud, treenerid ja asjamehed rääkisid nõudlikul toonil Nõukogude jalgpalli ülemvõimu saavutamisest maailmas, pressis arutleti Nõukogude mängustiili üle ja hakkasid ilmuma enne sõda nii haruldased pikad analüütilised artiklid. Isegi igat vähetähtsat jõuproovi hakati hindama vaatenurgast, mis kasu ta toob Nõukogude jalgpallile ja Robert Edelmani sõnul vähenes spordiajakirjanduse autonoomia poliitilise vahelesegamise tõttu. Kui varem vahendas Sovetski Sport tavaliste jalgpallihuviliste mõtteid, siis alates 1948. aastast seletasid ajakirjanikud ise, mis väljakul toimub ja sel teemal said rohkesti sõna treenerid, ametimehed, kohtunikud, akadeemikud, näitlejad, heliloojad ja kirjanikud.²⁶² 1947. aastal tegid Sovetski Spordi ajakirjanikud eksperimendi ja käisid päev enne tähtsat mängu pileteid otsimas. Metroojaamade kioskites, kus müüdi teatri-, muusikaetenduste- ja spordivõistluste pileteid, polnud saada ainsatki. Ühes metroojaama putkas rippus silt: „Pileteid Dinamo staadionile pole ja pole kunagi olnudki“, teises müüdi jalgpallipileteid tingimusel, et ostetakse ka teatripileteid.²⁶³ Samas jäi Moskva Dinamo kõrgetasemeline välisturnee erandlikuks. NSV Liidu jalgpall oli maailma tippjalgpallist isoleerunud ega kohtunud kuni Stalini surmani 1953. aastal ühegi tõsiseltvõetava välisvastasega.²⁶⁴

---

²⁵⁸ Edelman, *Serious Fun*, 10.

²⁵⁹ Edelman, *Spartak Moscow*, 136.

²⁶⁰ Sealsamas, 143–144.

²⁶¹ Sealsamas, 144.

²⁶² Edelman, *Serious Fun*, 93–94.

²⁶³ „Все билеты проданы.“ – *Советский Спорт* No 46, 10.06.1947, 3.

²⁶⁴ Edelman, *Serious Fun*, 94–95.

Robert Edelmani hinnangul tõusis jalgpall ainsa spordialana juba enne II maailmasõda popkultuuri massiilmingu staatusesse.²⁶⁵ Kui sõja eel oli tegemist ennekõike tööliskonna meelisalaga, siis pärast sõda sai sellest terve rahva lemmik ja paljudele oli see üksluse elu ainsaks etenduseks.²⁶⁶ Tribüünidele lisandus intelligents ja naised.²⁶⁷ Jalgpall oli tekkinud hierarhilises ühiskonnas sarnaselt Läänega sotsiaalsete erinevuste varjaja ja nende tasandaja.²⁶⁸ Sovetski Sport kirjutas 1952. aastal: „Oli aeg, kui arvati, et jalgpalli mängitakse noorte poolt noortele. Nüüd on Dinamo staadionil koos suure linna elanikkond – nii arvukuse mõistes kui ka selles tähenduses, et siin võib kohata kõigi põlvkondade ja seinast seina ameteid pidavaid inimesi. Siin istuvad kõrvuti noor stahhaanovlane ja kõigi poolt tuntud helilooja, pioneer ja kuulus kunstnik, eakas tööline ja ülikoolimärki nõõpaugus kandev inimene. Siin kohtate neid, keda eile nägite Kunstiteatri etendusel, polütehnilises muuseumis, sümfooniakontserdil.“²⁶⁹ Jalgpalli käisid vaatamas kuulus koomik Juri Nikulin,²⁷⁰ kirjanikud Juri Trifonov,²⁷¹ Lev Kassil,²⁷² suur huviline oli maailmakuulus helilooja Dmitri Šostakovitš.²⁷³

Meie kirjanik Juhan Smuul on oma Antarktise-reisi päevikus „Jäine raamat“ kirjutanud, et teda pani imestama, kuidas isegi NSV Liidu Antarktise polaarjaamas Mirnõi „osa traktoreid kandis „Dünamo“, osa „Spartaki“ vimplit.“²⁷⁴ Smuul kirjeldab, kuidas mootorlaeval Kooperaatsija jagunesid mehed kirglikult Dinamo ja Spartaki jalgpallimeeskonna poolehoidjateks ja kuidas ta embakumba leeri sattumist vältides improviseeris end „mitteametlikult ja juhatusele teadmatult“ Tallinna Kalevisse.²⁷⁵ Arutelud ja vastastikused tõgamised kahe leeri vahel viisid isegi tõdemuseni, et Dinamo küll kaotas, aga riiklikult kahjulik on see, et Šahtjor võitis, sest nüüd annavad rõõmustavad [Donbassi] kaevurid „tuleval nädalal miljon tonni, ei – kümme miljonit tonni, ei – sada miljonit tonni sütt vähem.“²⁷⁶ Smuulil polnud nendest aruteludest pääsu: „Edasi lööb sekka kogu „sümposion“. Päevitanud, tugevad käed ja jalad liiguvad, demonstree-rivad lööke, jutt on äkki üle puistatud spetsiaalse jalgpalliterminoloogiaga. Tähtsamate küsimuste lahendamiseks pööratakse Semjon Gaigerovi, endise jalgpallimängija poole. Pikkamisi kaovad üldiste küsimuste varju „Dünamo“ ja „Spartaki“ vastuolud ja bakil valitseb tunniks ajaks Jalgpall, valitseb täielikult ja jagamatult.“²⁷⁷

²⁶⁵ Sealsamas, 78.

²⁶⁶ Sealsamas, 86–87.

²⁶⁷ Edelman, *Spartak Moscow*, 142.

²⁶⁸ Edelman, *Serious Fun*, 86.

²⁶⁹ Малюгин, Леонид. Флаги на башнях. – *Советский Спорт* No 54, 04.05.1952, 3.

²⁷⁰ Edelman, *Serious Fun*, 188.

²⁷¹ Sealsamas, 189.

²⁷² Sealsamas, 86.

²⁷³ Наши знакомые. *Советский Спорт* No 1, 01.01.1949, 6.

²⁷⁴ Smuul, Juhan. *Jäine raamat. Jaapani meri, detsember*. Eesti Raamat, Tallinn 1965, 231.

²⁷⁵ Sealsamas.

²⁷⁶ Sealsamas, 248.

²⁷⁷ Sealsamas, 248–249.

Ida-Euroopa uuringutele keskendunud Manfred Zeller kirjutab, et Spartaki ja Dinamo vastasseis läbistas tervet ühiskonda: siseministeeriumi alla kuuluv Dinamo esindas võimu ja KGB-d ning Spartak lihtrahvast ning Moskva hoo-vides mängiti poisikeste osavõtul nende kahe meeskonna vahel lugematuid duelle. Intervjuudest inimestega, kes pärast sõda tagusid hoovijalgpalli, tuleb välja, et vanemate sotsiaalne kuuluvus „tõlgiti“ laste jalgpallikultuuri isegi siis, kui vanemad ise ei olnud jalgpallist huvitatud.²⁷⁸

Jalgpalli populaarsust kasutati ära filmikunstis. Irina Gradinari hinnangul oli „jalgpallimängul nõukogude filmis kõrgemad, spordi raamidest kaugemale ulatuvad eesmärgid – näiteks, näidata isiksuse kohta ühiskonnas või kaitsta riigi au“ ning seepärast tuleb jalgpalliteemalisi mängufilme vaadata „rahvuslikus ja poliitilises kontekstis.“²⁷⁹ Gradinari lisab, et jalgpall on filmides ühiskonna abstraktne mudel, mille abil „mängitakse läbi, diskuteeritakse ja testitakse kollektiivsuse aktuaalset ideed“ ning jalgpall ja kino on mõlemad ühiskonna allegooriad.²⁸⁰ Näiteks mängufilmis „Väravahaht“ (1936) tulebki jalgpalli-väravahahti mõista kui piirivalvurit.²⁸¹

Jalgpalli populaarsust toetas koondise edu. 1956. aastal võitis NSV Liit Melbourne'is olümpiakulla ja 1960. aastal I Euroopa meistrivõistlused. 1966. aasta MM-il oli koondis neljas. See olid Nõukogude jalgpalli kuldaeg. Järgnenud langus osutus kibedaks kogu ühiskonnale. Robert Edelman kirjutab, et revolutsioonieelsel Venemaal painas intellektuaale terve seeria „neetud küsimusi“ nagu näiteks talupoegade küsimus, naiste küsimus, kuid revolutsioonijärgses Nõukogude spordis polnud enamneetumat küsimust jalgpallikoondise jätkuvast ebaedust miljonite fännide – ka valitsuses istuvate – suurte lootuste taustal.²⁸² Nikita Hruštšov isiklikult oli rahulolematu 1964. aasta EM-võistluste finaali-kaotuse üle.²⁸³ Kui NSV Liit 1970. aasta MM-il põrus, sai ajalehe Izvestija toimetus nõrkinud fännidelt ligi 300 000 kirja ja Sovetski Sport algatas üldrahvaliku arutelu, avaldades analüütilisi ja kriitilisi artikleid ning kutsudes ümarlauaaruteludele asjatundjaid ning tavalisi töölisi.²⁸⁴

---

²⁷⁸ Zeller, Manfred. *Sport and Society in the Soviet Union. The Politics of Football after Stalin*. I. B. Tauris, London/New York, 2018, 61. Moskva Spartaki ja Dinamo rivaliteedist vt lähemalt: Schwede, Indrek. Moskva madin: unustatud vastasseis rõhujate ja rahva vahel. – *Jalka* nr 4, 2020, 54–57; *Jalka* nr 5, 2020, 54–57; *Jalka* nr 6, 2020, 54–57.

²⁷⁹ Градинари, Ирина. “Я” и “мы” на зеленом квадрате. Футбол и советская коллективность в художественных фильмах сталинской эпохи. Зуков, Дирк, Марина Дмитриева, Штефан Краузе, Кристиан Любке (составители). “Вратарь, не суйся за штрафную”. *Футбол в культуре и истории восточной Европы*. Новое литературное обозрение, Москва, 2018, 257–258.

²⁸⁰ Sealsamas, 260, 262.

²⁸¹ Sealsamas, 264.

²⁸² Edelman, *Serious Fun*, 129.

²⁸³ Sealsamas, 133–134.

²⁸⁴ Sealsamas, 135.

2.3.2. Korvpall ja jäähoki

Vaatamata jalgpalli suurele populaarsusele rahva seas, oli olukord pärast II maailmasõda teatud määral siiski muutunud. Balti riikide annekteerimine aitas esile tõusta korvpallil. Enne II maailmasõda oli peetud kolmed Euroopa meistri-võistlused ning kahel korral oli võitjaks tulnud Leedu ja korra Läti. Kolmes annekteeritud Balti riigis oli mäng väga populaarne ja nende mängijad andsid edaspidi suure panuse NSV Liidu koondise rahvusvahelisele edule. Suureks probleemiks üle NSV Liidu oli sisehallide vähesus ja olemasolevate väike mahutavus. Välisväljakute ääres võis mängule kaasa elada küll tuhandeid, kuid talved ei lubanud korvpallil areneda suureks publikualaks.

Kaunases oli 3500 iste- ja 7000 seisukohaga spordihall olemas juba 1938. aastast. Tbilisis valmis 10 000 pealtvaatajat mahutav sisehall 1959. aastal ja kolm aastat hiljem valmis Tallinnas koos lisatribüünidega ligi 3000 huvilist mahutav spordihall, mis ei suutnud vastu võtta sugugi kõiki soovijaid. Pärast sõda mahutas Leningradi maneež 3000 pealtvaatajat ja Moskvas puudus üldse võrdväärne siseareen.²⁸⁵ Näiteks 1953. aasta EM Moskvas peeti välistingimustes Dinamo staadionil, kus igal mängupäeval kohal 30 000 pealtvaatajat.²⁸⁶ Leningrad sai alles 1967. aastal avara Jubileinõi spordihalli, aga Moskva oli korvpallis vaeslapse osas ka pärast 1956. aastal avatud 14 000-kohalist Spordipaleed, kus peeti peamiselt kontserte ja jäähokimänge ning korvpallile anti seda kasutada peamiselt välismeeskondade külaskäikude puhul. Moskva kaks tugevamat meeskonda CSKA ja Dinamo mängisid väikestes saalides, kuhu mahtus 500 pealtvaatajat ja alles seitsmekümendatel said mõlemad meeskonnad endale 5000-kohalise sisehalli.²⁸⁷

Venemaal jäigi korvpall pigem tudengite ja haridusasutuste spordialaks ning spordiajakirjanik Vladimir Titorenko sõnul olid selle reeglid isegi ajakirjanikele liiga keerukad.²⁸⁸ NSV Liidu teeneline meistersportlane, olümpiahõbe ja neljakordne Euroopa meister korvpallis Armenak Alatšatšjan kirjutab oma eluloo- raamatus, kuidas paljud venelastest rahvusvaheliste tiitlitega pärjatud korvpallurid on jäänud ilma teenitud kuulsusest põhjusel, et korvpall pole Venemaal populaarne: „Jalgpall on ainus spordiala meie maal, mis suudab kustutada sportlase kustutamatu kuulsusejanu.“²⁸⁹ Alatšatšjan kirjutab veel: „Meie jalgpallurite saavutused rahvusvahelisel areenil ei kannata mingit võrdlust korvpallurite omaga. (..) Ent, tõesõna, kui palju meeldivam on jalgpalluritele osaks langev kriitika sellest kiitusest, mis saab osaks korvpallile! (..). Ja ehkki jalgpall valmistab rohkem muret kui rõõmu, on ta armsaim laps. Ülekohus? Jah. Ent

---

²⁸⁵ Sealsamas, 118.

²⁸⁶ Edelman, *Serious Fun*, 163.

²⁸⁷ Sealsamas, 164.

²⁸⁸ Sealsamas, 119.

²⁸⁹ Alatšatšjan, Armenak. *Mitte ainult korvpallist*. Eesti Raamat, Tallinn, 1970 [originaaltrükk vene keeles 1970], 35.

loogiline ja õiglane ülekohus: jalgpalli armastatakse rohkem – seega nõuab ta ka rohkem tähelepanu.²⁹⁰

Ka meie Ilmar Kullam – olümpiahõbe ja kolmekordne Euroopa meister korvpallis – on rääkinud arusaamadest suures riigis, et „Venemaal olime alati *futbolistõ* [jalgpallurid – I. S.]! Kui sportlased, siis järelikult *futbolistõ*!“²⁹¹

Kolmas populaarne sportmäng oli jäähoki, mis tõusis esile pärast II maailmasõda. Varem mängiti NSV Liidus jääpalli. Ala arengus oli sõna sekka öelda ka Läti ja Eesti mängijatel, kel olid aastatepikkused kogemused ja kellelt vene-lased õppisid paljusid selle spordiala nüansse. Jäähokit on peetud Kommunistliku Partei liidrite meelisalaks. Selle muutis atraktiivseks rahvusvaheline edu ja kaasa mängis asjaolu, et sisehallis viibivat publikut oli kergem kontrollida kui suurel staadionil vabas õhus lärmavat pealtvaatajaskonda.²⁹² Näiteks jalgpallis, kus oli probleeme eelkõige vägivallaga tribüünidel, oli tavaks, et ümber mängu-väljaku oli julgeolekukaalutlustel pallurite ja pealtvaatajate vahel moodustatud ring sõduritest.²⁹³ Kuid jalgpalli kasuks rääkisid lihtsad faktid: jalgpalli mängiti igas liiduvabariigis, jäähoki kattis peamiselt NSV Liidu slaavi alad,²⁹⁴ liiduvabariigi jalgpalli esindusmeeskond oli erinevalt jäähokimeeskondadest sageli ka rahvuskoondise rollis.²⁹⁵

Ei korvpall ega jäähoki suutnud publiku huvi seisukohalt jalgpalliga võistelda. Mõned arvud võrdluseks. Hooajal 1967/1968 vaatas korvpallimeistri-võistluste 264 mängu 448 000 pealtvaatajat, mis teeb keskmiseks publikuarvuks 1697.²⁹⁶ Aasta hiljem vaatas mängu 602 900 pealtvaatajat, mis on keskmiselt 2283 huvilist.²⁹⁷ 1967. aastal vaatas NSV Liidu jäähoki meistriliigamänge ligi 1 300 000 ja aasta hiljem 1 450 000 pealtvaatajat.²⁹⁸ Jalgpallis vaatas 1967. aastal 342 meistriliiga mängu 10 327 000 huvilist, mis teeb keskmiseks arvuks 30 200.²⁹⁹ Selline keskmine pealtvaatajate arv – üle 30 000 – püsis tervelt viie aasta (1965–1969) jooksul.³⁰⁰ Kergejõustik ei suutnud pallimängualadega selles osas võistelda. Üleliidulised meistrivõistlused peeti sageli väiksemates linnades, kus rahval oli vähem meelelahutusi. Ainus kergejõustikuvõistlus, mis suutis alates 1958. aastast tuua kolmel korral täismaja 103 000 pealtvaatajat mahutavale Moskva Lenini nimelisele staadionile, oli NSV Liidu–USA maa-

---

²⁹⁰ Sealsamas, 34.

²⁹¹ Ilmar Kullam intervjuus Indrek Schwedele 08.05. 2007.

²⁹² Edelman, *Serious Fun*, 182.

²⁹³ Riordan, *Sport in Soviet Society*, 240–241.

²⁹⁴ Edelman, *Serious Fun*, 162.

²⁹⁵ Sealsamas, 138.

²⁹⁶ Тридцать шестой в цифрах. – *Советский Спорт* No 157, 09.07.1969, 4.

²⁹⁷ Sealsamas.

²⁹⁸ Любителям статистики. – *Советский Спорт* No 218, 15.09.1968, 5. Andmed on ligilähedased, sest ajalehes on välja jäetud 1967. ja 1968. aasta meistrivõistlustel viimase koha saanud meeskond, kuid toodud arvud kõiguvad kõige rohkem 2%.

²⁹⁹ Sealsamas, 4–5.

³⁰⁰ Edelman, *Serious Fun*, 161.

võistlus.³⁰¹ Jalgpallis suutsid seda isegi NSV Liidu meistrivõistluste tippmängud, näiteks Moskva meeskondade Spartaki ja Dinamo duellid.³⁰²

2.3.3. Olümpiamängud

Suurimaks konkurendiks jalgpallile olid siiski olümpiamängud, kus NSV Liit debüteeris 1952. aastal Helsingis. Nende tähtsust kriipsutas alla alates 1956. aastast uue kujul korraldatud NSV Liidu rahvaste spartakiaad, mis imiteeris olümpiamänge ja kujunes Nõukogude spordi suureks ülevaatuks. Kuigi olümpiaaladel valitses tribüünidel reeglina tühjus, mida reetsid ajakirjanduses avaldatud fotod, oli see kompleksvõistlus riigi ja partei poolt väga soositud. Nii olümpiamängudel kui spartakiaadidel olid koos eri rahvaste sportlased ning see võimaldas rääkida rahust ja humaansusest, mida ei saanud edasi anda jalgpalli MM-kajastustes, kus iga meeskond omaette linnades mängudeks valmistus.³⁰³ NSV Liidule sobisid ka kompleksvõistlustega kaasaskäivad rituaalid ja kui 1970-ndate alguses diskuteeriti selle üle, kas mitte loobuda olümpiamängudel rahvuslippude ja -hümni mängimisest võitja auks, oli NSV Liit selle mõtte üks ägedamaid kriitikuid.³⁰⁴

NSV Liidu liidrid tunnustasid sportmänge, sest need soodustasid distsipliini, kollektivismi, sõltuvust rühma teistest liikmetest ja üksikisiku sulandumist gruppi,³⁰⁵ kuid kõige tähtsam oli ikkagi võita palju medaleid rahvusvahelistelt võistlustelt. Robert Edelman kirjutab, kuidas Läänes tekkis väärarvamus, et NSV Liidu edu olümpiaalade laial rindel näitab nende alade populaarsust NSV Liidus, aga tegelikult oli nende alade arengu taga valitsuse teadlik toetus: „Medal kelgutamises oli samasugune medal nagu korvpallis võidetud medal ja riigi eesmärk oli võita kõige rohkem medaleid. Nõukogude kodanikud olid selliste alade suhtes ükskõiksed, nagu seda oli enamus inimesi. Sõudmisel, vibulaskmisel ja vehklemisel oli oma publik, aga nad ei suutnud kunagi tekitada sellist huvi, mis oleks võrreldav juhtivate profiliigadega kapitalistlikes riikides.“³⁰⁶ Samas polnud kahtlust, et arvukad võidud olümpiaaladel koos lakka-matu trummipõrinaga meedias tekitasid inimestes patriootlikku uhkust.³⁰⁷ Ta võrdleb: „Kui olümpiaalad vastavad rasketööstusele, mida valitsus kaua soosis, siis jalgpall esindab kauakannatanud ja hooletussejätud tarbijasektorit.“³⁰⁸ NSV Liidus oli alati esikohal olnud tootmine, mitte tarbimine, seetõttu oli vähe väärtustatud vaba aja veetmine. Kui inimestel tekkis rohkem vaba aega, tõusis ka publikualade pealtvaatajaskond. Samas takistas madal elatustase publiku-

³⁰¹ Sealsamas, 165.

³⁰² „Спартак” Москва “Динамо”. *Великое противостояние*. Москва, 2006, 51–67, 75.

³⁰³ Edelman, *Serious Fun*, 150.

³⁰⁴ Riordan, *Sport in Soviet Society*, 252.

³⁰⁵ Sealsamas, 377.

³⁰⁶ Edelman, *Serious Fun*, viii.

³⁰⁷ Sealsamas, 123.

³⁰⁸ Sealsamas, 137.

alade arengut. Edelman kirjutab, et NSV Liidu „olümpiaspordi süsteem nagu maailm seda tundma õppis, oli midagi stalinliku jäänuki sarnast, isegi anakronism, mis muutus vähe olümpiast olümpiani. (...) Olümpiasport oli riigi loodud ja vormitud avalikkuse väljakujunenud maitset kõrvale heites.“³⁰⁹

Mihhail Prozumenštšikov kirjutab, et NSV Liidu spordijuhtidele oli kehtiv punktisüsteem olümpiamängudel pinnuks silmas, sest ameeriklased võitsid palju medaleid ja punkte sellistel individuaalaladel nagu kergejõustik ja ujumine, kus üks sportlane võis võita mitu medalit ja tuua palju punkte, aga sportmängude võistkond, mis koosneb paljudest sportlastest, saab maksimaalselt võita ühe medali. NSV Liidu spordikomitee püüdis riigijuhtidele ettevaatlikult välja käia idee, et selle küsimuse võiks ROK-is päevakorda võtta, kuid NLKP KK ei võtnud vedu: võite taheti olemasoleva süsteemi raames.³¹⁰ Samas taotles Moskva (Prozumenštšikov ei täpsusta, kas sedakorda partei toega või mitte) ROK-ilt, et 1972. aasta olümpiamängude programmi kärbitakse nende alade (ujumine ja meeste kergejõustik) arvelt, mis toovad edu ameeriklastele ja selles küsimuses mindi tülli Saksa DV-ga, mille sportlased lootsid nendel aladel edukad olla.³¹¹

Edelmani sõnul ei sobinud NSV Liidu ülekaalukalt populaarseim spordiala jalgpall riigi heroilisse ja moralistlikku olümpiamudelisse ning tekitas paljudes korra- ja distsipliinari mastajates pahameelt.³¹² Nimelt heideti jalgpallile ja jäähokile ette vägivaldset mängu ja ebakultuursust, mis ei sobinud kokku riigivõimu arusaamisega Nõukogude spordi moraalsest palgest. Meditsiiniteaduste kandidaat Nina Grajevskaja osutas Sovetski Spordis, et just jalgpallurite seas on kõige enam levinud alkohol ja nikotiin ning heitis jalgpalluritele ette toorest mängu, mis tekitab vigastusi ning tegi tuttava järelduse, et „meie spordi“ tähtsaim ülesanne on kasvatada tugevaid igakülgset arenenud inimesi, kel on hea tervis ja kõrge töövõimekus.³¹³ Kuid kõigele vaatamata peegeldas siiski jalgpall parimal moel Nõukogude ühiskonda, millele oli omane, et lisaks formaalsetele struktuuridele tegutsesid ka mitteformaalsed. Viimased korraldasid kokkuleppemänge, kohtunike äraostmist, mängijate klubivahetust jms. Edelman tõdeb: „Sel moel peegeldas jalgpall paljusid Nõukogude elu tegelikke vastuolusid, mida teised spordialad ei teinud.“³¹⁴

Manfred Zelleri sõnul moodustasid NSV Liidu jalgpallihuvilised omalaadse siseopositsiooni: staadionil ei suutnud julgeolekuorganid neid piisavalt kontrollida ja nad said oma rahulolematust välja elada kasvõi kohtuniku peal, kelle otsused neile ei pruukinud meeldida isegi siis, kui need olid õiged. Staadionil said inimesed häälekalt seista oma linna, liiduvabariigi või rahvuse eest tundu-

---

³⁰⁹ Sealsamas, 126.

³¹⁰ Прозуменщиков, 180.

³¹¹ Sealsamas, 247.

³¹² Edelman, *Spartak Moscow*, 5.

³¹³ Футбол – дело мужское! – *Советский Спорт* No 57, 08.03.1959, 5.

³¹⁴ Edelman, *Serious Fun*, 181.

valt suurema vabadusega kui see oli võimalik igapäevaelus.³¹⁵ Nagu Alan McDougall osutab samuti jalgpalli alla surunud Saksa DV näite varal: mäng „võimaldas inimestel ühtaegu põgeneda ja samaaegselt olla seotud poliitikaga.“³¹⁶

Jalgpalli tähtsuse vaatamata asjaolule, kui edukad on selle koondis või klubid rahvusvahelisel areenil, võtab hästi kokku pöördelistel aegadel enne NSV Liidu kokkuvarisemist ajaleht Sovetski Sport, mis viletsa probleemiderohke elu, majanduses valitseva defitsiidi ja hiljuti toimunud hea jalgpallimängu taustal kirjutas: „Mis siin varjata, elu on viimasel ajal raske. Vähe on ümber ringi rõõmsaid nägusid, aga kui palju süngeid ja murelikke. (..) Mis seal ikka, kannatame küllap ära elu ilma lihata ja elame üle, et pole seepi. Aga ilma sellise jalgpallita ei saa me elada.“³¹⁷

Kokkuvõte

Eesti inkorporeeriti riiki, mille kõige populaarsemaks spordialaks oli jalgpall, aga riigi poolt olid eelistatud publikuvaesed olümpiaalad, millel saavutatud edu aitas NSV Liidul esile tõusta rahvusvaheliselt. Samuti pidas individuaalalade arendamine silmas militaareesmärke tugevate kodanike väljatreenimise näol. Jalgpallimängu kulg ning publiku meeleolu ja käitumine oli ettearvamatu, mis tekitas ebamugavust riigile, mille sooviks oli kõike kontrollida. Sotsialistliku riigi eeskujuliku kuvandiga ei sobinud kokku ka tribüünil suitsetav, napsitav ja end verbaalselt välja elav publik. Ülaltoodud põhjustel said traditsioonilised olümpiaalad meedias ebaproportsionaalselt palju tähelepanu, kuigi rahva armastatud kangelased sirgusid eelkõige jalgpalliväljakutel.

Teiste sportmängude nagu korvpall ja jäähoki mängutingimused olid eriti II maailmasõja järgsetel kümnenditel kehvad ja suurte spordihallide puudusel ei võimaldanud võistlustele kaasa elada rohkearvulisel publikul. Samuti oli nende levik suures riigis ebaühtlane ja jäi jalgpalli varju.

---

³¹⁵ Zeller, 141.

³¹⁶ McDougall, Alan. Eulogy to Theft. Berliner FC Dynamo, East German Football, and the End of Communism. Edelman, Robert, Christopher Young (eds). *The Whole World was Watching*. Stanford University Press, Stanford, 2020, 125.

³¹⁷ Без такого футбола нам не прожить. – *Советский Спорт* No 64, 18.03.1990, 1.

3. EESTI JALGPALL 1940–1968

Alljärgnevalt käsitlen Eesti jalgpalli arengut II maailmasõja ajal ja pärast seda, kui Eesti oli annekteeritud NSV Liidu poolt. Perioodi lõpp – 1968. aasta – on piiritletud sel kaalutlusel, et tegemist oli viimase aastaga, kui Eesti esindusmeeskond osales NSV Liidu meistrivõistlustel. Mõni ajastut tabavalt iseloomustav näide on toodud ka aastast 1969. Jalgpalli arengu kõrval vaatlen Eesti spordis toimuvat laiemalt sel määral, kuivõrd see mõjutas jalgpalli.

3.1. Jalgpall okupeeritud Eestis 1940–1945

Sõja ja kolm aastat väldanud Saksa okupatsiooni tõttu sai NSV Liit oma spordisüsteemi ja poliitilist režiimi üldisemalt hakata Eestis kehtestama alles 1945. aastast. Seepärast vaatlen sõjaaegset jalgpallielu Eestis eraldi. Nii NSV Liidu kui ka Saksamaa okupatsioonide ajal oli normaalne mängukalender II maailmasõja tõttu häiritud ja sel põhjusel katkestati kahed Eesti meistrivõistlused (1941, 1944), kuid kahel aastal meistrid siiski selgitati.³¹⁸ Nõukogude esimese okupatsiooni ajal jõudsid muutused kiiresti ka jalgpalli. Septembris toimus Riias traditsiooniline Balti turniir, mille üheks loosungiks oli „Elagu sportlaste parim sõber seltsimees Stalin!“ ning staadionil olid Lenini ja Stalini hiigelportreed.³¹⁹ Selline korraldus saab kiita ja autor kurjustab, et kui kuu aega hiljem külastas Tallinna Leningradi Dinamo, polnud Kadrioru staadionil parteiega valitsusjuhtide pilte: „Ometi ei tohiks suuremate võistluste läbiviimine mõeldav olla ilma loosungite ja piltideta staadionil ja väljakutel.“³²⁰

Ajakiri Kehakultuur hakkab tutvustama ja propageerima nõukogulikku mängustiili, kasutades selleks Nõukogude autoreid.³²¹ Puutumata ei jää klubide nimed: neist esimene olulisem toimub 20. septembril, kui moodustatakse spordiühing Dünamo,³²² mille alla läheb viimaste aastate edukaim klubi Tallinna Estonia. TJK võidab septembris Eesti karika veel oma nime all, kuid muutub hiljem Lokomotiiviks, Spordist saab Spartak. Toimuvad esimesed kontaktid NSV Liidu tippasemega. 9. oktoobril 1940 viigistas Tallinna Dünamo (endine Tallinna Estonia) NSV Liidu sama aasta meistrivõistlustel 5. koha saanud Leningradi Dinamoga ligi 10 000 pealtvaataja ees 0:0. Neli päeva hiljem kaotas Eesti NSV koondis samale vastasele 12 000 pealtvaataja ees 0:5. Järgmise aasta juunis külastab Tallinna Dünamo Moskvat ja Leningradi, kus mängib klubikaaslastega. Jalgpallielu katkestab sõda, mis toob Eestisse Saksa okupatsiooni.

³¹⁸ Koik, 360–361.

³¹⁹ Mikkin, H. Teine pilk jalgpallihooajale. – *Kehakultuur* nr 13/14, 20.12.1940, 386.

³²⁰ Sealsamas.

³²¹ Starostin, Aleksandr. Nõukogulik jalgpallistiil. – *Kehakultuur* nr 13/14, 20.12.1940, 375;

Arkadjev, B. Agressiivsema mängu poole. – *Kehakultuur* nr 13/14, 20.12.1940, 376.

³²² Antons, Kaarel, Kalle Voolaid, 183.

Saksa okupatsiooni ajal 1942. aastal määrati Eesti spordi tulevikusuunad, mille raames nimetati 40 spordiala, mis olid jagatud kolme rühma: sundalad võimlemine, ujumine, suusatamine, kergejõustik, ragbi, poks, jäähoki ja vetel-päästmine), peaalad (näiteks jalgpall ja maadlus) ja kõrvalalad (näiteks tennis).³²³ 1943. aasta sügisel andsid Saksa okupatsioonivõimud loa tegutseda Eesti jalgpalli-, käsipalli-, kergejõustiku- ning maadluse-, poksi- ja tõsteliidul.³²⁴ Jalgpalliliit kasutas olukorda ja lisaks rohkelt peetud mängudele püüdis ala ka arendada. Järgmise aasta juunis arutas jalgpalliliit, kuidas tuua ala juurde noori ning 7. juulil korraldati Tallinnas Kalevi väljakul jalgpallikursused noorte, mida juhtisid endised Eesti koondislased Bernhard Rein ja Ralf Veideman.³²⁵ Noortele tegi kursusi ka kergejõustikuliit.³²⁶ Tähistati Eesti jalgpalli 35. sünnipäeva: 16. juulil 1944 kaotas Pärnu linnameeskond 2500 pealtvaataja ees koduväljakul Tallinnale 0:1.³²⁷

Üle Eesti tähistasid mitmed spordialad mitmes linnas kaasaegsete olümpiamängude 50. aastapäeva (50 aastat tagasi otsustati taaselustada olümpiamängud – I. S.) ja näiteks Tartus toimus sel puhul 22. juunil 1944 jalgpalli välkturniir kaheksa meeskonna osavõtul.³²⁸ 1. juulil Tallinnas Kadrioru staadionil, kus olid kohal nii olümpiamedalisted Kristjan Palusalu, Jüri Lossmann, August Neo ja teised olümpiamängudel osalejad, nende seas Pariisi olümpial mänginud jalgpallurid Evald Tipner, Elmar Kaljot ja Bernhard Rein, oli ürituse finaalsiks ligi 7000 pealtvaataja kaasaelamisel peetud jalgpallimäng. Tallinna eestlaste meeskond alistas 5:2 Saksa sõjaväe koondise, milleks oli tugev Saksamaa ja Austria jalgpalliliigades mänginud koosseis.³²⁹ Ajaleht Maa Sõna pakkus pealtvaatajate arvuks 10 000 inimest.³³⁰

1943. aasta välishooaja kohta tegi sportimisest kokkuvõtte RKP (Rahvakasvatuse peavalitsuse) spordiamet, selgitades, et välishooaja alla kuuluvad jalgpall, kergejõustik ja ujumine, kuna sisehooaja alla kuuluvad raskejõustik, korvpall ja käsipall ning kaht viimast harrastatakse maal suvel ja talvel linnas. 1. aprillist 1. oktoobrini 1943 peeti Eestis 900 avalikku võistlust 15 926 osaleja ja 223 623 pealtvaatajaga; jalgpallimänge toimus 364, kergejõustikuvõistlusi 218, raskejõustikuvõistlusi 46, võrkpallimänge 149, ujumisvõistlusi 36, käsipallimänge 32. Eraldi on ära toodud jalgpallipubliku arvud: Tallinnas oli publikut 67 158, Virumaal 26 374, Tartus 15 045, Pärnus ja Pärnumaal 13 598 [selle numbri teine arv on ajalehes raskesti loetav – I. S.] jne.³³¹ Pisut teistsuguseid andmed eelkõige jalgpallimängude arvu kohta on RKP spordiamet

³²³ Eesti spordi uued suunad. – *Eesti Sõna* nr 188, 18.06.1942, 4.

³²⁴ Spordiliidud alustavad tegevust. – *Eesti Sõna* nr 254, 04.11.1943, 3.

³²⁵ Algavad noorte jalgpallikursused. – *Eesti Sõna* nr 155, 07.07.1944, 5; Algasid noorte jalgpallikursused. – *Eesti Sõna* nr 157, 09.07.1944, 5.

³²⁶ Algasid noorte kergejõustikukursused. – *Eesti Sõna* nr 155, 07.07.1944, 5.

³²⁷ Jalgpalli suursündmus Pärnus. – *Eesti Sõna* nr 164, 18.07.1944, 4.

³²⁸ Austati olümpiaadidest osavõtnuid. – *Postimees* nr 145, 26.06.1944, 3.

³²⁹ Tähistati olümpiamängude 50 aasta juubelit. – *Eesti Sõna* nr 151, 02.07.1944, 3.

³³⁰ Tallinn tähistas olümpiajuubelit. – *Maa Sõna* nr 75, 04.07.1944, 2.

³³¹ 900 võistlust, 15 926 osavõtjat, 223 623 pealtvaatajat. – *Eesti Sõna* nr 29, 05.02.1944, 3.

edastanud kuu aega varem: 1943. aastal on fikseeritud 260 jalgpallimängu 146 000 pealtvaatajaga, muud arvud on ümardatud, kuid sisuliselt samad hiljem avaldatutega. Kergetõustikus on peetud 170 võistlust 28 000 pealtvaatajaga, muude alade numbroid vastav Eesti Sõna artikkel ei kajasta, nentides, et jalgpall jättis 1943. aastal „kõige hoogsama mulje“.³³²

Oli ka teistsuguseid arvamusi, näiteks ajalehes Maa Sõna 1944. aastal avaldatu: „On teada, et võrkpalli võib pidada harrastatavaimaks pallimänguks Eestis. Ta on isegi levinuim kui jalgpall. Peaaegu igal külal on võrkpalli mees- ja naiskondi, kuid jalgpallis mitte.

Mängu säärase leviku aluseks on ta lihtsad määrused ja kättesaadavad abinõud. Pealegi on suvel väga hõlpus leida ka mänguväljakut.“³³³

Jalg- ja võrkpalli harrastatavust maal on raske hinnata, sest paljuski oli tegemist nõ hoovijalgpalli ja hoovivõrkpalliga, mida koksiti ja toksiti oma lõbuks, mängiti mugandatud reeglitega ja neid vabaaja tegevusi ajalehtedes ei kajastatud. Publiku- ja võistlusspordina, mille tulemused ja mängu käik leidis fikseerimist ajakirjanduses, oli jalgpall teistest paremini esil. Korvpalli puhul märgib Vello Lään, et harjutusvõimalused olid kasinad, sest ülikooli võimla oli sõjas hävinud ning „1944. aastaks oli korvpalli kandepind sedavõrd kitsenenud, et meistrivõistlustest võttis osa üksnes neli meeskonda. Tartut esindas ettenähtud kolme võistkonna asemel üksainus“.³³⁴

Kogu Euroopas mängiti sõja ajal palju jalgpalli. Sõjakoledest räsitud rahvale pakkus jalgpall võimalust unustada ümberringi valitsev õudus, lasta end kaasa kiskuda haaravast ja etteaimamatu arenguga mängust ning kogeda kaotatud normaalsust, mida jalgpallimängule kaasaelamine kindlasti oli. Kuigi riigiti erines jalgpallimängimise intensiivsus, mängis ta enamikes riikides siiski suurt rolli inimestele vaheldumise pakkumisel. Eriline oli jalgpallimängu roll Saksamaal: 22. juunil 1941, kui Saksamaa ründas NSV Liitu, kogunes 90 000 pealtvaatajat Berliini kaasa elama Saksamaa meistrivõistluste finaalmängule.³³⁵ 22. aprillil 1945, kui liitlasväed oli sisuliselt Müncheni värvate taga, kohtusid linna kaks kõige populaarsemat klubi – Bayern ja München 1860 – omavahel sõprusmängus.³³⁶ Sõja algusest kuni 1942. aasta novembrini mängis Saksamaa koondis 35 maavõistlust!³³⁷ Ka ümberpiiratud Leningradis mängiti blokaadi esimese enam kui aasta jooksul rahva tuju tõstmiseks jalgpalli ja peeti maha koguni kiirturniir.³³⁸

1940. aastal, kui sakslased okupeerisid Hollandi, osteti seal neli miljon piletit spordivõistlustele ja 1943. aastal oli ostetud piletite arv kaheksa miljonit. Simon Kuperi sarkastilisel hinnangul sai just sõja-aastatel jalgpallist masside kirg ja

³³² Tagasivaade spordiaastale 1943. – *Eesti Sõna* nr 2, 05.01.1944, 2.

³³³ Eesti karikavõistlused võrkpallis haaravad kogu maad. – *Maa Sõna* nr 83, 22.07.1944, 4.

³³⁴ *Korvpall*. Lään, Vello (koostaja). Elmatar, Tallinn–Tartu, 2002, 78.

³³⁵ Kuper, 13.

³³⁶ Sealsamas, 158.

³³⁷ Sealsamas, 163.

³³⁸ Riordan, *Sport in Soviet Society*, 156.

näis, nagu oleks jalgpallist saanud „peamisi inimvajadusi, peaaegu nagu söömine ja seks. Hollandlased ei kavatsenudki sellest loobuda lihtsalt genotsiidi pärast.“ Aga sõja ajal hakkasid hollandlased ka rohkem lugema, enam külastama teatrit, kino ja kontserte ja „võimalik, et varasemast rohkem käima ka kirikus, aga ükski muu meelelahutuse vorm ei arenenud nii kiiresti kui sport.“³³⁹ Eestiski näitas teatrikülastuste arv kasvu: „Sõjaaja kohutav tegelikkus soosis teatriskäimist, nii tõusis see näiteks hooajal 1942/1943 kõigi Eesti teatrite peale kokku miljoni külastuseni, mis oli eelmiste hooegadega võrreldes enneolematu.“³⁴⁰

Sõja ajal püstitati senini püsiv Kadrioru staadioni publikurekord. 18. augustil 1942 kaotasid sõja tõttu lõunanaabritest enam räsida saanud Eesti jalgpallurid Tallinn–Riia linnavõistlusel lätlastele Kadriorus 15 000 pealtvaataja ees 1:8.³⁴¹ Kaks päeva hiljem võitis Riia linnameeskond Pärnu linnameeskonda koguni 11:0 – matši vaatas Pärnus enam kui 5000 pealine publik.³⁴²

Nagu eelpool märgitud, käis 1938. aastal Tallinnas jalgpalli vaatamas üle 80 000 inimese. 1943. aastal pealtvaatajatenumber 67 158³⁴³ või 67 500³⁴⁴ on üpris samast klassist, kuid peame arvestama, et 1938. aasta publikuarvule aitas kaasa Tallinnas toimunud populaarne Balti turniir, mida külastas 19 309 pealtvaatajat.³⁴⁵ Järgnev võrdlus pole küll korrektne, kuid ilmekas: kogu iseseisvusajal kokku mängis Eesti koondis kodus Tallinnas 48 maavõistlusel kokku 256 000 pealtvaataja ees³⁴⁶ ja 1943. aastal käis terves Eestis jalgpalli vaatamas 146 000 pealtvaatajat.³⁴⁷

Saksa okupatsiooni ajal toimunud mängude ja publiku arvu kohta on andmed eri artiklites erinevad isegi sama väljaande piires. Näiteks Eesti Sõnas kõikus 1943. aastal peetud jalgpallimängude arv 260³⁴⁸ ja 364³⁴⁹ vahel. Võrdluseks: 1929. aastal oli Eestis 302 jalgpallimängu.³⁵⁰ Võimalik, et okupatsioonivõimude huvides oli neid arve suurendada, näitamaks elu võimalikult normaalsena. Ühe põhjusena, miks eestlased sakslastega jalg- ja väravpalli tahtsid mängida, on

---

³³⁹ Kuper, 91–92, 93, 98.

³⁴⁰ Epner, Luule, Monika Läänesaar, Anneli Saro. *Eesti teatrilugu*. AS Kirjastus Ilo, 2006, 67.

³⁴¹ Lätlased võitsid 8:1. – *Postimees* nr 195, 19.08.1942, 3.

³⁴² Pärnu kaotas Riiale 11:0. – *Eesti Sõna* nr 192, 21.08.1942, 4.

³⁴³ 900 võistlust, 15 926 osavõtjat, 223 623 pealtvaatajat, 3.

³⁴⁴ Tagasivaade spordiaastale 1943. – *Eesti Sõna* nr 2, 05.01.1944, 2.

³⁴⁵ Üle 80.000 pealtvaataja jalgpallivõistlustel. – *Eesti Spordileht* nr 2, 22.02.1939, 53.

³⁴⁶ Need andmed olen erinevatest perioodikaväljaannetest ja trükistest kogunud, kriitiliselt võrrelnud ja kokku liitnud ise.

³⁴⁷ Tagasivaade spordiaastale 1943, 2.

³⁴⁸ TSK - Koralle 3:0. – *Eesti Sõna* nr 173, 28.07.1944, 5.

³⁴⁹ 900 võistlust, 15 926 osavõtjat, 223 623 pealtvaatajat, 3.

³⁵⁰ *Eesti IV kehakultuuri aastaraamat*. Luht, Albert (toim.). Eesti Spordi Keskliidu Kirjastus, Tallinn, 1930, 141.

välja toodud asjaolu, et sakslastelt sai osta, vahetada või lausa kingituseks varustust: palle, särke, pükse, sokke, saapaid.³⁵¹

Tiipset nähti ka Saksa okupatsiooni ajal. Tallinnas moodustus 1943. aastal endisest Blau Weissi meeskonnast tugev MM (Marine Mannschaft) Reval, kus mängisid mitmed Saksamaa ja selle poolt allaneelatud Austria tippjalgpallurid, ajalehe Eesti Sõna andmetel koguni 1936. aasta Berliini olümpial Austria koondise väravat kaitsnud väravavaht.³⁵² Kuulsusi nähti ka 19. septembril 1943 Tallinnas, kui kohtusid MM Reval ja küllasõitnud Riia sõjaväemeeskond.³⁵³

3.2. Sport okupeeritud ja annekteeritud Eestis 1940–1968

NSV Liidus juhtis kõiki eluvaldkondi kõrgeimal tasandil kommunistlik partei, mis oli ka peamiseks institutsiooniks, mis EKP KK kaudu teostas Eesti sovetiseerimist. Kommunistliku partei kõrgeim võimuorgan oli kongress, mis pidi kogunema kord nelja aasta jooksul ja võimu teostati kord nelja kuu möödudes toimuma määratud pleenumite kaudu. Pleenumitevahelisel ajal juhtis EKP tegevust selle keskkomitee büroo (aastatel 1962–1966 presiidium), mis oli paljuski liiduvabariigi tegelik võimukese, kus arutati ja otsustati suur osa kohalikke küsimusi ning „ei olnud valdkondi, millega poleks büroo istungitel tegeldud.“³⁵⁴

Tõnu Tannbergi järgi oli esimene okupatsiooniaasta ja ajavahemik 1944. aasta sügisest kuni 1953. aastani perioodiks, mille jooksul kehtestati Eestis lõplikult uus režiim ehk „loodi Eesti NSV vundament.“³⁵⁵ Jelena Zubkova on Balti riikide sovetiseerimisel eristanud kaht etappi: 1) 1944. aasta sügisest 1947. aasta keskpaigani ja 2) 1947. aasta sügisest 1953. aasta märtsini.³⁵⁶ Esimest etappi iseloomustab nn ettevaatlik sovetiseerimine, mil puudus selle regiooni valitsemiseks ideeline programm ja püüti vältida karmimaid meetodeid.³⁵⁷ Teisel sovetiseerimise etapil kandus rõhk üle avalikule ühtlustamisele ja jõumeetoditele, mis väljendusid muuhulgas massilises kollektiviseerimises ja repressioonides rahvastiku eri kategooriate suhtes.³⁵⁸

---

³⁵¹ Maidlo, Juhan. “Eesti spordielust Saksa okupatsiooni ajal (1941–1944). Taust ja olud, struktuur ja võimalused.” Mainla, Enn (toim.). *Eesti Spordimuuseumi ja Eesti Spordiajaloo Seltsi toimetised* 5. Tartu: Eesti Spordimuuseum, 2003, 9.

³⁵² MM Reval võitis Estonia 2:0. – *Eesti Sõna* nr 154, 09.07.1943, 3.

³⁵³ Saksa jalgpallikuulsusi mängib Tallinnas. – *Eesti Sõna* nr 214, 17.09.1943, 5.

³⁵⁴ *EKP KK Büroo istungite regestid*, 5–6.

³⁵⁵ Tannberg, Tõnu. Nõukogude Eesti 1940–1953: Uuele režiimile vundamendi rajamise aastad. Tannberg, Tõnu (koostaja). *Eesti NSV aastatel 1940–1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*. Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2007, 5.

³⁵⁶ Zubkova, Jelena. Probleemne tsoon: Balti vabariikide sovetiseerimise iseärasused sõja-järgsel ajal. Tannberg, Tõnu (koostaja). *Eesti NSV aastatel 1940–1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*. Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2007, 185.

³⁵⁷ Sealsamas, 186.

³⁵⁸ Sealsamas, 200.

Spordi ja eriti jalgpalli seisukohalt kujunes väga oluliseks Tannbergi märgitud esimene okupatsiooniaasta (1940–1941). Kohe pärast Eesti okupeerimist NSV Liidu poolt hakkas võõrvõim lõhkuma spordiorganisatsioone, arreteerima sportlasi ja spordijuhte. Punane terror oli eriti hävitav 1941. aastal, mil tapeti silmapaistvaid spordijuhte ja ka olümpial medaleid võitnud sportlasi.³⁵⁹ Punaarmee naasmine 1944. aastal tähendas paljude edukate sportlaste ja sporditegelaste põgenemist kodumaalt. Sportlik ülesehitustöö algas nendega, kes olid jäänud Eestisse, pääsenud eluga ja kes olid sõja üle elanud NSV Liidu tagalas. Muudes ülaltoodud ühiskonna sovetiseerimise perioodides on spordi ja jalgpalli arenguga raskem näha seoseid ja samaaegsust: edu mõõt spordis on tulemus ja neil aladel, kus eestlased olid NSV Liidus (ja maailmas) tipus, toimus areng suures osas sõltumata sellest, milline oli olukord ühiskonnas.

Sõda laastas Euroopas tervikuna ja ka NSV Liidus sporti ja sportlaskonda, kuid paljude alade oskusteave siiski säilis. Eesti Vabariigi pärand andis eestlastele hea vundamenti, et võistelda edukalt NSV Liidu teiste rahvastega. Just tugevus olümpiaaladel tagas eestlastele hea stardipositsiooni, sest NSV Liit oli enne II maailmasõda end rahvusvaheliselt areenilt isoleerinud, puudus otsene võrdlus maailma tasemega ja klassikalised olümpiaalad polnud populaarsed.

1956. aastal peeti I NSV Liidu rahvaste spartakiaad, mille programm kattus suures osas samal aastal toimunud olümpiaaladega. NSV Liidu väikseima elanikkonnaga Eesti sai 6. koha, mis tegelikult tähendas, et liiduvabariikide arvestuses oldi koguni neljas: esikolmiku moodustasid Moskva, Vene NFSV, Leningrad, mis olid kokku Vene NFSV ning neile järgnesid Ukraina ja Gruusia. 1959. aasta spartakiaadil pääses Eestist ette ka Valgevene ja edaspidi panid suurema inimressursiga liiduvabariigid end maksma. Kuues ja seitsmes koht kahel esimesel spartakiaadil näitasid, et Eesti sport oli olümpiaprogrammi aladel maailmatasemel. NSV Liidu koondisse kuulunud Eesti sportlased võitsid medaleid kõikidelt suveolümpiamängudelt, kus NSV Liit osales (1952–1980, 1988).

Eesti sportlaste rahvusvahelised suhted käisid peamiselt läbi NSV Liidu koondise. Korvpallurid said 1950-ndate aastatel siiski Eesti NSV koondisega kohtuda Korea RDV, Bulgaariaga ja Tšehhoslovakkia, males ja lauatennisel Ungariga, üpris ainulaadne oli Eesti, Läti, Leedu ja Saksa DV matškohtumine kergejõustikus; 1957. aastal toimus kergejõustiku maavõistlus Soomega.³⁶⁰ Soomega pääseti järgnevatel aastatel võistleva ka teistel aladel ning NSV Liidu raudse eesriide poliitika tõttu oli eriti Soome võistlustele minek suureks motivaatoriks. Olümpiaaladest jäid Eesti sportlaste trumpaladeks läbi anneksiooni eelkõige kergejõustik, korvpall, võrkpall ja purjetamine.

---

³⁵⁹ Lääne, Tiit. „Kehakultuur ja sport“, *Eesti Entsüklopeedia 11 Eesti üld.* Eesti Entsüklopeediakirjastus, Tallinn, 2002, 416.

³⁶⁰ Sealsamas, 417.

Pärast teist maailmasõda hakkas olümpiamängudel osalevate riikide ja seal võistlevate sportlaste arv kiiresti tõusma.³⁶¹ Spordialade arv aastatel 1948–1980 püsis 19 ja 23 vahel, kuid olümpiakavva kuuluvatel spordialadel hakati võistleva aina enamates distsipliinides ja medalikomplektide hulk kasvas jõudsalt: näiteks Amsterdams (1928) oli mängus 109, Londonis (1948) 150 ja Moskvast (1980) 203 medalikomplekti.

Võistlusalade lisandumine olümpiaprogrammi andis eelise suurematele riikidele, kel oli rohkem nii rahalisi- kui inimressursse. Sama kehtis NSV Liidu sees: Eesti läks uute alade harrastamisega kaasa ja suutis esialgu vapralt vastu pidada, kuid aasta-aastalt läks konkurents püsivalt raskemaks, sest alasid lisandus ka väljaspool olümpiaprogrammi. Eelkõige käis see tehnikaspordi kohta, mis ei piirdunud enam mootorrataste ja autode ringrajasõiduga. Lisandusid moto- ja autokrossi erinevad masinaklassid, autoralli, hipodroomisõit jpt teised automotospordialad. Samuti allveeujumine ja -orienteerumine, automudelmism, milles oldi edukad NSV Liidu ulatuses ja võideti medaleid rahvusvahelistelt tiitlivõistlustelt. Uued võistlusalad nii olümpiaprogrammis kui väljaspool seda killustasid väikerahvaste jõudu ja vähendasid läbilöögivõimekust klassikalistel spordialadel. See oli paratamatu ülemaailmne suundumus. Kaarel Antons ja Kalle Voolaid pakuvad, et alade lisandumise Eestis võis tingida nn punktimajandus, mis ergutas üldtabelitesse koguma punkte võimalikult paljudelt aladelt.³⁶²

Spordialade kasvu näitavad enne ja pärast sõda ilmunud kehakultuuri aastaaraamatute võrdlus: nii näiteks oli 1939. aasta „Eesti kehakultuuri aastaaraamat“ kajastatud 19 spordiala tulemused, kümme aastat hiljem 23 ning 20 aasta pärast 41 spordiala tulemused. 1968. aastal, mis Eesti jalgpallile viimaseks NSV Liidu meistrivõistlustel, oli alade arv tõusnud 48 peale.³⁶³

3.2.1. Spordi juhtimine ja rahastamine

Konkreetselt vastutas spordi ja kehakultuuri eest NSV Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee propaganda- ja agitatsiooniosakonna alluvuses tegutsenud kehakultuuri ja spordi sektor.³⁶⁴ Paralleelselt parteilise juhtimisega tegeles spordi ja kehakultuuri suunamisega ka NSV Liidu Ülemnõukogu ehk parlament, mille tervise-, sotsiaalhoolekande- ja kehakultuurikomisjonid arutasid

---

³⁶¹ Krüger, Arnd. The unfinished symphony. Riordan, James, Arnd Krüger (eds). *The International Politics of Sport in the 20th Century*. E & FN Spon, Taylor & Francis Group, 1999, 8.

³⁶² Antons, Kaarel, Kalle Voolaid, 224.

³⁶³ Spordialade võrdluses on lähtunud vastavates trükistes avaldatud sisukorrast. Kahel esimesel aastal on näiteks Kreeka-Rooma ja vabamaadlus arvestatud maadluse alla üheks spordialaks, kahes viimases aga eraldi välja toodud. Samas on eri spordialade alla kuuluvate distsipliinide hulk suurenenud.

³⁶⁴ Shneidman, Norman N. *The Soviet Road to Olympus*. Roudledge & Kegan Paul Ltd, London, 1979, 29–31.

valdkonna seadusandlusega seotud küsimusi.³⁶⁵ Täidesaatval tasandil tegelesid spordi ja kehakultuuriga mitmed ministeeriumid, eelkõige haridus-, kultuuri- ja tervishoiuministeerium, millel oli vastavalt oma spetsiifikale kindel tööloik. Kõige olulisem oli aga NSV Liidu Ministrite Nõukogu ehk valitsuse juures asunud Üleliiduline Kehakultuuri- ja Spordikomitee.

Annekteeritud Eesti kopeeris spordielu NSV Liidu mudelit. Valdkonna eest vastutas ja seda suunas Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee, seadusandlike küsimustega tegeles Eesti NSV Ülemnõukogu ja spordipoliitikat teostas Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuv Kehakultuuri- ja Spordikomitee, varasema nimetusega Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu juures asuv Kehakultuuri- ja Spordikomitee (Eesti NSV spordielu juhtorgani nimemuutisi vaata Lisa 1). Samal ajal tegelesid spordi ja kehakultuuri küsimustega nii haridus-, kultuuri- kui tervishoiuministeerium.³⁶⁶ Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitees (EKP KK) polnud kunagi spordi ja kehakultuuri jaoks eraldi osakonda. Spordi ja kehakultuuri kureerimine parteisüsteemis liikus pidevalt ühe üksuse alt teise alla.³⁶⁷

Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee oli nn üleliidulis-vabariikliku alluvusega: ühelt poolt juhtis seda NSV Liidu spordikomitee ja teisalt Eesti NSV Ministrite Nõukogu ehk nagu aastatel 1974–1984 Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomiteed juhtinud Juhan Unger kirjeldas: „Jämedalt ja selgelt öeldes oli tööjaotus Moskva ja Tallinna vahel järgmine: Eesti andis raha, lõi materiaalsed tingimused, valmistas ette kaadrid, Moskva andis juhtnõõrid ja ettekirjutused, kuidas raha kasutada, kuidas asju ajada, kuidas spordiliikumist Eestis korraldada. Moskvast tulnud juhised olid konkreetsed, vastuvaidlemiseks puudus võimalus ja nende täitmist kontrolliti nii Moskva kui ka EKP Keskkomitee vastava sektori poolt.“³⁶⁸

Vabas Eesti tegutsenud spordialaliitude asemel tegutsesid spordisektsioonid. Nende suur erinevus oli selles, et esimesed teenisid oma sissetuleku ise ja otsustasid selle kasutamise üle.³⁶⁹ Spordisektsioonid olid suurel määral nõuandva iseloomuga, sest sporti rahastati riiklikult läbi kehakultuuri- ja spordikomitee ning spordiühingute. See asjaolu mängis suurt rolli enne sõda kehtinud spordialade

---

³⁶⁵ Sealsamas.

³⁶⁶ Vedru, Johannes. *Nõukogulik spordipoliitika Eesti NSV-s stalinismist sula-ajani*. Magistritöö. Tartu Ülikool, 2016, 18–20.

³⁶⁷ Ülevaate spordi ja kehakultuuri positsioonist EKP KK propaganda- ja ideoloogia valdkonnast saab: Kuusik, Argo, Olev Liivik, Meelis Maripuu, Külli Niidassoo, Valdur Ohmann, Jüri Saar. *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991*. Tarvel, Enn (koostaja ja toimetaja), Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus, Tallinn, 2002, 256–257.

³⁶⁸ Unger, Juhan. Eesti raha, Moskva juhtimine. Vaiksaar, Arnold (koostaja). *Eesti Spordiajaloo Seltsi II teadusliku konverentsi Sport Eestis 1940–1991 materjalid*. Eesti Spordimuuseumi ja Eesti Spordiajaloo Seltsi toimetised. Tartu, 1999, 56.

³⁶⁹ 1936. aastast hakkas riik eelarvest sporti rahastama, kuid enda teenitud raha üle otsustasid alaliidud ikka edasi – vt. Kolmpere, A. Sporttehnilise töö ülevaade 1936. a. ja tegevuskava 1937. a. Luht, A. (toim.) *Eesti 11. kehakultuuri aastaraamat*. Eesti Spordi Keskliidu kirjastus. Tallinn, 1937, 48.

hierarhia segipaiskamisel, sest alaliidud ei saanud enam ise käsutada oma teenitud raha.

Üksikute spordialade arengule osutus aga NSV Liidu spordisüsteem soodsaks. Lapsed ja noorukid said käia kõikides spordiringides ja -treeningutel tasuta. See tegi kättesaadavaks ka need alad, mis traditsiooniliselt olid kallid ja mida kapitalistlikus ühiskonnas võisid endale lubada jõukad inimesed. Nüüd oli ka majanduslikult kehvemal järjel perekondadest noortel võimalus tegeleda tennise ja purjetamisega muretsmata kalli varustuse ja treeningute finantseerimise pärast. Motivatsiooni lisas asjaolu, et edukamad said käia pikkadel võistlusturneedel ja treeninglaagrites NSV Liidu eri paikades ning kindlasti oli noortele huvitav näha elu nii suure riigi suurlinnades kui ka näiteks Kaukaasia ja Kesk-Aasia liiduvabariikides. Esines küll võimudepoolset tagakiusamist, mis kõige nähtavam oli tiptasemele jõudnud sportlaste puhul, keda ei lubatud välismaale. Nii juhtus näiteks kergejõustiklase Heino Lipuga. James Riordan märgib, et üldiselt ei diskrimineeritud NSV Liidu spordiklubides inimesi soo, rahvuse, sissetuleku või sotsiaalse tausta põhjal ja kõigil, kes ilmutasid andekust, oli ligipääs kallile spordivarustusele.³⁷⁰

Heaks näiteks on tennis, milles Eesti suutis luua tugeva treeneritekaadri ja üles ehitada oma koolkonna, mis viis spordiala viiekümneandel aastatel NSV Liidu tippu. NSV Liidu esikümnesse kuuluvaid mängijaid kasvas pidevalt peale nii meeste kui naiste seas veel paari aastakümne jooksul. Tennis kehastab paradoksi, mille järgi NSV Liidu anneksioon tuli ühe spordiala arengule kasuks.³⁷¹ Raamatus „Eesti tennis 100“ on NSV Liidu spordisüsteemi kritiseerimise kõrval kirjutatud nii: „Mõned eelised olid vaieldamatud. Võsukesest võis saada kuulsus, ilma et lapsevanemate rahakott oleks õhemaks jäänud. Treeningud ja treeneritöö, varustus, arstlik teenindamine ja sõidud – kõik oli tasuta.³⁷² (..) „Nagu kõik teavad, oli iseseisvumisel kaks poolt: rahvas pääses ikke alt vabaks, Eesti sai kõik otsused teha ise, olümpiamängudele sõitsid need, kes kohta väärised. Teine pool seisnes aga selles, et spordi tegemine nõudis nüüd rohkem raha. Kuigi kõigile Eesti tennisistidele oli avatud pääs rahvusvahelistele turniiridele, ei olnud need enam tasuta sõidud nagu kunagi 1960ndatel või 70ndatel [kui] meie mängijad käisid Taškendis, Tbilisis, Harkovis jne. Isegi välismaa reisirid, nii vähe kui neid ka oli, maksti kõik kinni.³⁷³ (..) Eriti valusalt mõjutas uus olukord lastega peresid. Spordikoolide kadumise järel tekkis vaakum. Tuhast kerkisid uue aja märgid, tennisekoolid, mis polnud enam riiklikul dotatsioonil (..).³⁷⁴

Välisvõistlustele pääseti harva ja auhinnaraha pidi loovutama Moskvale. Samas meenutas meie kaheksakümneandel aastate esireket Andres Vösand

---

³⁷⁰ Riordan, *Sport in Soviet Society*, 401.

³⁷¹ Ulman, Jaak, Jaan Jürine, Ants Põldoja, Maarja Värvi. *Eesti tennis 100*. Best Press OÜ, Tallinn, 2013, 159.

³⁷² Sealsamas, 466.

³⁷³ Sealsamas, 459.

³⁷⁴ Sealsamas, 466.

kunagise süsteemi häid külgi: „Kuigi täna võib neid asju küll totrusteks nimetada, kuid samas maksis Liidu spordikomitee kinni minu treeningud, treenerid, laagrid, meditsiinilise teenindamise ja välismaasõidud.“³⁷⁵ NSV Liidu spordisüsteemi plusse tunnustasid eelpoolnimetatud raamatus ka teised endisaja tuusad nagu Toomas Leius, Jaak Parmas jt.³⁷⁶

3.2.2. Eesti jalgpall NSV Liidu spordisüsteemis

Eesti annekteerimine NSV Liidu poolt tõi kaasa suured muutused ka jalgpallis. Alates 1923. aastast FIFA-sse kuulunud Eesti kaotas oma liikmestaatuse *de facto*. Peaaegu kadusid välissidemed (v.a teiste NSV Liidu liiduvabariikidega) ja neid pidi lubama keskviim Moskvas. Eesti pidi hakkama otsima oma kohta hiigelriigi jalgpallis. Koondis kui selline kaotas tähtsuse ja seda asendas NSV Liidu meistrivõistlustel osalev esindusmeeskond. Pärast sõda peetud NSV Liidu meistrivõistlustel suurendati esimese kuue aasta jooksul meistriliigasse kuulujate arvu: 12 meeskonda (1945, 1946), 13 (1947), 14 (1948), 18 (1949) ja 19 (1950). Seejärel hakkas see arv langema: 15 (1951, 1952), 11 (1953), 13 (1954), 12 (1955–1959). Eesti ei mänginud nii kõrgel tasemel kordagi, vaid kuulus aastatel 1946–1959 tugevuselt teise liigasse, mis koosnes erinevatest tsoonidest, mille koosseisud ja nimetused muutusid pidevalt (tabelis 3 on Eesti esindusmeeskondade tulemused 1946–1968). Sealjuures oli Eestile koht nimetatud liigas tagatud isegi siis, kui ta oleks sportliku tulemuse põhjal sealt järgmiseks aastaks välja langenud. Eesti meeskonna kõige paremad kohad NSV Liidu meistrivõistlustel olid kõrgliiga-aastatel saavutatud 19. ja 22. koht, mil mängiti kõrgliigas mitte sportliku, vaid geograafilise printsiibi tõttu. Omal jõul saavutatud parim koht oli 1951. aastal tugevuselt teises liigas saadud 14. koht – nimetatud aastal mängis kõrgliigas 15 meeskonda, mis tähendas, et Tallinna Kalev oli NSV Liidu meistrivõistlustel paremuselt 29. klubi.

Enne sõda Eesti Jalgpalli Liidus treeneriametit pidanud Elmar Saar tõdes ajakirjanduses, et sõda paiskas meie mängijate paremiku laiali, et 1939.–1941. aastal rivis olnud mängijaist on alles vähesed ja pole mehi, kes suudaksid korrata nende aastate häid tulemusi, kusjuures on tähelepanuväärne, et aastat 1939 ja heaks tulemuseks loetud võõrsil saadud 0:1 kaotust Norra vastu üldse ära trükiti. Saare sõnul olid Eesti jalgpalli kaotused sõja tõttu suuremad kui naabritel: „1944. a. sügiseks oli meie jalgpallitase, võrreldes 1941. a. omaga, langenud kahe klassi võrra. Võib-olla tundub see liialdusena, kuid naasnud Nõukogude Liidu suurtest jalgpallikeskusist, kus mäng on säilitanud peagu ennesõjaaegse taseme, ei saa ma teisiti hinnata, pealegi, kui mul väga hästi on teada Eesti jalgpallitase 1941. a. kevadel [kirjaviis muutmata – I. S.].“³⁷⁷ Kuigi Saar ei saa seda otse välja öelda, on jutt sellest, et iseseisva Eesti jalgpallitase

---

³⁷⁵ Sealsamas, 446.

³⁷⁶ Sealsamas, 466.

³⁷⁷ Saar, E. Jalgpallihooaja puhul. – *Kehakultuur* nr 13/14, 1945, 365.

oli üpris hea. Pole ju loogiline, et vaid ühe okupatsiooniaasta jooksul tegi Eesti jalgpall NSV Liidu „viljastavates tingimustes“ suure arenguhüppe, seda enam, et sõja tõttu puudus võimalus end rahvusvaheliselt proovile panna. Veelgi julgem on Saar oma käsikirjalises vihus, kus ta on pakkunud, et enne sõda polnud me NSV Liidu meistrisarja keskmise klassi meeskondadest kaugel. Kui Tallinna Dünamo 1940. aastal Leningradi Dinamoga 0:0 mängis, oli meil igale positsioonile väljakul kolm-neli tugevat kandidaati.³⁷⁸ Leningradi Dinamo sai nimetatud aastal NSV Liidu meistrivõistlustel 5. koha. Saar kirjeldab, kuidas ta Pärnus treeneritööd tehes sai alaliidult telegrammi naasta pealinna, sest olid toimunud „suured muutused“: „Ja Tallinnas selgus, millest ja kuidas tuleb edaspidist tööd jätkata. Kehtima oli hakanud Nõukogude kord!

Nii-siis kõik, mis aastatega loodud, rittaseatud, kohendatud, arendatud – ka saavutatud – „tuli jätta”!

Töid ja tegevusi uuel kujul alata. Seltsid – segi, juhid ära ... tehti vaikselt ega selle ümber polnud suurt kära.

„Kalev”, Sport”, „Estonia!” Ja ÜENÜ ja rida väikeseltse suleti karmauh! Asemele meile võõrad „Dünamo”, „Lokomotiiv” ning teised ametiühingute seltside nimed tegevust siis algasid.”³⁷⁹

Kui usaldada Elmar Saare hinnangut, langes Eesti jalgpallitase sõjast tingituna NSV Liidu keskmike ehk esikümne lõpu meeskondade tasemelt paarkümmend kohta. Aga arvestades, et Eestile oli koht tugevuselt teises liigas tagatud sõltumata sellest, kas see liiga koosnes ühest või mitmest tsoonist, oli tagasilangus veelgi suurem. Sest mitme tsooni korral ei jõudnud Eestit esindusmeeskond kunagi tabeli tippu. Paremal juhul paikneti tabeli keskel.

Muidugi võis Elmar Saar oma hinnangus eksida. Ka üks hea tulemus – viik Leningradi Dinamo vastu – võis olla juhuslik. Saar jättis märkimata, et neli päeva pärast mainitud viiki kaotas Eesti NSV koondis samale vastasele 0:5. Järgmisel aastal kaotas Tallinna Dinamo Moskvas sealsele Dinamole, NSV Liidu 1940. aasta meistrile, 0:4, aga võitis Leningradis kohaliku Dinamo 1:0. Teisalt on paljud jalgpalliinimesed avaldanud arvamust, et võrreldes Lätiga kaotas Eesti sõja tõttu rohkem tippmängijaid. Ühe näitena on toodud 1945. aasta kaks mängu kahe naabri vahel. Suvel Riias olid eestlased võitnud 3:2, kuid sügisel saabusid Tallinnasse üllatasmängijatega. Heino Mikkin selgitas: „Lugu oli selles, et hooaja esimesel poolel lätlased ei kasutanud neid pallimehi, kes saksa okupatsiooni ajal olid olnud Kuramaa kotis Liibavis ja kes seal vabanesid alles maikuu. Need olid endise mitmekordse läti meistermeeskonna – Liepaja Olimpija mängijad.”³⁸⁰ Kuus uut mängijat moodustasid üle poole Eesti vastu astunud koosseisust ja võitsid 2:1.

Riia Daugava suutis tõusta NSV Liidu meistriliigasse ja mängis seal neli aastat järjest (1949–1952). Enne sõda kolmest Balti riigist kõige nõrgem Leedu

---

³⁷⁸ Saar, Elmar. Eesti jalgpalli saamise loost kuni 1940/41. a. Eesti Spordi- ja olümpia- muuseum F4-1/200c, [Dateerimata], 5p.

³⁷⁹ Sealsamas, 6.

³⁸⁰ Mikkin, Heino. Kaotus jalgpallis. – *Kehakultuur* nr 16, 1945, 449.

oli kõrgliigas esindatud 1953. aastal. Kas ja kuivõrd mõjutas Eesti jalgpalli langust tippmängijate kaotus II maailmasõja tagajärjel, saaksime hinnata siis, kui teaksime teiste spordialade harrastajate vastavaid kaotusi. See nõuaks eraldi uurimust.

Esimestel aastatel NSV Liidu koosseisus jätkusid inimeste senised eelistused ja jalgpalli käidi vaatamas ka harjumusest ja inertsist. Kadunud sidet maailma tasemega ehk MM-valikmänge, maavõistlusi ja klubide rahvusvahelisi kohtumisi püüti asendada turneedega Leningradi ja Moskvasse ning NSV Liidu tugevamate klubide külalistustega, kuid peagi paigutus Eesti sõltuvalt oma sportlikust tasemest NSV Liidu jalgpallihierarhias teise ešeloni ja kadus tugevamate huvi mängida endast nõrgema vastasega. NSV Liidu meistriliiga meeskondadest oli neljakümne date teisel poolel Tallinnas sagedaim külaline Leningradi Dinamo. Käis ka Leningradi Zeniit. Publikule pakkusid enim huvi aga kolm Moskva suurklubi: Dinamo, Spartak ja CSKA. Esimesega mängis Tallinna Dünamo, nagu eelnevalt märgitud, 1941. aastal Moskvas (kaotus 0:4) ja 1947. aastal Kadrioru staadionil 15 000 pealtvaataja ees: NSV Liidu meistrivõistluste teisele meeskonnale kaotati 0:3. 1945. aasta oktoobris kaotas Tallinna linnameeskond NSV Liidu meistrivõistlustel samal aastal 10-ndaks jäänud Moskva Spartakile 1:7. 1948. aasta oktoobris oli Tallinnas kolme viimase aasta tšempion Moskva CSKA. Tallinlased kaotasid kahel korral 0:2 ja 0:3. See oli sisuliselt kõik: edaspidi nägi meie publik NSV Liidu kõrgliigameeskondadest Eestis vaid Leningradi Dinamod ja Leningradi Zeniiti ning teisi üksnes siis, kui neid tõid siia NSV Liidu karikavõistluste või 1960. ja 1961. aastal NSV Liidu meistriliiga mängud. NSV Liidu tippklubidega kohtusid meie jalgpallurid peamiselt kevadel ettevalmistuslaagrites NSV Liidu lõunaosas, kus peeti treeningmänge ja mille tulemused jõudsid kodupublikuni juhuslikult.

Seoses rahvusvaheliste sidemete sunniviisilisele katkemisele pidi Eesti leppima välissuhtlusega NSV Liidu sees. Vanast inertsist jätkusid Balti turniirid, mis ajuti toimusid ka Balti spartakiaadide kompleksvõistluse ühe osana ja kus näiteks 1954. ja 1957. aastal osales ka Valgevene. Kuid neil võistlustel polnud enam varasemat tähtsust. Peamiseks põhjuseks asjaolu, et jalgpallis liikus fookus Eestit NSV Liidu meistrivõistlustel esindavale meeskonnale, mis oli aseaineks meid seni rahvusvahelises konkurentsisis esindanud rahvuskoondisele. Oluline oli nüüd tulemus NSV Liidu meistrivõistlustel, mitte koht ja konkurents kolme anekteeeritud Balti riigi võrdluses. Balti jõuproovide sekundaarsust kinnitas asjaolu, et need toimusid samal ajal NSV Liidu meistrivõistluste mängudega. NSV Liidu meistrivõistlustel osalevate mängijate osalemine Balti turniiridel ja spartakiaadidel oli vahel isegi keelatud, näiteks 1950. aasta Balti spartakiaadil³⁸¹ ja 1960. aasta Balti turniiril.³⁸² 1958. ja 1959. aastal toimus ka Balti liiduvabariikide meistermeeskondade turniir, milles Eestit esindas venestunud Ülemiste Kalev – sisuliselt üleliidulise alluvusega Dvigateli tehas. Absurdne olukord oli 1959. aasta 2. augustil, kui Tallinnas tähistati Eesti

---

³⁸¹ Balti liiduvabariikide suur sõprussündmus. – *Noorte Hää* nr 237, 05.10.1950, 3.

³⁸² Balti turniir algab. – *Sportileht* nr 61, 29.07.1960, 4.

jalgpalli 50. aastapäeva, mille keskseks sündmuseks oli Tallinna Dünamo mäng N Liidu meistrivõistluste tugevuselt teises liigas Moskva Lokomotiivi vastu. Samal ajal viibis Eesti NSV koondis – vormiliselt Eesti parim meeskond – Riias Balti turniiril!

Üheks uueks „väliskontaktiks“ Eesti NSV koondisele olid iga-aastased mängud Leningradiga, mis enamasti toimusid nn Sõpruse karikavõistluste raames ning jalgpall oli seal üheks spordialaks teiste seas.

NSV Liidu piiridest väljapoole tekkis Eesti jalgpallil esimene kontakt 1956. aastal, kui Tallinna uuel Komsomoli-nimelisel staadionil alistas Tallinna Dünamo Rootsi tugevuselt kolmandasse liigasse kuulunud Stockholmi Sture 3:0. NSV Liidus turneel viibinud rootslased tõid tribüünidele 21 100 pealtvaatajat,³⁸³ mis on tänaseni Eesti jalgpallipubliku rekord. Nii suure publikuhvi tingis kaasaegsete hinnangul asjaolu, et lisaks jalgpallile janunesid raudse eesriide taga elanud inimesed näha välismaalasi. Ükski üle-Eestiline päevaleht ei märkinud, et mängupäev ehk 6. juuni oli Eesti jalgpalli 47. sünnipäev.

Järgmisel aastal taastusid sidemed soomlastega. Tallinna koondis käis põhjanaabrite juures ning mängis Helsingi ja Kuopio linnameeskondadega. Kuopio Palloseura käis Tallinnas. Tallinna Dünamo ja Tallinna Kalev kohtusid kodus Rootsi tugevuselt neljandas liigas mängiva Göteborgi Atosega. 1958. aastal käis Tallinna Dünamo turniiril Ida-Berliinis ning Tallinnat külastas Saksa DV tugevuselt teise liigasse kuuluv Magdeburgi Aufbai. Samal aastal käis turneel Saksa DV-s ja Soomes ka BLTSK. Kuuekümnendatel säilisid kontaktid soomlastega, aastakümne lõpus tekkisid need Tallinna sõpruslinna Szolnokiga Ungarist.

3.3. Eesti sisene jalgpallielu³⁸⁴

Alljärgnevalt vaatlen, kuidas hakkas jalgpall Eestis taanduma teiste spordialade ees 15 aasta jooksul pärast II maailmasõja lõppu. Käsitlen neid aspekte, mis viisid jalgpalli maine, populaarsuse ja harrastatavuse languseni ning NSV Liidu meistrivõistlustest loobumiseni 1969. aastal. Mängutaset, mis pole uurimistema, vaatlen vaid ulatuses, mis langeb kokku maine, populaarsuse ja harrastatavusega.

---

³⁸³ Krull, G. Väheütlevast jalgpallihooajast. – *Kehakultuur* nr 22, 20.11.1956, 683.

³⁸⁴ Peatüki alalõigud 3.2.1, 3.2.2., 3.2.3, 3.2.4 ja 3.2.6 on kokkuvõtlikult publitseeritud artiklis: Schwede, Indrek. The identity of an Estonian.

3.3.1. Jalgpallielu juhtimine

Sõja järel hakkas jalgpalli korralduslik pool Eestis lagunema. See tekitas kontrasti publiku huvi ja spordijuhtide ükskõiksuse vahel. Nagu kirjutas 1946. aasta kohta ajakirjanik ja jalgpallijuht Heino Mikkin: „Jalgpall on meie laiade töötajate hulkade populaarsem spordiala. Möödunud suvel oli Kadrioru staadionil igal nädalal 7000–10 000 jalgpallihuvilist. Ometi on jalgpall meie nõrgemaid spordialasid.“³⁸⁵

Mõned näited pealtvaatajate huvist. Juunis 1945 vaatas Tallinna ja Riia Dünamo kohtumist Kadrioru staadionil 6000, Pärnus kohaliku Kalevi ja Eesti Rahvuskorpuse mängu 3500 ning Kadriorus Tallinna Dünamo ja Eesti Rahvuskorpuse mängu 8000 pealtvaatajat. Juulis 1945 oli Kadrioru staadionil toimunud suurtes mängudes Tallinna Dünamo ning Kaunase ja Vilniuse Dünamo ühismeeskonna mängul 6000, Tallinna ja Leningradi Dünamo mängul 10 000 ning Eesti Rahvuskorpuse ja Leningradi Dünamo mängul 12 000 inimest.³⁸⁶ Kui 12 000 ja isegi enam pealtvaatajat oli Kadrioru staadionile varemgi tulnud jalgpalli vaatama, siis augustis 1945 tõi 12 000 inimest tribüünidele kahe eestlastest koosneva meeskonna mäng, mis on jäänud rekordarvuks tänini: Eesti NSV meistrisarjas olid vastamisi Tallinna Dünamo–Rahvuskorpuse II meeskond. Tõsi, rahvahulka aitas suurendada mängu sidumine Eesti NSV NSV Liiduga ühinemise 5. aastapäeva ja üleliidulise raudteelaste päeva sündmustega. Paar nädalat hiljem augustis 1945 tõi Tallinna Dünamo ja Balti Punalipulise Laevastiku Eesti NSV meistrisarjas toimunud omavaheline kohtumine kokku 5000 pealtvaatajat,³⁸⁷ Tallinna ja Vilniuse Dünamo kohtumine 4000 ja Eesti NSV–Läti NSV kohtumine 7000 ning Tallinna ja Riia Dünamo mäng 5000 pealtvaatajat. Septembris vaatas Eesti NSV–Leedu NSV kohtumist Kadriorus 5000 inimest.³⁸⁸ Oktoobri lõpus tõi läbisõidul olnud ja mängima meelitatud Moskva Spartak Kadrioru staadioni tribüünidele vaid 1500 huvilist,³⁸⁹ kuid süüdi võis olla külaskäigu ootamatus ja vihmasadu. Lisaks nimetatule toimus veel mänge, millel oli tuhandeid pealtvaatajaid. Nii arvuka publikuga ei saanud vahetult pärast sõja lõppu hiilata ükski teine spordiala Eestis.

Organiseerimatus algas kõige kõrgemast tipust. 1947. aastal kurtis Heino Mikkin, et Eesti NSV Jalgpallisektsiooni presiidium (ehk alaliidu juhatus) polnud poole aasta jooksul kordagi koos käinud.³⁹⁰ Tema sõnu kinnitavad arhiiviallikad: jalgpallisektsiooni presiidiumi koosoleku protokoll number 4 ja 5 on dateeritud vastavalt 2. novembril 1946 ja 15. aprillil 1947.³⁹¹ Võrdluseks:

³⁸⁵ Mikkin, H. Päevaprobleeme. – *Noorte Hääl* nr 87, 13.04.1947, 2.

³⁸⁶ Mikkin, H. Eesti NSV jalgpallihooaeg 1945. – *Kehakultuur* nr 21/22, 1945, 638.

³⁸⁷ „Dünamo” suurvõit. – *Noorte Hääl* nr 191, 15.08.1945, 4.

³⁸⁸ Meeme, H. Leedu NSV võitis jalgpallis 2:1 (1:0). – *Rahva Hääl* nr 221, 19.09.1945, 4.

³⁸⁹ Meeme, H. Moskva Spartaki suurvõit Tallinnas. – *Õhtuleht* nr 250, 25.10.1945, 3; H. M., Moskva Spartak võitis ENSV koonduse 7:1. – *Noorte Hääl* nr 137, 25.10.1945, 4.

³⁹⁰ Sealsamas.

³⁹¹ Protokoll nr. 4. 2.11.1946. ERA.R-30.4.11, 3; Protokoll nr. 5. 15.04.1947. ERA.R-30.4.11, 3p.

kahekümnendatest aastatest säilinud Eesti Jalgpalli Liidu juhatuse protokollidest selgub, et toonane juhatuse käis koos keskmiselt kord nädalas.

1949. aastal toimunud jalgpallisektsiooni pleenum oli ettevalmistamata ja toimus poolteise aastase vaheaja järel.³⁹² Üks pleenum oli lihtsalt pidamata jäänud.³⁹³ Presiidium polnud nende pooleteise aasta jooksul midagi teinud, vabariikliku kehakultuuri- ja spordikomitee oli seda tegevusetust „Eesti NSV-s kahtlematult populaarseimal ja töötajatehulkades kõige armastataval spordialal“ rahulikult pealt vaadates lubanud.³⁹⁴ Noorte Hääel resümeeris: „Meie jalgpalli senise kiratsemise peapõhjuseks on olnud esijoones peaaegu täielik juhtimise puudumine ja juhtiva organi puudumine kogu vabariigi ulatuses, teadlik noorte järelkasvu rajamine, edasi kõige valusama küsimusena asjatundlike instruktorite ja jalgpalliorganisatsioonide puudus, talvise treeningu puudumine laiemas ulatuses, väljakute vähesus ja olemasolevate väljakute korrastamatus, nõrk propaganda ja spordiorganisatsioonide vähene huvi jalgpallielu tugevdamise vastu.“³⁹⁵ Sama aasta lõpus tõdes Tallinna jalgpallisektsiooni aastakoosolek, et eksisteeriti üksnes paberil.³⁹⁶

See huvipuudus kajastus neljakümnendate aastate teise poole igapäevases jalgpallielus. Kesksuvel 1945 kirjutab Noorte Hääel: „Vaadatamata sellele, et on möödunud pool suvest, ei ole Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee ikka veel suutnud Eesti NSV jalgpalli meistrivõistlustega alustada.“³⁹⁷ Tõsi, hilinemist võis põhjendada asjaoluga, et taheti osalemisvõimalus anda koju jõudnud Rahvuskorpusele.³⁹⁸ Planeeritud karikavõistlused jäidki pidamata ja meistrivõistluste II liiga mängud lõpetamata.³⁹⁹ Sama päevaleht kurtis septembri lõpus, et ära on jäänud noortele lubatud jalgpallitunnid⁴⁰⁰ ning Tallinna koolide meistrivõistluste vastu ei tundnud huvi mängijate puuduse üle kurtvad Kalev, Spartak ega kehalise kasvatusõpetajad: „Meeskonnad tulevad võistlustele täiesti omapead, ilma esindaja ja juhita.“⁴⁰¹

1946. aasta aprilli alguses polnud ikka selge, kuidas ja milliste meeskondade osavõtul korraldatakse Eesti meistri- ja karikavõistlusi, kuigi meistrivõistluste avalööök oli plaanis teha 5. mail.⁴⁰² Ka 1947. aasta aprillis polnud teada, mitu meeskonda meistriliigas osaleb.⁴⁰³

---

³⁹² Vabariikliku jalgpallisektsiooni pleenum. – *Kehakultuur* nr 22, 30.11.1949, 610.

³⁹³ Jalgpallielu põhjalikule parandamisele. – *Noorte Hääel* nr 268, 15.11.1949, 2.

³⁹⁴ Sealsamas.

³⁹⁵ Sealsamas, 2.

³⁹⁶ Tallinna jalgpallipere aastakoosolek. – *Noorte Hääel* nr 302, 24.12.1949, 4.

³⁹⁷ Jalgpallimäng hoogu! – *Noorte Hääel* nr 82, 12.07.1945, 6.

³⁹⁸ Mikkin, H. Kuidas teostatakse meistrivõistlused ja karikamängud jalgpallis? – *Noorte Hääel* nr 82, 06.04.1946, 4.

³⁹⁹ *Jalgpall. Minevikust tänapäevani*, 121.

⁴⁰⁰ Kivi, H. Kuhu jäid noortele lubatud jalgpallitreenerid? – *Noorte Hääel* nr 113, 22.09.1945, 6

⁴⁰¹ Dengo, H. Kaks päeva koolide jalgpalli. – *Noorte Hääel* nr 115, 27.09.1945, 4.

⁴⁰² Mikkin, H. Kuidas teostatakse meistrivõistlused ja karikamängud jalgpallis?, 4.

⁴⁰³ Mikkin, H. Päevaprobleeme, 2.

Paradoksaalselt oli Eestis puudu jalgpalluritest. Just nii Heino Mikkin 1945. aasta kokkuvõttes kirjutaski: „Üldiseks ja suureks puuduseks on mängijate nappus. Tänavusest mängumeestekaadrist tõmbub tõenäoliselt rida vanemaid mehi mängumurult eemale. See tekitab uue lünga.“⁴⁰⁴ Mikkini sõnul esines Tallinna Spartak juhuslikus koosseisus.⁴⁰⁵ Lisaks Spartakile pidi ka Tallinna Kalev 11 algkoosseisumängija kokkusaamiseks kutsuma oma ridadesse käsipallureid, poksijaid ja teiste alade tegijaid.⁴⁰⁶

1948. aastal kritiseeris jalgpalli olukorda Eestis üleliiduline spordi päevaleht *Sovetski Sport*, mille sõnade kohaselt „kannatas jalgpall rea oluliste puuduste pärast“.⁴⁰⁷ Ajaleht jätkas: presiidiumi esimehel Illisonil pole ürituste kalenderplaani, presiidium koguneb juhuslikult, Tallinna meistrivõistlused algavad alles augustis, kuid Pärnus ja Tartus neid ei toimugi; paljude meeskondade treeningtöö on mitterahuldav, koosnedes üksnes jalgpallimängust, mis tähendab, et enamuse tase on madal; viimase kahe aasta jooksul pole ei Kalev ega Dünamo suutnud oma koosseisu täiendada noorte mängijatega; treenerid on ainult meistriliiga meeskondadel ja nende tööd ei kontrollita; jalgpalli juhtorganid ei vii läbi mängijate klassifitseerimist ega omista jalgpallureile spordijärke, neid pole isegi Kalevi ja Dünamo esindusmängijatel; Tallinna kuuest jalgpalliväljakust vaid ühel saab pidada võistlusi, kaks treeningväljakut on tarastamata ja ühel neist pole isegi väravaid.⁴⁰⁸

Kõik jätkus järgnevatel aastatel. 1948. aasta 27. detsembril märkis ÜK(b)P Keskkomitee oma otsuses puudusi Eesti NSV massilise kehakultuuriliikumise arendamise ja spordimeisterlikkuse tõstmises.⁴⁰⁹ 1949. aasta veebruaris võttis EK(b)P Keskkomitee kriitika omaks ja tõi eraldi välja mahajäänud spordialad: jalgpall, sõudmine, võimlemine, vehklemine ja talvespordialad.⁴¹⁰ Kuigi EKP KK Büroo istungite protokollid olid salajased (salastatusel olid erinevad astmed⁴¹¹), kirjutati EK(b)P hinnangust jalgpallile avalikult ajakirjanduses.⁴¹² Aasta hiljem reageeris ka Kehakultuur, kus Heino Mikkin kohalike kehakultuuri- ja spordikomiteede ning spordiühingute nõukogude juures puuduvate jalgpallisektsioonide kohta kirjutas: „Seni neid enamikus ei eksisteerinud isegi mitte paberil!“⁴¹³ Mikkin lõpetab optimistlikult, uskudes, et „on olemas kõik eeldused saavutada Nõukogude Eestis jalgpalli alal lähemate aastate jooksul

⁴⁰⁴ Mikkin, H. Mõningaist puudusist jalgpallihooajal. – *Kehakultuur* nr 21/22, 1945, 618.

⁴⁰⁵ Mikkin, H. Eesti NSV jalgpallihooaeg 1945, 639.

⁴⁰⁶ Schwede, Indrek. Eesti juhtum, 47.

⁴⁰⁷ Ильин, С. Что мешает футболистам Эстонии. – *Советский Спорт* No 61, 31.07.1948, 5.

⁴⁰⁸ Sealsamas.

⁴⁰⁹ Eestimaa K(b)P Keskkomitee Büroo istungite protokoll nr. 11 (salajane). 21.02.1949, 23.02.1949. ERAF.1.4.725, 24.

⁴¹⁰ Sealsamas, 25.

⁴¹¹ EKP KK Büroo istungite registid, 8.

⁴¹² Saar, E., H. Nõmmik. Hooaeg jalgpallis. – *Kehakultuur* nr 21, 15.11.1949, 567; Kehakultuuri- ja sporditöö olukorrast ja ülesannetest Eesti NSV-s. – *Edasi* nr 52, 04.03.1949, 1.

⁴¹³ Mikkin, Heino. Jalgpall tugevamale alusele. – *Kehakultuur* nr 1, 15.01.1950, 15.

kiire ja laialdane tõus.“ Kuid jalgpall kuulus mahajäänud alade hulka EKP(b)P Keskkomitee hinnangul ka 1952. aastal, kusjuures märgiti, et vähe on kogenud treenereid ja rõhutati, et jalgpalli arengut tuleb koos teiste mahajäänud aladega põhjalikult järele aidata.⁴¹⁴

Noorte Hääl kurtis, et 1947. ja 1948. aasta meistrivõistlused peeti justkui salaja, sest reklaami neile ei tehtud.⁴¹⁵ Rahva huvi jalgpalli vastu oli endiselt suur, mis väljendus kaasaelamises Eestit üleliidulistel meistrivõistlustel esindanud Tallinna Kalevile ja Dünamole. Heino Mikkin viitab aastatele 1947–1948, kirjutades, et 6000 pealtvaatajat mängul oli keskmiseks publikuhulgaks, aga 10 000–12 000 inimest ka „üsna tavaliseks nähtuseks“.⁴¹⁶

Viiekümnendatel aastatel organiseerimatus jätkus. Jalgpalli-jäämängude sektiiooni koosolekul 1950. aasta juunis märgiti puudusi Eesti NSV meistrivõistluste läbiviimisel. Koosoleku protokollile on punase pliiatsiga peale kirjutatud (allkiri segane – I. S.): „Palun koostada tõsine käskkiri ENSV 1950 a. jalgpalli esivõistluste mitterahuldava käigu kohta väljakul, väravad korrast ära (Pärnus), meeskondi ja kohtunikke ei varustata kohapeal toidu ja korteriga, kohtunikud ei sõida välja jne. Nõuda kõikide puuduste kõrvaldamist hiljemalt 25.VI.50. Kohtunikud määrata kogu esiv. peale ja avaldada ajalehes.“⁴¹⁷

Endiselt oldi hädas hooaja õigeaegse avamisega, sest vabariiklik jalgpalli-sektiiooni presiidium „on samuti jäänud jalgpallihooaega „äraootavale“ seisukohale, täites halvasti oma ülesandeid.“⁴¹⁸ 1951. aasta septembris käis Eestis NSV Liidu riiklik treener Moškarkin, kes oma aruandes oli andnud 15 soovitus massilise jalgpalli arendamiseks Eestis, seitse soovitus massilise jalgpalli arendamiseks Tallinnas ning eraldi seitse palvet vabariiklikule spordikomiteele.⁴¹⁹ Need märkused ja nõuanded, millest osa olid üldsõnalised ja loosunglikud, jäid enamikus paberile.

1952. aasta lõpul kirjutab Kehakultuur oma juhtkirjas, et ligi aastase eksisteerimise jooksul on vabariiklik jalgpallisektiiooni presiidium pidanud 11 koosolekut, neist viimane toimus 22. juulil.⁴²⁰ 1953. aastal käis presiidium koos 24 korral.⁴²¹ Kuid enamus jutust jäi paberile ja koosolekuruumi, kuhu paljud asjaosalised vahel ei jõutudki. Näiteks 24. veebruaril 1952 toimuma pidanud vabariiklik jalgpallipleenum jäi osalejate vähesuse tõttu ära.⁴²² 3. märtsil oli kvoorum koos ja pleenum märkis: „Põhiliseks veaks senises väheses jalgpalli-

---

⁴¹⁴ Протокол No 60. Заседания бюро Центрального Комитета КП(б)Эстонии. 24.06.1952. ERAF.1.4.1363, 219.

⁴¹⁵ “Täna „Dünamo”–“Esto”. – *Noorte Hääl* nr 128, 02.06.1949, 3.

⁴¹⁶ Mikkin, H. Kallitest pääsmetest, Kadrioru “tolmuväljakust”, trammi- ja autobuse-liiklusest staadionile. – *Noorte Hääl* nr 96, 24.04.1949, 4.

⁴¹⁷ Protokoll nr. 23 (81). 12.06.1950. ERA.R-30.4.192, 3p.

⁴¹⁸ Algas jalgpallihooaeg. – *Kehakultuur* nr 7, 15.04.1951, 183.

⁴¹⁹ Акт проверки работы по развитию массового футбола в Эстонской ССР 22 сентября – 26 сентября 1951 г. 26.09.1951. ERA.R-30.4.293, 10–14.

⁴²⁰ Saavutada murrang jalgpalli edasiarendamisel. – *Kehakultuur* nr 23, 15.12.1952, 708.

⁴²¹ Liit, E. Hinnang jalgpallihooajale. – *Kehakultuur* nr 22, 30.11.1953, 690.

⁴²² Vabariiklik jalgpallipleenum. – *Noorte Hääl* nr 58, 8.03.1952, 4.

arengus on see, et jalgpalli alal puudub vabariigis otsene juhtimine vabariikliku kehakultuuri ja spordikomitee ning vabariikliku jalgpallisektsiooni presiidiumi poolt. Nii Tallinnas kui enamikus rajoonides puuduvad spordikomiteede ja spordiühingute juures jalgpallielu juhtivad organid – jalgpallisektsioonid. Jalgpallielu arendamisel vabariigis on seni rakendamata kindel töösüsteem, väljaõpe. Vabariikliku jalgpallisektsiooni poolt väljatöötatud kavad jalgpallielu tegevdamiseks on jäetud vabariikliku spordikomitee poolt ellu viimata.⁴²³ 1952. aastal ei osalenud vabariiklikul jalgpallisektsiooni pleenumil Tartu, Pärnu, Viljandi ja Kohtla-Järve esindajad.⁴²⁴ Samal aastal tões EKP keskkomitee spordi olukorda hinnates, et mahajäänute seas on ka jalgpall.⁴²⁵

9. märtsil 1952. aastal toimunud pleenumil võeti „olukorra otsustavaks ja murranguliseks parandamiseks“ vastu 14 otsust,⁴²⁶ aga nende täitmise asemel tegeleti teisejärguliste küsimustega⁴²⁷ nagu „juhendite kinnitamine, koondvõistkondade moodustamine, terve rida proteste jne“.⁴²⁸

Hea näide sellest, milline oli vabariikliku jalgpallisektsiooni pleenumi töö ja vahendid spordiala juhtida, annab 1953. aasta 15. oktoobril toimunud pleenumi protokoll.⁴²⁹ Kui jätta välja ajastule iseloomulik sõnapruuk, et pleenumi eelmine koosseis saavutas „jalgpallisporti arendamisel teatavaid edusamme“, kuid nende kõrval „esineb veel terve rida suuri puudusi“ ja keskenduda protokollis sisulisemas osas sõnade taga peituvale tähendusele, avaneb troostitu pilt. Hinnangus senisele märgitakse: „Vabariigi jalgpallielu juhtiv organ, vabariiklik jalgpallisektsiooni presiidium, piirdus äärmiselt kitsa tegevialaga [kirjapilt muutmata – I. S.] nagu mängijate registreerimine, protestide lahendamine jne., selle asemel, et lahendada põhilisi küsimusi nagu noorte järelkasvu küsimus spordiühingute ja meeskondade töö juhtimine ja kontroll, rajoonide jalgpallisektsioonide töö aruannete kuulamine, neile praktilise meetodilise abi osutamine jne.“

Selles protokollis on olukorra parandamiseks toodud 25 punkti, milles on kokku 17 alapunkti. Esimese punkti avalause on: „Kohustada vabariikliku jalgpallisektsiooni presiidiumi pöörduma taotlusega Vabariikliku Kehakultuuri- ja Spordivalitsuse poole, et Spordivalitsus esitaks tervishoiuministeeriumi kaudu palve Eesti NSV Ministrite Nõukogule, et ENSV Ministrite Nõukogu kohustaks rajoonide ja linnade täitevkomiteesid ehitama linnadesse ja rajoonidesse avalikuks kasutamiseks normaalseid jalgpalliväljakuid koos väikeste riietusmismajakestega, pesemisruumidega, piirdeaedadega ja tribüünidega.“

---

⁴²³ Eesti NSV vabariikliku jalgpallisektsiooni pleenumi otsus. [Dateerimata, tekstis viidatud pleenumi toimumisajale: 9.03.1952. ERA.R-30.4.292, 31].

⁴²⁴ Vabariikliku jalgpallisektsiooni pleenumilt. – *Rahva Hää* nr 61, 12.03.1952, 4.

⁴²⁵ Eestimaa K(b)P Keskkomitees. Kehakultuuri- ja sporditöö seisukorrast ning selle parandamise abinõudest meie vabariigis. – *Noorte Hää* nr 190, 12.08.1952, 2.

⁴²⁶ Sealsamas, 32–35.

⁴²⁷ Liit, E. Hinnang jalgpallihooajale, 690.

⁴²⁸ Saavutada murrang jalgpalli edasiarendamisel, 708.

⁴²⁹ Eesti NSV vabariikliku jalgpallisektsiooni pleenumi otsus. 25.10.1953. TLS.R-154.1. 207, 1–5.

Kõlab absurdsest, et kedagi kohustatakse pöörduma taotlusega, et esitataks kellegi kaudu palve, et kedagi kohustataks arendama üht spordiala! See 25 punktist koosnev protokoll koosnebki väljenditest nagu “kohustada”, “taotleda”, “saavutada”, “koostada ja esitada”, “soovitada”, “töötada välja”, “alustada”, “suurendada”, “suunata peamine tähelepanu”, “juhtida tähelepanu”, “astuda samme”, “pöörduma palvega”. Kõige enam, kuus korda, on kasutatud verbi “teha ettepanek”. Samal aastal samal moel ja sama edutult juhiti jalgpallielu Tallinnas, kus linna jalgpalliseksiooni pleenum toob viie punkti ulatuses välja senised puudused (pole märgitud ainsatki positiivset aspekti), millest kõige kõnekam on neljas: “Jalgpalli sektsiooni presiidiumi olematu töö tagajärjel kulges jalgpalli alane töö isevoolu teed ja soikus spordiühingute sektsioonide tegevus.”⁴³⁰ Olukorra parandamiseks toodi välja 16 punkti, mis kõik algavad tüüpilise nõukogude kantseliidiga: “astuda konkreetseid samme”, “ellu kutsuda”, “abistada”, “kutsuda kokku”, “moodustada”, “organiseerida”, “suunata”, “kindlustada”, “rakendada”. Neli korda on kasutatud verbi “astuda samme” ja kolm korda “korraldada”. Ka pealinna jalgpalliseksiooni presiidiumil puudus võim ja volitused: näiteks kirjas Tallinna Linna TSN Täitevkomitee Tervishoiuosakonnale tuuakse välja väljakute halb seis ja paluti astuda samme, et “eelolevaks jalgpallihooajaks lahendatakse eelmainitud väljakute küsimus.”⁴³¹

1955. aastal sõnastas ajakirjandus ühe peamise põhjuse, miks jalgpall ei arene: „Selleks põhjuseks on fakt, et vabariigi *suured spordiühingud* (originaalis on tähed sõrendatud kirjas – *I. S.*) eesotsas „Kaleviga“ pole tegelnud süsteemikindla jalgpallialase tööga ega väljaõppega.”⁴³² Näiteks Kalev kutsus oma jalgpalliseksiooni pleenumi esmakordselt pärast sõda kokku alles 1955. aastal⁴³³ ja seal nenditi, et jalgpalli arendamisega pole üldse tegeldud – kogu tegevus on piirdunud esindusmeeskonnaga ja vahel pole seegi saanud piisavalt tähelepanu.⁴³⁴ 1952. aastaks lõpetas jalgpalliga tegelemise Tallinna Spartak,⁴³⁵ 1954. aastaks tegeldi spordiühingus jalgpalliga üksnes Viljandis ja nimetatud aastal lõpetati ala viljelemine sealgi. Spartaki vabariikliku nõukogu esimees O. Eensalu väitis, et nõnda otsustati Spartaki üleliidulises nõukogus. Eesti NSV vabariiklik jalgpalliseksiooni presiidium omakorda otsustas nõuda Viljandi Spartaki likvideerimise tühistamist ja plaanis tuua jalgpalli tagasi ka Tallinna Spartakisse.⁴³⁶ Tallinnas oli viiekümnendate keskel olukord, kus niigi kehvade väljakuulude taustal oli Spartakil olemas küll jalgpalliväljak, aga mitte mees-

⁴³⁰ Tallinna jalgpalli sektsiooni pleenumi otsus. 20.12.1953. TLS.R-154.1.207, 6.

⁴³¹ Tallinna Linna TSN Täitevkomitee Tervishoiuosakonnale. 02.02 [aastat pole märgitud, aga tõenäoliselt 1954], TLS.R-154.1.207, 8.

⁴³² Piir, E. Jalgpall „Kalevis“ kindlamale alusele. – *Noorte Hääl* nr 12, 15.01.1955, 3.

⁴³³ Mikkin, H. Kokkuvõtteid jalgpallihooajast. – *Kehakultuur* nr 23, 10.12.1955, 722; Piir, E. Jalgpall „Kalevis“ kindlamale alusele, 3.

⁴³⁴ Piir, E. Jalgpall „Kalevis“ kindlamale alusele, 3.

⁴³⁵ Meeme, H. Jalgpalli küsimuse ümber. – *Noorte Hääl* nr 53, 02.03.1952, 4.

⁴³⁶ Meeme, H. Viljandi „Spartaki“ jalgpallimeeskonnast. – *Noorte Hääl* nr 79, 03.04.1954, 3.

kond.⁴³⁷ 1959. aastal kadus Spartak Eesti spordist, ta liideti spordiühing Kaleviga.⁴³⁸

Jalgpalliföderatsiooni presiidiumisse kuuluv Heino Mikkin pani 1955. aasta ülevaateartiklis kirja ideoloogiliselt väga riskantse mõtte: „Seetõttu on vabariigis ka uute meeskondade juurekasv vähene. Veel enam! Kui kodanlikus Eestis oli näiteks kaks tublit tehase meeskonda – tselluloosivabriku „Puhkekodu“ ja lihakombinaadi „Esto“ [tegelikult oli meeskonna nimi Esta – I. S.] siis nõukogude korra tõeliselt avarates tingimustes pole nende ettevõtete juures enam suudetud meeskondi moodustada. „Esto“ kollektiiv lagunes 1948. aastal!“⁴³⁹

Kuuekümnendatel aastatel jätkusid kõik organiseerimisega seotud hädad. Treener Uno Piir fikseeris: „Tõsiselt halb on olukord Lõuna-Eestis, kus jalgpalliga peaaegu üldse ei tegelda. Kõigis vanuserühmades loobunud meeskondade nimed on ühed- ja needsamad – Valga, Võru, Antsla ja Tartu! Põhjus ei ole siin mitte poiste vähesuses, kes tahaksid mängida, vaid kohalike treenerite ja spordijuhtide hoolimatuses.“⁴⁴⁰ 1961. aastal toimunud jalgpallisektsiooni pleenumilt puudus „rida jalgpalliföderatsiooni presiidiumi liikmeid, eesotsas esimehe M. Käbiniga. Ja seda ei saadudki teada, kas ühiskondlike organisatsioonide ja Vabariikliku Spordiliidu Nõukogu ning spordiühingute juhtivate tegelaste puudumine pleenumilt oli halva organiseerimise vili või ei tulnud nad tahtlikult suurde jalgpalliauditooriumi, kus arutati ja otsustati kogu vabariigi jalgpallialase tegevuse olevikku ja tulevikku.“⁴⁴¹ See kriitika ei takistanud jalgpallipresiidiumi esimeheks uuesti tagasi valimast Modest Käbinit.⁴⁴²

Jalgpall pidi end teistega võrreldes tunnistama, et reklaami mängude külastamiseks oli vähe. Reklaami tõhusust kiitis motosporti näitel 1961. aastal Noorte Hääl, lisades, et võrkpalli Eesti meistrivõistluste „õigel ajal väljalastud müürilehed ning kavad tõid tennisehalli suure pealtvaatajaskonna, mis ületas isegi NSV Liidu A-grupi mängu külastanute arvu.“⁴⁴³ 1963. aasta jalgpalli kalender-brošüür ilmus suure hilinemisega ja jäi läbi müümata; sealt puudusid esindusmeeskonna Tallinna Dünamo ja Eesti NSV meistrivõistlustel osalevate meeskondade koosseisud, teise voo kalender aga ei ilmunudki. Tõdeti, et teiste alade vastavad trükised on paremini tehtud.⁴⁴⁴ Kiievis ja Riias olevat mängukavad koos piletitega müügis juba päev varem, meil saab neid osta enne mängu ja pooled jäävad müümata.⁴⁴⁵

---

⁴³⁷ Mikkin, H. Kokkuvõtteid jalgpallihooajast. – *Kehakultuur* nr 23, 10.12.1955, 722.

⁴³⁸ *Riigiarhiivi teatmik. II osa. 1940–1997*. Uuet, Liivi (koostaja). Kirjastus Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2001, 259.

⁴³⁹ Mikkin, H. Kokkuvõtteid jalgpallihooajast, 722.

⁴⁴⁰ Piir, U. Edukaimad „Kalevi“ noored. – *Spordileht* nr 84, 23.10.1961, 8.

⁴⁴¹ Tuleb edasi võidelda! – *Spordileht* nr 95, 04.12.1961, 2.

⁴⁴² Kandepind on veel kitsas. – *Noorte Hääl* nr 40, 16.02.1961, 3.

⁴⁴³ Nõmme, E. Miks tribüünid on mõnikord tühjad? – *Noorte Hääl* nr 205, 30.08.1961, 3.

⁴⁴⁴ Pällo, E. Jalgpallihooaega meenutades. – *Kehakultuur* nr 1, 10.01.1964, 8.

⁴⁴⁵ Nõmme, E. Miks tribüünid on mõnikord tühjad?, 3.

Teravat kriitikat ajakirjanduses saatsid ilmekad näited, millest mõned olid lausa anekdootlikud. Reklaami puudumine mängude koha ja toimumisaja suhtes ning võistluste kehv korraldus oli iga-aastane kõneteema. 1957. aastal kirjutas Kehakultuur aga hooaega kokku võttes muuhulgas: „Isegi karikafinaal, mis igal aastal on olnud elevusrikkaks sündmuseks, peeti tänava Komsomoli-staadioni suletud väravate taga 5–6 pealtvaataja ees!“⁴⁴⁶ Karikavõitja pidi esindama Eestit NSV Liidu karikasarjas, kuid kuna finaali toimus nii hilja, ei jõudnud meeskond enam sõita Toshkenti!⁴⁴⁷ Aastast aastasse kurdeti vähest ja juhuslikku talviste treeningute mahtu. 1961. aastal Eesti NSV meistrivõistlustel hõbedale tulnud Pärnu Kalevis harjutas hooaja eel regulaarselt kaheksa kuni kümme mängijat ja hiljem tegi seda vaid paar-kolm meest. Ometi tuli meeskond hõbedale. Spordileht küsib: „Tekib küsimus: kuidas harjutasid siis teised meeskonnad? Kas nad üldse harjutasid?“⁴⁴⁸ Kehakultuuris tunnistas üks Pärnu Kalevi mängija: „Eelmistel aastatel sai tehtud kõva tööd, kuid viiendast kohast kõrgemale ei saanud, nüüd aga oleme peaaegu ilma treeninguta teised.“⁴⁴⁹ Pärnu jalgpallijuhtide ees võttis ebajärjekindla treeningtöö ja distsipliinirikumised omaks ka treener Vello Lelov.⁴⁵⁰ See probleem oli kestnud aastaid. 1956. aasta hooaja valmistumise kontekstis kirjutab treener A. Veinberg, et detsembris või hiljemalt jaanuari alguses peab meeskond alustama süstemaatilist ettevalmistust hooajaks ja küsib: „Milline jalgpallimeeskond meie vabariigis töötab nii? Võib julgelt vastata: mitte ükski meeskond! Isegi vabariigi esindusmeeskond mitte!“⁴⁵¹

Käest ära oli ka statistika. Kehakultuur imestas: „Lausa kurioosumiks tuleb lugeda fakti, et 1961. a. jalgpallihooaja kokkuvõtte jaoks ei suudetud välja selgitada isegi seda, kes mängijaist lõi vabariigi meistrivõistlustel kõige rohkem väravaid.“⁴⁵² 1964. aastal ei saanud selgitada A-grupi ehk tugevuselt teise liiga parimaid väravakütte, sest „treenerid ei suvatsenud 21 protokollis fikseerida 58 värava autoreid!“ ja B-grupis „anti kogu turniiri 74 mängu jooksul 18 loobumiskaotust.“⁴⁵³

1952. aastal jäi meistritele üle andmata karikas, diplomid ja muud auhinnad, mis olid ometi staadionil olemas ja kohal viibis ka jalgpalli eest vastutav kehakultuuri- ja spordikomitee aseesimees P. Kalabin.⁴⁵⁴ Tavaline oli kurtmine, et isegi Eesti NSV meistrisarjas oli meeskondadel raskusi 11 mängija väljakule saatmisega. Kehakultuur tõstis esile, et Võrus pole peale noortemeeskondade mitme aasta jooksul suudetud luua ühtki meeskonda: „Kohalike spordijuhtide

⁴⁴⁶ Meeme, H. Võistlusrohkest jalgpallihooajast. – *Kehakultuur* nr 24, 23.12.1957, 760.

⁴⁴⁷ Sealsamas, 760–761.

⁴⁴⁸ Tuleb edasi võidelda!, 2.

⁴⁴⁹ Nõmme, E, G. Krull. Tagasivaade jalgpallihooajale. – *Kehakultuur* nr 1, 10.01.1963, 11.

⁴⁵⁰ Protokoll nr 7. 09.11.1961. EAA.P-1053.1.25a, 11.

⁴⁵¹ Veinberg, A. Noortest jalgpallureist. – *Noorte Hääl* nr 275, 22.11.1955, 3.

⁴⁵² Pilver, E. Räägime statistikast jalgpallis. – *Kehakultuur* nr 11, 10.06.1962, 337.

⁴⁵³ Kaat, H. Statistikat ja kommentaare. – *Spordileht* nr 97, 27.11.1964, 4.

⁴⁵⁴ Kuhu jäi jalgpallitšempioni karikas, meistripärg ja diplomid? – *Noorte Hääl* nr 234, 02.10.1952, 3.

„nutulaulule“ jalgpallimeeskondade organiseerimise võimatusest vastasid EKP Võru Rajoonikomitee ja linna täitevkomitee suurepärase üritusega. Toimus jalgpallimatš täitevkomitee ning parteikomitee töötajate ja rajooni kolhooside koondmeeskonna vahel.“⁴⁵⁵

Kriitikast ei pääsenud ka ajakirjandus: 1952. aastal süüdistas ajakiri Kehakultuur ametivendi Noorte Häälest ja venekeelsest Stalinskaja Molodjožist, et ei saa rahul olla jalgpallivõistlusi ja -probleeme käsitlevate materjalidega, puudub analüüs.⁴⁵⁶ 1958. aastal ilmuma hakanud Spordileht lülitis energiliselt jalgpallialasesse diskussiooni. Esimesel ilmumisaastal avaldati Tallinna Kalakombinaadi meeskonna kapteni A. Rästase avalik kiri Tallinna jalgpallijuhtidele. Peamiseks etteheiteks oli asjaolu, et meeskonna ettevalmistus linna meistrivõistlusteks oli põhjalik, kuid meistrivõistlused ise olid üheringilised, mis tähendas vaid seitset mängu. Kohtunik oli sageli tänavariietuses, piirikohtunike otsiti pealtvaatajate hulgast, Tallinna II grupi meistrivõistlusi alustati alles augustis ja mängu pikkus oli vaid 60 minutit – kollektiivid hakkavad vaikselt loobuma jalgpallist, kirjutab Rästas.⁴⁵⁷

Järgmisel aastal avaldas Spordileht „grupi spordiajakirjanike“ avaliku kirja, mis oli adresseeritud KS Dünamo Eesti Vabariiklikule Nõukogule. Selles heideti ette Tallinna Dünamo kehvast esinemist NSV Liidu meistrivõistlustel, meeskonnas aastaid valitsevat ebatervet õhkkonda ja liigset välismängijate kasutamist ning rõhutati asjaolu, et tegemist on Eesti jalgpalli 50. aastaga.⁴⁵⁸ Väliselt tundus, et kõik püüdsid ja valutasid südant: sellesama Eesti jalgpalli juubeliga seoses koostasid jalgpalliveteranid koos eelarvega ulatusliku kava, mil moel seda suursündmust tähistada.⁴⁵⁹ Ometi kordus dokumendist dokumenti ja ajaleheartiklist artiklisse aastast aastasse üksnes negatiivne hinnang ja kriitika. Nagu Spordileht tõdes, et „igal aastal on kõigis vabariigi jalgpallisektsioonides tehtud häid otsuseid, kus esitatakse ettepanekuid, palutakse ja kohustatakse treenereid ja ühiskondlikku aktiivi parandama jalgpallialast tegevust. Kõik need otsused on jäänud paberile, otsuste täitmist on halvasti kontrollitud. Meie jalgpallitreenerid on kasutada eesrindliku nõukogude jalgpallikooli metoodilised juhendid, treeninguplaanid jne. jne.“⁴⁶⁰

Nagu eelnevalt näidatud, olid paljud mõtted ja ettepanekud suunatud Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomiteele ja väga olulised nende hulgast olid esitatud palve vormis. Ka kehakultuuri- ja spordikomitee arutas jalgpalliga seotud probleeme. Näiteks 1956. aasta mais tõdeti organisatsiooni esimehe Boris Tolbasti allkirja kandvas dokumendis, et jalgpalli arendamine on olnud

⁴⁵⁵ Tore üritus. – *Kehakultuur* nr 22, 25.11.1957, 691.

⁴⁵⁶ Saavutada murrang jalgpalli edasiarendamisel, 708.

⁴⁵⁷ Rästas, A. 1958. Avalik kiri. Tallinna jalgpallijuhid! – *Spordileht* nr 76, 19.09.1958, 2.

⁴⁵⁸ Grupp spordiajakirjanikke. Avalik kiri KS „Dünamo“ Eesti Vabariiklikule Nõukogule. – *Spordileht* nr 50, 22.06.1959, 2.

⁴⁵⁹ Tallinna jalgpalliveteraanide koosolekul 22. märtsil 1959. a. vastuvõetud ettepanekud Eesti jalgpalli 50. aastase tähtpäeva tähistamiseks. [Dateerimata, kuid pealkirjas on kuupäev 22.03.1959]. TLS.R-154.1.207, 31–35.

⁴⁶⁰ Koik, L. Esimese ringi kokkuvõtteks. – *Spordileht* nr 47, 10.06.1960, 6.

ebarahuldav ja toodi välja 20 punkti, mida tuleb jalgpalli arenguks teha.⁴⁶¹ Erinevalt jalgpallisektsiooni pleenumi otsustatust, olid kõik 20 punkti ja neis sisalduvat 11 alapunkti käsud, kuid neiski esines üldsõnalisust („kindlustada“, „tõsta nõudlikkust“, „läbi arutada“, „senisest rohkem tähelepanu osutada“, „teha ettepanek“ jms).

Ühestki arhiividokumendist ega meedias avaldatud artiklist ei selgu, miks jalgpallielu juhtimine oli puudulik, vastuvõetud otsuseid ei täidetud, tehti seda poolikult või miks teostatud meetmed ei toonud murrangut jalgpalli arengusse. Kõigi spordialasektsioonide võimupiirid olid ühesugused ja jalgpall ei eristunud teistest. Sektsioon oli eelkõige nõukoda, rahalised ressursid ja otsustamisõigus olid kehakultuuri- ja spordikomiteel, mille iga otsus ja rahaliste vahendite jaotus tuli teha kellegi arvelt. Suure tõenäosusega said jalgpallile juhtimistasandil saatuslikuks kehvad sportlikud tulemused (Eesti esindusmeeskonna tulemusi NSV Liidu meistrivõistlustel vt tabelist 2), mille tähtsust NSV Liidu spordisüsteemis käsitlet lähemalt alalõigus 5.5. Jalgpall ei too punkte ega medaleid. Samuti vajanuks suur ala suuremat otsustusvabadust ja õigust finantse ise käsutada.

Eestit NSV Liidu meistrivõistlustel esindava meeskonna olukord oli igal aastal jalgpallisektsiooni pilgu all. Kui sageli kurdeti, et jalgpalliga tipptasemel tegelevate Kalevi ja Dünamo peatähelepanu läheb esindusmeeskonnale, mitte jalgpalli arendamisele tervikuna, siis ülevaated olukorrast näitasid, et suured vajakajäämised puudutasid ka esindusmeeskonda. 1953. aastal tõdes jalgpallisektsioon meeskonna olude kohta: „Harjutusväljaku seisukord on vilets, ei hoolitseta. Platsil käivad juhuslikud inimesed ja sõjaväelased. Riietusruum pole valmis, puudub dušš. Sessiooni lõpus jäi msk.-da [meeskonda – I. S.] ainult 11 meest.“⁴⁶² Ilmekas on 1955. aastal kehakultuuri- ja spordikomitees toimunud arutlused hooajaks ettevalmistusest ja tulemustest. Eelneval aastal oli Tallinna Kalev lõpetanud tugevuselt teises liigas oma tsoonis eelviimasena ja 4. veebruaril 1955 koguneti spordikomiteesse arutama uue hooaja ettevalmistust. Kalevi asemel esindas Eestit sel aastal Dünamo. Koosoleku sissejuhatuses teatas Dünamo aseesimees Zaitsev, et tal pole arutusel oleva päevakorrapunkti kohta võimalik ülevaadet anda, sest ta pole selleks valmistunud.⁴⁶³ Edasi selgub, et meeskonna peatreener Aleksandr Lozin oli vahepeal ära Moskvas ja kui jalgpallijuht Elmar Saar käis kontrollreidil treeningul, oli kohal vaid kolm pallurit, kellel polnud kaasas isegi palle. Ilmneb, et just pallidest tunnebki meeskond puudust.⁴⁶⁴ Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimees Juhan Mandre tõdeb, et arvestades senist, pole mingeid väljavaateid paremale esinemisele. Jalgpallisektsiooni esindav Heino Mikkin ütleb, et seisame „katastroofilise

---

⁴⁶¹ Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Kehakultuuri- ja Spordikomitee käskkirj Nr. 222. 29.05.1956. 45–49.

⁴⁶² Protokoll nr. 20. 19.10.1953. ERA-R-30.4.421, 51.

⁴⁶³ Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Kehakultuuri- ja Spordikomitee koosoleku protokoll nr. 2 04. veebruaril 1955. a. [Dateerimata, kuid pealkirjas on kuupäev 04.04.1955]. ERA.R-30.3.364a, 4.

⁴⁶⁴ Sealsamas, 5.

olukorra ees“, kuna meeskond on hooajaks komplekteerimata, samuti viitab ta ka eelnevatele aastatele, kui kurdab, et esindusmeeskonnad on tegutsenud „kangekaelselt omapead“, mitte arvestades spordi- ja jalgpallijuhtide juhtnööridega.⁴⁶⁵

Aasta lõpus tõdeb kehakultuuri- ja spordikomitee, et Tallinna Dünamo jäi oma tsoonis viimasele kohale, saavutades hooaja jooksul vaid kaks võitu. Süüdlastena nimetatakse treener Aleksandr Lozinit ja Heino Mikkinit, kes „ei mobiliseerinud aktiivi esinenud puuduste kõrvaldamiseks.“⁴⁶⁶

Süüdlaste nimetamine tekitab küsimuse, kui palju sõltus ühe spordiala arendamine üksikisikutest? Kui palju sõltus edu ja ebaedu sellest, kas enne sõda ala arendanud inimesed ja oskusteave olid säilinud või inimesed hukkunud, küüditatud, põlu alla sattunud ja aktiivsest tegevusest tõrjutud? Jalgpalli vaatenurgast sellele küsimusele vastamiseks peaks teadma ka teiste olulisemate spordialade seisu, mis nõuab aga eraldi uurimist. Seepärast saab sellele küsimusele vastata kaudselt.

Vaatame, kes olid annekteeritud Eesti jalgpallijuhid (algse nimetusega Eesti NSV Jalgpallisektsiooni presiidiumi esimehed) ja milline oli nende hetkepositsioon ühiskonnas:

- 1945–1947 Boris Kumm (Eesti NSV riikliku julgeoleku rahvakomissar, aastast 1946 riikliku julgeoleku minister, NSV Liidu Ülemnõukogu saadik)
- 1947–1948 Leonhard Illisson (Eesti NSV Ametiühingute Nõukogu esimees, alates 1948 mh Kalevi Jahtklubi juhatuse esimees)
- 1949–1952 Boris Kumm (Eesti NSV riikliku julgeoleku minister, aastast 1950 Eesti NSV kommunaalmajandusministri I asetäitja)
- 1953–1954 Heino Mikkin (Noorte Hääle sõjalis-kehakultuuriosakonna juhataja, alates 1954 Komsomoli-nim staadioni direktor)
- 1955–1957 Hamlet Tiits (Tallinna Linna TSN kultuuriosakonna juhataja ja saadik)
- 1957–1961 Dmitri Bruns (ELKNÜ Tallinna Linnakomitee esimene sekretär, alates 1960 Tallinna peaarhitekt ja ENSV Arhitektide Liidu vastutav sekretär)
- 1961–1963 Modest Käbin (Eesti Merelaevanduse ülem)
- 1963–1965 Edmund Näär (Eesti NSV ühiskondliku korra kaitse ministri asetäitja)
- 1966–1968 Hamlet Tiits (ajakirja Kultuur ja Elu osakonnajuhataja-toimetaja)
- 1968–1969 Edmund Näär (Eesti NSV ühiskondliku korra kaitse ministri asetäitja)

---

⁴⁶⁵ Sealsamas, 6–7.

⁴⁶⁶ Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Kehakultuuri- ja Spordikomitee käskkiri 3. detsembrist 1955. a. Nr. 1329. [Dateering on pealkirjas: 03.12.1955]. ERA.R-30.3.378, 119.

Osa Eesti NSV jalgpallijuhte olid ühiskonnas väga heal positsioonil, töötades võimuhierarhia kõrgetel kohtadel (ministrid, nende asetäitjad, ametiühingute nõukogu esimees, arhitektide liidu esimees). Modest Käbini kohta tuleb lisada, et tegemist oli EKP Keskkomitee I sekretäri (1950–1978) Johannes Käbini vennaga. Tagantjärele on raske hinnata, mil määral oli neil põhitöö kõrvalt aega või huvi tegeleda jalgpalli arendamisega ja kui palju suutsid nad aidata spordiala arengule kaasa formaalse liidrina. Vaevalt lootsid jalgpalli-ametnikud, et kõrgel positsioonil nimekas juht hakkab tegelema igapäevaselt jalgpalli arendamisega. Kindlasti võib väita, et nimetatud juhtide ühiskondlik positsioon jalgpalli võimalusi ei kahjustanud. Näiteks Leonhard Illisson kasutas oma positsiooni, kirjutades aastatel 1947 ja 1951 kahele järjestikusele EKP KK I sekretärile Nikolai Karotammele⁴⁶⁷ ja Johannes Käbinile.⁴⁶⁸ Nendes kirjudes seisis Illisson ühtlasi ka Kalevi huvide eest, sest spordiühing kuulus ametiühingute tiiva alla ja esindas jalgpallis neil aastatel Eestit NSV Liidu meistri-võistlustel. Muuhulgas kirjutab Illisson, kuidas ta on korduvalt Moskvas Dünamo staadionil pidanud silmad alla lööma kõnelustel teiste liiduvabariikide kolleegidega, kes on talle öelnud: „Ja-ah, spordimehed olete küll, aga jalgpalli teil ei ole.“ Illisson tegi ettepaneku, et jalgpalli arendamise võtaksid „oma asjaks“ ka partei- ja komsomoliorganisatsioonid.⁴⁶⁹

Võrreldes teiste suuremate alaliitude ning kehakultuuri- ja spordikomitee esimeeste isikuid ja nende positsioone ühiskonnas (vt tabel 3), ei jäänud jalgpall kindlasti alla. Pigem vastupidi.

Ainsana jalgpallisektsiooni juhtinud inimestest oli selle alaga igapäevaselt seotud Heino Mikkin,⁴⁷⁰ kes oli ajakirjanikuna pärast sõda avaldanud mitmeid murelikke artikleid jalgpalli halva olukorra pärast. Mikkini artiklite otsekoheus ja kriitika teravus näitavad tema muret jalgpalli käekäigu pärast ja raske on ette kujutada, mida tema positsiooniga mees oleks veel saanud jalgpalli heaks teha. Mikkin kuulus nende hulka, kes olid jalgpallielu korraldanud juba iseseisvas Eestis ja said seda teha ka anneksiooni ajal. Temale lisaks olid aktiivsed ka mitmed teised vabas Eestis jalgpalliga tegelenud inimesed nagu Elmar Saar,⁴⁷¹

---

⁴⁶⁷ EK(b)P Keskkomitee sekretärile seltsimees N. Karotammele. 4. mail 1947. ERAF.1. 5a.56, 7–14.

⁴⁶⁸ EK(b)P Keskkomitee sekretärile seltsimees I. Käbinile. 18. jaanuaril 1951. ERAF.1. 108.39, 1–5.

⁴⁶⁹ Sealsamas, 4.

⁴⁷⁰ Heino Mikkin (01.12.1909–13.03.1992) töötas spordireporterina aastatel 1934–1936 Uudislehes, oli 1935–1937 Eesti Spordi Keskliidu informatsioonibüroo ja spordipropagandabüroo juhataja, 1936–1940 Riigi Ringhäälingu sporditoimetaja-reporter. Pärast sõda kuulus ta aastatel 1946–1958 jalgpalliföderatsiooni presiidiumi ning oli selle esimeheks ja aseesimeheks, aastatel 1945–1954 töötas ta Noorte Hääle sõjalis-kehakultuuriosakonna juhatajana, oli 1954–1955 Komsomoli-nim staadioni direktor, 1955–1956 Kalevi jalgpallimeeskonna ülem, 1956–1980 ETV spordikommentaator.

⁴⁷¹ Elmar Saar (19.02.1908–19.12.1981) oli enne sõda viiekordne Eesti jalgpallimeister, mängis 19 korda Eesti koondises ja oli koondise peatreener. Aastatel 1938–1940 oli ta jalgpalliliidus riiklik treener. Pärast sõda oli Saar edukas jalgpalli- ja jäähokitreener. Tema juhendas Tallinna Kalevit aastatel 1960–1961, kui mängiti NSV Liidu kõrgliigas.

Albert Vollrat,⁴⁷² Otto Reinlo,⁴⁷³ Karl-Rudolf Sillak,⁴⁷⁴ Julius Reinans,⁴⁷⁵ Oskar Koni,⁴⁷⁶ Albert Leichner.⁴⁷⁷

Kui vaatame anneksioonieagset Eesti sporti tervikuna, tõusevad mitmel alal esile silmapaistvad isikud, kes andsid oma ala arengule suure tõuke. Näiteks Evald Kree tennis ja Fred Kudu kümnevõistluses. Ilma nende panuseta oluks Eesti saavutused tõenäoliselt kahvatumad. Kree orkestreeris terve Eesti tennis tõusu NSV Liidu tippu ja oli aastatel 1957–1963 ka NSV Liidu koondise treener. Tema puhul räägitakse oma koolkonna rajamisest, ta kasvas üles paljud tippmängijad, koostas tennisõpikuid, võttis sõna ajakirjanduses ja oli kaasautoriks õppefilmi tegemisele.⁴⁷⁸ Kreed peetakse ka Kalevi spordihalli (valmis 1962) ja Dünamo tennisihalli (1978) rajamise üheks initsiaatoriks. Kudu oli paljude tippkergejõustiklaste treener, muuhulgas NSV Liidu kümne-

---

Jalgpallikohtunikuna vilistas ta üle 200 kohtumise NSV Liidu meistri- ja karikavõistlustel, 1944 ja 1945 ka karikafinaali ning rahvusvahelisi maavõistlusi. Kuulus Eesti NSV jalgpallisektsiooni ja föderatsiooni presiidiumisse, oli kauaaegne kohtunikekogu esimees ja raamatu “Jalgpall Minevikust tänapäevani” üks autoreist.

⁴⁷² Albert Vollrat (21.10.1903–10.04.1978) oli 1932. aastal Eesti koondise peatreener, 1928. aastal oli olümpial Ungari jalgpallurite massöör. Abitreener-massöörina võitis ta 1928 Budapesti Ferencvarosega Mitropa karika ja Ungari karika, 1929 Ungari meistritiitli ja oli samal aastal Barcelona Europaga Kataloonia meistrivõistluste hõbe. 1933 aitas ta Londoni Arsenalis Inglismaa meistritiitli. Peatreenerina viis Vollrat Moskva Spartaki NSV Liidu karikavõiduni aastatel 1946 ja 1947 ning juhendas Tallinna Kalevit NSV Liidu meistrivõistlustel 1948–1951, olles hiljem noortetreener. Vollrati kohta lähemalt: Schwede, Indrek. “Härrased, mängige söötu, ja kui jumal aitab, ei võida meid keegi.” – Jalka september/2013, 18 – 23 ja Jalka oktoober/2013, 39–42.

⁴⁷³ Otto Reinlo, aastani 1935 Reinfeldt (31.03.1899–07.07.1974) tuli enne sõda 7 korda Eesti jalgpallimeistriks ja mängis 40 korda Eesti koondises. Sõja ajal oli ta Eesti Laskurkorpuse jalgpallielu edendaja ja 1947. aastal NSV Liidu meistrivõistlustel osalenud Tallinna Kalevi peatreener ja hiljem Tallinna Jalgpallisektsiooni liige, raamatu “Jalgpall Minevikust tänapäevani” üks autoreist.

⁴⁷⁴ Karl-Rudolf Sillak, aastani 1934 Silberg (20.03.1906–17.12.1974) tuli enne sõda neli korda Eesti meistriks ja korra karikavõitjaks ning kuulus 52 korda Eesti koondisse. Pärast sõda töötas Spartakis ja Kalevis treenerina ja kohtunikuna ning oli jalgpallisektsiooni presiidiumi liige. Raamatu “Jalgpall Minevikust tänapäevani” üks autoreist.

⁴⁷⁵ Julius Reinans (19.10.1891–30.01.1973) oli Eesti jalgpalli sünnipäevaks peetava mängu (06.09.1909) üks korraldajaist, oli 1914 Venemaa II olümpial Tallinna meeskonna esindaja ja varumängija, 1916 Tallinna Jalgpalliliiga ning 1921 Tallinna Jalgpalli Klubi ja Eesti Jalgpalli Liidu asutajaid, kuuludes nende organisatsioonide juhtorganeisse. Oli enne sõda FIFA kohtunik ja vilistas rahvusvahelisi mänge, alates 1959 Tallinna Jalgpallisektsiooni esimees ja raamatu “Jalgpall Minevikust tänapäevani” üks autoreist.

⁴⁷⁶ Oskar Koni (10.07.1906–23.06.1979) oli enne sõda mängija, Kalevi jalgpalliosakonna juhatause liige, 1935–1938 Eesti Jalgpalli Liidu sekretäri abi ja varahoidja, 1935–1940 kohtunikekogu sekretär. Pärast sõda kuulus jalgpallisektsiooni presiidiumi, raamatu “Jalgpall Minevikust tänapäevani” üks autoreist.

⁴⁷⁷ Albert Leichner (11.11.1919 – 13.07.2004) võitis enne okupatsiooni Tallinna Jalgpalli Klubi koosseisus 1939 Eesti karika, pärast sõda mängis Tallinna Kalevis NSV Liidu meistrivõistlustel ja oli aastatel 1945–1971 ametis treenerina. Tegutses jalgpallikohtunikuna.

⁴⁷⁸ *Eesti spordi biograafiline leksikon*, 334.

võistlusekoondise vanemtreener ja treenerite nõukogu esimees 1964–1978. Ta mõjutas kergejõustiku arengut Tartu Riikliku ülikooli kergejõustikukateedi juhatajana 1944–1950 ja 1952–1973 ning kehakultuuriteaduskonna dekaanina 1944–1950 ja 1952–1957, 1960–1965. Tema kaasabil ehitati Kääriku spordibaas, mis sai üleliidulise koondise üheks treeningkeskuseks ja mis aitas olla kontaktis NSV Liidu selle ala otsustajatega. Kudu aitas ehitada ja renoveerida ka teisi Tartu spordibaase nagu ülikooli staadion, sõude- ja ratsabaas ning lasketiir. Ta oli mitmevõistluse maavõistluste algatajaid (NSV Liit–Saksamaa LV, Eesti NSV–Rootsi), avaldas artikleid kodu- ja välismaal, esines rahvusvahelistel foorumitel lektorina.⁴⁷⁹ Kree ja Kudu on head näited, kuidas üksikisik võis omal alal jõuda NSV Liidu treenerite paremikku ja mõjutada oma lemmikala arengut Eestis. Kuid siinjuures peab silmas pidama, et selline läbilöökk oli lihtsam nendel aladel, mis ei olnud NSV Liidus massiliselt harrastatavad ega populaarsed ja kus seetõttu oli nende oskusteave üleliiduliselt väga teretulnud. Tennis oli maailmas populaarne ala, kuid selles tipuspüsimine nõudis aastaringset välismaal viibimist ja tipturniiridel osalemist. NSV Liit oli suletud riik, mis lubas oma tennisistidel osaleda vaid valitud turniiridel. Seetõttu oli võimatu sel spordialal jõuda maailma absoluutsesse tippu. Kümnevõistluses oli see võimalik ja eestlased kuulusidki maailma tippu, kuid spordiala harrastatavus ja populaarsus maailmas oli väike. Nii tennis NSV Liidu siseselt kui kümnevõistluses maailma ulatuses oli võimalik tippu jõuda väheste baaside, suhteliselt väikese harrastajate arvu ja rahaliste ressurssidega. Jalgpall nõudis hulga rohkem väljakuid, kvaliteetset varustust, treenereid, noortetööd ja ala juhtimise koordineerimist. NSV Liidus mängiti jalgpalli massiliselt, riigis oli piisavalt oskusteavet kvalifitseeritud treenerite näol, koondis kuulus maailma tippu 1950-ndate teisest poolest kuni 1960-ndate lõpuni ning väikesel liiduvabariigil oli omalt poolt väga vähe anda ja löögile pääseda.

Tõenäoliselt oli üksikisikute võimalus arendada Eesti jalgpalli pärast sõda väike.⁴⁸⁰ Ka endise spordijuhi Juhan Ungeri sõnul lootsid spordialaliidud sageli oma kõrgel kohal esimehele, aga sellest polnud suurt kasu.⁴⁸¹ Jalgpall on harrastajatasemel lihtne ja suhteliselt odav spordiala, aga nõuab tiptasemele jõudmiseks ja seal püsimiseks palju ressursse ning suurt korralduslikku võimekust koos paljude eestvedajatega. Autoritaarses riigis on alati oht, et mõningaid spordialasid hakatakse teistele eelistama. Nii juhtus ka NSV Liidus (seda teemat käsitlen 2. ja 4. peatükis). Kui tegemist on suure riigi ja rahvaga, suudab jalgpall vaatamata teiste alade eelistamisele olla elujõuline. Väikesel rahval on vähem ressursse, et eirata spordijuhtimises prioriteetseks kuulutatud suundasid.

---

⁴⁷⁹ Sealsamas, 347.

⁴⁸⁰ Lisaks eelnimetatutele juhtis terve kümnendi (1970–1979) alaliitu ka Gustav Tõnspöeg, kes ametisse asudes oli Eesti NSV Liha- ja Piimatööstuse minister ning alates 1973. aastast Ministrite Nõukogu Riikliku Plaanikomitee esimees, kuid tema ametiajal ei suudetud jalgpalli NSV Liidu meistrivõistlustele tagasi viia.

⁴⁸¹ Juhan Unger intervjuus Indrek Schwedele 25.04.2007.

3.3.2. Väljakud ja varustus

Enne II maailmasõda olid Eestis väikese riigi kohta olemas suhteliselt head spordibaasid.⁴⁸² Vajaka jäi ennekõike spordihallist, kus saanuks rohkearvulise publiku ees mängida korv- ja võrkpalli ning harrastada teisi sisealasid. 1960. aastaks polnud küll veel spordihalli, kuid olukord oli korv- ja võrkpallile võrreldes jalgpalliga soodne: Eestis oli 1395 võrkpalli-, 363 korvpalli- ja 112 tenniseväljakut, 48 ujulat, 128 lasketiiru, 89 staadioni.⁴⁸³ Seejuures „lähemaks eesmärgiks“ olevat ehitada 2430 võrkpalli- ja 1130 korvpalliväljakut; jalgpalliväljakud ei mainitud, kuid need võisid käia kompleksväljakute alla, mida pidi rajatama 45.⁴⁸⁴

Baaside rajamine andis aina paremaid tingimusi talvistele sisealadele, pikendades nende hooaega ja suurendades eelist kliimast sõltuvate suvealade ees. Suured staadionid olid polüfunktsionaalsed ja see seadis ohtu staadionimuru, mis oli tähtis jalgpallile. Näiteks 1955. aastal valminud Komsomoli nimelise staadioni direktor Heino Mikkin meenutas 1981. aastal kibedusega: „Komsomoli staadion ... See oli vist küll mahavisatud aeg. Kui me muud ei teinud, siis Nõukogude Liidu parima muru küll. Kuhu see muru sai? Läks paar-kolm kuud pärast staadioni avamist rahvatantsupeo nahka.“⁴⁸⁵ Analoogselt lõhuti muru ka ratsa- ja motovõistlustega, nagu on juttu Tartu jalgpalli käsitlevas osas.

Vaadeldaval perioodil oli väljakute nappus ja olemasolevate kehv seisukord suureks probleemiks. 1947. aastal tõdes jalgpallisektsiooni presiidium, et Tallinnas on ainult üks suurvõistluste nõuetele vastav staadion: Kadrioru staadion.⁴⁸⁶ Aastatel 1945–1968 ehitati vaid kaks uut suuremat staadioni: Tallinna Lastestaadion (1954) ja Komsomoli nimeline staadion Tallinnas (1955).⁴⁸⁷ Mitmeid staadione ehitati koolide juurde vastavate õppeasutuste vajaduste rahuldamiseks. Mere ääres Kadriorus oli sõjas hävinud Tallinna Jalgpalli Klubi ilma jooksuradadeta jalgpallistaadion, mis taastati Eesti Tarbijate Kooperatiivi Vabatahtliku Liidu (ETKVL) staadioni nime all 1951. aastal,⁴⁸⁸ kuid mis osutus „ebaõigesti ehitatud“ kääbusstaadioniks.⁴⁸⁹ Seal ei saanud seetõttu pidada nõuetekohaselt kergejõustiku- ega jalgpallivõistlusi ja Noorte Hääles tegi autor E. Laane nõudlikus toonis ettepaneku, et „ETKVL-i staadion tuleb ümber ehitada.“ (originaalis oli kaldkirja asemel sõrendus - I. S.).⁴⁹⁰ Sama mõtte oli

⁴⁸² *Eesti olulisemad spordibaasid 1860–1989*. Eesti sport läbi aegade. Inreko Press, Tallinn, 1996, 191–192.

⁴⁸³ Ratsionaalsemalt kasutada spordibaase. – *Kehakultuur* nr 17, 08.09.1960, 515.

⁴⁸⁴ 1960 [Rubriik „Kaks tegevusrohket aastakümnet.“] – *Kehakultuur* nr 13/14, 21.07.1960, 439.

⁴⁸⁵ Jürine, Jaan. Hallomees. – *Noorte Hää* nr 224, 26.09.1981, 2.

⁴⁸⁶ Protokoll nr 17. 6. august 1947. ERA.R-30.4.11, 22.

⁴⁸⁷ *Eesti olulisemad spordibaasid 1860–1989*, 192.

⁴⁸⁸ Tilk, J. Vätkurniir uuel jalgpalliväljakul. – *Õhtuleht* nr 121, 25.05.1951, 4.

⁴⁸⁹ Veliste, H. Asuda Tallinna spordibaaside probleemi tegelikule lahendamisele. – *Rahva Hää* nr 83, 08.04.1954, 4

⁴⁹⁰ Laane, E. Tõsine ettepanek. – *Noorte Hää* nr 89, 15.04.1954, 3.

kõlanud juba kolm aastat varem Tallinna Linna Tööraha Saadikute Nõukogu istungjärgul.⁴⁹¹

1951. aastal fikseeris Noorte Hääl jalgpalliväljakute hetkeseisu selliselt: Kadrioru staadioni üks harjutusväljak on kehv ja teine kasutamiskõlbmatu, Spartaki (endise Spordi) väljakul pole pesemisruume ning polnud teada, kas jalgpalliväljakule ei ehitata peale mitte korv-, võrkpalli ja tenniseväljakuid ning Pelgulinnas asuva 17. Keskkooli staadionil söövad kohalike elanike lehmad lopsakat rohtu.⁴⁹² Maarjamäel asus nn unustatud, pärast sõda mitmele omanikule kuulunud staadion, mida ei jõutud enne II maailmasõda lõpuni ehitada.⁴⁹³ Rakveres, kus jalgpall oli üheks populaarsemaks spordialaks, mängis 1950. aasta Eesti NSV meistrivõistlustel neljanda koha saavutanud kohalik Dünamo oma kodumängud Tapal ja kodupublik ei näinud oma meeskonna mängu ka järgmisel aastal.⁴⁹⁴ Narva Kalevi esindaja Kabin kurtis, et linna ainus staadion on linna täitevkomitee käsutuses ja linnajuhid ei ole võimelised seda viima vajalikule tasemele.⁴⁹⁵ Lihulas, kus huvi jalgpalli vastu suur, puudus varustus ja mängiti turuplatsil.⁴⁹⁶ Kohtla-Järvel ja selle ümbruses vajasid remonti staadionid nii Kohtla-Nõmmel kui Kiviõlis ja viimase kohta arvasid linna jalgpallijuhid, et „nähtavasti keegi seda teha“ ei taha.⁴⁹⁷ Sindi Kalevi esindaja Meierthali sõnul olid kohalikud jalgpalliväljakud „viletsas seisukorras ega vääri oma nime.“⁴⁹⁸ Kriitika väljakute kehva olukorra kohta oli pidev. Tallinna Linna Tööraha Saadikute Nõukogu märkis, et Dünamo peab „1953. a. jooksul kindlustama kahe uue jalgpalliväljaku ehitamise.“⁴⁹⁹

Vaatamata kriitikale üldpilt ei muutunud. Tallinnast toodi näiteid olemasolevate väiksemate mängupaikade üleskündmisest, kartulipõlluna kasutamisest ja võssakasvamisest, läebakile vajunud väravatest, väljakute laokile- ja maha-jätmisest ning üldisest peremehetusest.⁵⁰⁰

1953. aastal nentis vabariiklik jalgpallisektsiooni presiidium, et Eestis on üldse kolm–neli „enam-vähem nõuetele vastavaid jalgpalliväljakuid“, neist

---

⁴⁹¹ Uutele edusammudele kehakultuuri- ja sporditöös Tallinnas. – *Noorte Hääl* nr 299, 20.12.1951, 3.

⁴⁹² Puudustest Tallinna spordibaasides. – *Noorte Hääl* nr 145, 22.06.1951, 3.

⁴⁹³ Meeme, H. Unustatud staadion Maarjamäel. – *Noorte Hääl* nr 276, 24.11.1951, 3.

⁴⁹⁴ Reim, H. Rakveres puudub jalgpalliväljak. – *Noorte Hääl* nr 185, 08.08.1951, 3.

⁴⁹⁵ Sõnavõttudeks registreerisid endid järgmised seltsimehed. [Dateerimata, tõenäoline aeg 1952. aasta.] ERA.R-30.4.292, 17.

⁴⁹⁶ Raas, A. Jalgpalli mängitakse turuplatsil. – *Noorte Hääl* nr 144, 19.06.1955, 4.

⁴⁹⁷ Kohtla-Järve linna jalgpallisektsiooni aktiivi päeva protokoll. 18.02.1967. LVMA.365IV. 1.218, 2.

⁴⁹⁸ Sõnavõttudeks registreerisid endid järgmised seltsimehed. [Dateerimata, tõenäoline aeg 1952. aasta.] ERA.R-30.4.292, 15.

⁴⁹⁹ Uutele edusammudele kehakultuuri- ja sporditöös Tallinnas. – *Noorte Hääl* nr 299, 20.12.1951, 3.

⁵⁰⁰ Veliste, H 1954. Asuda Tallinna spordibaaside probleemi tegelikule lahendamisele. – *Rahva Hääl* nr 83, 08.04.1954, 4; Meeme, H 1954. Käed külge Tallinna spordibaaside korrastamiseks. – *Noorte Hääl* nr 106, 06.05.1954, 4.

Tallinnas on ainsaks korrasolevaks Dünamo (Kadrioru) staadion ning paljudes „rajoonikeskustes ja linnades puuduvad jalgpalliväljakud üldse.“⁵⁰¹ Tallinna Jalgpallisektsooni pleenum otsustas samal aastal, et tuleb lõpuni ehitada Pioneeride, Õllepruuli tänava, Maarjamäe, Masinaehitustehase ja Kadrioru staadioni tagavaraväljakud⁵⁰² ja tõi hiljem välja ühe põhjuse, miks seisavad korrastamata Maarjamäe, Hiiu, Tähe pargi (Nõmmel) ja Masinaehitustehase väljakud – neile pole leitud peremeest.⁵⁰³

1962. aastal paljastus süsteemne korralagedus Viljandi staadionil, mis kahjustas just jalgpalli huve. Eesti NSV Kergejõustikuföderatsiooni treenerite nõukogu esimees Valter Kalam kirjutas Spordilehes: „Kas poleks vaja teada, kuidas tekkis olukord, et alles kaks aastat kasutusel olnud Viljandi staadionil tuleb muruväljak üles künnda ja uus muruseeme külvata? Kas meie jalgpalli eest vastutavail isikuil südametunnistus ei kipitanud, nähes Viljandi staadioni jalgpalliväljakut pärast Balti riikide noorteturniiri jalgpallis? Paariks aastaks tuleb otsida kohta, kus korraldada teeninguid ja võistlusi jalgpallis, kuni staadionile uus muru kasvatatakse.“⁵⁰⁴

1966. aastal sedastas Eesti NSV Spordiühingute- ja organisatsioonide Liidu Nõukogu presiidium, et juba kaks aastat puudub Narvas nõuetekohane jalgpalliväljak ja mängud tuleb pidada Sillamäel ning analoogne olukord on Tartus, kus Tamme staadion on mängukõlbmatu, TRÜ staadionil jalgpallivõistlusi ega -treeninguid läbi viia ei lubata ning kalendrimängud tuleb pidada Elvas.⁵⁰⁵

Väljakute halb kvaliteet mõjutas otseselt mängu- ja mängija kvaliteeti ning kitsendasid mänguvõimalusi. 1947. aastal oli Eesti kolmel normaalmõõtmetega väljakul Tallinnas, Tartus ja Pärnus murukate nii halb, et kogenud treeneri Elmar Saare sõnul ei saanud juttugi olla olukorrast, kus „mängija võib kindlalt palli tuleku- või pörkesuunda ette aimata.“⁵⁰⁶ Toonased tipptreenerid Albert Vollrat ja Elmar Saar kurtsid, et puuduvad ka treeningplatsid, kus korralikku sööduandmist õpetada.⁵⁰⁷

Vahel kasutati ka reipamat ja julgustavamat tooni ning püüti näidata, et asi pole väljakutes. Näiteks 1960. aastal kirjutas Lembit Koik Spordilehes, et „kergejõustiklased, tennisistid, ujujad, korvpallurid on meie spordibaasidest jõudnud üleliidulisse paremikku, kuid jalgpallurid mitte. (...) Ka treeningutingimuste üle ei saa keegi nuriseda. Väljakuid jalgpalli harrastamiseks leidub kõikjal vabariigis, kuid jalgpallureid, kes suudaksid ühegi korraliku mängu pidada üleliidulise paremikku kuuluvate meeskondadega, meil ei leidu. Seda

---

⁵⁰¹ Vabariigi jalgpallielu uuele tugevale alusele. – *Noorte Hääl* nr 102, 30.04.1953, 3.

⁵⁰² Tallinna jalgpalli sektsooni pleenumi otsus. 20.12.1953. TLS.R-154.1.207, 6.

⁵⁰³ Tallinna Linna TSN Täitevkomitee Tervishoiuosakonnale. 02.02 [aastat pole märgitud, aga tõenäoliselt 1954]. TLS.R-154.1.207, 8.

⁵⁰⁴ Kalam, V. Kes peaks seda tegema? – *Spordileht* nr 78, 01.10.1962, 2.

⁵⁰⁵ Eesti NSV Spordiühingute- ja organisatsioonide Liidu Nõukogu presiidiumi otsus. Tallinnas, 14. oktoobril 1966, protokoll nr. 7. ERA.R-1.15.737, 5.

⁵⁰⁶ Saar, E. Märkmeid möödunud jalgpallihooajast. – *Kehakultuur* nr 21, 1947, 580.

⁵⁰⁷ Nõmmik, H. Lõpuvoorude eel. – *Kehakultuur* nr 16, 31.08.1948, 425.

aktsepteerivad kõik vabariigi jalgpallitreenerid eesotsas peatreener Ü. Lukase, „Kalevi“ treenerite E. Saare ja U. Piiriga.“⁵⁰⁸

Jalgpalli arengut pidurdas talviste treeningpaikade nappus. Muuhulgas oli probleemiks see, et jalgpalluritele ei tahetud meelsasti anda saalitunde. Näiteks Tallinna Kalevi halba esinemist Eesti NSV meistrivõistlustel 1956. aastal põhjendas jalgpalliseksiooni esimees Hamlet Tiits sellega, et Kalevi kesknõukogu andis „väga vähe kasutada saalitunde ja sedagi hilisõhtul“.⁵⁰⁹

Terves NSV Liidus oli probleemiks spordivahendite- ja riietuse tootmine ja nende kvaliteet. See kehtis kõigi spordialade kohta.⁵¹⁰ Teisi Eestis enim harrastatud sportmänge – korvpalli ja võrkpalli – mängiti sõjajärgsetel aastatel suveperioodil välisväljakutel ja talvel saalides. Jalgpall sõltus rohkem ilmast ja (muru)väljaku pehmest pinnasest, mis esitas jalgpallijalanõudele suuremaid nõudmisi. Jalgpallisaapa tegid võrreldes korv- ja võrkpallijalatsist keerulisemaks ka tallaalused nupud, millest oli samuti puudus.⁵¹¹ Jalgpallivarustuse vähesuse üle kurtis ajakirjandus juba neljakümnedatel aastatel,⁵¹² muuhulgas selgus, et jalgpallisaapaid ei saagi valmistada, sest polnud nahka.⁵¹³ 1947. aasta 9. juulil jalgpalliseksiooni presiidiumi koosolekul anti ülevaade olukorrast: „Dünamo“ pidi aastas tootma 200 palli, aga senini on valmistatud vaid 11; kohalik tööstus pidi valmistama 1000 võrk-, korv- ja jalgpalli ja jalgpalle pole toodetud ühtki; „Dünamo“ pidi aastas valmistama 300 paari jalgpallisaapaid, aga valmistatud oli 150; kohaliku tööstuse plaanis jalgpallisaapaid pole, spordikomitee tellis neid jäähokisaabaste arvelt, aga saadud pole ainsatki paari; teistest liiduvabariikidest on saadud 420 paari jalgpallisaapaid; jalgpallisärkide ja säärite (ilmselt on mõeldud sääriseid ehk sokke – I. S.) vajadused olid rahuldatud; tootmisplaan pallide osas oli täitmata naha puudusel, sest saadud nahk polnud piisavalt kvaliteetne pallide valmistamiseks.⁵¹⁴

Probleem ei kadunud ka kahel järgneval aastakümnel.⁵¹⁵ 1952. aasta septembris viibis Eestis NSV Liidu riiklik treener Moškarkin, kes noortejalgpalli kohta märkis: „Noortemeeskondadel pole spordivarustust. Mängitakse mitesportlikes jalanõudes.“⁵¹⁶ Ka tema tunnistas, et kohaliku tööstuse vähesed vahendid ei suudeta täita vajadust jalgpallide ja jalgpallisaabaste, eriti

---

⁵⁰⁸ Koik, L. Esimese ringi kokkuvõtteks. – *Spordileht* nr 47, 10.06.1960, 6.

⁵⁰⁹ Eesti NSV Ministrite Nõukogu j. a. Kehakultuuri- ja Spordikomitee koosoleku protokoll nr [number puudub] 26. detsembril 1956. a. ERA.R-30.3.415, 56.

⁵¹⁰ Telvik, F. Spordivarustusest. – *Noorte Hää* nr 123, 26.05.1954, 3.

⁵¹¹ Veinberg, A. Üleliidulistelt noorte esivõistlustelt. – *Kehakultuur* nr 18, 30.09.1951, 490.

⁵¹² Spordivarustusest. – *Õhtuleht* nr 253, 29.10.1945, 4.

⁵¹³ Dengo, H. Spordivarustus kiiremini rahva kätte. – *Noorte Hää* nr 79. 05.05.1945, 6.

⁵¹⁴ Protokoll nr 13. 09.07.1957. ERA.R-30.4.11, 16.

⁵¹⁵ Kehakultuuri- ja sporditöö olukorrast vabariigis ning abinõudest selle parandamiseks. – *Kehakultuur* nr 3, 12.02.1957, 75; Radik, O. Mõned mõtted koolinoorte jalgpallist. – *Spordileht* nr 18, 04.03.1963, 6.

⁵¹⁶ Акт проверки работы по развитию массового футбола в Эстонской ССР 22 сентября – 26 сентября 1951 г. 26.09.1951. ERA.R-30.4.293, 3.

noorte osas.⁵¹⁷ Aasta hiljem kurtis esindusmeeskonna Tallinna Kalevi treener Jablotškin jalgpallisektsiooni presiidiumi koosolekul hooajast kokkuvõtet tehes, et „jalgpallisaapad, mis saadi, tulid eranditult ümber teha. Nende kvaliteet oli erakordselt vilets.“⁵¹⁸ 1954. aastal kirjutas Noorte Hää, et vähesed saadaolevad jalgpallisaapad venivad märjakssaamisel, „kaotavad oma kuju ja on sageli paari mängu järel kõlbmatud.“⁵¹⁹ Probleeme oli nii pallide vähesuse, aga ka kvaliteediga: näiteks 1951. aasta NSV Liidu noorte esivõistluste tsooniturniiril Riias ei valinud kohtunikud kordagi Eesti meeskonna pakutud palli, „sest need leiti olevat liiga lopergused ja väljaveninud.“⁵²⁰ Defitsiit oli üleüldine ega leidnud ajaga leevendust. Pärnu jalgpallisektsiooni presiidiumi koosolekul teavitas presiidiumi liige Heinrich Vellet, et „terves vabariigis ei ole ettevõtet kus oleks võimalik kududa särke püsti triibuga ja paksemast villasest materjalist. On võimalik kududa lasta Pärnu TK Tööstuskombinaadis villased särgid mis on aga liiga paksud ja sarnanevad hoki kampsunitega.“[kirjapilt muutmata – I. S.]⁵²¹ 1967. aastal nenditi Kohtla-Järve jalgpallisektsiooni aktiivi päeval: „Meie sporditarvete kauplustes pole saada palle, saapaid ega jalgpallisärke. Meeskondi on aga Kohtla-Järvel väga palju ja kõik ju vajavad varustust.“⁵²²

3.3.3. Kohtunikepõud

Vaadeldava perioodi iseloomulikuks puuduseks oli kohtunike mitteilmumine mängule. Ajakirjanduses tehtud hooaja kokkuvõtetes on see korduv probleem, mis oli iseloomulik eriti madalamates liigades. Aga ka Eesti NSV kõrgeimas liigas juhtus, et kohtunikke ei tulnud kohale isegi hooaja avamänguks ega ka meistritiitlit otsustava mängu puhul. 1945. aastal jäi seetõttu pidamata Balti Punalipulise Laevastiku⁵²³ ja Laskurkorpuse II võistkonna kuldmedali saatust otsustama pidav kohtumine, mis lükati edasi.⁵²⁴ 1958. aasta meistrivõistluste alguse kohta kirjutas Spordileht: „Nii toimus tänavune meistrisarja avamäng Tallinnas ilma igasuguse pidulikkuseta, suletud väravate taga. Ei ühtki afišši, ei ühtki rida ajalehtedes. Kohtunik Kebina pidi paari-kolme juhuslikult staadionile sattunud spordihuvilise hulgast otsima piirikohtunikke! Võistlus toimus peaaegu

---

⁵¹⁷ Sealsamas, 9.

⁵¹⁸ Protokoll nr 20. 19.10.1953. ERA.R-30.4.421, lk 50p–51.

⁵¹⁹ Telvik, F. Spordivarustusest, 3.

⁵²⁰ Veinberg, A. Üleliidulistelt noorte esivõistlustelt, 490.

⁵²¹ Protokoll nr 3. 28.05.1960. EEA.P-1053.1.25a, 2p.

⁵²² Kohtla-Järve linna jalgpallisektsiooni aktiivi päeva protokoll. 18.02.1967. LVMA.365IV. 1.218, 2.

⁵²³ Balti laevastiku spordiklubi kohta kasutati meedias eri nimetusi nagu BL (Balti Laevastik), BLSK (Balti Laevastiku Spordiklubi), BPL (Balti Punalipuline Laevastik), BLTSK (Balti Laevastiku Tallinna Spordiklubi), PBL (Punalipuline Balti Laevastik). Edaspidi kasutan läbivalt lühendit BLTSK.

⁵²⁴ Eesti NSV jalgpallimeister jäi selgitamata. – *Noorte Hää* nr 141, 30.10.1945, 4; BPL ja Korpus II kohtuvad laupäeval. – *Rahva Hää* nr 259, 02.11.1945, 4.

ilma pealtvaatajateta. Muidugi puudusid võistlustelt ka spordi- ja jalgpallijuhid!⁵²⁵

Sama kordus 1961. aastal, kui meistrivõistluste avamäng peeti ilma pidulik-kuseta „nagu poolsalaja Komsomoli-nim. staadioni harjutusväljakul“, kus puudusid pingid pealtvaatajaile ja valjuhääldaja, mille kaudu oleks tutvustatud meeskondade koosseise, kohtunikke ja teatatud mängijate vahetusest.⁵²⁶

Piirikohtunike otsimine publiku hulgast oli teemaks ka kohalikul tasemel, näiteks Tallinnas jalgpallurite aktiivipäeval.⁵²⁷ Analoogsed näited olid ka aja-kirjanduses sagedased. Ühtlasi tähendas see seda, et piirikohtunikud tegutsesid tänavariietuses ja näiteks Türil 1969. aastal koguni „lipsud ees, kübarates ja mantlites, viigipüksid ning tänavakingad jalas“.⁵²⁸ Aga vahel oli tänavariietuses väljakul ka peakohtunik ise.⁵²⁹ Mõnikord polnud kohal ühtegi kohtunikku ja tema asendajat pidid publiku hulgast otsima treenerid, nagu juhtus meistriliiga duubelmeeskondade turniiril.⁵³⁰ Tallinna kehakultuurikollektiivide meistrivõistluste üht kohtumist ei saanud pidada ka korduskatsel, sest kohtunikku ei tulnud ikka kohale.⁵³¹ Juhtus ka nii, et kohtuniku mitteilmumisest polnudki lugu, sest kohale ei tulnud üht meeskonda, samuti oli mängude algusaja hilinemine sage ja selles polnud alati süüdi kohtunikud, sest üldise kehva korralduse tõttu ei teatatud külalismseskonnale õiget mänguaega.⁵³²

Kuigi publiku seast leitud kohtunikud aitasid mängu ära pidada, ei tähendanud see alati, et tulemus jõusse jäi. Näiteks 1952. aastal tühistati osa tugevuselt teise liiga mängu, sest kohal polnud sellele mängule määratud kohtunikke.⁵³³ Juhtus ka, et mängu tulemus tühistati, kuna kohtunik oli purjus.⁵³⁴

1959. aastal põhjustas ebasportlik käitumine väljakul kahe jalgpallihuvilise vabariigi jalgpallijuhtidele adresseeritud avaliku kirja, milles kritiseeriti Eesti NSV meistrisarja mängus Tartu Dünamo ja Rakvere Kalevi kohtumises esinenud toorutsemist ja rakverelaste otsust mängimine katkestada, mis küll ümber mõeldi.⁵³⁵ Põhjus võis olla selles, et mängule määratud kohtunik jäi tulemata ja kohut mõistis talle leitud asendaja kohalike seast.⁵³⁶

---

⁵²⁵ Meeme, H. Väherahuldav hooajastart. – *Spordileht* nr 44, 02.06.1958, 3.

⁵²⁶ Sihver, V. Mullused vead ei tohi korduda. – *Noorte Hää* nr 117, 19.05.1961, 3.

⁵²⁷ Tallinna jalgpallurite aktiivipäev 1. detsembril 1963. a. TLA.R-245.1.323a, 1.

⁵²⁸ Kask, H. Jalgpalliväljakutel kord majja. – *Spordileht* nr 119, 08.10.1969, 2.

⁵²⁹ Meeme, H. Ükskõiksus ja hoolimatus. – *Noorte Hää* nr 214, 09.09.1954, 3.

⁵³⁰ Kas on see kasuks jalgpallile? – *Rahva Hää* nr 223, 20.09.1958, 6.

⁵³¹ Äärmine hoolimatus kehakultuurlaste vastu. – *Õhtuleht* nr 160, 11.07.1947, 4.

⁵³² Nõmm, T. Nädalalõpp jalgpalliväljakutel. – *Spordileht* nr 87, 05.10.1959, 8.

⁵³³ Piik, A. Rajada kindel alus spordikohtunike väljaõppele ja kasvatamisele. – *Noorte Hää* nr 42, 19.02.1953, 3.

⁵³⁴ Vabariikliku jalgpalli sektiooni presiidiumi koosoleku protokoll 6. 11.07.1951. ERA.R-30.4.291, 7p–8.

⁵³⁵ Pae, A., A. Tammet. Avalik kiri vabariigi jalgpallijuhtidele. – *Spordileht* nr 87, 05.10.1959, 8.

⁵³⁶ Nõmm, T. Nädalalõpp jalgpalliväljakutel, 8.

Ajakirjandus kritiseeris korduvalt jalgpallijuhte ja vabariiklikku kohtunike kolleegiumit, mis ei suutnud ette valmistada piisaval hulgal kohtunikke. 1949. aastal oli kohtunike nimikiri pikk, aga reaalselt tegutses vaid tosin kohtunikku üle Eesti.⁵³⁷ 1956. aastal tõdes Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee, et vähene jalgpallikohtunike arv on takistuseks kohalike esivõistluste läbiviimisel.⁵³⁸ Eriti hull oli olukord Tallinnas.⁵³⁹ 1959. aastal Tallinna jalgpallikohtunike kogus arvel olnud 68-st kohtunikust ei võtnud võistluste juhtimisest osa 32 kohtunikku. 36-st tegutsenud kohtunikust tervelt 11 teenindas vaid üht mängu.⁵⁴⁰

Kuna 1960. aasta alguses tuli pealinnas kohtunike ümberregistreerimisele ainult 33 kohtunikku, otsustas Tallinna jalgpallisektsiooni presiidium ja kohtunikekogu, et „iga Tallinna esimese grupi meistrivõistlustel startiv meeskond peab omama vähemalt 3–4 kvalifitseeritud kohtunikku. Nende puudumisel võistkonda meistrivõistlustest osa võtta ei lubata. Iga II grupi meeskond peab omama 1–2 kohtunikku.“⁵⁴¹

Tartus ei valmistatud 1960. aastal ette ühtegi uut kohtunikku ja „viimaste aastate jooksul ei ole ühtegi Tartu jalgpallikohtunikku esitatud vabariikliku kategooria saamiseks“, kuigi vajadus kohtunike järele oli suur.⁵⁴²

Lonkas ka kohtunike töö kvaliteet. Eesti NSV jalgpallikohtunike kogu presiidiumi esimees Eugen Härms kirjutas pidevatest vigadest protokollitäitmisel, näiteks ei küsita hoiatuse tegemisel või eemaldamisel mängija nime, vaid vaadatakse ainult numbrit seljal: „Mängija aga tihti ei ole protokollitäitmisel õige numbri all ja kohtunik, kirjutades protokollitäitmisest või eemaldamisest, kirjutab sinna hoopis teise nime.“⁵⁴³

Kohtunikega polnud seis kiita ka teistel spordialadel, nende üle puudus korralik arvestus ja nendega ei tegeldud. Olukord oli parem tennisel, ka võrkpallis, kuid näiteks korvpalliski nappis kohtunikke. Jalgpalli halb seis paistis eriti silma, mida märkis ära vastavas ülevaateartiklis Noorte Hää: „Hoopis halb on olukord *jalgpallis* [originaalis on italicu asemel sõrendus – I. S.].“⁵⁴⁴

---

⁵³⁷ Piik, A. Rajada kindel alus spordikohtunike väljaõppele ja kasvatamisele. – *Noorte Hää* nr 42, 19.02.1953, 3.

⁵³⁸ Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Kehakultuuri- ja Spordikomitee käskkiri nr 222. 29. mail. 1956. a. ERA.R-30.3.418, 45.

⁵³⁹ Kas on see kasuks jalgpallile?, 6.

⁵⁴⁰ Eesti NSV Spordiühingute ja -organisatsioonide Liidu Tallinna Linna Nõukogu jalgpallisektsiooni presiidiumi aruanne 15. novembrist 1959. a. Tallinna jalgpallisektsiooni pleenumile. TLS.R-154.1.207, 39–40.

⁵⁴¹ King, I. Jalgpallikohtunike ettevalmistamiseks. – *Õhtuleht* nr 99, 26.04.1960, 3.

⁵⁴² Tartu linna jalgpalliaktiivi otsus. 11.01.1961. LVMA.993TA.1.62, 2.

⁵⁴³ Härms, E. Jalgpallikohtunikke on meil ikka vähe. – *Spordileht* nr 96, 23.11.1964, 2.

⁵⁴⁴ Piik, A. Rajada kindel alus spordikohtunike väljaõppele ja kasvatamisele, 3.

3.3.4. Noored

Noortejalgpall oli vaadeldaval perioodil suureks murelapseks, sest jalgpalliga tegelevate spordiühingute peatähelepanu kuulus esindusmeeskonnale. Esimesed noorte meistrivõistlused (jalgpallitreeningutel osalevatele noortele – I. S) pärast sõda peeti alles 1947. aastal.⁵⁴⁵ Koolinoortele korraldati esimesed võistlused (võistlused koolide vahel – I. S.) aasta varem, 1947. aastal toimus aga suur tagasimineku osalejate arvus, sest võistlused toimusid eksamiperioodil ja suvevaheajal.⁵⁴⁶ Spordikoolides polnud jalgpalliosakonna olemasolu enesestmõistetav. Jalgpalliosakondade vähesus spordikoolides, nende sulgemine ja (taas)avamine oli perioodikas pidevalt jutuks. Ka esindatuse eest koolinoorte spartakiaadide programmis pidid jalgpallijuhid pidevalt vaeva nägema ja vastavatele institutsioonidele (haridusministeerium) palveid esitama.⁵⁴⁷ Noortejalgpallis esinesid samad probleemid, mis jalgpallielus tervikuna: organiseerimatus ja minnalaskmine.

1946. aasta 4. augustil ootas 3000 pealtvaatajat Kadrioru staadionil Eesti NSV ja Leningradi noortekoondiste mängu, mis hilines 25 minutit, sest kehakultuuri- ja spordikomitee oli mängu ettevalmistamise unarusse jätnud ja lootis Dünamo peale: „Nii polnud hoolitsetud noorte dokumentide korrastamise eest, mistõttu nii mõnigi kindel meeskonnaliige oli sunnitud matsist eemale jääma. Meeskonna moodustamine oli jäetud aga täiesti unustusse. Alles kümme minutit enne kohtumise algust koostas Dünamo jalgpallitreener Elmar Saar meeskonna. Mingisugusest ühisest eeltreeningust ei saanud olla üldse juttugi, kuna noored saabusid hilinenud väljakutse tõttu kohale väga hilja.“⁵⁴⁸

Järgmisel aastal märkis Kehakultuur, et alahinnatakse tööd noorte jalgpalluritega.⁵⁴⁹ Seda tegid teiste hulgas ka Eestimaa Leninliku Kommunistliku Noorsooühingu (ELKNÜ) rajoonide töötajad.⁵⁵⁰ ELKNÜ-l oli noortespordis oma roll, näiteks 1953. aastal võttis organisatsiooni keskkomitee vastu otsuse noortejalgpalli arengule kaasa aidata, kuid jalgpallisektsiooni pleenum tõi samal aastal, et seda täidetakse „ebarahuldavalt või ei täideta üldse.“⁵⁵¹

1950. aastal ei finantseerinud Dünamo vabariiklik nõukogu Rakvere Dünamo meeskonda, kes moodustasid Eesti NSV noorte karikavõistlustel teiseks tulnud Viru koondvõistkonna ja pidi seetõttu kõrvale jääma Eesti noortemeistrivõistlustest.⁵⁵² Sama aasta koolinoorte meistrivõistlustel esines palju

---

⁵⁴⁵ Saar, E. Märkmeid möödunud jalgpallihooajast. – *Kehakultuur* nr 21, 15.11.1947, 579.

⁵⁴⁶ Saar, Elmar. Koolinoorte jalgpall. – *Kehakultuur* nr 15, 1947, 414.

⁵⁴⁷ Eesti NSV vabariikliku jalgpallisektsiooni pleenumi otsus. 25.10.1953. TLS.R-154.1.207, 4.

⁵⁴⁸ Leningrad–Eesti NSV noored 4:1. – *Noorte Hääl* nr 183, 06.08.1946, 3.

⁵⁴⁹ Illisson, L, E. Piisang. Kalev möödunud hooajal. – *Kehakultuur* nr 19, 15.10.1947, 518.

⁵⁵⁰ Rajoonidevaheline välkturniir jalgpallis. – *Õhtuleht* nr 244, 17.10.1947, 4.

⁵⁵¹ Eesti NSV vabariikliku jalgpallisektsiooni pleenumi otsus. 25.10.1953. TLS.R-154.1.207, 4.

⁵⁵² Uduvee, E. Miks Rakvere noored ei saa võistelda? – *Noorte Hääl* nr 242, 11.10.1950, 3.

hoolimatust meeskondade koostamisel ja väljasaatmisel ning eelvõistluste 15-st mängust oli loobumisi koguni kaheksal juhul.⁵⁵³

1952. aastal jäid Eesti noortemeistrivõistlused pidamata,⁵⁵⁴ toimusid üksnes koolinoorte esivõistlused koolidele.⁵⁵⁵ 1953. aastal kirjutas A. Vain, et noorte meistrivõistlused peetakse ühe miinuse süsteemis ehk kaotaja kukub konkurentsist ja isegi võitja koormus on vaid kolm-neli mängu; võistlusjuhendid saabuvad suure hilinemisega ja Tallinnas pole noortel kuskil mängida: Pioneeride Palee väljak on laokil, Tööjõureservide staadionile pole väravaidki püstitatud, Kadrioru staadionile ega varuväljakule noori ei lubata, Spartaki väljak on noortele suletud ja neid saab kasutada ainult üüri makstes. Teisisõnu: noortele pole ühtki täismõõtmets väljakut. Kalevi noored kurtsid, et välktorniiril oli neil esimene kord võimalus väravale lüüa, sest igapäevaselt treeniti kohas, kus väravad puudusid. Tartus, Narvas, Viljandis, Pärnus oli ainult üks väljak, mida üüratakse esivõistluste mängudeks.⁵⁵⁶ 1954. aastal nentis N. Sara Õhtulehes, et Tallinnas kokku on „üks võistlusväljak ja ainult kolm treeninguväljakut. Ühelegi neist aga noori jalgpallihuvilisi ei lubata: „Seetõttu polegi noortel võimalik Tallinnas rohkem jalgpalli harrastada kui iga aasta paar päeva – Tallinna noorte jalgpalli-esivõistlustel, meie vabariigi esindusstaadioni tolmusel ja ebasanitaarsel tagaväljakul...“⁵⁵⁷

Ajakirjandus loetles veel puudujääke: kusagil polnud treeninguteks kasutada nurk- ega kaldseina, seadeldisi ripp-pallidele ja palli vedamiseks, raske oli saada talviseid treeninguaegasid saalides, mille olid hõivanud korv- ja võrkpall. Saadaval olid ainult kõige hilisemad kellaajad 22–24. Viiekümnendate aastate esimesel poolel treenisid Tallinna noored muuhulgas külma Tondi maneeži künklikul pinnasel paar-kolm hooaega, aga sellegi keelas ära sanitaar-epidemioloogiline jaam.⁵⁵⁸ Kehvade treeningutingimuste tõttu hakkas aina enam jalgpallihuvilisi noori ala vahetama. Kuna koolides pühendati jalgpallile teiste sportmängude kõrval vähem tähelepanu, langesid oskused, teadmised ja tahe mänguga tegeleda. Koolinoortele korraldatud võistluste kohta märkis Rahva Hääl mürgiselt: „Koolinoortele korraldatakse võistlusi. Mis aga on meie koolinoorte jalgpallivõistlused? Eksamiperioodil toimuvateks võistlusteks koostatakse kooli meeskond kergejõustiklastest, korv- ja võrkpallureist – küll spordi poisid löövad ka jalgpallimängu maha!“ Sama artikkel tõi välja kaks noortejalgpalli arengupidurit: 1) pedagoogiline kaader ei tunne huvi jalgpalli vastu, 2) pole vajalikku varustust: vähe on palle ja jalgpallisaapaid toodetakse peamiselt täiskasvanuile.⁵⁵⁹

⁵⁵³ Seebart, Ü. Koolinoorte jalgpallimeistrivõistlused. – *Noorte Hääl* nr 245, 14.10.1950, 4.

⁵⁵⁴ Vain, A. Noorte jalgpallurite kasvatamise probleemidest. – *Kehakultuur* nr 11, 15.06.1953, 334.

⁵⁵⁵ *Eesti spordi aastaraamat 1950–1955*. Järva, Rein, Juhan Maidlo, Erlend Teemägi (koostajad). Eesti Spordiajaloo Selts, 2008, 65.

⁵⁵⁶ Vain, A. Noorte jalgpallurite kasvatamise probleemidest, 334–335.

⁵⁵⁷ Sara, N. Jalgpallurite järelkasvust, 3.

⁵⁵⁸ Vain, A. Noorte jalgpallurite kasvatamise probleemidest, 334–335.

⁵⁵⁹ Mänd, N. Jalgpallurite uue vahetuse kasvatamisele. – *Rahva Hääl* nr 276, 21.11.1954, 4.

1954. aasta jalgpallipresiidiumi koosolekul esines sõnavõtuga Moskvast saabunud treener Putilin, kelle sõnul oli jalgpall Eestis „väga madalal järjel“ ja eriti nõrgaks hindas ta noortetöö.⁵⁶⁰ Eesti jalgpallijuhid püüdsid end kaitsta väitega, et väljakuid ei jätku täiskasvanutelegi, korduvalt on abi ja rahalist toetust küsitud Moskvast, kust seda pole aga saadud.⁵⁶¹ Ka Putilin tunnistas, et teab rahalist kitsikust ja tegutsemisraskusi, kuid rõhutas, et noortejalgpalli arenguks on vaja leida võimalusi.

Suuremad spordiühingud loobusid järjest noortejalgpalliga tegelemast ja 1955. aastaks oli noortemeeskond üksnes Kalevil,⁵⁶² järgmisel aastal sai seegi spordiühing kehakultuuri- ja spordikomitee koosolekul tõelda, et ei tegeleta noortega.⁵⁶³ Jalgpallisektsiooni pleenumitel noorte jalgpallialase töö parandamiseks kavandatu sõltus eelkõige haridusministeeriumist või kohalikust võimust. Näiteks 1961. aasta pleenumil otsustati organiseerida jalgpallikool 30 õpilasega ja leida viis treenerit; paluda Haridusministeeriumil luua Tartu, Rakvere ja Pärnu laste spordikooli juurde jalgpalliosakonnad nelja õpperühmaga; Narva ja Kohtla-Järve spetsialiseeritud internaatkooli juurde luua vähemalt kahe treener-õpetajaga klassid, kus poistele saaks kohustuslikuks alaks jalgpall; soovitada Tallinna Pedagoogilises Instituudis korraldada treenerite pikemaajaline seminar 30 inimesele aastatel 1962–1964; kohustada linnade-rajoonide jalgpallisektsioone leidma 1. veebruariks 1962 sobivad kohad mikrojalgpalliväljakuteks ja teha kohalikele täitevkomiteedele ettepanek maa eraldamiseks; leida Tallinna lähedal võimalus treeningbaasiks jms.⁵⁶⁴

Hoolimatus torkas silma asjades, mis noorte jaoks tähtsad. Spartaki noortemeeskonna liige Harry Laater kirjutas 1950. aasta augustis Noorte Hääles kehvast korraldusest Eesti jalgpallielus: ikka polnud alanud Eesti noorte meistri-võistlused, karikavõidu eest oli juhendis lubatud anda individuaalauhindu, mida ei tehtud ja meeskonnakarikale oli graveeritud, et see kuulub võrkpalliesi-võistluste võitjale.⁵⁶⁵ Haridusministeerium ei suutnud lubatud auhinda üle anda ka sama aasta koolinoorte meistritele,⁵⁶⁶ hiljem selgus, et põhjuseks oli kaubandusministeeriumi andmata jäetud neljanda kvartali väike-hulgilimiit.⁵⁶⁷

1951. aasta Eesti NSV noorte meistrivõistluste lõppturniiril, mida korraldas vabariiklik kehakultuuri- ja spordikomitee, polnud pidulikku avamist, lõpetamist, lubatud auhindu ega diplomeid.⁵⁶⁸ 1954. aastal Viljandis toimunud noorte finaaltorniiri autasustamisel öeldi, et auhinnad saab kätte hiljem, „Tallinn, Lai

---

⁵⁶⁰ Protokoll. 17.06.1954. ERA.R-30.4.421, 90p.

⁵⁶¹ Protokoll. 17.06.1954. ERA.R-30.4.421, 91.

⁵⁶² Mikkin, H. Kokkuvõtteid jalgpallihooajast, 722.

⁵⁶³ Eesti NSV Ministrite Nõukogu j. a. Kehakultuuri- ja Spordikomitee koosoleku protokoll nr [number puudub] 26. detsembril 1956. a. ERA.R-30.3.415, 56.

⁵⁶⁴ Tuleb edasi võidelda!, 2.

⁵⁶⁵ Laater, Harry. Noorte jalgpallurite pretensioone. – *Noorte Hää* nr 202, 25.08.1950, 3.

⁵⁶⁶ Seebart, Ü. Tallinna 9. Keskkool – vabariigi parim kool jalgpallis. – *Noorte Hää* nr 248, 18.10.1950, 3.

⁵⁶⁷ Koolinoorte auhinnad anti välja. – *Noorte Hää* nr 284, 01.12.1950, 3.

⁵⁶⁸ Keerand, V. „Spartaki” noored võitsid jalgpalli. – *Noorte Hää* nr 173, 25.07.1951, 3.

34, vabariiklikust kehakultuuri- ja spordikomiteest“.⁵⁶⁹ 1961. aastal Kadrioru staadionil toimunud Eesti NSV noortemeistrivõistluste mängu ajal Dünamo ja Kalevi vahel „toimused staadionil kergejõustiku treeningud, võistlustelt puudus täielikult reklaam, teadete tahvlil puudusid meeskondade nimetused ja suur jalgpalli kell.“⁵⁷⁰

Noortejalgpalli kehv olukord andis ühest küljest põhjust järeldada, et jalgpall pole enam noorte seas populaarne, kuid teisalt sai kõik kirjutada ajale jalgu jäänud mängutingimuste ja vähese treenerkonna süüks. Põhjusi leiti ka selles, et kodu naabruses pole enam piisavalt palju tühjasid maa-alasid, kus poisid saaks vutti lüüa.⁵⁷¹ Jalgpallipresiidiumi esimehe Hamlet Tiitsu sõnul jõudsid paljud poisid kogenud treenerite juurde treenima alles 16–17-aastaselt, erandiks vaid vähestes spordikoolides harjutavad noored.⁵⁷² Sama asja üle kurtis Eugen Piisang.⁵⁷³ Ka jalgpallikursusi pakuti sageli neile, kel õige mänguoskuste omandamise aeg oli mööda läinud. Näiteks toimusid Tallinna Lastestaadionil 1956. aastal jalgpallikursused 1940. aastal ja hiljem sündinud poistele, kellest andekamad võeti jalgpallisektsiooni.⁵⁷⁴

Kui EKP KK 1952. aastal arutas spordi- ja kehakultuuriküsimusi, kohustati muuhulgas haridusministeeriumi ja kõiki teisi haridusega tegelevaid asutusi sisustama paremini koolivaheaegasid massispordiüritustega sellistel aladel nagu kergejõustik, ujumine, jalgrattasport, võrkpall ja korvpall.⁵⁷⁵ Jalgpalli mittemainimine selles lühikeses loetelus, kus olid kirjas tema peamised konkurendid, oli kindlasti oluline märguanne spordi- ja haridusjuhtidele.

Vaadeldava perioodi lõpus võttis noortejalgpalli olukorra hästi kokku jalgpalliföderatsiooni treenerite nõukogu esimees Uno Piir: „Harjutusväljakute arv ei rahulda aga minimaalsemalgi määral meeskondade treeninguvajadusi. Meie saame väljas jalgpalli mängida poole aasta jooksul. Kuidas aga säilitada ja uuendada kontingenti talvel, kui osakonnal on üks kuni kaks saalitundi nädalas. Selline on tüüpiline olukord kogu vabariigis.“⁵⁷⁶

Piiri sõnul oli puudulik töö Viljandis, Tartus, Pärnus ja Tallinna Mererajooni spordikoolis ning Jõgeva spordikoolis, kus kaheksa jalgpalligrupi on asendatud jäähokiga. Vähe on noortele pidulikult korraldatud võistlusi, mängitakse korrastamata harjutusväljakul: „Kui aga treener palub baasi valdajalt luba mängida peaväljakul, saab ta enamasti eitava vastuse. Ja nii juhtub, et väljakut hoitakse teinekord kuni järgmise rahvakunstiõhtuni.

⁵⁶⁹ Veinberg, A. Noortest jalgpallureist. – *Noorte Hääl* nr 275, 22.11.1955, 3.

⁵⁷⁰ Eesti NSV Spordiühingute ja -organisatsioonide Liidu Nõukogu Presiidiumi otsus nr 132. 19.05.1961. TLS.R-154.1.207, 48.

⁵⁷¹ Piisang, E. Muremõttelisi jalgpalliridu. – *Kehakultuur* nr 16, 1961, 508.

⁵⁷² Tiits, H. Meie jalgpalli päevaprobleeme. – *Kehakultuur* nr 3, 08.02.1958, 71

⁵⁷³ Piisang, E. Muremõttelisi jalgpalliridu, 508.

⁵⁷⁴ Spordikroonikat. – *Õhtuleht* nr 131, 5.06.1956, 3.

⁵⁷⁵ Протокол № 60. Заседания бюро Центрального Комитета КП(б)Эстонии. 24.06.1952. ERAF.1.4.1363, 224.

⁵⁷⁶ Piir, U. Jalgpalliprobleemid. Spordikoolide edasisest käekäigust. – *Noorte Hääl* nr 70, 03.03.1966, 3.

Raske on spordikoolide edasiseks arendamiseks (jalgpalli osas) midagi originaalset soovitada. Kuna mitmeid nõrku punkte on vundamendis (kaader, baasid), tuleb eelkõige mõelda nende likvideerimisele, ja alles siis muudatustele pealisehituses.⁵⁷⁷

Piiri nimetatud talvised treeningtingimused olid valus probleem. Näiteks 1950-ndate alguses oli Kalevi spordikoolis selle direktori Haabjärve sõnul jalgpall ainukeseks alaks, mil polnud ühtki saalitundi sisetreeningute läbiviimiseks, kusjuures „teistel spordialadel on kõik tunnid kindlustatud.“ Tallinna Jalgpallisektsiooni presiidiumi kokkuvõtte sellest olukorrast kõlas: „Selle tagajärjel ei ole ka mingit ettevalmistust spordikoolis olnud jalgpalli alal, kuigi möödunud aasta sügisel hooaja lõppedes oli spordikoolis 22 õpilast.“⁵⁷⁸

Väga halb oli jalgpalli seis maal. 1953. aastal registreerus maanoorte Eesti meistrivõistlustele kaheksa meeskonda, alustas kolm ja lõpuks jäi konkurentsi ainult Paide rajooni Esna külanõukogu meeskond, mis esindas Eestit üleliidulistel maanoorte meistrivõistlustel, kus ta sai konkurentidelt hävitavaid kaotusi. Sellele eelnenud aastal oligi jäänud meeskond lähetamata meie madala taseme tõttu.⁵⁷⁹ Maal polnud olukord parem ka täiskasvanute seas. Vabariikliku jalgpallisektsiooni presiidiumi esimehe Hamlet Tiitsu hinnangul polnud õige, et „spordiühingus „Jõud“ on pandud 56 jalgpallimeeskonna abistamine ainult ühele inimesele – VS „Jõu“ Kesknõukogu jalgpallitreenerile H. Pilbas’ele.“⁵⁸⁰

1955. aastal alustati Eestis üleliidulise Nahkpalli turniiri läbiviimist majavalitsuste poiste võistlusena, mis oli mõeldud jalgpalliliselt organiseerimata noorte kaasahaaramiseks.⁵⁸¹ Seda potentsiaali ei suudetud ära kasutada. Kehvad tingimused, vähe treenereid ja eriti vähe kvalifitseeritud treenereid ning vähe mängu, tingisid selle, et jalgpalli valinud andekate noorte talent jäi pahatihti välja arendamata.

Noorte personaalsele alavalikule avaldas mõju ka spordialas peituv perspektiiv olla edukas. Robert Edelman toob välja NSV Liidu uurijate oletuse, et noorte spordiala valik võis sõltuda sellest, millisel spordialal on konkurents kõige madalam: see võimaldas kergemini jõuda NSV Liidu koondisse, et pääseda ihaldatud välisreisidele ja kui piiri taha pääs muutus hõlpsamaks, hakkasid ka talendikad noored spetsialiseeruma pigem publikualadele, mis töotasid rohkem sissetulekut ja kuulsust.⁵⁸² Eestis on selle oletuse heaks näiteks Ilmar Kullam, kes on mitmetes intervjuudes tunnistanud, et soovis saada jalgpalluriks. Ühes usutluses rääkis Kullam: „Unistasin jalgpalluriks saamisest. Tartu Jalgpalliklubi juurde oli moodustatud nn. tulevikumeeskond. See läks rohkem isevoolu teed, kamp tuli kokku, tagus palli peaaegu iga päev. Sellest kambast on pärit mõnigi

---

⁵⁷⁷ Sealsamas.

⁵⁷⁸ Tallinna jalgpalli sektsiooni pleenumi otsus. [Dateerimata, ilmselt veebruar 1954]. TLS. R-154.1.207, 9.

⁵⁷⁹ Aljaste, R. Üleliidulised maanoorte võistlused. – *Kehakultuur* nr 21, 15.11.1953, 650.

⁵⁸⁰ Tiits, Meie jalgpalli päevaprobleeme, 71.

⁵⁸¹ Võistlevad tänavameeskonnad. – *Noorte Hääl* nr 149, 25.06.1955, 3.

⁵⁸² Edelman, *Serious Fun*, 246–247.

tugev jalgpallur. Ise arvan, et tollest vutimängust on mulle kõvasti kasu olnud, mängule endale olen alati truuks jäänud.“⁵⁸³

Ilmar Kullami sõnul langes tema valik korvpalli kasuks eelkõige seetõttu, et jalgpallis oli üleliiduliselt raskem läbi lüüa ja edu tuli kiiremini korvpallis. Oma suhteliselt pikka kasvu (191 cm) ei pidanud Kullam sedavõrd oluliseks.⁵⁸⁴ Kullami kiindumust jalgpalli näitab 1948. aasta, kui ta vaatamata eelmisel aastal NSV Liidu korvpallikoondises saavutatud Euroopa meistri tiitlile mängis Tartu Kalevis kaasa Eesti NSV jalgpallimeistrivõistlustel ja võitis pronksmedali. Kullamile sekundeerib 1946. aasta Eesti jalgpalli noortemeister, hilisem majandusteadlane ja poliitik Raoul Üksvärav, kelle sõnul oli korvpallis suurem võimalus läbi lüüa: „Korvpall tõi siia tippe Lätist, Leedust, Gruusiast, Moskvast, keda rahvas tuli vaatama, kusjuures meie inimestel oli šanss – me mängisime ka esimest viiulit. Üks ala [jalgpall] jäi seisma, teine [korvpall] hüppas üles, mis kallutas ühiskondlikku suhtumist. Jalgpallis on vaja korraga väljakule saata 11 mängijat, korvpallis viis, mida on kergem kokku panna. Meie kandepinna juures on see oluline vahe.“⁵⁸⁵

Jalgpalli muutunud positsiooni Eestis pärast II maailmasõda illustreerib ka Võru võrkpalli alusepanijana tuntud Jaan Gutmanni sporditee. Enne II maailmasõda oli ta Võru Ilmarise jalgpallimeeskonna kapten, kes jõudis välja Eesti B koondisse ning mängis Võru Kalevis jalgpalli ja treenis jalgpallureid ka pärast sõda. Siis taandus jalgpall Võrust, Gutmann pühendus võrkpallile ja tänapäeval mäletavad inimesed Gutmanni eelkõige võrkpalli eestvedajana. 2012. aastal paigaldati Võrus ühele pargipingile metallplaat kirjaga: Jaan Gutmann 1909–1993. Võru võrkpalli vundamendiladuja.“ Gutmann ise on öelnud: „Kuigi võrkpallis on mul nii mängijana kui ka hiljem treenerina kõige suuremad saavutused meenutada, sai omal ajal kõige rohkem naudingut tuntud jalgpallimängust.“⁵⁸⁶

Jalgpallijuhtide tegevust nende otsuste kaudu hinnates võib tõdeda, et puudustest saadi aru ja vähemalt sõnades püüti väga ala õigetele rööbastele suunata. Noorte kaasamise tähtsusest ja spordiala avalikust kuvandist saadi aru. Näiteks jalgpalli populariseerimise ja noorte kaasamise eesmärgil otsustas jalgpallisektsiooni pleenum 1953. aastal pöörduda palvega EKP Keskkomitee poole, et kohustataks vabariiklikke ajalehti ja ajakirju, eriti aga Noorte Häält, Stalinskaja Molodjoži ja Kehakultuuri avaldama mõnerealiste kuivade tekstide asemel haaravaid võistlusreportaaže, jalgpallijuhtide sõnavõtte, vennasvabariikide kogemusi.⁵⁸⁷

---

⁵⁸³ Heuer, V. Korvpalliprofessorist, korvpallist, spordist üldse, elust enesestki. – *Kehakultuur* nr 21, 10.11.1974, 664.

⁵⁸⁴ Ilmar Kullam intervjuus Indrek Schwedele 08.05.2007.

⁵⁸⁵ Raoul Üksvärav intervjuus Indrek Schwedele 30.11.2007.

⁵⁸⁶ Lööper, 99.

⁵⁸⁷ Eesti NSV vabariikliku jalgpallisektsiooni pleenumi otsus. 25.10.1953. TLS.R-154.1. 207, 5.

3.3.5. Jalgpall kooliprogrammis

Jalgpallijuhid polnud rahul oma lemmikala nõrga positsiooniga koolides, mis veelgi vähendas tema populaarsust ja jätkusuutlikkust.⁵⁸⁸ Põhjuseks oli kehalise kasvatusõpetajate vähesed teadmised jalgpallist, millele ei pööratud omakorda tähelepanu kõrgkoolides, kus õpetajaid koolitati. Õpetajad aga organiseerisid noori nendele aladele, mida nad ise põhjalikult tundsid ja noored koondusid sinna, kus nad said asjatundlikke näpunäiteid.⁵⁸⁹

1954. aastal alustas Vabariikliku Õpetajate Täiendusinstituudi Tallinna linna pedagoogilise kabineti juures aineseksioon, et „tõsta meie linna kehalise kasvatusõpetajate kvalifikatsiooni tähtsamatel spordialadel“ ja jalgpall nende oluliste alade hulka ei kuulunud.⁵⁹⁰ 1963. aastal kirjutas vabariikliku spordiliidu jalgpalli peatreener Georg Krull, endine tippväravaaht, Edasis: „Jalgpall ei saa õiget hoogu sisse, kui me unustame noored. Töö noortega on nii-öelda otsustav lüli. Süüdi on ka kehalise kasvatusõpetajad, kes ei hooli jalgpallist.“⁵⁹¹ Aasta hiljem lisas E. Pällo, et „jalgpalli ei saa Eestis nimetada massiliseks spordialaks. Endiselt muret tekitav on olukord üldhariduslikes ja tööstuskoolides, kõrgemates õppeasutustes ja tehnikumides, kus jalgpall ei ole üldse au sees.“⁵⁹² A. Loorents tõstis esile, et kehalise kasvatusõpetajad ja koolidirektorid pole jalgpallist huvitatud seepärast, et „see pole nn „arvestuslik ala““.⁵⁹³ Jalgpallijuhid taipasid, et ala prestiiži koolides tuleb tõsta ning jalgpall tuleb koolidesse viia ka klassidevaheliste võistluste kaudu. Tehti ettepanek luua koolinoorte jalgpalliföderatsioon ja teha kursusi koolide kehalise kasvatusõpetajatele.⁵⁹⁴ Kuid vaatamata söakatele sõnadele polnud 1965. aastaks midagi muutunud ja ajakirjandus kajastas olukorda endisena: „Kui kergejõustiku-, suusatamise- ja korvpallivõistluste ajal on näha võistluspaikades kehalise kasvatusõpetajaid, siis koolinoorte meistrivõistlustel jalgpallis on ainult mõned õpetajad käinud oma hoolealuste mängu jälgimas.“⁵⁹⁵ Olulise aspekti tõi Tartu jalgpallisektsiooni koosolekul välja kohaliku Lastestaadioni treener Hallap, kelle järgi kõik oleneb kehalise kasvatusõpetajaist, kuid Tartus on neist 60% naised.⁵⁹⁶ Sel ajal naised Eestis jalgpalli ei mänginud.

Ka kooliprogrammides vajus jalgpall võrreldes teiste sportmängudega aina rohkem tagaplaanile. 1948. aasta õppekavades pole jalgpalli üldse märgitud, kui mitte arvestada „jalgpalli“ teatejooksu [sõna jalgpall oligi jutumärkides – I. S],

---

⁵⁸⁸ Jalgpall jäi pigem korv- ja võrkpalli varju ka sõjaeelses Eesti kooliprogrammis.

⁵⁸⁹ Tiits, Meie jalgpalli päevaprobleeme, 71.

⁵⁹⁰ Palu, R. Kehalise kasvatusõpetajad täiendavad teadmisi. – *Õhtuleht* nr 238, 07.10.1954, 3.

⁵⁹¹ Ääremärkusi jalgpallist. – *Edasi* nr 200, 08.10.1963, 4.

⁵⁹² Pällo, E. Jalgpallihooaega meenutades. – *Kehakultuur* nr 1, 10.01.1964, 5.

⁵⁹³ Loorents, A. Ilma järelkasvuta pole ka tulevikku. – *Noorte Hää* nr 280, 28.11.1961, 3.

⁵⁹⁴ Jalgpalliföderatsiooni presiidiumis. – *Spordileht* nr 99, 16.11.1959, 2.

⁵⁹⁵ 900 jalgpallurit lastestaadionil. – *Noorte Hää* nr 237, 07.10.1965, 4.

⁵⁹⁶ Protokoll N 7. [Tartu linna jalgpallisektsiooni presiidiumi koosolek]. 15.04.1959. LVMA. 993TA.1.13, 2p.

küll on 6.–10. klassile ette nähtud „korvpalliks ettevalmistavad mängud“,⁵⁹⁷ mis sisaldasid erinevaid mänguelemente põrgatamise, söötmise ja viskamisega. Sama aasta kohta käivates trükistes on ära toodud ka koolidele vajalik spordiinventari nimekiri, kus 1.–4. klassini on sportmängude pallidest nõutud ainult võrkpallide olemasolu,⁵⁹⁸ 5.–7. klassini võrk-, korv- ja jalgpallide ning täiendavalt võrkpalli võrkude ja korvpalli rõngastega tagalaudade olemasolu⁵⁹⁹ ning 8.–10. klassini nõuti ainult võrkpallide ja korvpallide ning võrkpalli võrkude ja korvpalli rõngastega tagalaudade olemasolu.⁶⁰⁰ Jalgpallivärvaid ja värvavõrke ei nõutud.

Viiekümnendatel aastatel tuleb jalgpall siiski kooliprogrammi tagasi ja uueks alaks on ka jäähoki, kuid jalgpalliinventari olemasolu erinevalt korv- ja võrkpallist koolidelt ei nõutud⁶⁰¹ ja nii jalgpall kui jäähoki paiknesid õppekavade lisamaterjalide seas.⁶⁰² Ja ka seal lisamaterjali hulgas oli jalgpall näiteks 10. klassis poolenisti valikala: on lubatud valida võrk- ja jalgpalli vahel⁶⁰³ ja 11. klassis pidi kasutama 10. klassi põhiosa materjale,⁶⁰⁴ mis tähendab, et jalgpall langes valikust välja.

Viiekümnendate aastate lõpus oli jalgpall 5.–8. klassidele õppekava põhiosas tagasi, kuid üksnes „värvpalli asemel õpetaja valikul“.⁶⁰⁵ 9.–11. klassis oli jalgpall selgesõnaliselt õppekavas.⁶⁰⁶ Kuuekümnendate aastate alguses oli jalgpall muutunud ka 9.–11. klassis poolenisti valikalaks. Valida võis värv- ja jalgpalli vahel: „Seda, kumba neist V–XI klassis poeglastele õpetada, otsustab õpetaja“.⁶⁰⁷ Sealjuures hakkas jalgpalliõpetusest, kui seda üldse õpetati, vaikselt kaduma olulisi tehnikaelemente. Kui 1961/1962. aasta õppekavas oli 5. klassile jalgpalli kohta kirjutatud: „Palli söötmine jalapõia sise- ja välisküljega. Palli surmamine jalatallaga. Pealelööök värvavale jalapõia pealsega.“,⁶⁰⁸ siis

---

⁵⁹⁷ *Kehaline kasvatus mittetäielike (seitsmeaastaste) keskkoolide ja keskkoolide V–VII klassi õpilastele*. RK Pedagoogiline Kirjandus, Tallinn, 1948, 34, 40; *Kehaline kasvatus keskkooli VIII–X klassi õpilastele*. RK Pedagoogiline Kirjandus, Tallinn, 1948, 20, 24, 28.

⁵⁹⁸ *Kehaline kasvatus I–IV klassi õpilastele*. RK Pedagoogiline Kirjandus, Tallinn, 1948, 84.

⁵⁹⁹ *Kehaline kasvatus mittetäielike (seitsmeaastaste) keskkoolide ja keskkoolide V–VII klassi õpilastele*, 89.

⁶⁰⁰ *Kehaline kasvatus keskkooli VIII–X klassi õpilastele*, 60.

⁶⁰¹ *Keskkooli programmid 1955/1956. õppeaastaks*. Kehakultuur I–XI klass. Eesti NSV Haridusministeerium. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1955, 41; *Keskkooli programmid 1956/1957. õppeaastaks*. Kehakultuur I–XI klass. Eesti NSV Haridusministeerium. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1956, 41.

⁶⁰² Sealsamas, 61; sealsamas, 61.

⁶⁰³ Sealsamas, 65; sealsamas, 65.

⁶⁰⁴ Sealsamas, 69; sealsamas, 69.

⁶⁰⁵ *Keskkooli programmid 1958/59. õppeaastaks*. *Kehaline kasvatus I–XI klass*. Eesti NSV Haridusministeerium. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1958, 17, 36.

⁶⁰⁶ Sealsamas, 39, 41, 43.

⁶⁰⁷ *Keskkooli programmid 1961/62. õppeaastaks*. *Kehaline kasvatus V–XI klass*. Eesti NSV Haridusministeerium. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1961, 9.

⁶⁰⁸ Sealsamas, 23.

1963/1964. aasta õppekavast oli palli surmamine jalatallaga juba kadunud.⁶⁰⁹ Väravpallis oli vastupidi – võrreldes eelmise korraga oli 5. klassis üks element lisandunud.⁶¹⁰ Hiljem kadus jalgpalliõpetusest veel eri mänguelemente, kuid nii juhtus ka väravpalliga.

Kuuekümnendate aastate teisel poolel olid jalgpallid (5 tükki) koos korvpallide (10 tk), võrkpallide (10 tk), pesapallide (10 tk), väravpallide (5 tk) ja tennispallidega (40 tk) kohustusliku inventari nimekirjas, kuid jalgpalliväravaid, nagu ka väravpalliväravaid, seal polnud. Samas nõuti kahe paari võrkpallivõrgu ülespanemise seadiseid koos võrguga ning ühe paari korvide ja võrkudega korvpalli tagalaudade olemasolu koos kahe paari lisakorvidega.⁶¹¹

Sama kümnendi lõpul oli jalgpall koos jäähokiga alates 4. klassist õppekava põhiosas, kuid alates 5. klassist olid korv- ja väravpallis õpetatavate oskuste loetelu ja kirjeldus kaks kuni kolm korda pikem.⁶¹²

Seega ei toetanud kooliprogramm kuni kuuekümnendate aastate lõpuni jalgpalli arendamist ja ala populaarsust noorte hulgas, soosides teisi pallimänge, eelkõige korv- ja võrkpalli. Kuid jalgpall polnud esile tõstetud ka üleliidulises kooliprogrammis. Üle suure NSV Liidu olid kehalise kasvatus programmisis kohal individuaalalad nagu võimlemine ja kergejõustik ning korvpall oli näiteks 1967. aastal sportmängudest 5.–8. klassile ainsana nimeliselt esile toodud, ning võrk- ja käsipall olid nimeliselt välja toodud 9.–10. klassi programmis.⁶¹³ Ajakirjas Fizitšeskaja Kultura v Škole avaldatud klassivälise töö raames toodud näidisplaanis ei mahtunud jalgpall isegi 20 eri spordiala või tegevuse hulka, küll aga olid seal kirjas võrkpall ja korvpall.⁶¹⁴

Sama olukord oli ka järgmisel kümnendil, kui 4.–8. klassi kehalise kasvatus tunni metoodikat käsitlevas raamatus olid sportmängudest eri peatükid korv-, võrk- ja käsipalli kohta⁶¹⁵ ning 10.–11. klassi kehalise kasvatus tunni

---

⁶⁰⁹ *Kaheksaklassilise kooli ja keskkooli programmid 1963/64. õppeaastaks. Kehaline kasvatus. V–XI klass.* Eesti NSV Haridusministeerium. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1963, 23.

⁶¹⁰ *Keskkooli programmid 1961/62. õppeaastaks. Kehaline kasvatus V–XI klass, 22; Kaheksaklassilise kooli ja keskkooli programmid 1963/64. õppeaastaks. Kehaline kasvatus. V–XI klass, 22.*

⁶¹¹ *Kaheksaklassilise kooli ja keskkooli programmid 1966/67. õppeaastaks. Kehaline kasvatus. V–XI klass.* Eesti NSV Haridusministeerium. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1966, 62–63.

⁶¹² *Kaheksaklassilise kooli ja keskkooli programmid 1968/69. õppeaastaks. Kehaline kasvatus. IV–XI klass.* Eesti NSV Haridusministeerium. Kirjastus Valgus, Tallinn, 1968, 28–31, 36–38, 44–46, 51–52, 86–87, 91–92, 96–97.

⁶¹³ Фокин, Ф. Т. 1967. Начало. – *Физическая Культура в Школе.* No 8, 1967, 22–25.

⁶¹⁴ Должиков, И. И. О планировании внеклассной работы. – *Физическая Культура в Школе.* No 8, 1967, 34.

⁶¹⁵ *Физическая культура в школе. Методика уроков в 4–8 кл.* Кузнецова, З. И. (ред). Москва. Провещение, 1972.

metoodikat käsitlevas raamatus olid eraldi peatükid vaid võrk- ja käsipalli kohta.⁶¹⁶

Enamikus NSV Liidu paigus kompenseeris selle jalgpalli juhtiv positsioon spordiühingutes, spordikoolides ja ühiskonnas tervikuna. Võibolla peeti koolides jalgpalli õpetamist ülearuseks olukorras, kus poisid vabal ajal nagunii kõikjal jalgpalli mängisid ja meelsasti treeningutele läksid. Tõenäoliselt ei soodustanud jalgpalli mängimist ka koolistaadionite vähesus. Seevastu käega mängitavate sportmängude õpetamine koolis võis paljudele lastele üle NSV Liidu olla ja jääda ainsaks kokkupuuteks nende mängudega. Eestiski oli hoovi-jalgpall populaarne, kuid laiem taust teistsugune.

3.3.6. Treenerid

Eesti jalgpalli suuremad puudujäägid olid seotud treenerite vähesuse ja ebapiisava kvalifikatsiooniga. Mitmel juhul meeskondadel polnudki treenerit. 1948. aastal kirjutas noortetreener Artur Veinberg, et noorte kuue linna (Pärnu siiski loobus) turniiri võitnud Rakvere mängijate kinnitusel harjutavad nad täiesti omal käel.⁶¹⁷ Nõmmele 1954. aastal loodud spordikooli juurde kuulus ka jalgpalliosakond, millel polnud aga treenerit.⁶¹⁸ Samal aastal oli täiskasvanute meistriliigas mängiv Tartu Dünamo terve hooaja ilma treenerita.⁶¹⁹ Aasta hiljem resümeeris toona jalgpallurina sõna võtnud Uno Piir, et kuues esigrupi (meistriliiga – I. S.) meeskonnas on treeneriks sama meeskonna kogenum mängija,⁶²⁰ kokku oli meeskondi kümme. 1958. aastal tõdes vabariikliku jalgpallisektsiooni esimees Hamlet Tiits, et Lätis ja Leedus „on igal A-grupi meeskonnal palgaline treener, kes kogu oma aja pühendab meeskonna ja selle järelkasvu väljaõpetamisele“, kusjuures Eesti NSV meistrisarjas kaasa löönud kümnest meeskonnast oli selliseid treenereid „vaevalt pooltel“.⁶²¹ Treeneritenappus valitses ka hilisematel aastatel ja eriti maal.⁶²²

Treenerite koolitus oli ebapiisav. 1952. aastal kurtis Õhtuleht, et enamiku Tallinna Kehakultuuritehnikumi lõpetajate jalgpallialased teadmised piirduvad reeglite tundmisega, et põhilistest tehnikaelementidest on vähe aimu, sest jalgpallipraktika on minimaalne ja mitmed pole saanud „kogu tehnikumis käimise aja vältel kordagi jalgpallisaapaid jalga“.⁶²³ 1958. aastal tõdes toonane jalgpallijuht Hamlet Tiits, et treenerite ettevalmistamiseks ei jätku iga-aastastest 5–

---

⁶¹⁶ *Физическая культура в школе. Методика уроков в IX–X классах.* Кузнецова, З. И. (ред). Москва. Провещение, 1973.

⁶¹⁷ Veinberg, A. Noorte jalgpallist. – *Kehakultuur* nr 22, 15.11.1948, 605.

⁶¹⁸ Sara, N. Jalgpallurite järelkasvust. – *Õhtuleht* nr 142, 17.06.1954, 3.

⁶¹⁹ Ruum, V. Lõppesid Eesti NSV esivõistlused jalgpallis. – *Edasi* nr 207, 19.10.1954, 4.

⁶²⁰ Piir, U. Kokkuvõtteid jalgpallihoojast. Sõnadelt tegudele! – *Kehakultuur* nr 23, 10.12.1955, 723.

⁶²¹ Tiits, Meie jalgpalli päevaprobleeme, 71–72.

⁶²² Tubli samm Eesti NSV jalgpallielu tugevdamiseks. – *Noorte Hää* nr 92, 16.04.1950, 3.

⁶²³ Sang, E. Parandada jalgpalli õpetamist TKT-s. – *Õhtuleht* nr 136, 10.06.1952, 3.

6-päevastest kursustest, sest aeg on lühike ja kokkutulnuid vähe. Kogenud treenerite vähesus pidurdas taseme tõusu just maakonnakeskustes ja jalgpallisektsioonide puudumine väiksemates kohtades takistas neis paigus koolituste läbi viimist. Hamlet Tiits tõdes: „Meil on ligi 300 mitmesugust jalgpallimeeskonda, ent kvalifitseeritud treenereid võib üles lugeda kahe käe sõrmedel. Enamikul neist ei ole endiste mängijatena vajalikke teoreetilisi ega pedagoogilisi teadmisi.“⁶²⁴

Sageli oli süüdi ka üldine kehv jalgpallielu korraldus ja treenerite endi lohakus. Näiteks 1953. aastal loodi Tallinna Noorsoo Spordikooli juurde jalgpalliosakond, kuhu avaldusi tuli mitu korda rohkem, kui õpilasi suudeti vastu võtta, kuid kooli juhtkonna ja treener Sammi saamatuse tõttu ei viidud treeninguid läbi plaanipäraselt ja aasta pärast kirjutas N. Sara *Õhtulehes*: „Tänavu likvideeriti jalgpalliosakond spordikooli juures hoopis ja asendati maleosakonnaga(!).“⁶²⁵ Sama väljaanne nõudis, et vabariiklik ja Tallinna jalgpallisektsioon, eelkõige aga Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Kehakultuuri ja Spordikomitee riiklik jalgpallitreener E. Liit peavad nõudma jalgpalliosakonna uuesti töölerakendamist ning nentis: „Selleks et kõiki Tallinnas tegutsevaid jalgpallitreenereid üles lugeda, piisab ühe käe sõrmedest, noori jalgpallitreenereid või -instruktoreid pole aga meie kehakultuuriorganisatsioonid sõjajärgsetel aastatel Tallinnas ette valmistanud.“⁶²⁶ Enamik treenereid töötas kohakaasluse alusel või omast heast tahtest, omamata nõuetekohast ettevalmistust, teadmisi kaasaegsest metoodikast ja taktikast. Treener Hans Viirmaa pidas seda üheks põhjuseks, mis mõjutas spordikoolide saatust: „Pole siis ime, et terves reas spordikoolides suleti jalgpalliosakond. Neis ei olnud lihtsalt inimest, kes oleks jalgpalliga tegelnud.“⁶²⁷

1952. aastal pakkus üleliiduline kehakultuuri- ja spordikomitee Eestile vähemalt viit jalgpallitreeneri kohta kolmeks aastaks Moskva Kehakultuuri Instituuti, aga „otse anekdoodina tundub asjaolu, et ükski spordiühing ei olnud võimeline korrastama dokumentatsiooni neile, kes soovisid kooli astuda.“⁶²⁸

Ka Eesti NSV esindusmeeskonna treenerid, kes pidanuks olema eeskujuks teistele, said kriitikat. 1959. aastal hooaja kokkuvõttes oli Kehakultuur ironiline: „Ettevalmistaval perioodil olid mõlemad meeskonna treenerid kahjuks „õppimas“: A. Lapšin Moskvast ja V. Horevitš Leningradis ning kahe ja poole kuu jooksul kulges ettevalmistus plaanipäratult, võib öelda isegi juhuslikult. Treeninguid viis läbi A. Volrat. Vanemtreener aga ei jätnud temale mingeid omapoolseid juhiseid ega tundnud vähematki muret selle üle, kuidas meeskonda ette valmistatakse. Alles pärast seda, kui jalgpalliföderatsiooni presiidium segas vahele, saatis A. Lapšin Tallinna mingisuguse treeningplaani. Pärast õppustelt

---

⁶²⁴ Tiits, *Meie jalgpalli päevaprobleeme*, 71.

⁶²⁵ Sara, N. *Jalgpallurite järeلكasvust*. – *Õhtuleht* nr 142, 17.06.1954, 3.

⁶²⁶ Sealsamas.

⁶²⁷ Tuleb edasi võidelda!, 2.

⁶²⁸ Saavutada murrang jalgpalli edasiarendamisel, 707.

saabumist hakkas vanemtreener treeninguid „külastama“ tänavaülikonnas.⁶²⁹ Mõlemale treenerile heideti ette olulisi sisulisi puudujääke meeskonna ja mängijate arendamisel.⁶³⁰

Erilist innustust ei lisanud ka Tallinna Kalevi kaks hooaega NSV Liidu meistrisarjas (1960, 1961). Sellele järgnenud aastal toimunud treenerite nõukogu laiendatud koosolekule tulid 16-st Eesti NSV meistrisarjas mänginud klubist kohale vaid kaheksa treenerid ja puudujad ei saatnud nõutud aruannet hooajaks ettevalmistuse käigust. Viiest Lastespordikooli jalgpalliosakonna treenerist oli kohal ainult üks.⁶³¹ 1961. aastal toimunud jalgpalliföderatsiooni pleenumil üldistas Kohtla-Järve Kalevi esindaja L. Kange järelkasvuküsimusi silmas pidades, et intelligents ehk kõrgkoolide lõpetajad, ei tegele üldse jalgpalliküsimustega, mis on ühiskondliku aktiivi õlgadel.⁶³²

3.3.7. Jalgpalli positsioon kõrgkoolis

Jalgpalli oluliseks mahajäämise põhjuseks oli asjaolu, et ala oli tõrjutud Tartu ülikoolis. Juba 1948. aastal tegi Noorte Hääl kriitikat, et Tartu Riikliku Ülikooli spordielu on koondunud kehakultuuri teaduskonda ja üliõpilastel on vähe võimalusi tegeleda oma meelisalaga. Näitena toodi välja jalgpalli teaduskondade vaheline turniir, mis oli ette valmistamata ja kokku oli aetud mängijad, kes ei teadnud reegleidki.⁶³³ Ülikool võttis süüdistused omaks.⁶³⁴ 1949. aastal asutati ülikooli spordiklubi juurde esialgu kaheaastase õppeajaga kuni 18-aastastele noorte spordikool, kus võeti vastu õpilasi kuuel spordialal, jalgpalliosakond puudus.⁶³⁵ Kaks aastat hiljem oli spordikoolis 11 ala ja nende seas ka jalgpall,⁶³⁶ kuid juba aasta hiljem jalgpalliosakonda polnud.⁶³⁷ Spordikoolis oli 1953. aasta alguse seisuga kümme osakonda 12 alaga: kergejõustik, ujumine, sportlik ja kunstiline võimlemine, akrobaatika, korvpall, võrkpall, tennis, poks, maadlus, suusatamine, ratsutamine.⁶³⁸ Ülikooli noorte spordikooli olulisus seisnes selles, et selle läbinu omandas treeneri-ühiskondliku instruktori elukutse ja kohtuniku

⁶²⁹ Lukas, Ü. Noored esinesid paremini. – *Kehakultuur* nr 22, 23.11.1959, 679.

⁶³⁰ Kosk, V. Tähelepanekuid kevadringist. – *Kehakultuur* nr 14, 23.07.1959, 435–436.

⁶³¹ Vabariiklikus jalgpallitreenerite nõukogus. Noorte huvi äratamine tulipunkti. – *Spordileht* nr 27, 02.04.1962, 5.

⁶³² Protokoll N. 1. 15.02.1961. ERA.R-30.4.1954, 7.

⁶³³ Kauge, O. 1948. Miks on soikunud kehakultuuritöö Tartu Riiklikus Ülikoolis? – *Noorte Hääl* nr 240, 09.10.1948, 3.

⁶³⁴ Paremusele Tartu Riikliku Ülikooli kehakultuuritöös. – *Noorte Hääl* nr 262, 04.11.1948, 3.

⁶³⁵ Jürisson, A. Ülikooli Spordiklubi juurde asutatakse noorte spordikool. – *Edasi* nr 225, 23.09.1949, 4.

⁶³⁶ Kabe, T. Spordikool – tšempionide taimelava. – *Edasi* nr 172, 24.07.1951, 4.

⁶³⁷ Tüüts, H. ÜSK Noorte Spordikooli võetakse vastu uusi õpilasi. – *Edasi* nr 16, 05.09.1952, 4.

⁶³⁸ Terase, H. Noore spordikaadri taimelava. – *Noorte Hääl* nr 8, 10.01.1953, 3.

kategooria ning vähemalt II järgu oma alal.⁶³⁹ Spordi- ja jalgpallijuhid, kelle pädevuses oli teha üksnes ettepanekuid, püüdsid eesmärkidele läheneda kaugema kaarega. Näiteks samal 1953. aastal otsustasid vabariiklik jalgpallisektsioon ja Eesti NSV Tervishoiu- ja spordiministeeriumi Kehakultuuri- ja Spordivalitsus pöörduda Kalevi Kesknõukogu poole, et see organisatsioon püüaks üleliidulise ametiühingute kesknõukogu kaudu taastada TRÜ spordiklubi noorte spordikoolis jalgpalliosakonna.⁶⁴⁰

Kõrgkoolid ja Tartu ülikool nende seas said jalgpallijuhtidelt palju kriitikat. 1949. aastal toimunud jalgpallisektsiooni pleenumil toodi näiteid, kuidas „TR Ülikooli kehakultuuriteaduskonna lõpetanud noor spordipedagoog ei oma elementaarseidki teadmisi jalgpallis.“⁶⁴¹ Jalgpallipresiidiumile tehti ülesandeks pöörduda ülikooli rektori ning kehakultuuriteaduskonna dekaani poole, et anda jalgpallile ülikoolis võrdne koht teiste spordialadega. Ühtlasi küsis Heino Mikkin ajalehe vahendusel, miks ei harrastata ülikoolis raskejõustikku: „Kas siin ei ilmne ammu aegunud mentaliteet, et üliõpilasperele ei ole sobiv tegeleda säärase spordiga nagu jalgpall, poks, maadlus jne.“⁶⁴² Jalgpallisektsiooni pöördumisele vastasid 1949. aastal Tartu Riiklik Ülikool ja Tallinna Polütehniline Instituut, lubades hakata jalgpalli arendama.⁶⁴³

Avaldati ka arvamust, et on õppejõude, kes ei pea jalgpalli noortele sobivaks alaks ja kõrgemad õppeasutused on seitsme aastat jooksul andnud viis jalgpallipedagoogi, keda pole aga oma erialal rakendatud.⁶⁴⁴ Korduvalt märgiti ajakirjanduses, millist kasu tooks kõrgkooli kursused kehalise kasvatuse õpetajatele ja endistele mängijatele ning kõrgkooliõpingud ja täiendusseminarid treeneritele.⁶⁴⁵

1956. aastal käskis Eesti NSV kehakultuuri- ja spordikomitee esimees Boris Tolbast oma käskkirjas teha ettepanek Tartu Riikliku Ülikooli arstiteaduskonna kehakultuuriosakonnale ja Tallinna Pedagoogilise Instituudi Kehalise Kasvatuse kateedrile, et pöörataks rohkem tähelepanu jalgpalli arendamisele ja „kindlustada, et kehakultuuriosakondade lõpetajad oleksid võimelised õpetama jalgpalli koolides.“⁶⁴⁶ Samas käskkirjas kohustas Tolbast välja töötama abinõud jalgpalli arendamiseks üldhariduskoolides,⁶⁴⁷ aga asjalood haridusasutustes ei paranenud –

⁶³⁹ Murre, V. Võetakse uusi õpilasi ÜSK Noorte Spordikooli. – *Edasi* nr 211, 07.09.1951, 4.

⁶⁴⁰ Eesti NSV vabariikliku jalgpallisektsiooni pleenumi otsus. 25.10.1953. TLS.R-154.1.207, 5.

⁶⁴¹ Jalgpallielu põhjalikule parandamisele. – *Noorte Hääl* nr 268, 15.11.1949, 2.

⁶⁴² Mikkin, H. Miks TR Ülikooli kehakultuuriteaduskond ja Ülikooli Spordiklubi ei tegele jalgpalli ja raskejõustikuga? – *Noorte Hääl* nr 273, 20.11.1949, 2.

⁶⁴³ Mikkin, Heino. Jalgpall tugevamale alusele. – *Kehakultuur* nr 1, 15.01.1950, 15.

⁶⁴⁴ Vabariigi jalgpallielu uuele tugevamale alusele. – *Noorte Hääl* nr 102, 30.04.1953, 3.

⁶⁴⁵ Tiits, H. Meie jalgpalli päevaprobleeme, 71; Lukas, Ü. Noored esinesid paremini. – *Kehakultuur* nr 22, 23.11.1959, 681.

⁶⁴⁶ Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Kehakultuuri- ja Spordikomitee käskkiri nr 222. [Dateeringu kuupäeva esimene number on 2, teine number on loendamatu – mai 1956]. SAMA.215.1.12, 91.

⁶⁴⁷ Sealsamas, 90.

kehakultuuri- ja spordikomitee võis teha kõrgkoolidele käskivas vormis üksnes ettepanekuid, mitte neid käsutada. 1961. aastal kirjutas Kehakultuur hooajast kokkuvõtet tehes: „Peamine viga näib peituvat selles, et meie keskkoolid ja kõrgemad õppeasutused on unustanud jalgpalli. Miks see nii on? Nähtavasti sellepärast, et meie kehalise kasvatuses õpetajaid on kasvatatud korvpalli, kergejõustiku ja võimlemise liigse kummardamise vaimus. Kas on loomulik, et TRÜ kehakultuuriteaduskonna on lõpetanud jalgpalli erialaga ainult kuus inimest? Neist H. Viirmaa ja U. Piiri töötulemused, kelle „Kalevi“ jalgpallikooli särkides kasvandikud tegid vabariigi noortevõistlustel puhta töö, kinnitavad veenvalt, et treeningumetoodika kaasaegsete aluste tundmiseta pole võimalik ka jalgpallis enam kuskile jõuda.“⁶⁴⁸ Aasta hiljem resümeeris Spordileht: „Kahjuks ei tunta jalgpalli vastu huvi Tartu ülikooli kehakultuuriosakonnas. Ülikooli spordipedagooge on veenatud, neilt on nõutud jalgpalliga tegelemist, kuid asjata. Ligi 15 aasta jooksul on ülikooli lõpetanud jalgpalli erialal nii vähe inimesi, et nende üleslugemiseks jätkub peaaegu ühe käe sõrmedest! On ju päris loomulik, et see pole jättnud mõju avaldamata meie vabariigi jalgpallitasemele.“⁶⁴⁹ 1961. aasta seisuga töötas kuuest TRÜ kehalise kasvatuses kateedri jalgpalli erialal lõpetanud neli oma erialal.⁶⁵⁰ 1962. aastal märkis Edasi, et TRÜ-st on viimase 10 aasta jooksul tulnud ainult seitse jalgpallitreenerit.⁶⁵¹

Jalgpall ei võtnud ülikoolis vedu isegi siis, kui selleks avanes võimalus. 1963. aastal kirjutas TRÜ kehalise kasvatuses ja spordi kateedri juhataja ning nimetatud kateedri juurde asutatud ühiskondliku kooli direktor Juhan Unger sedasama kooli silmas pidades: „Välja kuulutatud olid seminarid ka jalgpallis, ujumises ja naiste võimlemises, aga korduvatele katsetele vaatamata ei õnnestunud neid alustada, sest puudusid osavõtjad.“⁶⁵² Artiklist selgus, et õpilased sellele koolile pidi tagama Kalevi territoriaalnõukogu. Arvestades aga üleüldist leigust jalgpalli suhtes ja eriti Tartus, pole ime, kui puudusid nii huvilised kui ka tahe jalgpalli erialale inimesi leida.

Seda kinnitab ka aastatel 1952–1957 Tartu linna spordikomitee esimehena töötanud Heino Sisask, kes 2007. aastal rääkis: „Tartu suhtumine jalgpalli polnud toetav, aga [jalgpalli] ei tahetud ka maha matta. TRÜ-s polnud jalgpall soosingus. [Fred] Kudu ei armastanud jalgpalli, aga asi polnud ainult temas. Prioriteedid olid kergejõustik, korvpall, võrkpall. Jalgpalli õpetati minimaalselt – sellega ei valmistata ette ühtki treenerit. Tallinna Pedagoogilises Instituudis oli jalgpalli suhtes sama mentaliteet. Asi oli konkurents – teised alad nägid jalgpallis rivaali.“⁶⁵³

⁶⁴⁸ Piisang, E, Ü. Lukas. Pilk jalgpallihooajale. Massilisuselt meisterlikkusele. – *Kehakultuur* nr 23, 1961, 715.

⁶⁴⁹ Konkurents tiheneb. – *Spordileht* nr 45, 08.06.1962, 3.

⁶⁵⁰ Tartu linna jalgpalli aktiivi otsus. 11.01.1961. LVMA.993TA.1.62, 3.

⁶⁵¹ Türn, O. Väljapääs peab leiduma. – *Edasi* nr 226, 16.11.1962, 4.

⁶⁵² Unger, J. Loidus jäägu möödunud aastasse! – *Edasi* nr 3, 04.01.1963, 4.

⁶⁵³ Heino Sisask intervjuus Indrek Schwedele 04.06.2007.

Tartu ülikooli puhul on paljud jalgpalliinimesed toonud esile selle kehakultuuriteaduskonna töölerakendaja, kujundaja ja materiaalse baasi ühe rajaja ning kauaaegse dekaani Fred Kudu tõrjuvat suhtumist jalgpalli. Endine jalgpallur, jäähokimängija, treener ning spordi- ja jalgpallijuht Georg Krull mäletas, et Fred Kudu „ei lugenud jalgpalli spordiks – ei tea, miks.“⁶⁵⁴ Jalgpallur, treener ja sporditegelane Vello-Marcelli Tiido mäletab Kudu kui õppejõudu, kes oli „õudne jalgpallivaenlane“ ja kelle lemmikväljendiks oli „kurradi luftid, need jalgpallimängijad!“⁶⁵⁵ Samuti Tartu ülikoolis õppinud jalgpallitreener Uno Piir mäletas, et Kääriku staadionil lasi Kudu jalgpalliväljakule heiteringid teha ja kuigi ta avalikult jalgpalli vastu sõna ei võtnud, siis omavahelises jutuajamises ütles, et jalgpallis „perspektiivi meil pole, aga tunnistas, et Saksamaa kergejõustik saab oma jooksjad läbi jalgpalli. Tema suhtumine oli, et mis te ka ära teete, näe, kergejõustikul on ikka saavutused.“⁶⁵⁶

Aastatel 1974–1988 Tartu ülikooli spordifüsioloogia kateedris õppejõuna töötanud Lembitu Kuuse sõnul rääkis Fred Kudu jalgpalli puhul alati vigastuse ohust, aga „kumas läbi hierarhiline ja sotsiaalne halvustav suhtumine, et see on ju jalgpall!“⁶⁵⁷ Lembit Koigi mulje järgi võitles Kudu mitte ainult enda ala kergejõustiku poolt, vaid ka teiste alade vastu.⁶⁵⁸ Korvpallitreener Ilmar Kullam, kes oli aastatel 1966–1993 Tartu ülikooli kehakultuuriteaduskonna õppejõud, arvas, et pigem kartis Fred Kudu pallimängudest saadavaid vigastusi oma õpilaste kergejõustiklaste puhul ja meenutas, kuidas kümnevõistluse olümpiahõbe Rein Aun käis Kudu eest salaja korvpalli mängimas.⁶⁵⁹ Samal seisukohal oli võrkpallur Henn Karits, kelle sõnul ühinesid Ivan Dratšovi juhendamisel harjutavate võrkpalluritega hommikuseks jalgpallitogimiseks kümnevõistlejad Rein Aun ja Toomas Berendsen. Henn Karits: „Kui siis Kudu sealt tuli: kuradi, Vanja, rikud mul mehed ära!“ Ta lisas: „Korvpalli puhul juhtus sageli, et keegi väänas jala välja, aga jalkas said kossi kätte ja midagi muud ei juhtunud.“⁶⁶⁰

Kergejõustiklase ja spordijuhi Juhan Unger sõnul polnud Fred Kudu jalgpallivaenlane, vaid „hirmus kergejõustikufanatt“, kes võitles oma ala eest. Vastupidiselt teistele kinnitas Unger, et Kudu pidas „jalgpalli üheks paremaks alaks ettevalmistusperioodil.“⁶⁶¹

1956. aastal diplomi saanud Uno Piir ütles saadud jalgpallialase õpetuse kohta 2009. aastal: „Polnud midagi [jalgpalli kohta], oleks võinud ise seal õpetada. Vene kirjanduse alusel teoreetilised alused. [Ilmar] Kullam ja [Ernst] Ehaveer ei hakanud [eksamitel, arvestustel] erilisi küsimusi esitama, kõik oli pealiskaudne.“⁶⁶² Piir rääkis 1984. aastal ajakirjas Kehakultuur, et meie jalgpalli

---

⁶⁵⁴ Georg Krull intervjuus Indrek Schwedele oktoobris 2007.

⁶⁵⁵ Vello-Marcelli Tiido intervjuus Indrek Schwedele 02.11.2007.

⁶⁵⁶ Uno Piir intervjuus Indrek Schwedele 14.05.2009.

⁶⁵⁷ Lembitu Kuuse intervjuus Indrek Schwedele 13.07.2008.

⁶⁵⁸ Lembit Koik intervjuus Indrek Schwedele novembris 2010.

⁶⁵⁹ Ilmar Kullam intervjuus Indrek Schwedele 08.05.2007.

⁶⁶⁰ Henn Karits intervjuus Indrek Schwedele 27.04.2007.

⁶⁶¹ Juhan Unger intervjuus Indrek Schwedele 25.04.2007.

⁶⁶² Uno Piir intervjuus Indrek Schwedele 14.05.2009.

üheks allakäigu põhjuseks oli asjaolu, et „TRÜ ja TPedI kehakultuuriteaduskonnas jalgpalli vahepealsetel aastatel sisuliselt ignoreeriti. See suund anti pärast sõda, kui valitses arvamus, et konkureeriv ala, tõmbab poisse kergejõustikust ära. Nüüd tunnistatakse, et see oli viga.“⁶⁶³ Piir meenutas, kuidas ta hilisema esisprinterit Uno Kiirojaga koos jalgpalli mängis ja seda mängu ei tajunud konkurendina teistele aladele: „Oleks hädasti tarvis, et tulevased kehalise kasvatusõpetajad saaksid algteadmised ka jalgpallist. Aastaid tagasi omandasid poisid jalgpalli algtõed omal käel, tänaseks on majavalitsuste ja elamute juures sobivad platsid sisuliselt likvideeritud. Nii ongi ainus reaalne tee läbi koolisporti ja seal on kehalise kasvatusõpetaja suunaval käel väga suur tähtsus.

Mujal on sportmängude kateedrite juures jalgpalliosakond, mõnel pool töötavad isegi jalgpallikateedrid. Meil oleks seda palju nõuda, küll aga peaksime leidma inimesi, kes oleksid võimelised sportmängude kateedri juures jalgpalli õpetama. Selleks pole meil olnud paraku ka omalt poolt ausalt öeldes kedagi välja pakkuda.“⁶⁶⁴

Uno Piirist aasta varem Tartu Ülikooli lõpetanud jalgpallitreener Vello-Marcelli Tiido tõstis lisaks ülikooliharidusele esile ka praktilist kokkupuudet tipptasemega: „Korvpallis ja võrkpallis oli palju neid, kes kohe pääsesid NSV Liidu koondisse ja nad andsid oma kogemuse edasi. Meil jalgpallis seda polnud.“⁶⁶⁵

1968. aastal Tallinna Kalevi koosseisus NSV Liidu võrkpallimeistriks tulnud Henn Karits mängis nooruses jalgpalli, kuid valik langes siiski võrkpallile. Tema arvates oli korv- ja võrkpallile võrreldes jalgpalliga kasuks ka asjaolu, et kahel esimesel alal osalesid kõrgkoolide meeskonnad Eesti NSV meistrivõistlustel ja väga edukalt. Pärast sõda toimunud meistrivõistlustel võitis vaadeldaval perioodil Tartu Ülikooli (TRÜ) korvpallimeeskond Eesti meistrivõistlustelt 14 medalit (neist kaheksa kulda). Tallinna Polütehniline Instituut (TPedI) võitis kümme medalit (kuus kulda) ja Eesti Põllumajanduse Akadeemia (EPA) üheksa medalit (kaks kulda). Tallinna Pedagoogiline Instituut tuli kolmel korral neljandaks. TRÜ naiskond võitis sel ajavahemikul 21 Eesti NSV meistritiitlit.

Võrkpallis võitis TPI Eesti meistrivõistlustelt sel perioodil 15 medalit (viis kulda) ja TPedI neli medalit (üks kuld). EPA võitis kuus ja TRÜ kaks medalit. Kõik neli kõrgkooli võitsid medaleid ka naiste arvestuses, neist TRÜ, EPA ja Tallinna Polütehniline Instituut (TPI) tulid meistriteks. 1968. aasta NSV Liidu meistriks tulnud kümnest Kalevi võrkpallurist oli pooltel selleks hetkeks kõrgharidus ja neli omandasid selle hiljem.⁶⁶⁶

Henn Karits rääkis väitekirja autorile: „Ei saa öelda, et jalgpall on pööbli mäng ja võrkpall on haritud inimeste sport – põhiline on ajalooline ja

---

⁶⁶³ Karuks, Tiit. Ajad muutuvad, probleemid jäävad. – *Kehakultuur* nr 15, 10.08.1984, 458.

⁶⁶⁴ Sealsamas.

⁶⁶⁵ Vello-Marcelli Tiido intervjuus Indrek Schwedele 02.11.2007.

⁶⁶⁶ *Eesti Spordi Biograafiline Leksikon*, Tallinn 2011.

kõrgkoolide taust. Korvpalli ja võrkpalli mängisid rektorid ja paljud õppejõud. Kui meie [põlvkond] tuli, olid kõrgkoolidel oma meeskonnad olemas.⁶⁶⁷

Ilmar Kullam tõi välja ühe võimaliku põhjuse, millel on seos harrastatava spordiala ja haridustee vahel: „Noor jalgpallur oli sageli lihtsast perekonnast, võibolla polnud isagi. Nagu kaela kandis, pidi tööle hakkama, haridus jäi pooleli. Mäletan varasemast ajast [enne sõda], et jalgpallurid olid lihtsad tööpoisid, kes lõpetasid algkooli ja keskkooli jaoks raha polnud. Ainult väga hea õpilane sai vabastuse õppemaksust.“⁶⁶⁸

Kaasaegsed on meenutanud, et ka pärast sõda valisid jalgpalli eelkõige need poisid, kel oli vähe haridusalast ambitsiooni. Samas avas õppemaksu kadumine tee kõrgkoolidesse paljudele neile, kes varem pidid sellest majanduslikel põhjustel loobuma. Tõsi, takistusi võidi teha ja tehtigi poliitilistel põhjustel: näiteks valesse sotsiaalsesse klassi kuulumise eest vabas Eestis.

Aastatel 1954–1974 Tartu ülikooli kehalise kasvatuse kateedris eri ametites töötanud Juhan Ungeril sõnul oli raske avada jalgpalligruppi, sest selleks oleks pidanud kokku saama vähemalt kolm-neli huvilist, kellele oleks saanud lisada need üliõpilased, kel spordiala eelistust polnud. Ungeril sõnul polnud jalgpallil Tartu spordielus kohta. Mida aasta edasi, seda raskem oluks ka jalgpallitaustaga õppejõudude leidmisega, sest kõrgharidusega asjatundjate pealekasv oli väike.⁶⁶⁹

3.3.8. Tartu jalgpall

Lõuna-Eesti keskusena mängis Tartu suurt rolli jalgpalli maine kujundajana terves regioonis. Ülikoolilinna jalgpalli kõrghetk jõudis kätte enne Eesti iseseisvuse kaotust, kui Tartu Olümpia tuli hooajal 1939/1940 Eesti meistriks. See oli esimest korda, kui meeskond väljaspoolt Tallinna võitis riigi meistritiitli. Anneksioon peatas jalgpalli loomuliku arengu nii Tartus kui riigis tervikuna. Jalgpalli arengule Eestis mõjunuks Tallinna ja Tartu rivaliteet sütitavalt.

Pärast sõda paistis linn võrreldes teiste Eesti piirkondadega silma suurema jalgpalli tõrjumisega. Paljud puudujäägid Tartu jalgpallielus olid samasugused nagu mujal Eestis ja mille saab kokku võtta: spordiala halb juhtimine, võistluste halb organiseerimine, raskused esindusmeeskonna komplekteerimisega, kohutunike puudus, nende ebahühtlane riietus jne. Ajakirjanduses kurdeti korduvalt Lõuna-Eesti ja Tartu jalgpalli mahajäämust ning eraldi Tartu jalgpalli olukorda kirjeldades märgiti ära Tartu ülikooli (ja Eesti Põllumajanduse Akadeemia) ükskõiksus selle spordiala suhtes. 1958. aastal pöördus Tartu jalgpallisektsioon taotlusega TRÜ kehakultuuriosakonna poole „lahendada lähemate aastate jook-

---

⁶⁶⁷ Henn Karits intervjuus Indrek Schwedele 27.04.2007.

⁶⁶⁸ Ilmar Kullam intervjuus Indrek Schwedele 08.05.2007.

⁶⁶⁹ Juhan Unger intervjuus Indrek Schwedele 25.04.2007.

sul jalgpallialase kaadri küsimus“,⁶⁷⁰ kuid jalgpalli olukorda parandavaid tulemusi see ei andnud.

Läbi vaadeldava perioodi olid väga kasinad harjutamis- ja võistlustingimused, mida võimendas hoolimatus ja koordineerimatus. 1948. aasta kevadel ei raatsinud Tartu jalgpallurid Tamme staadionil ajalehe Edasi sõnul isegi treenida, et muru kasvaks, aga „Tartu linna Kehakultuuri- ja Spordikomitee lahel loal ning teise kaasosalise TR Ülikooli kehakultuuriteaduskonna korraldusel toimusid meie ainukesel staadionil ratsavõistlused. Samuti võib siin näha mootorrattureid pidamas treeningusõite.“⁶⁷¹ 1962. aastal oli Tamme staadioni harjutusväljak „korrastamata ja meenutab pigem basseini süvendit kui jalgpalliväljakut.“⁶⁷² 1966. aastal, kaks kümnendit pärast sõja lõppu, kirjutas Kehakultuur: „Nii imelik kui see ka pole, aga Tartus ei saa jalgpalli mängida: Tamme staadion on juba pikemat aega remondis, TRÜ staadionile jalgpallureid treenima ei lubata.“⁶⁷³ Aasta hiljem tõdeti vabariiklikul jalgpalliaktiivil, et kui tartlased tahavad jalgpalli mängida, peavad nad sõitma Elvasse (ja narvalased Sillamäele).⁶⁷⁴

1965. aasta Tartu linna jalgpallisektsiooni koosolekul kirjeldas linna jalgpallijuht M. Beljajev olusid Tamme staadionil: „Kui tuleme staadionile võistlust läbiviima, siis on staadion must, kella ei ole, marssi ei ole [tõenäoliselt on silmas peetud nn „Jalgpallimarssi“, mida mängiti üle NSV Liidu meeskondade sissemarsil väljakule – I. S.], diktorit ei ole, vett ei ole.“⁶⁷⁵ Beljajev märkis kibedusega, et Kalev pole jalgpalli kunagi aidanud ja eriti mis puutus rahalisse abisse: „Anusime ja nurusime ettevõtetest.“⁶⁷⁶

Noortejalgpalliga ei tahtnud tegeleda mitte üksnes ülikooli noorte spordikool, nagu eelnevalt kirjeldatud, vaid ka linna spordikool. 1953. aastal Tartu Linna Kehakultuuri- ja spordikomitee juurde loodud uus spordikool avas viis osakonda (kergejõustik, võimlemine, ujumine, kiiruisutamine ja suusatamine) 100 õpilasele.⁶⁷⁷ Arvestatava järelkasvu puudumine ja spordikooli juurde jalgpalliosakonna rajamine oli pidevalt jutuks. Vähesed jalgpalli harrastavad noored kohtasid pidevalt tõrjutust. Edasi kirjutas 1960. aastal: „Talvel ei pääse noored jalgpallurid kuidagi võimlatesse – koolide kehalise kasvatuse õpetajate juures pole see ala populaarne ja siis väidetakse, et jalgpallitreening lõhkuvat võimlat.“⁶⁷⁸ Viis aastat hiljem tõdeti linna jalgpallisektsiooni presiidiumi koosolekul,

---

⁶⁷⁰ Särekanno, H. Vaja on tööle asuda. – *Edasi* nr 238, 05.12.1958, 4.

⁶⁷¹ Jaanus, O. Kas Tamme staadion on maneež? – *Edasi* 25.05.1948, 4.

⁶⁷² Krull, G. Vastuseks „Spordilehes“ ilmunud küsimusele: “Millal tartlased mängima hakkavad.” – *Spordileht* nr 49, 22.06.1962, 3.

⁶⁷³ Selge vahe. – *Kehakultuur* nr 16, 25.08.1966, 501.

⁶⁷⁴ Kolmapäevast kolmapäevani. – *Spordileht* nr 41, 05.04.1967, 5.

⁶⁷⁵ Tartu linna jalgpalli sektsiooni üldkoosoleku protokoll. 18.03.1965. LVMA.993TA. 1.146, 2.

⁶⁷⁶ Sealsamas.

⁶⁷⁷ Sisask, H. Alustas tegevust uus spordikool. – *Edasi* nr 26, 06.02.1953, 4.

⁶⁷⁸ Jalgpalli päeva- ja põhiprobleeme. – *Edasi* nr 257, 30.12.1960, 4.

et „koolidest jalgpalli mängu algoskustega noori spordikooli ei tule, sest koolides jalgpalli ei mängita.“⁶⁷⁹

Puhang noortejalgpallis toimus ajalehe Edasi veergudel 1956. aastal, kui ajaleht kutsus poisse Tamme staadionile jalgpallikursustele⁶⁸⁰ ning kajastas ja reklaamis hiljem majavalitsuste poisteturniiri. Ajaleht tegi poistele üleskutse osaleda turniiril, trükkides ära osalejaankeedi⁶⁸¹ ning avaldas olukirjelduse, kuidas poisid turniiriks valmistuvad⁶⁸² ja foto, kus üks poiss teistele eelmise aasta turniirist jutustab.⁶⁸³ Hiljem kajastati ka turniiri alagruppide loosimist⁶⁸⁴ ning turniiri avamist, võistluste kulgu koos analüüsiga poistemeeskondade muredest-rõõmudest.⁶⁸⁵

Ajaleht Edasi oli aktiivne käsitlema ka täiskasvanute jalgpalli probleeme, pakkudes välja lahendusi nagu „kui spordikoolis jalgpalliosakonna avamisest midagi välja ei tule, jääb ainsana üle lastestaadion“ ning „kui TRÜ ja EPA seda spordiala ei kavatse viljelda, siis tuleks neil (eriti TRÜ kehakultuuriosakonnal) käitiste kehakultuurikollektiividele ses suhtes kas organisatsioonilist või metoodilist abi osutada.“⁶⁸⁶ Linna jalgpalli moraalset allakäiku peegeldas sümboolselt 1962. aastal Edasi korraldatud spordiala olukorda analüüsiv vestlusring, mis nentis, et allakäinud on ka publik ja kunagisest mõnest tuhandest pealtvaatajast on alles jäänud vaid joodikud ning nimetatud vestlusringi, kuhu tuli kokku üle 30 inimese, jättis tulemata linna jalgpallijuht M. Beljajev.⁶⁸⁷ Samas vestlusringis rääkis Tartu Kalevi treener F. Sehver, kuidas poolest suvest hakkavad mängijad kaduma ja kuidas ta „enne järjekordseid väljasõite mööda linna ringi kihutas, anus ja meelitas mehi.“⁶⁸⁸

1948. aastal kirjutas Edasi, et hooaja esimesel poolel võistles linnas ainult kolm meeskonda ja kui kevadel oli laste spordikoolis üle 50 mängija, siis suveks oli jäänud kümnekond last.⁶⁸⁹

1954. aastal sedastas Tartu jalgpallipresiidiumi esimees Heino Russak kõigi muude juba nimetatud puuduste kõrval, et esmakordselt pärast sõda toimusid linna meistrivõistlused.⁶⁹⁰ Järgmisel aastal polnud treenerit Tartu Kalevil ega Tartu Dünamol, dünamolased, kes eelmisel hooajal ei saanud kordagi trennida

---

⁶⁷⁹ Protokoll N 9. [Tartu linna jalgpalli seksiooni presiidiumi koosolek]. 20.10.1965. LVMA. 993TA.1.146, 18p.

⁶⁸⁰ Laagus, E. Jalgpallikursused noortele. – *Edasi* nr 97, 16.05.1956, 4.

⁶⁸¹ Raidaru, V. Poisid, jalgpallimurule! – *Edasi* nr 98, 18.05.1956, 4.

⁶⁸² Raidaru, V. Suurte pallilahingute eel. – *Edasi* nr 107, 30.05.1956, 3.

⁶⁸³ „Vanameister” jutustab.” – *Edasi* nr 100, 20.05.1956, 3.

⁶⁸⁴ Kaio, V. Poiste jalgpalliüritusi. – *Edasi* nr 108, 01.06.1956, 4.

⁶⁸⁵ Raidaru, V. Saabus kauaoodatud päev. – *Edasi* nr 111, 05.06.1956, 4; Raidaru, V. Poistemeeskondade rõõmud ja mured. – *Edasi* nr 122, 20.06.1956, 4.

⁶⁸⁶ Jalgpalli päeva- ja põhiprobleeme, 4.

⁶⁸⁷ Türn, O. Väljapääs peab leiduma. – *Edasi* nr 226, 16.11.1962, 4.

⁶⁸⁸ Sealsamas.

⁶⁸⁹ Lõhmus, A. Tartu jalgpall aasta esimesel poolel. – *Edasi* nr 77, 31.07.1948, 4.

⁶⁹⁰ Russak, H. Mõni sõna jalgpallisportist. – *Edasi* nr 231, 23.11.1954, 4.

mänguväljakul, pidid Tallinna Kaleviga mängima sõitma oma kulul.⁶⁹¹ Kahel järjestikusel aastal ilmus Edasis erinevalt autorilt ühesuguse pealkirjaga artikkel: „Miks Tartu jalgpall ei veere?“. 1956. aastal reastas Heino Russak suuremad puudused niimoodi: „1) treenerite vähesus, 2) mänguväljakute vähesus, 3) lastestaadioni puudumine, 4) jalgpalliosakondade puudumine spordikoolide juures, 5) nõrk jalgpallialane töö koolides ja kõrgemates õppeasutustes.“⁶⁹² Aasta hiljem lisas Valter Heuer Kalevi ja Dünamo ebaterve konkurentsi, Dünamo puuduva noortemeeskonna ja täiskasvanute viinalembuse (mistõttu ei saadud Järvakandi Kalevi vastu mängijaid kokku), asjaolu, et Lastestaadionil müttab V. Kuklas üksi ilma jalgpallijuhude toeta ning linna kehakultuuri- ja spordikomitee passiivse vaatleja rolli.⁶⁹³

Kõik hädad jätkusid ka järgnevatel aastatel. 1959. aastal toimunud spordiühingute ja -organisatsioonide liidu Tartu linnanõukogu presiidiumi koosolekust tegi ajalehes Edasi ulatusliku ülevaate Valter Heuer.⁶⁹⁴ Koosolekule jättis tulemata Dünamo nõukogu vastutav sekretär H. Russak ja Tartu linna jalgpallisektsiooni uue esimehe Juho Matsalu suu läbi selgus, et eelmiseks aastaks püstitatud kolm eesmärki (lastestaadionil ette valmistada kaks noortevõistkonda, Kalevil ette valmistada meeskond, kes osaleb vabariiklikus B-grupis ja taotleb pääsu esigruppi; eelmisel aastal nõrgalt esinenud Dünamo treeningut tõhustada ja alustada ettevalmistust jaanuaris) on kõik täitmata. Lisaks selgus, et Eesti NSV meistrisarjas mängiv Tartu Dünamo pole talvel treeninud ja „nüüd käivad harjutamas 3–4 meest(!)“, kuigi meistrivõistlused algavad juba 10. mail. Dünamo kavatsevat oma ridadesse registreerida mängijaid, kellest „enamik „Kalevi“ kollektiivide liikmeid“ ja Kalev ei luba neil Dünamo värve kanda. Teiste sõnadega seisis Tartu jalgpall küsimuse ees: kes esindab linna tosina päeva pärast algavat Eesti NSV meistrivõistlustel? Kalevil polevat selleks materiaalseid võimalusi, aga teisalt on raske sundida Dünamod rahastama meeskonda, millel pole tema nime. Selles olukorras kostnud koosolekul hää: „Hästi, siis ei võta me tänava esigrupist üldse osa“, millele vastanud dünamolane Heino Russak: „Sellisel juhul lihtsalt likvideerime jalgpalli oma spordiühingus.“ Artiklist joonistus välja segane ja absurdne pilt: 1) Dünamo, kelle põhiala on jalgpall, on elanud Kalevi arvel, ise järelkasvu eest hoolitsemata; 2) Kalev pole seetõttu stabiilset meeskonda moodustanud ja jätnud vuti teisejärguliseks alaks; 3) vutimehed on jäetud omapead, rikuvad spordieetikat ega tunne huvi treeningute vastu; 4) jalgpall olnud Dünamo asjaks. Distsiplineerimatust jalgpalli paigalseisu põhjusena mainis ka ALMAVÜ linnakomitee esimees Triškin, kelle sõnul ei saada tihti meeskondi kokku ja sel ajal kui otsitakse „vabatahtlikke“, ootavad nii kohtunikud kui publik. Fred Kudu ütles samal koosolekul, et jalgpalli probleeme arutavad mõned entusiastid ja spordiorganisaa-

---

⁶⁹¹ Maltsev, G. Märkmeid jalgpalli-alasest tööst. – *Edasi* nr 63, 30.03.1955, 4.

⁶⁹² [Russak, H. – autor on märgitud loo sissejuhatuses]. Miks Tartu jalgpall ei veere? – *Edasi* nr 218, 02.11.1956, 3.

⁶⁹³ Heuer, V. „Miks Tartu jalgpall ei veere?“ – *Edasi* nr 150, 31.07.1957, 4.

⁶⁹⁴ Heuer, V. Jalgpalliprobleemid on veel lõpuni lahendamata. – *Edasi* nr 85, 29.04.1959, 3.

torid, aga jalgpallurid ise vaatavad seda kõrvalt pealt: „Kõik oleneb ju inimestest. Näiteks on sõudesport viimase paari aasta jooksul Tartus palju edasi arenenud ja tugeva materiaalse baasi omandanud. See on sõudesportlaste ettevõtlikkuse tulemus. Miks ei suuda sedasama jalgpallurid?“

1960. aastaks puudus Tartu Laste Spordikoolis jalgpalliosakond, alajuhid tunnistasid, et „Tartu kultuurimajas korraldatu nn „jalgpallurite päev“ ei täitnud oma otstarvet, kuna sellest osavõtt oli väike.“ [kirjaviis muutmata – I. S.]⁶⁹⁵ Aasta hiljem, 16 aastat pärast sõja lõppu, tõdes Tartu jalgpalliaktiiv, et Kalevil puudub endiselt jalgpallisektsioon ja Dünamos oli see vabariikliku Dünamo otsusega likvideeritud.⁶⁹⁶ Linna kaks suuremat spordiühingut sisuliselt lõpetasid jalgpalliga tegelemise. Tartu oli Eesti NSV meistrisarjas esindamata aastatel 1963 ja 1964, alates 1965. aastast mängis seal Tartu Remonditehase meeskond.

Kokkuvõte

Annekteritud Eestis lagunes jalgpall organisatsiooniliselt kiiresti. Alaliit oli taandanud nõuandvaks organiks, kel puudus täidesaatev võim ja raha. Alaliidu koosolekud toimusid ebaregulaarselt. Eriti esimestel aastatel pärast sõda oli suuri probleeme hooaja kalendri koostamise ja mängude korraldamise ning nende reklaamimisega. Uute alade, eriti automotospordi pealetung tihendas spordialade omavahelist rivaliteeti ja lahjendas traditsiooniliste alade edasiviivat sisekonkurentsi, mis oli küll ülemaailmne nähtus, kuid mõjutas rohkem väikeste rahvaste ja riikide läbilöögivõimet. Spordialade harrastusele mõjus asjaolu, et kõik treeningrühmad olid inimestele tasuta. Ka nn kallid spordialad nagu tennis ja purjetamine olid nüüd kättesaadavad kõigile soovijatele. Tasuta olid ka erinevatesse koondistesse kuuluvate sportlaste treeninglaagrid ja võistlussõidud suure riigi kaugematesse regioonidesse, mis mõjusid motiveerivalt.

Väljakuid oli vähe, nende rajamine kallis ning jalgpallisektsioonil puudusid selleks volitused ja raha. Väljakute korrashoid kasvõi võrreldes saalidega, kus harrastati teisi sportmänge ja individuaalalasid, oli samuti kulukas ning omanikusuhete ebaselgus mõnede väljakute osas süvendas peremehetust. Talvel ei tahetud jalgpallureid saalidesse lubada, sest need olid hõivatud teiste alade tegijatega ja jalgpalluritele võimaldati kõige ebasobivamaid saaliaegasid. Varustus oli halva kvaliteediga kõigil spordialadel, kuid võrreldes teiste sportmängudega pidid jalgpallisaapad vastu pidama välitingimustes.

Valitses krooniline kohtunikepõud. Sageli ei ilmunud kohtunik mängule ja siis üritati publiku hulgast värvata neid, kes reegleid tunnevad ja suudaksid kohtuniku rolli täita. Kohtunikepuuduse tingis mängu populaarsus ja suur võistluste arv. Tagantjärele on raske hinnata, kas jalgpallijuhtide suutmatuses kohtunikke ette valmistada oli süüdi nende endi tegematajätmine või puudus

---

⁶⁹⁵ Tartu linna jalgpalli aktiivi otsus. 11.01.1961. LVMA.993TA.1.62, 2.

⁶⁹⁶ Sealsamas, 1–3.

ühiskondlikul aktiivil objektiivsetel põhjustel piisav võimekus tegeleda uute kohtunike koolitamisega.

Ka treenerite puudus ja ebapiisav kvalifikatsioon tulenes tõenäoliselt jalgpallisektsiooni vähesest võimekusest koolitada treenereid. Sõltuti palju ülikoolidest, mis aga ei olnud huvitatud jalgpallitreenerite koolitamisest. Ühest küljest olid jalgpalliga tegelevad noored vähem orienteeritud kõrghariduse omandamisele, teisalt polnud nad Tartu ülikooli kehakultuuri teaduskonda ka eriti oodatud, sest teiste alade harrastajad tajusid jalgpallis konkurenti ja õppejõudude seas olid nad ülekaalus. Vähene tähelepanu jalgpallile ülikooli kehakultuuriteaduskonnas avaldas negatiivset mõju jalgpallitreenerite arvule ja nende väljaõppele ning kehalise kasvatuses õpetajate eelistustele koolitunnis.

Kehalise kasvatuses programmid nii Eesti koolis kui ka üleliiduliselt soosisid individuaalalasid ja teisi sportmänge. Mujal NSV Liidus korvas selle jalgpalli kõrge staatus ühiskonnas. Kooli õppekava ja kehalise kasvatuses õpetajate huvi puudus jalgpalli vastu süvendas selle spordiala marginaliseerumist, kuid arvestades, et ka üleliiduliselt polnud jalgpall kehalise kasvatuses tundides esile tõstetud, ei saa koolisüsteemi otseselt jalgpalli arengu väheses toetamises süüdistada.

Ülikooli suur roll Tartu spordielus tähendas linna jalgpallile taandarengut võrreldes 1940. aastaga, kui Tartu Olümpia tuli esimese mitte-Tallinna klubina Eesti meistriks. Tartu jalgpalli allakäik mõjutas tervet Lõuna-Eestit.

Jalgpalli korralduslik lagunemine ja mainelangus olid vastuolus publiku huviga, sest jalgpall säilitas paari aastakümne vältel pärast sõda publikurohkeima spordiala tiitli. Viimasele asjaolule aitas kaasa korraliku spordihoone puudumine, mis ei võimaldanud korv- ja võrkpallil tribüünidele tuua tuhandeid pealtvaatajaid. Kadrioru staadion seevastu meelitas tippmängudeks kohale 10 000 ja enam huvilist.

Et hoida käigus suurt spordiala, on vaja suuremat organisatoorset jõudu. Vabas konkurentsisis suutnuks jalgpall end iseseisvalt majandada ja ühtlasi palgata tööjõudu, et spordiala arendada. Eelkõige koolitada treenereid ja luua noortele arenguks soodsamad tingimused. Nõukogude tsentraalses juhtimises, limiteeritud töökohtade tingimustes ja Eesti väikseid ressursse arvestades jäi jalgpallile juhtimisvõimekust väheseks. Aidanuks see, kui jalgpall olnuks eelarendatud spordiala, mida ta polnud.

Jalgpalli tulemused oli kehvad ja teiste spordialade edu taustal torkas see silma. Seetõttu oli jalgpallisektsiooni koosolekutel vähe, mille üle heameelt tunda ja valitses kriitiline suhtumine olukorda. Jalgpalli olukorrast kirjutati järjepidevalt ajakirjanduses ning heade tulemuste vähesuse või puudumise tõttu valitsesid samuti negatiivsed meeleolud. See omakorda lõi jalgpalli ümber negatiivse kuvandi: tegemist oli spordialaga, kus kõrgemal tasemel pole võimalik olla edukas.

4. TIPPJALGPALLIST LOOBUMINE JA JALGPALLI MARGINALISEERUMINE⁶⁹⁷

Suure üleliidulise reformi tulemusena sai Eesti jalgpall koha NSV Liidu meistrii liigas, kus ta osales 1960. ja 1961. aastal. See edutamine puudutas kaheksat liiduvabariiki ega olnud seotud sportliku tasemega. Samas andis see paljudele liiduvabariikidele motiivatsiooni jalgpalli arendamiseks ja võimaluse tipptasemele püsima jääda. Alljärgnevalt analüüsin põhjusi, miks see ei õnnestunud Eestil. Ühtlasi vaatlen, kuidas võis ühiskondlik taust soodustada jalgpallist loobumist ja millised olid tippjalgpalli hülgamisele järgnenud reaktsioonid.

4.1. Eesti jalgpall NSV Liidu kõrgliigas

Aastatel 1953–1959 olid NSV Liidu meistrii liigas esindatud vaid nelja vabariigi meeskonnad: alati olid kõrgliigas Vene, Ukraina ja Gruusia klubid ning kohti vahetasid Moldova, Valgevene ja Leedu jalgpallurid. Aastatel 1958–1959 koosnes kõrgliiga Vene, Ukraina, Gruusia ja Moldova klubidest. Vaid 12-liikmelisse kõrgliigasse, mis koosnes peaaesjalikult tugevatest Moskva ja Ukraina klubidest, oli altpoolt raske pääseda.

Et laiendada tippjalgpalli geograafiat ja anda sellele arengutõuge, otsustas NSV Liidu jalgpalliföderatsioon suurendada meistrii liiga meeskondade arvu ja anda koht parimate hulgas kõigile liiduvabariikidele v.a. Kesk-Aasia. 1960. aastal oli kõrgliigas 12 liiduvabariigi 22 meeskonda, mis olid jaotatud kahte gruppi. Esimesel aastal oli kõigile liiduvabariikidele koht kõrgliigas järgmiseks aastaks garanteeritud. Tallinna Kalev lõpetas 19. kohaga, jättes seljataha Leedu, Aserbaidžani ja Moldova esindused.

1961. aastal toimus sportlik printsii p ja garanteeritud kohti liiduvabariikidele enam polnud. Tallinna Kalev jäi 22 meeskonna konkurentsis viimaseks ja Eesti jalgpall langes eliitseltskonnast välja. Üldplaanis NSV Liidu jalgpallijuhtide plaan õnnestus, sest tänu reformile suutsid oma koha kõrgliigas järgnevateks aastateks ja aastakümneteks kindlustada Valgevene, Armeenia, Aserbaidžani, Usbekistani ja Kasahstani esindusmeeskonnad ja seda vaatamata meistrisarjas osalejate vähendamisele.

4.2. Konkurents naabrite ja teiste aladega

Konkurents spordialade vahel on loomulik ja pärast Teist maailmasõda lisanud uued alad hakkasid samuti võitlema tähelepanu ja toetuse eest. Nagu ülalpool näidatud, soosis NSV Liidu spordipoliitika olümpiasporti, mis tähendas, et pearõhk läks medalirohketele individuaalaladele. See ei jätnud puutu-

---

⁶⁹⁷ Peatüki alalõigud 4.1, 4.3.1, 4.3.3, 4.6.1, 4.8 ja 4.9 on kokkuvõtlikult publitseeritud artiklis: Schwede, Indrek. The identity of an Estonian.

mata ka annekteeritud Eestit, kus hakati rõhutatult väärtustama edu ja medaleid individuaalsetelt olümpiaaladelt ning neile pöörati suurt tähelepanu ka meedias.

Muutus ka jalg-, korv- ja võrkpalli osatähtsus ühiskonnas. Selgelt hakkas eristuma korvpall, mille populaarsus ja levik NSV Liidus oli võrreldes jalgpalliga suhteliselt väike, kuid juba enne sõda alustatud rahvusvahelise oskusteabe omandamine kõrgel tasemel. Esimestel sõjajärgsetel NSV Liidu meistri-võistlustel 1945. aastal oli Tallinna Kalev kolmas, kusjuures eestlastele ei võimaldatud neile lubatud kordusmängu Moskva CSKA vastu (esimese mängu kaotuse kohta esitati protest kohtuniku ebaobjektiivsuse tõttu ja see protest rahuldati), mille võit toonuks kuldmedalid.⁶⁹⁸ 1949. aastal tuli NSV Liidu meistriks Tartu ÜSK (ülikooli spordiklubi) ja hilisemal aastail võitsid Eesti meeskonnad NSV Liidu meistrivõistlustelt veel ühe kuld-, kaks hõbe- ning ühe pronksmedali. Eesti naiskonnad võitsid samadelt võistlustelt neljal järjestikusel aastal (1957–1960) neli hõbemedalit. Eesti noormehed võitsid viiel korral NSV Liidu noortemeistrivõistlustel kuldmedalid. Ka võrkpallurid suutsid võita NSV Liidu meistrikulla: Tallinna Kalevi mehed olid võidukad 1968. aastal, kui tõsi küll, olümpiamängudeks valmistuva NSV Liidu koondisse kuulunud mängijad pooltel meistrivõistluste mängudel ei osalenud, mis nõrgestas just konkurente, sest ühtki eestlast koondisse ei kuulunud ja Kalev mängis tugevaimas koosseisus algusest lõpuni.⁶⁹⁹

Võistkondlikule edule punaimpeeriumi piires lisandus võimalus pääseda NSV Liidu koondisse ja võita medaleid rahvusvahelistelt tiitlivõistlustelt. NSV Liidu koondise koosseisus võitsid seitse Eesti meeskorpallurit kokku ühe olümpiakulla, neli hõbedat ja kolm pronksi. Maailmameistrivõistlustelt võitsid viis korvpallurit kokku neli kulda, ühe hõbedat ja kolm pronksi. Euroopa meistrivõistlustelt tõid üksteist meest 19 kulda ja kolm pronksi. Viis naist lisasid üheksa EM-kulda ja kolm hõbedat. Nendele medalitele lisandusid MM- ja EM-meistrivõistluste ning ülemaailmsete üliõpilasmängude (universiaadid) ja noorsoomängude medalid. See medalitesadu algas pihta kohe pärast sõda ja tõstis korvpalli fookusesse. Sealjuures pälvis üks Eesti korvpallur tunnustust ka individuaalselt: 1947. aastal Prahas valiti Joann Lõssov EM-võistluste põhjal kontinendi parimaks korvpalluriks.⁷⁰⁰

Võrkpallimängijatest suutis Moskva CSKA meeskonna kaudu maailma tippu tõusta Viljar Loor, kes võitis NSV Liidu koondise koosseisus olümpiakulla, kaks MM- ja viis EM-tiitlit, kaks esikohta maailmakarikavõistlustel, kaks Euroopa juunioride meistritiitlit ning Moskva CSKA koosseisus kolm Euroopa riikide meistermeeskondade karikat ja seitse NSV Liidu meistrikulda.

Jalgpallil polnud sellele vastu panna midagi, kui jätta välja Igor Netto võidetud olümpiakuld 1956. aasta Melbourne'i olümpialt ja Euroopa meistri tiitel 1960. aastast. Igor Netto oli eestlastest vanemate laps, kes ei varjanud küll oma päritolu, kuid erinevalt oma dissidentliku taustaga vennast Lev Nettost

---

⁶⁹⁸ Korvpall. Minevikust tänapäevani, 93.

⁶⁹⁹ Maksimov, Valeri. Võrkpalli lugemik. Eesti võrkpall 1919–2008. Tallinn, 2009, 85.

⁷⁰⁰ Korvpall. Minevikust tänapäevani, 94.

pidas end ise venelaseks ning oli mõlema nimetatud tiitlivõidu puhul NSV Liidu koondise kapten. NSV Liidu armastatuima meeskonna Moskva Spartaki kõigi aegade ühe parima mängija edukas karjäär jalgpallis, osalemine MM-võistluste finaalturniiril, NSV Liidu koondise kapteniks olemine 50 korral jäi Eestis vajaliku tähelepanuta ega avaldanud meie jalgpallile vähimatki innustavat mõju – Igor Netto eesti päritolu tuli laiema avalikkuse ees ilmsiks alles 2012. aastal.⁷⁰¹

Aastatel 1943–1990 omistati 38 Eesti sportlasele NSV Liidu teenelise meistersportlase aunimetus, aastatel 1956–1990 said NSV Liidu teenelise treeneri aunimetuse 29 juhendajat ning aastatel 1965–1991 anti suurmeistri ehk rahvusvahelise klassi meistersportlase nimetus 40 spordialal 281 korral. Keegi ei saanud neid aunimetusi jalgpallis (vt tabel 4).

Kuni 1970-ndate aastateni oli Eestil peaaegu igal olümpiaalal välja panna vähemalt üks maailmatasemel sportlane, kes kuulus või konkureeris NSV Liidu koondisse. 1970-ndatel alanud mõõn Eesti spordis tähendas eelkõige seda, et suuremad liiduvabariigid NSV Liidu sees ja suuremad riigid väljaspool seda olid hakanud senisest aina enam spordile tähelepanu pöörama ning omades suuremaid ressursse, suutsid seni tublidest väikerahvastest saavutuste osas mööduda. 1971. aasta NSV Liidu rahvaste spartakiaadil oli Eesti üheksas, neli aastat hiljem 12. ning 1979. aastal 13. kohal.

Aina raskem oli läbi lüüa ka sportmängudes. Korvpallis jäid Eesti mehed NSV Liidu meistrivõistlustelt esmakordselt ilma medalita 1970-ndatel aastatel ning 1983. aastaks kukuti meistriliigast välja. Tagasi kõrgliigasse tõusti 1988. aastaks ning kolm aastat hiljem tuli Tallinna Kalev NSV Liidu meistriks olukorras, kus taasiseseisvusmeelne Leedu oli meistrivõistlustel osalemisest loobunud. Eesti naised langesid tugevuselt teise liigasse 1968. aastaks ning edaspidi suudeti kõrgliigasse tagasi tõusta episoodiliselt.

Samas oli vajakajäämisi korvpallilgi: tema vähene populaarsus väljaspool Tallinna ja Tartut oli probleemiks juba neljakümnendate aastate lõpust⁷⁰² ja kandepinnaga ei saanud rahule jääda, sest näiteks 1955. aasta Eesti noortemeistrivõistlustel ei osalenud üle poolte tollastest rajoonidest.⁷⁰³ Samas mõjus kahe suurima linna vaheline rivaliteet hästi kodusele konkurentsile, kuigi pika peale kaldus see ühepoolsele Tallinna kasuks.

1968. aastal NSV Liidu meistriks tulnud Tallinna Kalevi võrkpallimeeskond langes meistrisarjast 1973. aastal ja mängis pärast seda kõrgliigas vaid kahel hooajal (1978, 1986).

Ka kõrgliigast välja kukkunud jalgpallimeeskond langes tugevuselt teise liiga viimaste hulka: aastatel 1962–1968 oldi nimetatud liigas või selle ühes tsoonis kolmel korral viimased ja kahel korral eelviimased. Vähenes jalgpalli kajastamine perioodikas, mida on hea jälgida ajakirja Kehakultuur aastakäikude

---

⁷⁰¹ Schwede, Indrek. Igor Netto – eestlasest Euroopa meister ja olümpiavõitja I. – *Jalka* nr 3, 2012, 41–47; Schwede, Indrek. Igor Netto – eestlasest Euroopa meister ja olümpiavõitja II. – *Jalka* nr 4, 2012, 50–55.

⁷⁰² *Korvpall. Minevikust tänapäevani*, 101.

⁷⁰³ Sealsamas, 104.

sisukordadest, kus alad on spordialati grupeeritud. Vähenes ka jalgpallurite populaarsus. Esile tõusid eelkõige korvpallurid, kes kuulusid NSV Liidu koondisse.

Kõiki spordialasid mõjutas nende omavaheline konkurents pealtvaatajate pärast. Ivar Kostabi kirjutas Edasis, et 1963. aastal läks Eesti NSV–Soome kergejõustikmatš Tartus viimast korda täismajale, nüüd võisteldakse Tallinnas, Tartus ja teistes linnades „sama hästi kui tühjade tribüünide ees, kuigi sissepääsemiseks pole enamasti vaja isegi raha maksta.“⁷⁰⁴ Sama oli korvpallis, võrkpallis, kus erandid üksnes NSV Liidu meistrivõistluste ja välisklubidega kohtumiste puhul.⁷⁰⁵

Spordi arendamine Eestis sõltus väga palju kliimast. Kui varem mängisid meie paremad jalgpallurid talvel jääpalli või jäähokit, siis pärast II maailmasõda süvenes spetsialiseerumine. Edu nimel pidid jalgpallurid oma alaga tegelema ka talvel. Aastate jooksul paranesid mujal NSV Liidus ja maailmas külmema kliimaga piirkondades jalgpallurite talvised treeningtingimused, kuid Eesti jäi selles osas teistest maha. Elmar Saar seletas juba 1949. aastal korvpalli harrastajaskonna tõusu eriti koolinoorte hulgas nii: „Korvpalli saab mängida ka ruumis, mistõttu mäng on harrastatav kogu õppeaasta kestel. Jalgpall on aga märgatavalt halvemais tingimustes selle tõttu, et Nõukogude Eesti ilmastikuoludes saab kogu õppeaasta vältel seda harrastada ainult kaks kuni kaks ja pool kuud, osaliselt kevadisel ja osaliselt sügisel õppeveerandil.“⁷⁰⁶

Uute spordisaalide ja võimlate lisandumine muutis jalgpalliga konkureerivad sportmängud korv- ja võrkpalli tubasemaks. Ilmastikuoludest sõltuti aina vähem, mugavam oli palluritel ja pealtvaatajatel. 1969. aastal tõdeti, et jalgpall on jäänud üheks väheseks alaks (sportmängust ainsana koos jäähokiga), milles ei ole võimalik nõuetekohaselt aastaringselt treenida.⁷⁰⁷ 1951. aastal märkis jalgpallitreener Artur Veinberg, et „nii mõnedki andekad noored jalgpallurid muutuvad talve jooksul korvpallureiks, sest selle spordiala võistlushooaeg on ligi kolm korda pikem kui jalgpallis.“⁷⁰⁸ Seda tunnistas ka jalgpalliföderatsiooni aseesimees Hamlet Tiits, kes nõukogude retoorikale omaselt ütles, et NSV Liidu viljastavates tingimustes on tugevnenud ka jalgpall, aga tema areng „ei ole kaugeltki rahuldav, ei vasta teistes liiduvabariikides saavutatud edusammudele.“ Muuhulgas lausus Tiits, et Eestis tegeleb jalgpalliga enam kui 280 kollektiivis üle 5500 mängija, noorte kalendris peaks olema vähemalt 6–8 mängu.⁷⁰⁹ Viimane arv oli kindlasti ebapiisav ka toonastes oludes, kuid näitab, kui armetu pidi noorte võistluskoormus olema, et eesmärgiks seati 6–8 mängu arvestataval tasemel võistlusmängu aastas. Vahel vähendasid oma kasvandike

---

⁷⁰⁴ Kostabi, I. Kas spordiküllastus? – *Edasi* nr 259, 04.11.1970, 2.

⁷⁰⁵ Sealsamas.

⁷⁰⁶ Saar, Elmar. *Jalgpall*. Pedagoogiline Kirjandus. Tallinn, 1949, 15.

⁷⁰⁷ Jalgpalli olukorrast Eesti NSV-s ja ettepanekud selle spordiala edendamiseks vabariigis. 13. jaanuaril 1969. Spordiföderatsioonide osakonna koostatud ülevaade. ERA.R-1.15.737, 16.

⁷⁰⁸ Veinberg, A. Üleliidulistelt noorte esivõistlustelt, 491.

⁷⁰⁹ Tiits, H. Jalgpalli päevaprobleeme. – *Spordileht* nr 42, 29.05.1959, 6.

niigi vähest mängukoormust treenerid ise: 1962. aastal võttis Tartu Kalevi treener F. Sehver A-vanuseklassis osalenud meeskonna meistrivõistlustelt maha pärast kaht mängu ja lõpuni ei võisteldud ka B-vanuseklassis.⁷¹⁰

1966. aastal tõdes jalgpalliföderatsiooni treenerite nõukogu esimees Uno Piir, et toimub spordialade võidujooks gruppide arvu suurendamiseks, aga jalgpallil seda muret pole, sest: „**Meile teeb tõsiseid raskusi isegi nende väheste olemasolevate gruppide kindlustamine treeneritega.**“ (..) Oleks rumalus väita, et noored ei armasta enam jalgpalli. Samas ei saa aga unustada, et jalgpall pole enam poiste ainuke ja peamine sportlik harrastus.“⁷¹¹

Spordis kehtisid järgunormid, mille täitmise tingimused olid sätestatud eraldi iga ala kohta. Võimude poolt soositud kergejõustikus anti välja rohkem meistersportlase nimetusi kui jalgpallis.⁷¹² Aga veel parem võrdlusmaterjal on sportmängudes esitatud nõuded spordijärkude teenimiseks. Spordijärke võis saada eri kaaluga võistlustel. Heaks võrdlusaluseks on saavutatud koht NSV Liidu meistrivõistluste kõrgliigas, sest see puudutas suurt hulka eri liiduvabariikidest pärit üleliidulist tippu. Alates 1953. aastast kehtima hakkava üleliidulise spordiklassifikatsiooni järgi said meistersportlaseks need korv- ja võrkpallurid, kes kuulusid NSV Liidu meistrivõistluste kõrgliigas 1.–4. koha saanud võistkonna koosseisu. Jalgpallis, veepallis, jääpallis, jäähokis ja maahokis pidi sama järgu teenimiseks kuuluma kolme parema hulka tulnud võistkonda.⁷¹³ Arvestades jalgpalli suuremat harrastajaskonda ja populaarsust võrreldes teiste sportmängudega ning asjaolu, et jalgpalli kõrgliigas oli rohkem osalejaid, oli jalgpallis meistersportlase märgi teenimine väiksemate liiduvabariikide võistkondade liikmetele üliraske.

Spordijärkude saavutamise tingimusi korrigeeriti pidevalt. Võimalik, et seejuures arvestati ka NSV Liidu kohta erinevate spordialade hierarhias rahvusvahelisel tasemel. 1965. aastal viidi sisse ka rahvusvahelise suurmeistri ja meistersportlase kandidaadi nimetus ning viidi senised spordijärgud vastavusse rahvusvahelise spordi taseme ja maailmarekorditega.⁷¹⁴ Sportmängudes jäid kõige soodsamad tingimused eelkõige korvpallile. Aastatel 1969–1972 kehtinud järgunormide kohaselt võisid meistersportlase märgi saada korvpallurid ja võrkpallurid, kes kuulusid NSV Liidu meistrivõistluste kõrgliigas 1.–12. koha saanud võistkonda tingimusel, et võideti 25% mängudest.⁷¹⁵ Jalgpallis pidi sama nimetuse saamiseks kuuluma NSV Liidu meistrivõistlustel esimese kuue võistkonna koosseisu.⁷¹⁶ Nimetatud aastatel NSV Liidu meeste ja naiste korvpallimeistrivõistluste kõrgliigas 12 võistkonda mängiski (meestel 1972. aastal kümme), mis tähendas, et tasavägise konkurentsi korral võisid teoreetiliselt

---

⁷¹⁰ Nõmme, E., G. Krull. Tagasivaade jalgpallihooajale, 12.

⁷¹¹ Piir, U. Spordikoolide edasisest käekäigust. Jalgpalliprobleemid, 3.

⁷¹² Edelman, *Serious Fun*, 76.

⁷¹³ Uus ühtne üleliiduline spordiklassifikatsioon. – *Kehakultuur* nr 2, 31.01.1959, 50–51.

⁷¹⁴ Riordan, *Sport in Soviet Society*, 224.

⁷¹⁵ *Üleliiduline ühtne spordiklassifikatsioon 1969–1972*. Eesti Raamat, Tallinn, 1970, 82.

⁷¹⁶ Sealsamas, 35.

kõikide võistkondade mängijad täita meistersportlase normatiivi. Jalgpallis mängis selles ajavahemikus kõrgliigas sõltuvalt aastast 16–20 meeskonda. Korvpallis olid nimetatud aastatel 12 parema seas esindatud kaheksa erineva liiduvabariigi mees- ja seitsme erineva liiduvabariigi naiskonna, jalgpallis kuue esimese hulka nelja liiduvabariigi meeskonnad. Lisaks võis meistersportlase märgi saada NSV Liidu rahvaste spartakiaadil kaheksa parema hulka platseerudes, mis andis automaatselt vähemalt kuue liiduvabariigi korvpalluritele [rahvaste spartakiaadil osalesid oma võistkonnaga ka Moskva ja Leningrad – I. S.] võimaluse täita vastav norm. Jalgpallis rahvaste spartakiaadil meistersportlase normatiivi täita ei saanud. Tõsi, jalgpallur, kes kuulus meistriliigas kahel järjestikusel aastal 7.–11. koha saanud meeskonda, võis ka taotleda meistersportlase märki.⁷¹⁷ Need asjaolud võisid saada kaalukeeleks spordiala valikul.

Eesti jalgpalli konkurentsivõimele suure riigi sees võis avaldada mõju ka asjaolu, et NSV Liidu jalgpall oli rahvusvahelisel tasemel väga tugev just 1950–1960ndatel aastatel. 1960. aastal võitis NSV Liit esimesed Euroopa meistrivõistlused ja 1966. aastal saavutas MM-võistlustel 4. koha. Seega just Eesti jalgpalli hääbumise aastatel oli NSV Liidu jalgpall kõrgtasemel.

Jalgpallimängu erinevast positsioonist kolmes annekteeritud Balti riigis andsid parima ülevaate tulemused. Nii Läti kui Leedu jalgpall liikus võrreldes Eestiga ülespoole. Eesti esindusmeeskond suutis terve anneksioonijaia vaid neljal korral (1948, 1956, 1958, 1959) edestada Läti ja kahel korral (1956, 1960) Leedu esindusmeeskonda NSV Liidu meistrivõistlustel. Vahel edestati lõunanaabrite paremuselt järgmisi meeskondi, kui nendega samas tsoonis mängiti. Kahe maailmasõja vahel oli Leedu jalgpall Balti riikide nõrgim, aga 1946. ja 1947. aastal tulid Leedu noored oma eakaaslaste seas NSV Liidu meistriteks.⁷¹⁸ Ajakirjandus võrdles meie olusid Läti omadega ja märkis 1949. aastal, et Eesti karikavõistlustel osales 50, Läti karikavõistlustel 217 meeskonda.⁷¹⁹ Eestis osales samal aastal koos käitiste ja noortega võistlustel 120 meeskonda, Lätis 527.⁷²⁰ 1951. aastal kirjutas Noorte Hääle Läti korrespondent, et eelmise aasta Läti karikavõistlustel osales 350 meeskonda ja tänavu poolteist korda rohkem, sh 30 kolhoosimeeskonda ja noortemeistrivõistlustel osaleb 75 meeskonda. Korrespondent tõi näite, et Riia Daugava staadionil oli viimati 22 000 pealtvaatajat ja Dünamo staadionil jälgib mängu kuni 15 000 huvilist. Liepajas oli aga kaks staadioni, mis mahutasid vastavalt 20 000 ja 15 000 pealtvaatajat ning Ventspilsis oli staadion 10 000 inimesele.⁷²¹ Lätis, nagu paljudes

---

⁷¹⁷ Üleliiduline ühtne spordiklassifikatsioon 1969–1972, 35.

⁷¹⁸ Veinberg, A. Üleliidulistelt noorte esivõistlustelt, 490.

⁷¹⁹ Meeme, H. Rohkem tähelepanu ENSV jalgpalli karikamängudele. – *Noorte Hääle* nr 149, 26.06.1949, 3.

⁷²⁰ Suškov, M., B. Aleksandrov. Algas jalgpallihooaeg. – *Kehakultuur* nr 9, 15.05.1950, 239.

⁷²¹ Berzinš, E. Jalgpallikiri Lätist. Nõukogude Läti jalgpall tõusuteel. – *Noorte Hääle* nr 143, 20.06.1951, 3.

teisteski liiduvabariikides, tegutsesid spetsialiseeritud jalgpallikoolid noortele, Eestis tegeldi noortejalgpalliga, kui tegeldi, üksnes spordikoolides.⁷²²

Eesti jalgpalli korraldamatuse taustal tõi Noorte Häääl välja, et Lätis avaldati hooaja parima 33 meistrisarja ja 22 noormängija nimed.⁷²³ Eriti kurb oligi vahe noortetöös. 1956. aastal kirjutas treener Uno Piir Kehakultuuris Eesti noorte meistrivõistlustest: „Esimene võistlusmäng toimus alles 16. juulil, viimane 22. juulil! Nii igal aastal. Seitsme päeva jooksul mängisid noored kuuel päeval (ainulaadne koormus!) ja sellega olid meistrivõistlused lõppenud. Vabariigi jalgpallile see mingit kasu ei toonud. Ainult mõned töötajad võisid oma tööplaani teha märkuse: „Üritus läbi viidud.“ Samasugusel kiirmeetodel kulgeb ka meie noortekoondise ettevalmistamine. Viimasel tunnil valitakse välja 15–16 mängijat, kellele korraldatakse 10-päevane treeninglaager. Kas saab sellise süsteemi juures nõuda noortelt edukat esinemist?“ Uno Piir tõi välja, et meie treenerid tegelevad noortega põhitöö kõrvalt, mujal NSV Liidus on spordikoolid, „mis tegelevad vilunud treenerite juhtimisel ainult jalgpalliga.“⁷²⁴ Leedus seevastu said noored hulga suurema koormuse: meistrivõistlustel osales 10 meeskonda, mängiti läbi suve kaks vooru, Lätis löi noortekoondis kaasa täiskasvanute meistrivõistlustel.⁷²⁵

Lõpuks ei saa mööda vaadata ka rahast. Harrastustasemel kirjeldatakse jalgpalli kui odavat spordiala, mille mängimiseks pole vaja muud kui palli ja enamvähem tasast maalappi. Tiptasemel läbilöömiseks nõuab see spordiala siiski palju ressursse. Edu jalgpallis oli NSV Liidu eri regioonides prestiiži küsimus nii rahvale, spordijuhtidele ja kohalikele võimumeestele. Kohalik esindusmeeskond sai palju tähelepanu ja sinna suunati ressursse. Eestil oli raske nendega konkureerida. Näiteks 1950. aasta septembris tões VSÜ Kalevi Vabariikliku Kesknõukogu Presiidium, et 15. septembri seisuga oli Eestit üleliidulistel meistrivõistlustel esindava jalgpallimeeskonna peale kulunud 37% kogu spordiühingu eelarvest ja kui meeskonda ülal pidada aasta lõpuni, moodustaks vajaminev summa „55% aasta eelarvest ehk 71,6% üldistest loodetavatest kuludest“.⁷²⁶ Spordiühing tões, et rikutakse NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrust, mille kohaselt ei tohi jalgpallimeeskonna finantseerimine ületada 30% spordiühingu eelarvest. Rahalised puudujäägid sundisid kärpima nii meeskonna kui ka massilise kehakultuuritöö kulusid. See omakorda vähendas meeskonna saavutusvõimet ja takistas massilises kehakultuuritöös seatud ülesannete täitmist. Seepärast palus Kalev rahalist abi Eesti NSV Ametiühingute Nõukogult.⁷²⁷

---

⁷²² Mänd, N. Jalgpallurite uue vahetuse kasvatamisele. – *Rahva Häääl* nr 276, 21.11.1954, 4.

⁷²³ Berzinš, E. Naabervabariigi jalgpallurid uue hooaja lävel. – *Noorte Häääl* nr 13, 15.01.1955, 3.

⁷²⁴ Piir, U. Mõni sõna noorte jalgpallist. – *Kehakultuur* nr 20, 06.11.1956, 627.

⁷²⁵ Sealsamas, 627–628.

⁷²⁶ ENSV Ametiühingute Vabatahtliku Spordiühingu “Kalev” Kesknõukogu Presiidiumi otsus. 28. septembril 1950. ERA.R-1.15.290, 52.

⁷²⁷ Sealsamas, 52–53.

1967. ja 1968. aastal oli Eestit esindava Tallinna Dünamo meeskonna kahjum vastavalt 86 100 ja 105 500 rubla, mis kaeti Dünamo ja Eesti NSV Spordiühingute ja -organisatsioonide Liidu Nõukogu õppe-sportliku töö arvelt, „missugune moodus aga NSV Liidu meistrivõistlustest osavõtivate meeskondade tegevuse isemajandamise nõuet arvestades ei ole kooskõlas sellealaste direktiivsete juhenditega.⁷²⁸ Finantsprobleem teravneski 1960-ndatel aastatel üleliiduliselt, kui kahe kõrgema liiga koosseisu moodustamisel hakati arvestama nii liiduvabariikide kui ka suuremate tööstuslinnade huvidega. Sealjuures hakati nõudma meeskondade suutlikkust end ise majandada. Kirjas NLKP Keskkomiteele 1962. aastast kokkuvõtteid tehes pidas üleliiduline kehakultuuri- ja spordikomitee möödapääsmatuks, et tugevusest teises liigas ei tohiks jätkata klubid, mis ei suutnud ise oma väljaminekuid katta.⁷²⁹ Teiste hulgas toodi nimeliselt välja ka Tallinna Kalev, mis sportlike tulemuste poolest pidanuks oma koha liigas säilitama ja tegelikult säilitaski. 1963. aastal palus NLKP KK ideoloogiosakonna juhataja asetäitja V. Snastin NLKP Keskkomiteelt toetust kehakultuuri- ja spordikomitee ettepanekule mitte lubada 1964. aastal meistriliigas osaleda Tadžikistani, Kirgiisi, Turkmeeni ja Eesti meeskondadel, sest neil puuduvad suured staadionid ja sportlikud tulemused on madalad.⁷³⁰ Ühegi nimetatud liiduvabariigi meeskonnad ei suutnud sportlikult nagunii nii kõrgele tõusta.

Üheks täiendavaks põhjuseks, miks riigijuhid jalgpalli vastu suurt huvi tundsid ja klubidelt isemajandamist hakkasid nõudma, oli asjaolu, et jalgpallis oli hakanud ringlema kriminaalne raha. Mihhail Prozumenštšikov kirjutab, et „rahvaliku spordialaga“ olid igal tasandil seotud riigi- ja majandusjuhid, kes keerutasid jalgpallis suurt hulka raha. Võimule ei meeldinud, et jalgpallis makstavad preemiad, mis NSV Liidu oludes olid suured, aitasid jalgpallurite seas levitada kommertslikke ja isegi väikekoodanlikke tendentse, mis ei läinud kokku kommunistliku ühiskonna moraaliga. Prozumenštšikov kirjutab: „Teisalt sai jalgpallist aina enam kriminaalsete kommertslikute operatsioonide allikas, koht „musta raha pesemiseks“ ja eelarves eraldatud raha ebaotstarbekohaseks kasutamiseks.“⁷³¹

⁷²⁸ Jalgpalli olukorrast Eesti NSV-s ja ettepanekud selle spordiala edendamiseks vabariigis. 13. jaanuaril 1969. Spordiföderatsioonide osakonna koostatud ülevaade. ERA.R-1.15.737, 15.

⁷²⁹ Предложения по участию футбольных команд мастеров в розыгрыше первенства СССР по футболу по классам “А” и “Б” в 1963 году. 12.12.1962. Томилина, Н. Г., М. Ю. Прокуменщиков (под редакцией), И. В. Казарина, Т. Ю. Конова, М. Ю. Прокуменщиков (составители). *Игра миллионов под партийным контролем. Советский футбол по документам ЦК КПСС*. Международный фонд „Демократия“, Москва 2017, 74–75.

⁷³⁰ Справка идеологического отдела ЦК КПСС по предложению спорткомитета СССР о новом порядке розыгрыша первенства страны по футболу. 11.01.1963. Томилина, Н. Г., М. Ю. Прокуменщиков (под редакцией), И. В. Казарина, Т. Ю. Конова, М. Ю. Прокуменщиков (составители). *Игра миллионов под партийным контролем. Советский футбол по документам ЦК КПСС*. Международный фонд „Демократия“, Москва 2017, 75.

⁷³¹ Прокуменщиков, 378–379.

Ei aidanud määrused ega nõudmised: näiteks 1964. aastal ei suutnud end tugevuselt teises liigas ära majandada kolmandik ehk 58 meeskonda ja nende arv kasvas. Samal ajal maksid need meeskonnad preemiad ja pakkusid palluritele muid hüvesid, mis näitas, et raha selleks tuli mujalt ega olnud seaduslik.⁷³²

Piiratud rahalised võimalused tähendasid muuhulgas sedagi, et Eesti esindusvõistkonda ei saanud meelitada tugevaid jalgpallureid väljastpoolt vabariiki. Neile polnud pakkuda hüvesid, milleks olid võimelised konkurendid ning meeskonna koht turniiritabeli lõpus polnud samuti ahvatlev.⁷³³

4.3. Jalgpalli venestumine

Eesti jalgpalli venestumine polnud kitsalt spordiala sees toimuv protsess, vaid peegeldas suuri muutusi terves ühiskonnas. Spordis olid löögi all eelkõige need alad, mis olid populaarsed mujal NSV Liidus, aag eelkõige Venemaal, kust tuli Eestisse kõige enam migrante.

4.3.1. Migratsioon idast

NSV Liidu anneksioon tõi Eestile kaasa migratsioonilaine eelkõige Venemaalt. II maailmasõja lõppedes oli eestlaste arv Eesti NSV territooriumil⁷³⁴ tõusnud 97,3% protsendini.⁷³⁵ 1959. aastaks oli eestlasi Eesti NSV territooriumil 74,6% (venelasi 20,1%) ja 1970. aastaks 68,2% (venelasi 24,7%).⁷³⁶

Muutused Eesti rahvuslikus koosseisus kajastusid jalgpallis. Alates 1945. aastast hakkas Eesti NSV meistrivõistluste kõrgeimas liigas osalema Balti Laevastik, mis võitis tiitli kümnel, hõbeda kaheksal ja pronksi kahel korral ning mis koosnes peaaasjalikult Tallinnas armeeteenistuses viibivatest jalgpalluritest. Eesti nimega mängijaid pole meistrite seas ainsatki.⁷³⁷ Kaheksakümnendatel aastatel tuli kahel korral Eesti NSV meistriks teine sõjaväemeeskond Tallinna Zvezda. Eesti NSV meistritiitli võitis neljal korral ka Ülemiste Kalev, mis oli Tallinnas paikneva üleliidulise alluvusega tehase Dvigatel meeskond ja mis alates 1969. aastast võitis Tallinna Dvigateli nime all veel kaks Eesti NSV

---

⁷³² Sealsamas, 379.

⁷³³ Jalgpalli olukorrast Eesti NSV-s ja ettepanekud selle spordiala edendamiseks vabariigis. 13. jaanuaril 1969. Spordiföderatsioonide osakonna koostatud ülevaade]. ERA.R-1.15.737, 14.

⁷³⁴ 1944. aasta lõpus eraldati NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi otsusega Eesti territooriumist ja ühendati Vene Föderatsiooniga 2234 ruutkilomeetri suurune piirkond koos Petseri linna ja 10 vallaga ning hõreda inimasustusega piirkond Narva jõe taga. Selle tagajärjel vähenes Eesti elanikkond 56 200 inimese võrra, sh 19 400 eestlase võrra. [Tiit, Ene. Eesti rahvastik ja selle probleemid. *Akadeemia* nr 8, 1993, 1678.]

⁷³⁵ Tiit, Ene. Eesti rahvastik ja selle probleemid. – *Akadeemia* nr 8, 1993, 1659.

⁷³⁶ *Eesti rahvastik rahvaloenduse andmetel I*. Eesti Statistikaamet, Tallinn, 1995, 73.

⁷³⁷ *Eesti meistrid 1920–1999*. Mandre, Juhan, Rein Järva (koostajad). Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, 2003, 97–100.

meistrikulda. Selles meeskonnas mängisid üksikud eestlased. Seitsmekümnen-date teiseks pooleks oli Eesti NSV meistriliiga venestunud, koosnedes peamiselt Tallinna ja Ida-Virumaa meeskondadest. Ainult eestlastest koosnevaid meeskondi enam polnudki, eestlastest mängijaid oli 12 kõrgliiga meeskonna seas arvestataval hulgal Pärnu Kalakombinaadis ja Tallinna Normas. Kaheksaküm-nendatel suutsid end meistriliigasse murda ka eestlastest koosnev Viljandi linna-meeskond ja Pärnu KEK. Aastatel 1945–1991 Eesti NSV meistermeeskondade koosseise vaadates olid eestlastele viitavate perekonnanimedega mängijad üle-kaalus vaid aastatel 1945, 1947, 1949, 1950, 1953, 1954, 1955, 1964, 1967, 1970 ja 1971.⁷³⁸ Ehk üheteistkümnel aastal 47-st.

Jalgpalli muutumisest eelkõige siinelavate slaavlaste alaks on kajastanud ka ajakirjandus. Õhtulehe reportaaž kirjeldab, kuidas 1951. aastal viis Elmar Saar spordiühingu Dünamo šeflusaluste koolide noortetreeningut läbi vene keeles, sest grupi enamuse moodustasid kolme venekeelse kooli poisid.⁷³⁹ 1954. aastal tõdes Õhtuleht koolinoorte jalgpalli kohta: „Karikavõistlused näitasid, et jalgpalli harrastatakse peamiselt vene õppekeelega koolides.“⁷⁴⁰ Ka vabariiklik jalgpalliseksioon oli aasta varem koolinoorte jalgpalli kohta tõdenud, et see „on eriti halb eesti õppekeelega koolides.“⁷⁴¹

Eesti esindusmeeskonna tugevdamiseks kutsuti mängijaid väljastpoolt Eestit. Noorte Häälles kirjutas H. Neeme, kuidas esindusmeeskondi – nii Kalevit kui ka Dünamot on „moodustatud ülepeakaela ja hilinemistega, meeskondi on alati komplekteeritud alles n. ö. üheteistkümnendal tunnil s. o. vaevalt paar-kolm nädalat enne suure võistlussarja algust, meeskonnad pole ühelgi talvel saanud normaalset ettevalmistust, meeskondi on igal aastal moodustatud mitte vabariigi jalgpalliparemikust, vaid suures osas teiste vennasvabariikide meeskondadest ülejäänud ja väljapraagitud mängijatest.“⁷⁴² Õhtuleht märkis samal aastal, et tuhanded jalgpallisõbrad „tahavad kindlasti näha vabariigi jalgpalliautantsmeeskondade kohalikest jalgpallureist moodustatud meeskonda, mitte aga teiste liiduvabariikide „jalgpallurite-rändlindudega“ täiendatud esindust.“⁷⁴³ Küsimust arutati Eesti NSV Kehakultuuri- ja spordikomitees, näiteks 1955. aastal toimunud koosolekul kõlas ettepanek, „hoiduda väljastpoolt võistlejate sissetoomisest.“⁷⁴⁴

Probleem oli üleliiduline. 1958. aastal toimus Kaunases Vene, Ukraina, Valgevene, Moldaavia, Leedu, Läti, Leningradi ja Eesti jalgpalliseksiooni presiidiumide, treenerite ja kohtunike nõupidamine, kus mõisteti hukka „rändlindude“ kasutamine, mis viib alla just väiksemate liiduvabariikide taseme. Sedastati, et on kahjulik esindusmeeskonna täiendamine teiste meeskondade

⁷³⁸ Sealsamas, 96–103.

⁷³⁹ Liiv, A. Jalgpalli õpitakse noorelt. – *Õhtuleht* nr 191, 15.08.1951, 3.

⁷⁴⁰ Palu, R. Koolinoored jalgpallimurul. – *Õhtuleht* nr 234, 02.10.1954, 3.

⁷⁴¹ Vabariikliku jalgpalliseksiooni pleenumi protokoll. 26.04.1953. ERA.R-30.4.421, 12p.

⁷⁴² Neeme, H. Vabariigi jalgpalli esindusmeeskonna komplekteerimisest, väljaõppest ja tulevikuperspektiividest. – *Noorte Hääl* nr 255, 27.10.1955, 3.

⁷⁴³ Kaks jalgpallimängu. – *Õhtuleht* nr 265, 09.11.1955, 6.

⁷⁴⁴ Eesti NSV Ministrite Nõukogu j. a. Kehakultuuri- ja Spordikomitee koosoleku protokoll nr. 8. 03.12.1955. ERA.R-30.3.364a, 88.

tugevamatega – see võtab oma parematest mängijatest ilmajäänud meeskondadelt eesmärgi ära.⁷⁴⁵ Samal aastal kurjustas Õhtuleht võõrmängija Fleišeri kasutamise vastu: „Kaitsemängus saab vigastada dünamolane Mihhailov, keda tuleb asendada Fleišer. (Kas tõesti kedagi teist pole? Fleišerist ei ole kasu. Eile näitas ta seda veel kord!)“⁷⁴⁶

Sel teemal läksid arvamused lahku ja enesele vastu rääkis ka Eesti Raadio jalgpallireporter Gunnar Hololei, kes 1961. aastal tõi eeskujuks treener Boriss Arkadjevi, kes Bakuus töötades ei kaasanud ainsatki võõrmängijat, aga meeskond oli üleliidulistel meistrivõistlustel oma grupi liidreid. Eestis seevastu pole kümne aastaga suudetud kasvatada peale üksiku erandi minimaalselgi tasemel häid mängijaid ja Gunnar Hololei arvates pidi kohaliku esindusmeeskonna löögitugevust suurendama: „Seniks aga, kuni kasvab kohalik kaader, on vaja „Kalevile“ hädasti täiendust meeskondadest ja seda kogenud mängumeeste näol. Selleks tuleks aga paluda tõsist abi üleliiduliselt jalgpalliföderatsioonilt. Samuti tuleb paluda abi kogenud jalgpallitreeneri suunamiseks Eestisse.“⁷⁴⁷ Hololeiga ei nõustunud sugugi kõik, mujalt toodud mängijaid nimetati ajakirjanduses halvustavalt „turistideks“ ja „ülejäägiks“.⁷⁴⁸ Võõrmängijad ei innustanud eeskujudena ka eesti poisse.⁷⁴⁹ Korvpalliprofessor Ilmar Kullam tõi ühe aspektina poiste alavalikul välja: „Jalgpalli peeti ja ta oli ka venelaste ala.“⁷⁵⁰

Kui esindusmeeskonna puhul võis välismängijate kaasamine teatud juhtudel olla õigustatud, siis noortejalgpallis viitas see treenerite soovile saavutada kergema vaevaga paremaid tulemusi. Ühtlasi võttis see koha(d) koosseisus kohalikelt poistelt ja vähendas nende motivatsiooni. 1953. aasta Eesti NSV meistrivõistlustel pidid meeskonnad kasutama teatud arvu noori mängijaid. Narva Kalevi treener L. Lihvintsev värbas selle asemel „aastates mängijaid Leningradist, kujuures selleks, et näidata, nagu mängiks meeskonnas ettenähtud arv noori, võltsis ta nende vanust“.⁷⁵¹

Rahvusteemade avalik arutelu oli reeglina tabuteema, kuid vihje sellele, et ta eksisteeris ka Eesti esindusmeeskonnas, on olemas näiteks esindusmeeskonna Tallinna Kalevi 1953. aasta hooaja ülevaates jalgpallisektsiooni presiidiumi koosolekult, mille protokollis on lause: “Raskusi on ka selles, et osa msk-a [meeskonna – I. S.] liikmeid ei valda eesti-, teised vene keelt.”⁷⁵²

---

⁷⁴⁵ Tiits, Meie jalgpalli päevaprobleeme, 70.

⁷⁴⁶ Toom, L. „Dünamo“ lausa üllatab. – *Õhtuleht* nr 186, 08.08.1958, 3.

⁷⁴⁷ Hololei, G. Milles peitub viga ja mida teha edasi. – *Sportileht* nr 92, 25.11.1961, 2.

⁷⁴⁸ Nõmme, E. Huvitavamalt kui mullu. – *Õhtuleht* nr 136, 10.06.1961, 3.

⁷⁴⁹ Kuuse, Lembitu. Poisid Sofias. – *Edasi* nr 262, 16.11.1988, 7.

⁷⁵⁰ Ilmar Kullam intervjuus Indrek Schwedele 08.05.2007.

⁷⁵¹ Liit, E. Hinnang jalgpallihooajale, 690.

⁷⁵² Protokoll nr 20. 19.10.1953. ERA.R-30.4.421, 50p.

4.3.2. Võõrmõjud

Annektatsioon tekitas teatud paralleelsuse jalgpallijuhtimises. Mõjutatud olid ka sellised aspektid, mis pidanuks kuuluma liiduvabariigi kompetentsi. Nii näiteks tunnistas Eesti NSV jalgpallisektiooni presiidium 1953. aastal tugevuselt teise liiga võitjaks omavahelise mängu võidu põhjal Tartu Dünamo, aga üleliiduline esivõistluste juhend nägi ette, et võrdsete punktide korral korraldatakse lisamäng ja seda tuli aktsepteerida.⁷⁵³ Nagu eespool mainitud, likvideeriti Eesti Spartakis jalgpall 1954. aastal ja Spartaki vabariikliku nõukogu esimees O. Eensalu põhjendas seda üleliidulise Spartaki nõukogu otsusega. Tõsi, vabariiklik jalgpallisektioon otsustas nõuda Viljandi Spartaki likvideerimise tühistamist.⁷⁵⁴

Omaette riik riigis oli BLTSK meeskond. 1958. aastal jäi mereväelaste noortemeeskond kõrvale Eesti NSV noortemeistrivõistlustest ja Spordileht reageeris: „Paneb imestama, et sellele vaatab ükskõikselt vabariikliku kehakultuuri ja spordikomitee õppe-osakond, kuna võistlusjuhendis on sõna-sõnalt öeldud, et „vabariigi A-grupi esivõistlustele ei lubata meeskondi, kelle noortemeeskonnad esivõistlustest osa ei võta.“⁷⁵⁵ BLTSK jätkas meistrivõistlustel osalemist.

Vaatamata tehtud plaanidele ebaõnnestus Eesti jalgpalli 50. juubeli tähistamine 1959. aastal. Eesti jalgpalli sünnipäev oli 6. juunil ja seda kavatseti tähistada 6. ja 7. juunil, mis oli nädalavahetus. Spordileht tutvustas pidustuste kava 22. mail: tulemas olid jalgpallipäevad rajoonides, juubeliturniirid, võistlused veteranidele ja noortele, jalgpallinäitused ja vestlusõhtud. Peapidustused pidid algama juba 5. juunil Tallinna Linna TSN Täitevkomitee saalis, kus pidi toimuma Eesti NSV Jalgpalliföderatsiooni Nõukogu pidulik istung ja vastuvõtt Tallinna TSN Täitevkomitee esimehe (ehk linnapea – I. S.) juures. Samal õhtul pidi Tallinna Dünamo (ehk Eesti koondise – I. S.) vastaseks Komsomoli-nimelisel staadionil olema „üks NSV Liidu tugevamaid A-grupi (ehk meistrisarja – I. S.) meeskondi.“ Spordileht jätkas: „Võistluse eel on Tallinna jalgpallurite defilee-paraad ja seejärel 2 x 10 minutit kestev veteranide matš. Selles matšis näeme väljakul 50 aasta eest „Meteori“–„Merkuri“ mängus startinud praegust pensionäri Julius Reinansit, 1924. aastal Pariisi olümpiamängudel Eesti koondmeeskonnas Ameerika Ühendriikide vastu mänginud August Lassi ja Oskar Üprausi, edasi nimekaid veterane E. Saart, V. Petersoni, O. Reinlot, R. Liivarit, R. Kallastet, K. Sillakut, R. Kuremaad, J. Simensoni, F. Karmi, O. Brennerit, H. Koovitit ja teisi.“⁷⁵⁶ Kõik nimetatud, välja arvatud Reinans ja Koovit olid esindanud vaba Eesti koondist kahe maailmasõja vahel. Spordilehe kirjeldus jätkus: 7. juunil pidid Kadriorus mängima Eesti NSV meister Ülemiste Kalev Läti meistri Liepaja Sarkanais Metalurgsiga Raadio- ja televisioonikomi-

⁷⁵³ Meri, H. Tartu „Dünamol“ kordusmäng esigruppi pääsemiseks. – *Edasi* nr 115, 10.10.1953, 4.

⁷⁵⁴ Meeme, H. Viljandi „Spartaki“ jalgpallimeeskonnast. – *Noorte Hääl* nr 79, 03.04.1954, 3.

⁷⁵⁵ Narva noored rühivad esikohale. – *Spordileht* nr 79, 29.09.1958, 3.

⁷⁵⁶ Eesti jalgpall saab poolesaja-aastaseks. – *Spordileht* nr 40, 22.05.1959, 4.

tee karikale, paar tundi hiljem pidi Raadioteatris toimuma juubeliaktus ja kontsert koos aktivistide, treenerite, kohtunike, autasustamise ja kingitustega. Juubelile oodati külalisi Moskvast, Leningradist, Valgevenest, Lätist, Leedust.⁷⁵⁷ Vaid päev enne otsustavat nädalavahetust teatas Spordileht sünnipäevale pühendatud artikli kahes viimasel lõigus: „Esiolgu oli meie jalgpalli juubeli- pidustused määratud eelolevale nädalavahetusele. Kuid seoses üleliiduliste ja vabariiklike meistrivõistluste kalendrimängude tihedusega, tuli tähtpäeva muuta.

Arvestades eeltoodut, otsustati juubelipidustused korraldada augustikuu esimesel dekaadil.“⁷⁵⁸

Tõenäoliselt sai otsustavaks asjaolu, et Tallinna Dünamo pidi 7. juunil mängima Odessas NSV Liidu meistrivõistlustel kohaliku Tšornomoretsi vastu ja ilmselt ei leitud 5. juuniks meie esindusmeeskonnale vastaseks lubatud NSV Liidu kõrgliiga meeskonda. Kuigi kaudselt lükkas Spordilehe napp info süü üleliidulisele kalendri- le, võis põhjuseks olla ka kohalik kehv organiseerimine, mida kindlasti ei ergutanud Eesti poliitiline ja jalgpallialane sõltuvus NSV Liidust.

Samasugune Eesti-kesksuse hajumine toimus teistelgi spordialadel. Sportlased esindasid üleliidulistel võistlustel lisaks oma liiduvabariigile ka üleliidulisi spordiühinguid. Nii näiteks võis Eesti dünamolane NSV Liidu meistri- võistlustel kuuluda hoopis Dünamo üleliidulisse koondisse. Eesti NSV Kerge- jõustikuföderatsiooni esimees Uno Ausmees sõnastas selle nii: „Varem oli ka selle poolest lihtsam, et polnud nii palju kõrvõimalikke erisüsteeme. Nüüd on sportlased lennus ja laiali, ei teagi, kus üks või teine parasjagu võistleb. Aga hakka kalendris otsima kohta Eesti meistrivõistlustele, murrad ajud.“⁷⁵⁹

4.3.3. Sotsiaalne taust ja distsipliini allakäik

Robert Edelmani järgi nähti spordialasid NSV Liidus nende harrastajate sotsiaalse tausta järgi kui intelligentsi- (tennis, purjetamine), tudengi- (kerge- jõustik, sõudmine, ujumine, võrkpall, korvpall) ja töölisklassi (jalgpall, jäähoki) alasid, kusjuures viimaste puhul oli tähtis võidelda „kultuurituse“ vastu.⁷⁶⁰ Jalgpall polnud vähemalt enne II maailmasõda NSV Liidus ilmselgelt haritlaskonna, vaid tööliste spordiala.⁷⁶¹ Need NSV Liidust saadud mõjud pärast Eesti annekteerimist mängisid kindlasti rolli, miks Eesti (tulevane) haritlaskond oma lemmikala valikul eemaldus jalgpallist. Nagunii tajuti siiatunginud venelasi kultuuriliselt harimatutena, aga jalgpallurid ja jäähokimängijad olid seda ka NSV Liidu enda kaanonite järgi.⁷⁶² Samas polnud Eestis arvestatavat hulka omakeelset töölisklassi, suuri linnasid ega seega soodsat pinnast jalgpallile. 20. sajandi keskel tajuti jalgpalli üle maailma töölisklassi kesksena, millega käis

⁷⁵⁷ Sealsamas.

⁷⁵⁸ Eesti jalgpalli 50. kilomeetriposti juures. – *Spordileht* nr 44, 05.06 1959, 4.

⁷⁵⁹ Kostabi, Ivar. Kas spordiküllastus?, 2.

⁷⁶⁰ Edelman, *Serious Fun*, 117.

⁷⁶¹ Sealsamas, 55.

⁷⁶² Sealsamas, 117; Zeller 94.

kaasas väiksem huvi kõrghariduse omandamise vastu ning kesk- ja kõrgklassi jaoks aktsepteerimatu käitumine.

Sporditegelane Sven Kolga rääkis: „Meil elav venelane oli sõjaväest siiajäänud või siia saabunud odav tööjõud ja neil ei olnudki sellist kodust lastetuba, mis enamuse eestlastel oli. Kultuuriline erinevus tingis selle, et ei kontakteerunud omavahel. Äärmisel juhul mängiti üksteise vastu, aga ühist tegevust polnud.“⁷⁶³

Seda kinnitab ka venelasest endine jalgpallur Vladimir Dubrovski, kelle sõnul naersid rahvuskaaslastest meeskonnakaaslased tema üle seetõttu, et ta läks kõrgkooli õppima ning puudus hommikustelt treeningutelt. Vladimir Dubrovski: „See oli ilmselt [Eesti] venelaste probleem: ollakse vaesemad ja harimatamad. Kui jalgpallimängimisega lõpetati, polnud haridust ja paljud hakkasid jooma. Kui mina hommikusest treeningult puudusin, naersid teised: „Meie üliõpilane!“ Aga pärast karjääri lõppu ei olnud nemad enam mittekeegi.“⁷⁶⁴

Spordiajakirjanik Lembit Koik iseloomustas aega pärast sõda: „Jalgpallis oli palju pätipoisse, kel huvi kõrghariduse vastu puudus. Korvpallis ja võrkpallis oli teine mentaliteet. Korvpalli ja võrkpalli peeti rohkem intelligentseteks aladeks. Tartu korv- ja võrkpallimeeskonnad olid üliõpilaste käes. Paljud, kes läksid jalgpalluritena ülikooli, vahetasid ala – võimlas sobis paremini käia. Jalgpallurid eelistasid õppimisele töökohta. See oli sõja järel võrdlemisi levinud stiil.“⁷⁶⁵

Raoul Üksvärava sõnul oli korvpallil erinevalt jalgpallist akadeemiline taust: „Korvpalli puhul oli kõik akadeemiline – pinnas, kust ta võrsus, Herbert Niileri korvpalliõpik, kus olid pildid ja skeemid, mis olid kutsuvad. Jalgpallil polnud kõrgkoolidega seost, aga korvpallil oli. Pärast sõda olid kõrgkoolide ukсед lahti. Millest varem võis unistada, oli nüüd sinu ees lahti. See mõjutas valikuid.“⁷⁶⁶

Spordireporter ja õppejõud Lembitu Kuuse mängis nooruses samuti muuhulgas jalgpalli. Tema sõnul oli „jalgpalli sotsiaalne suund allapoole.“⁷⁶⁷ Sama tunnistasid käesoleva uurimuse autorile ka lõpuks korvpalli valinud Raoul Üksvärav,⁷⁶⁸ NSV Liidu 1968. aasta võrkpallimeister Henn Karits,⁷⁶⁹ võrkpallitreener Mati Merirand⁷⁷⁰ ja mitmed jalgpalliinimesed.

1959. aastal tõdes spordiühingute ja -organisatsioonide liidu Tartu linnanõukogu presiidiumi koosolek, et jalgpalliaktiivi poolt plaanitud kaks noortemeeskond jäid moodustamata, kuna kirjas olnud 50 poisist pooled langesid halva õppeedukuse tõttu välja, ülejäänutest paljud harrastasid aktiivselt ka teisi alasid.⁷⁷¹

---

⁷⁶³ Sven Kolga intervjuus Indrek Schwedele 15.08.2012.

⁷⁶⁴ Vladimir Dubrovski intervjuus Indrek Schwedele 04.10.2007.

⁷⁶⁵ Lembit Koik intervjuus Indrek Schwedele novembris 2010.

⁷⁶⁶ Raoul Üksvärav intervjuus Indrek Schwedele 30.11.2007.

⁷⁶⁷ Lembitu Kuuse intervjuus Indrek Schwedele 13.07.2008.

⁷⁶⁸ Raoul Üksvärav intervjuus Indrek Schwedele 30.11.2007.

⁷⁶⁹ Henn Karits intervjuus Indrek Schwedele 27.04.2007.

⁷⁷⁰ Mati Merirand intervjuus Indrek Schwedele 19.07.2010.

⁷⁷¹ Heuer, V. Jalgpalliprobleemid on veel lõpuni lahendamata. – *Edasi* nr 85, 29.04.1959, 3.

Üheks Eesti jalgpalli probleemiks pärast sõda kujunes distsipliiniküsimus. Vahel ei käinud treenerite tahe mängijatest üle ja väljakule polnudki saata 11 meest. Näiteks 1949. aastal pidi Spartaki treener Otto Reinlo ise väravas koha sisse võtma.⁷⁷² Veelgi suurem probleem oli aga jalgpallurite seas levinud suitsetamine ja alkoholitarbimine. Nendest kahest pahest oli ajakirjanduses korduvalt juttu koos konkreetsete nimede ja näidetega. Kehakultuur kirjutab, et 1948. aastal korraldasid Rakvere Dünamo „jalgpallurid tihti pärast võistlusi joominguid“ ja treener E. Jõesaar ei tundnud end vastutavana.⁷⁷³ Süstemaatilistest viinavõtmisest kirjutati ka viiekümnendatel.⁷⁷⁴ Nõrka distsipliini, sh suitsetamise ja napsitamiseiga seletas kehakultuuri- ja spordikomitee aseesimees A. Vaiksaar Eesti NSV jalgpalli nõrka taset kodustel meistrivõistlustel: „Kevadel toimunud jalgpallivõistlustel muutus veteranide mänguvõime hädadohtlikuks isegi A-grupi meeskondadele.“⁷⁷⁵ Toodi ka konkreetseid näiteid meistriliiga meeskondade kohta: Tartu Dünamo ei saanud 1957. aasta kevadringi mängus Järvakandi Kaleviga koosseisu kokku alkoholitarvitamise tõttu.⁷⁷⁶ 1963. aastal läks halvasti Eesti NSV meistrivõistlustel esinenud Ülemiste Kalevil, sest „sportliku režiimi rikkumised ja näotu käitumine väljaspool spordiväljakut viisid niikaugele, et meeskond diskvalifitseeriti viis voo enne lõppu. Pretsenditud juhtum!“⁷⁷⁷ Pärnu Kalevi mängija Jaan Virkus tarvitas 1961. aastal tagasisõidul Rakverest „treeneri vastu ebatsensuurseid väljendeid ja käitus distsiplineerimatult.“⁷⁷⁸ Madalamates liigades ja linnade meistrivõistlustel polnud olukord parem, aga väiksema avaliku huvi tõttu ei pruukinud kõik ebasportlikud teod jõuda ajakirjandusse. Näiteks 1961. aasta Kohtla-Järve meistrivõistlustel lahkusid kaevanduse nr 2 meeskonna liikmed Arthur Koppel ja V. Sööt mängu ajal väljakult ja Koppelile heideti ette ka halba käitumist avalikus kohas: „Joobnud olekus ja paljajalu demonstreeris rivisammu linna kohvikus.“⁷⁷⁹

Asi polnud ainult kohalikes võistlustes. Ka esindusmeeskonnas oli sama probleem, mis ei jäänud avalikkusele teadmata. Kehakultuur analüüsis Tallinna Dünamo mängijate kehalist võimekust NSV Liidu tippklubide palluritega ja tõdes lõpetuseks, et 15-st mängijast viis suitsetavad, kõik tarbivad alkoholi ja

⁷⁷² Jalgpallihooaja eel. – *Kehakultuur* nr 7, 15.04.1949, 184.

⁷⁷³ Sealsamas, 183.

⁷⁷⁴ Suškov, M., B. Aleksandrov. Algas jalgpallihooaeg. – *Kehakultuur* nr 9, 15.05.1950, 239; Saavutada murrang jalgpalli edasiarendamisel. – *Kehakultuur* nr 23, 15.12.1952, 708; Liit, E. Hinnang jalgpallihooajale, 690; Meeme, H. Vanade vigade kammitsas. – *Noorte Hääl* nr 276, 21.11.1954, 4.

⁷⁷⁵ Vaiksaar, A. Ettevalmistustest II NSV Liidu rahvaste spartakiaadiks. – *Spordileht* nr 86, 24.10.1958, 5.

⁷⁷⁶ Heuer, Valter. Miks Tartu jalgpall ei veere?, 4.

⁷⁷⁷ Pällo, E. Jalgpallihooaega meenutades. – *Kehakultuur* nr 1, 10.01.1964 7.

⁷⁷⁸ Protokoll nr 7. 05.10.1961. EAA.P-1053.1.25a, 4.

⁷⁷⁹ Protokoll nr. 7. [Kohtla-Järve linna jalgpallisektsiooni presiidiumi koosolek]. 03.11.1961, LVMA.365IV.1.61, 13.

esinevat isegi „kuritarvitamist“.⁷⁸⁰ Head eeskuju ei näidanud ka esindusmeeskonna väljaspoolt Eestit pärit treenerid Aleksei Lapšin ja Vladislav Harevitš, kes õigustasid jalgpallurite vastavat käitumist. Kui jalgpalliföderatsiooni presiidium arutas distsipliini rikkunud jalgpalluri Boriss Mihhailovi küsimust, arvas peatreener Lapšin, et presiidiumil oleks õigem silm kinni pigistada, sest Mihhailov on „ju parim jalgpallur“.⁷⁸¹ Mõni aasta hiljem, kui analüüsiti kehvasti esinemise põhjusi NSV Liidu meistrisarjas, jõuti tagasi Aleksei Lapšini valitsemisperiodini viiekümnendate lõpus, mis kehva treeningtöö tõttu uuristas meie jalgpalli taset. Eesti Raadio jalgpallikommentaator Gunnar Hololei kirjutab: „Meeskonna vanemtreener V. Lapšin kandis küll NSV Liidu teenelise meistersportlase märki, kuid kahjuks tegi ta sellele märgile vaid häbi. Viis aastat peeti ametis ja ülistati treenerit, keda mängijad pidid tihtipeale joobnuna rongi tassima, kuid kelle vastu isegi meeskonna komsomoli alorganisationsioon ei julgenud terava kriitikaga välja astuda.“⁷⁸² Sama saatuse – joomise pärast vallandamine – oli tabanud Lapšini pärast Tallinna ka Kirovis ja Samarkandis.⁷⁸³

Sotsiaalne taust mängis rolli ka publiku puhul. 1949. aastal nõudis Noorte Hääl oma pealkirjas: „Viin staadionilt välja!“, millega peeti silmas, et viina ja õlle müümine tuleb staadionil lõpetada, et teha lõpp joobnute lällutamistele ja labastele hüüetele.⁷⁸⁴ Aga see pahe jäi eriti väiksematel võistlustel, kus kontroll lõdvem ja kuhu aastatega tuli kohale aina vähem huvilisi, püsima.

Alkoholitarbimine sportlaste seas oli probleemiks ka teistel aladel,⁷⁸⁵ kuid publiku seas võimaldasid seda just staadionite välistingimused ning seal valitsemis- ja korraldajatepoolne- ja sotsiaalne kontroll. Kindlasti soodustas alkoholipruukimist staadionitel kuuekümnendateks aastateks suurenenud venekeelne tööstustöölise taustaga pealtvaatajate hulk, kes tõid Venemaalt kaasa oma komberuumi tavad. See muutis jalgpallimängude küllastamise paljude inimeste jaoks ebameeldivaks või vastuvõetamatuks.

4.3.4. Moskva jalgpalli ei lämmatanud

Eesti jalgpalli hävitamises on süüdistatud ka keskvoimu Moskvast. Väitekirja historiograafiaosas olen viidanud nii välismaistele (Bennetts, Riordan, Edelman) kui ka kodumaistele (Peegel, Vaher) autoritele. Kõige jõulisemalt on seda seisukohta esitanud Vaapo Vaher, kelle väidetele peatun pikemalt.

Vaheri versiooni järgi langes jalgpall riikliku, programmiliselt sihiteadliku kolonisationsiooni ohvriks. Võim võttis esimesest hetkest peale eesmärgiks purustada ideoloogiliselt ohtlik jalgpalliline rahvusmütoloogia, mälu, traditsioonid.

⁷⁸⁰ Elštejn, N 1958. „Dünamo“ jalgpallurite kehalisest arengust ja treenituse tasemest. – *Kehakultuur* nr 5, 08.03.1958, 146.

⁷⁸¹ Lukas, Ü. Noored esinesid paremini. – *Kehakultuur* nr 22, 23.11.1959, 679.

⁷⁸² Hololei, G. Milles peitub viga ja mida teha edasi. – *Sportdileht* nr 92, 25.11.1961, 2.

⁷⁸³ Sealsamas.

⁷⁸⁴ Viin staadionilt välja! – *Noorte Hääl* nr 160, 09.07.1949, 3.

⁷⁸⁵ Vedru, 66.

Vaher kirjutas, et puruks löödi juurdunud klubisüsteem, mis „lõi jalgpallile sootuks fataalsema mataka kui muule spordile. Teistel aladel ei identifitseeritud klubisid sedavõrd tavade või isiksuste järgi, jalkapublik seostas klubisid aga sageli just seal mängivate kultusjalgpallurite järgi“.⁷⁸⁶ Vaher viitas faktile, et juba 1946. aastal võitis Eesti NSV meistritiitli BLTSK (Vaheril läbivalt BLSK), mille „ülesanne oli hakata eesti jalgpallis valitsema“⁷⁸⁷ või nagu Vaher reljeefsel väljendub: „jalgpalli „toodi väed sisse“.“⁷⁸⁸ Vaher toob välja ka õhujõudude meeskonna VVS (hilisem Sokol) ja Tallinna Ohvitseride Maja, „kus algselt oli küll garneeringuna kirjas ka mõni eestlasest pallur“ ja 1980-ndail aastail tegutsenud Zvezda. Tema sõnul sooviti militaarmeeskondade abil „muljuda statisti rolli ja devalveerida kohalikud meistri- ja karikavõistlused“ ning „kiirelt muudeti narrimänguks iseseisvusaegsed Balti turniirid“.⁷⁸⁹ Vaher küsib: „Kui see kõik kokku polnud okupatsioon eesti jalkas, siis mis see oli?“⁷⁹⁰

Käesoleva väitekirja autor on nendele Vaapo Vaheri tõlgendustele reageerinud ajakirjas Jalka ja näidanud, et küsimuse asetus on teine: „(..) miks meiega samasugust poliitilist saatust trotsinud Läti ja Leedu oma rahvusvutil hukkuda ei lasknud, miks meie jalgpallikultuurid kohe pärast suurt sõda vastassuundades arenema/taandarenema hakkasid? Miks Läti ja Leedu suutsid anneksiooni tingimustes jalgpalliliselt vastu hakata, end mitte ära kaotada (Läti rahvusjalgpall lõpuks küll murdus, leedulaste oma lõi kaheksakümnendatel lausa õitsele)?“.⁷⁹¹ Miks valiti sel juhul välja just Eesti? Miks hakati eraldi tegelema just jalgpalli lämmatamisega? „Ja vahest kõige olulisem küsimus: kas meist endist ei sõltunud mitte midagi?“⁷⁹²

Läti jalgpalliajaloost raamatu kirjutanud Mikelis Rubenis on selle küsimuse kohta rääkinud: „Lätis polnud mingit mõtet jalgpalli eraldi venestada. Meilt küüditati palju inimesi, asemele toodi aga lugematul hulgal venelasi, kes hakkasid töötama üleliidulise alluvusega tehastes. Miks venestada veel eraldi jalgpalli, kui kogu maa venestati nagunii? (..) Jalgpalli venestumine oli massilise migratsiooni tulemus.“⁷⁹³

Vaheri väiteid ei toeta asjaolu, et BLTSK tegutses aktiivselt ka teistel spordialadel ning paljudel juhtudel kuulus tema koosseisu nii eestlastest mees- kui naisportlasi.⁷⁹⁴ Aastatel 1945–1965 osalesid BLTSK sportlased Eesti meistri- võistlustel lisaks jalgpallile sellistel aladel nagu kergejõustik, aerutamine, sõudmine, tõstmine, poks, Kreeka-Rooma maadlus, vabamaadlus, vehklemine, laskmine, jahilaskmine, purjetamine, ujumine, veepall, vettehüpped, jäähoki, jääpall, jääpurjetamine, murdmaasuusatamine, allveesport, sambo ning enamusel

⁷⁸⁶ Vaher, *Jalgpall hingede öös*, 160–161.

⁷⁸⁷ Vaher, *Jalgpall hingede öös*, 162.

⁷⁸⁸ Sealsamas 161.

⁷⁸⁹ Sealsamas, 163.

⁷⁹⁰ Sealsamas 162–163.

⁷⁹¹ Schwede, Indrek. *Jalgpall okupatsiooni öös*, 2010, 39.

⁷⁹² Sealsamas 39.

⁷⁹³ Sealsamas 56.

⁷⁹⁴ Sealsamas 55–56.

aladel esindasid BLTSK-d ka eestlased.⁷⁹⁵ Hiljem muutus BLTSK Laevastiku Tallinna meeskonnaks (LTM) ja veel 1983. aastal tegutses edukalt allveesportis ja jääpurjetamises.⁷⁹⁶ Viimatinimetatud ala oli BLTSK/LTM-is peaaegu terve anneksioonija eestlaste arendada ja esindada. LTM ridades maletas ka eestlanna Merike Rõtova: „Nad (LTM) kutsusid ja pakkusid seda võimalust. Mu mees oli seal. Male jaoks oli Nõukogude ajal raha ja seal seda enam. Neil polnud kunagi probleemi kompensatsiooni maksmisega Eesti meistrivõistluste puhul, mis siis kestsid kolm nädalat. Sealtkaudu oli võimalus Liidus võistlemas käia, mäletan näiteks, et käisime Odessas.“⁷⁹⁷

Vaheri viidatud TOM mängis Eesti NSV meistrivõistluste kõrgliigas vaid kahel korral ning esimesel neist (1946) juhtis meeskonna, kuhu kuulus kolmandik eestlasi, treenerina hõbemedalile kolmekümnendate aastate Eesti koondislane Voldemar Peterson. Jäähokis ja korvpallis võitsid viiekümnendatel Eesti meistrivõistlustelt medaleid ainult eestlastest koosnevad TOM-i meeskonnad. Teistel spordialadel tegutsesid ka sellised militaarsetele võõrvõimule viitavad spordivõistkonnad nagu AAVÜ⁷⁹⁸ ja Nõukogude Armee, mille koosseisu kuulus muulaste kõrval palju eestlasi. Ennesõjaaegne neljakordne laskmise maailma-meister Ernst Rull esindas annekteeritud Eestis lisaks AAVÜ-le ka Osoaviahimi.⁷⁹⁹ Isegi kui nende militaarsete spordiklubide ülesanne oli valitseda Eesti sporti, ei saa väita, et jalgpall oli erilisema või suurema surve all.

Eesti-siseste võistluste devalvatsioon ei tulenenud mitte BLTSK-st, vaid anneksioonist tervikuna. See muutis Eesti ääremaaks ja kaotas ala arenguks vajaliku vaba välissuhtluse, mille aseaineks olid üleliidulised võistlused. Samas ei kippunud keskvoim venestama Eesti esindusmeeskonda, mis võistles NSV Liidu meistrivõistlustel. Meeskonda püüdsid väljastpoolt Eestit kutsutud mängijatega tugevdada meie oma jalgpallijuhid ja treenerid. Seda tunnistab ka Vaapo Vaher, kui tsiteerib Lembit Koigi koostatud raamatut,⁸⁰⁰ kus kirjas, et „ka mujalt kutsuti n-ö pensionäre meie esindusse“ ehk siis kutsuti veteranmängijaid väljastpoolt Eestit, eelkõige Venemaalt.⁸⁰¹ Muuhulgas möönab Vaher, et kõiges pole süüdi ainult keskvoim, kui ta kirjutab: „Aastast aastasse korduvad organiseerimisvead nii Moskvast kui Tallinnas (...)“.⁸⁰²

Vaher võis muidugi silmas pidada, et ka Eestis tehtud otsused olid osa riiklikust, programmilisest ja sihiteadlikust kolonisatsioonist, mille eesmärgiks

---

⁷⁹⁵ *Eesti spordi aastaraamat 1940–1949*. Eesti Spordiajaloo Selts 2006; *Eesti Spordi Aastaraamat 1950–1955*. Eesti Spordiajaloo Selts, 2008; Kehakultuurilase käsiraamatud/Kehakultuurilase aastaraamatud 1948–1965.

⁷⁹⁶ *Spordi aastaraamat 1983*. Eesti Raamat, Tallinn, 1987, 19–20; 83.

⁷⁹⁷ Merike Rõtova telefoniintervjuus Indrek Schwedele 23.01.2012.

⁷⁹⁸ AAVÜ (Armee Abistamise Vabatahtlik Ühing) oli ALMAVÜ eelkäija.

⁷⁹⁹ Osoaviahim (vene keeles Общество содействия обороне, авиационному и химическому строительству) ehk Riigikaitse ning Lennundus- ja Keemiaalase Töö Abistamise Ühing oli ALMAVÜ eelkäija.

⁸⁰⁰ *Jalgpall. Minevikust tänapäevani*, 155–156.

⁸⁰¹ Vaher, *Jalgpall hingede öös*, 165.

⁸⁰² Sealsamas.

oli purustada ideoloogiliselt ohtlik jalgpalliline rahvusmütoloogia, mälu, traditsioonid, nagu ta eelpool väitis.

Võõrmängijate kasutamist tohtis hukka mõista nii alaliidu koosolekutel kui perioodikas, nagu olen eelnevalt viidanud. Rahvusjalgpalli allasurumist ei kinnita ka 1960. aastal läbi viidud reform, mille eesmärgiks oli laiendada tippjalgpalli geograafiat ja sportlikku printsiipi eirates tagati NSV Liidu kõrgliigas kahe aasta jooksul koht 12 liiduvabariigi esindusele. Moskva keskvõim ei paistnud ka kartvat jalgpalli kui potentsiaalset ohtu masside kogunemiseks ja võimude vastu protesteerimiseks. Kui 1945. aastal jäi üleliidulise kehakultuuri- ja spordikomitee korraldusel ära Balti spartakiaad, toimusid selle asemel Tallinnas Eesti NSV–Läti NSV võistlused mitmel alal, sh jalgpallis,⁸⁰³ mis tõi tribüünidele 7000 pealtvaatajat.⁸⁰⁴ Samal aastal mängis Eesti Tallinnas ka Leedu NSV-ga. Ometi pidi võimudel olema meeles, kuidas vaid viis aastat tagasi toimus Kadriorus kuulus Eesti–Läti maavõistlus, mis viis rahvahulga võõrvõimu vastase meelevalduseni, mille käigus tuhanded inimesed siirdusid staadionilt presidendilossi juurde.

Küsisin Eesti jalgpalli võimaliku sihiteadliku venestamise kohta keskvõimu poolt endiselt parteijuhilt Vaino Väljaselt,⁸⁰⁵ kes ütles: „Kuulen esimest korda teie suust, et Moskvast suruti meie jalgpalli maha. Komsomoli- või parteikomitees ei olnud kunagi jalgpallist juttu. Et keelata jalgpall – siis oleks pidanud keelama ju ka laulupeod. Karl Vainoga töötasin koos alla aasta, ei mäleta, et oleksin aidanud maandada miks-meil-pole-jalgpalli-jutte. Pigem üldise spordi kontekstis ütles seda Unger.“⁸⁰⁶

Moskva surve kohta jalgpalli Eestis piirata vastas endine Eesti NSV spordijuht Juhan Unger⁸⁰⁷ käesoleva uurimuse autorile: „Absurd jutt. Moskva-poolset mahasurumist polnud. Absurd, et välditi rahvakogunemisi. Minu ajal polnudki [jalgpalli]publikut. Ainus juhus, kui oli paanika parteis: kui Eesti mängis Liidu koondisega korvpalli. [Julgeolekutöötaja ja Tallinna linnakomitee juhtivtöötaja Nikolai] Johanson korraldas koosolekuid ja asutused pidid jagama mängupileteid: esimesse ritta paigutati sõjakooli kursandid, sest kardeti, et publik karjub NSV Liidu koondise maha.“⁸⁰⁸

Enne Juhan Ungerit oli spordikomitee esimeheks Heino Sisask,⁸⁰⁹ kelle ajal otsustati loobuda osalemast NSV Liidu jalgpallimeistrivõistlustest. Küsimusele Moskva võimaliku surve kohta vastas Sisask: „Küsitati küll paar korda, aga me selgitasime ära, et [jalgpallis] ei tulnud välja midagi. Sellega piirduti, sest korv-

---

⁸⁰³ Suurvõistlused Eesti ja Läti NSV vahel. – *Rahva Hääl* nr 200, 25.08.1945, 4.

⁸⁰⁴ Schwede, *Jalgpall okupatsiooni öös*, 2011, 57.

⁸⁰⁵ Vaino Väljas oli aastatel 1955–1961 ELKNÜ KK I sekretär, 1961–1971 EKP Tallinna Linnakomitee I sekretär, 1971–1980 EKP KK ideoloogiasekretär ning 1988–1990 EKP KK I sekretär.

⁸⁰⁶ Vaino Väljas intervjuus Indrek Schwedele 01.10.2007.

⁸⁰⁷ Juhan Unger oli Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimees 1974–1984.

⁸⁰⁸ Juhan Unger intervjuus Indrek Schwedele 25.04.2007.

⁸⁰⁹ Heino Sisask Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimees 1964–1974.

pallis olime head.⁸¹⁰ Samas tunnistas Sisask, et Moskva rõõmustas Eesti jalgpalli kaardilt kadumisest hoopis teistel põhjustel: „Üks naine oli meie eest vastutaja Moskvast. Tema kontrollis meie töid ja muresid. Tema tundis rõõmu ja [NSV Liidu spordijuht Sergei] Pavlov ka – üks konkurent läks eest ära. Me ei toonud ka tulu sisse. Mujal oli palju rahvast, tõi raha sisse.“⁸¹¹

NSV Liidus keerlesid jalgpalli ümber tulised kired ning NLKP Keskkomiteele lähetasid emotsionaalseid kirju nii tavalised töölised kui kohalike parteikomiteede juhid. Tehti ettepanekuid NSV Liidu meistrivõistluste süsteemi muutmiseks ja püüti kõrgeimasse liigasse sisse suruda oma meeskondi vaatamata sellele, et sportlike printsiipide põhjal nad sinna ei kuulunud. Sedakaudu oli jalgpall pidevalt NLKP KK vaateväljas. Näiteks 1964. aastal teavitas NLKP KK ideloogiaosakonna juhataja asetäitja I. Udaltsov NLKP Keskkomiteed NSV Liidu Spordiühingute ja -organisatsioonide Liidu (kehakultuuri- ja spordikomitee selleaegne nimetus – I. S.) märgukirja, mille ühe punktina tehti ettepanek arvata 1964. aastaks NSV Liidu meistriligasse ka Tadžiki, Turkmeeni ja Eesti NSV meeskonnad, et selles oleksid esindatud kõik liiduvabariigid.⁸¹² Analoogete ettepanekuid oli veel ja kõrgeimad parteijuhid ei väljendanud kunagi mõtteid, et mõne regiooni jalgpallimeeskonda peaks tõrjuma ideoloogilistel või poliitilistel põhjustel.

Olemasolevad teadmised ei kinnita NSV Liidu keskvalitsemise kavatsusi takistada jalgpalli arengut Eestis või mõnes muus rahvusregioonis.

4.4. Jalgpall ei too punkte ega medaleid

1950. aasta 17. märtsil kirjutas Eesti NSV Ametiühingute Nõukogu esimees ja endine jalgpallijuht Leonhard Illisson EK(b)P Keskkomitee sekretärile Nikolai Karotammele, et eelmisel aastal õnnestus lätlastel „kokkulepe saavutada partei KK juhiste kohaselt“ ning selle tulemusel õnnestus Läti NSV ametiühingute meeskonnal Riia Daugava pääseda NSV Liidu meistrisarja.⁸¹³ Tõepoolest, ei Riia Daugava ega Riia Dinamo seda kohta sportlikult välja ei teeninud ja Läti NSV sai koha tänu meistrisarja laienemisele ning eelkõige Riia Dinamo teisele kohale tugevuselt teise liiga oma tsoonis. Illisson kirjutab Eesti NSV parteijuhile, et talle teadaolevalt kavatsetakse NSV Liidu esigruppi ehk meistrisarja laiendada ja Kalevi meeskond on üleliidulises kehakultuuri- ja spordikomitees

---

⁸¹⁰ Heino Sisask intervjuus Indrek Schwedele 04.06.2007.

⁸¹¹ Sealsamas.

⁸¹² Справка идеологического отдела ЦК КПСС по записке Центрального Совета Союза спортивных обществ и организаций СССР. [Dateering: mitte hiljem kui 31.01.1964]. Томилина, Н. Г., М. Ю. Прокуменщиков (под редакцией), И. В. Казарина, Т. Ю. Конова, М. Ю. Прокуменщиков (составители). *Игра миллионов под партийным контролем. Советский футбол по документам ЦК КПСС*. Международный фонд „Демократия“, Москва 2017, 91.

⁸¹³ EK(b)P keskkomitee sekretärile seltsimees N. Karotammele. 17.03.1950. ERAF.1.85.20, 20.

üks kandidaate pääsemaks sinna. Sellega ühenduses oleks aga vaja juba praegu esindusmeeskonnale korraldada treeninglaager ja kinnitada Kalevi eelarves selle ülalpidamine. Illisson lõpetab kirja mõttega, et kui esigrupi kohta ei anta, siis meeskonna moodustamine on oluline, et see suudaks ise läbi II grupi end meistrisarja murda. Karotamm on kolm päeva hiljem kirjale oma käega peale kirjutanud: „s. Lentsman! Idee on õige. Võtke ta lahendamise kohe käsile. On vaja luua üks tubli vabariiklik meeskond, kes jõuaks 1950 või 1951 a. I gruppi.“ [sõnadele „üks tubli“ oli alla tõmmatud kaks joont – I. S.].⁸¹⁴ Lentsman omakorda saatis kirja kümme päeva hiljem oma korraldusega edasi ja kuigi alluv R. Tomson [allkirjas Thomson – I. S.] on kirjale omakorda peale kirjutanud, et küsimus on lahendatud ja meeskond saadetud I grupi turniirile,⁸¹⁵ mängis Tallinna Kalev siiski B grupis.

Enn Mainla ja Arnold Vaiksaar kirjutavad, et 1957. aastal alanud sula-periood lõppes 1968. aasta Praha kevadega, mille järel asuti sporti tsentraliseerima ja spordiühinguid ühendama. Kadus iseorganiseerumine, inimeste initsiatiivi ja kohalike traditsioonide asemele tulid ettekirjutused ja käsud ülevalt. Mõistagi kadus kõik eelpool nimetatud juba Eesti okupeerimise järel, kuid autorid olid sunnitud arvestama Nõukogude ühiskonna tabudega. Nad kirjutavad: „Harrastatavad spordialad jaotati olümpiaaladeks ja teisteks aladeks. Medalimahukatele olümpiaaladele loodi avaramad majanduslikud tingimused, nende probleemid olid parteilise ja riikliku huvi orbiidis. Teiste alade arendamine toimus nn. jääkprintsibiil või kokkuhoiu eesmärgil keelati üldse.“ Nad jätkavad: „Nii lõigati läbi Eesti spordi loomulik arengutee, lõpetati tegevus aladega, mis ei toonud medaleid, sõltumata sellest, kas nad olid meile olulised või mitte. (..) Kohapeal praktiliselt puudusid võimalused järjepidevuse tagamiseks.“⁸¹⁶

Arnold Vaiksaar toob välja kaks põhjust, miks Eesti spordielu hakkas Eestis kuuekümnendate aastate keskel allamäge veerema. Esiteks seati esikohale tipp-sport ja teiseks sporditöötajate sotsialistliku võistluse algus: „Spordiharrastus peab eelkõige kasu tooma harrastajaile, lastele, mitte aga kuulsust organisatoritele, treeneritele, õpetajatele, lastevanematele. Võistluses spordi arendamise nimel muutus sporditegevuse subjekt – sportlane – spordiadministraatorite manipuleerimisobjektiks.“⁸¹⁷

Sama tunnistasid ka spordijuhid ise. Eesti NSV Kergejõustikuföderatsiooni presiidiumi esimees Uno Ausmees rääkis ajalehes Edasi: „Spordijuhid on läinud liiga hasarti medalite ja rekordite kokkulugemisest. Võtame kõikvõimalikud

---

⁸¹⁴ Sealsamas.

⁸¹⁵ Sealsamas.

⁸¹⁶ Mainla, Enn, Arnold Vaiksaar. *Aheldatud mäng okupeeritud Eestis. Eesti spordimuuseumi VIII teadusliku konverentsi materjalid*. Eesti Spordimuuseum, Tartu, 6–7.

⁸¹⁷ Vaiksaar, Arnold. Rahvusliku spordiresultaadi dünaamikast. Vaiksaar, Arnold (koostaja ja toimetaja). *Eesti Spordiajaloo Seltsi II teadusliku konverentsi Sport Eestis 1940–1991 materjalid. Eesti Spordimuuseumi ja Eesti Spordiajaloo Seltsi toimetised*. Tartu, 1999, 27.

spartakiaadid. Tehakse tabelleid, liidetakse, lahutatakse ja korrutatakse arve, aga võistlust ennast tegelikult ei ole ja ei olnud.⁸¹⁸

Punktide ja medalite tähtsus tõstis individuaalalade staatust. Nagu ülalpool kirjeldatud, võis üks kergejõustiklane, võimleja, ujuja või laskja üksinda tuua mitu medalit ja palju punkte täiskasvanute ja koolinoorte spartakiaadi, üleliiduliste noorsoomängude või mõne muu kompleksvõistluse arvestuses ja teda oli odavam ette valmistada ja võistlustele saata. Üks sportmängu võistkond koosnes koos taustajõududega mõneteistkümnest kuni paarikümnest liikmest ning ühelt võistluselt oli võimalik tuua vaid üks medal. Nende ülalpidamine, treeningtingimuste tagamine ja võistlustele transportimine oli võrreldes individuaalala sportlasega kallis ning sportmängudele iseloomulik üllatusmoment ei andnud mingit garantiid edu osas. Võrreldes teiste klassikaliste sportmängudega nagu korv-, võrk- ja käsipall kuulus jalgpallivõistkonda ligi poole rohkem liikmeid ja mängu olemusest tulenevalt oli üllatusmoment suurem kui teiste nimetatud sportmängude puhul.

Sportijuhtide vaatenurga selles küsimuses sõnastas Eesti NSV Spordikomitee esimehe esimene asetäitja (1964–1984) Kristjan Arusoo: „Sportmängud moodustasid spartakiaadi programmist täpselt ühe kolmandiku ja küllap ka kõige suuremat huvi pakkuva osa. Peeti üksteist turniiri. Spartakiaadi suures arvepidamises honoreeriti sportmänge aga kõige kitsimalt. Neil aladel jagati välja ainult 7128 ehk üks kaheksandik spartakiaadi punktifondist. Seda oli märksa vähem kui näiteks ujumises, kergejõustikust rääkimata.“⁸¹⁹

Kristjan Arusoo pidas silmas 1979. aasta NSV Liidu rahvaste spartakiaadi, kus viiel strateegilisel alal, milleks olid kergejõustik, ujumine, sõudmine, aerutamine ja sportvõimlemine, oli mängus 49,5% spartakiaadi finaali võistluste punktihulgast; 51,5% punktidest jagasid omavahel ülejäänud 25 spordiala, mille seas olid ka sportmängud. Spordijuhina tundis Arusoo heameelt, et nimetatud viis ala andsid Eesti NSV sportlastele 45% nende üldisest punktisaagist, kuna neli aastat tagasi toimunud rahvaste spartakiaadil oli see protsent olnud vaid 28,6.⁸²⁰

Nõukogulikkude spordipoliitikat Eesti NSV-s uurinud Johannes Vedru kirjutab, et alates 1955. aastast hakati Eesti spordielu planeerima peaaegselt spartakiaadidest lähtuvalt. Spartakiaadide huve teenisid strateegilised otsused⁸²¹ ja spartakiaadide tarbeks eraldatud rahalised vahendid tingisid muude kulutuste vähendamist.⁸²² Ettevalmistust nendeks olulisteks võistlusteks ja tulemusi analüüsiti igakülgset ja iseäranis siis, kui tulemus oli oodatust kehvem.⁸²³

2007. aastal tehtud intervjuus toonitas sama Juhan Unger: oma töös lähtuti üleliidulistel kompleksvõistlustel edu saavutamisest, mis aga käis väikesele

---

⁸¹⁸ Kostabi, Ivar. Kas spordiküllastus?, 2.

⁸¹⁹ Arusoo, Kristjan. Ajaga sammu. – *Spordileht* nr 116, 05.10.1979, 2.

⁸²⁰ Sealsamas.

⁸²¹ Vedru, 39.

⁸²² Sealsamas, 43, 48

⁸²³ Sealsamas, 37, 51, 94.

vabariigile üle jõu väheste ressursside tõttu. Eeskujuks oli Saksa DV erakordselt tõhus spordisüsteem, kus rõhk pandi aladele, kus suurem tõenäosus rahvusvahelises konkurentsisis ja eriti olümpiamängudel edu saavutada.

„Meil oli ka diferentseerimisprogramm, mille põhjal püüdsime edendada spordialasid, kus oli edu loota,“ rääkis Juhan Unger. „See oli aga jumala juhus: tõstmine kadus, kui kadusid [Jaan] Talts, [Karl] Utsar ja [Toivo] Kurg, maadlus kadus. Jõudude koondamine ei andnud seda efekti, mida ta pidanuks andma.

Partei nõudis, et kõik maailmarekordid kuulugu Nõukogude sportlastele ja nõudis võite. Vaadati, kes töötavad selles plaanis hästi, kes halvasti ja otsiti süüdlasi. Spordikomitee kandis ette parteiorganitele. Pidime ette valmistama ka [rahvusvahelise klassi] suurmeisterid ja jalgpallis polnud lootust neid kasvatada.“⁸²⁴ Ungeri sõnu kinnitab tabel 4.

Kõigi sportmängude tipptasemel arendamine Eestis polnud Juhan Ungeri sõnul reaalne: „Rahvaste spartakiaadide puhul oli elu ja surma küsimus, mitmendad me olime. Minu surmapatt oli kukkumine kohakene allapoole [1979. aasta rahvaste spartakiaadil – I. S.]. Jalgpallis polnud loota mingeid punkte ega kohti. Jalgpallis liikus Nõukogude Liidus suur hulk raha, millega meie ei suutnud konkureerida. Korvpallis oli optimism suurem, ta tõi täissaalid, oli võrkpalliperiood [Unger peab silmas Tallinna Kalevi meeskonna NSV Liidu meistritiitlit 1968. aastal ja sellele eelnenud ja järgnenud eduaastaid], oli Linnuvabriku periood [Unger peab silmas Tallinna Linnuvabriku käsipallinaiskonna kaht hooaega NSV Liidu meistrivõistluste kõrgliigas 1979. ja 1981. aastal]. Polnud ka baasettevõtet, kes pannuks vahendid sisse. Dünamo lõpetas jalgpalliga, Kalev tegeles korv- ja võrkpalliga. Mujal liidus olid jalgpalli toetajaks muuhulgas oblastikomiteed.“⁸²⁵

Endise korvpalluri ja spordijuhi Sven Kolga sõnul oli suur tähelepanu individuaalaladel ja „sportmängud jäid mingil määral riikliku tähelepanu alt kõrvale. Nende arendamine pandi toleaeagsete spordiühingute vastutusele. Suured sportmängud nagu jalgpall, korvpall, võrkpall, jäähoki ja käsipall jagati ära ühingute vahel, aga ressursid olid väikesed. Jõud sai käsipalli, Kalev korv- ja võrkpalli. Jalgpall vajab kõige enam ressursse ja jäi teisele plaanile, jäähokiga sama lugu – baase ei olnud. Jalgpallis pidi meeskond palju sõitma ja see oli kallis. Näiteks korvpallis sõideti ühte kohta kokku, peeti turniir ja koju tagasi, aga jalgpallis pidi tegema pikki sõite ühe mängu pärast ja hooaja ettevalmistus algas kusagil lõunapoolsetes liiduvabariikides juba varakevadel. Objektiivsete tingimuste tõttu sai jalgpall tunduvalt väiksema tähelepanu, süsteem tervikuna ei soosinud jalgpalli arendamist.“⁸²⁶

Kolga juhtis tähelepanu ühele nüansile: kuna sportmänge rahastasid spordiühingud ja vabariigi koondis saadeti välja peamiselt rahvaste spartakiaadile ja

---

⁸²⁴ Juhan Unger intervjuus Indrek Schwedele 25.04.2007.

⁸²⁵ Sealsamas.

⁸²⁶ Sven Kolga intervjuus Indrek Schwedele 15.08.2012.

teistele kompleksvõistlustele, mis toimusid harva, siis vabariiklikul tasemel „kadus tähelepanu rahastamisele sportmängudel ära.“⁸²⁷

Endine tippmängija, treener ja jalgpallijuht Eerik Kuusk väitis 1990. aastal, et jalgpalli esindusmeeskonna kaotamisega 1969. aastaks lootsid Eesti spordijuhid saada Moskvast eraldatud jalgpalliraha kasutada teiste spordialade toetamiseks: „Jalgpalliga läksid meie spordijuhid tookord uhkelt alt: vaatasid, et „Dünamo“ kesknõukogu eraldab palju raha. Mõistagi loodeti sellega paraad-alasid toetada. Aga rahad olid antud ainult jalgpalli edendamiseks ja esindusmeeskonna likvideerimisega seoses läks ka loodetud noos kaduma.“⁸²⁸ Sven Kolga pole sellega nõus: „Esindusmeeskonna loomine ja osavõtt liidu liigadest tõi alati spordiorganisatsioonidele suuri täiendavaid kohustusi ja probleeme, mistõttu meeskonda tõsteti tihti ühelt omanikult teisele. Kõigepealt oli vaja suhteliselt palju raha – reisid mööda liidu piire. Ka osa palgaraha tuli leida toetajatelt. Piletitulu oli enamasti minimaalne. Lisaks oli reeglits meeskonna tugevdamine mängijatega teistest liiduvabariikidest, kellele tuli hankida korter ja muid sotsiaalseid hüvesid: lastele kohad lasteaias, jne. Need olid ka põhjused, miks meeskond ühel momendil läks Kalevist Dünamosse. Siseministeriumi süsteemis loodeti parematele võimalustele meeskonna ülalpidamiseks. Kindlasti ei vasta emotsionaalselt tehtud Eerik Kuuse väide tegelikkusele. Dünamo süsteemis olid kõik rahastamise reeglid suhteliselt jäigad ja ka teada. Esindusmeeskonna kaotamise tingisid eelkõige kaks asjaolu. Sportlik edukus oli nigel ja sellest tulenevalt ka meeskonnale tingimuste kindlustamine väga keeruline. Otsuse tingisid objektiivne reaalsus meeskonna kindlustamisel ja ka vabariigi spordiüldsuse subjektiivselt mittetoetav suhtumine jalgpalli. Paljuski vaadati jalgpalli, kui vene (nõukogude) spordiala.“⁸²⁹

Ajalehes Edasi näitab Valter Heuer ilmekalt, kuidas likvideeriti jalgpall Tartu Dünamos. Sama loogika ja argumendid kehtisid jalgpalli kohta üle Eesti. Heuer kirjeldab, kuidas üks juhtiv töötaja Dünamo vabariiklikust nõukogust selgitas kevadel Tartu spordiliidus selle spordiliidu esimehele H. Särekannole ja Dünamo esindajale H. Russakile, et spordiühingu juhtkond on otsustanud Tartu Dünamo esinduse Eesti meistrivõistlustelt maha võtta. Samas oli Tartu Dünamo esmakordselt oma eksistentsi jooksul talvel treeninud. Heuer kirjutab, et Särekanno ja Russak ei andnud alla, aga külaline oli resoluutne: „Meeskonna hoidmine esigrupis pole meile kasulik. Mida te garanteerite? Kas meeskond jääb esigruppi püsima? Kui jääb, siis päris sabas. Ainult asjatud kulud! Meie tööd hinnatakse saavutuste järgi. Neid te ei garanteeri...“

Heuer jätkab: „Ja Tartu „Dünamo“ jalgpallimeeskond lakkas olemast. Lakkas olemast – seda ei saa kirjutada teisiti kui suurte tähtedega – kõige kitsamalt, n. ö. puhttehniliselt mõistetud VÕIDU nimel.

---

⁸²⁷ Sven Kolga intervjuus Indrek Schwedele 15.08.2012.

⁸²⁸ Schwede, Indrek. Raha, proportsioonid, omavahelised suhted. – *Päevaleht* nr 5, 06.02.1990. 2.

⁸²⁹ Sven Kolga e-maili teel Indrek Schwedele 17.07.2013.

Jah võit (s. t. tulemus) on spordietaloon. Võib paista isegi naljakas: mille pärast suud pruukida! Ent mõelgem sellesama „Dünamo“ meeskonna saatusele. Võidu üle tasub vaielda. Asi ei ole ülepea lihtne. Võita on tarvis, võidu pärast maksab unistada, maksab ohvreid tuua, aga see, mis moodsate olümpiamängude isa Coubertin ütles nende mängude kohta – „kõige tähtsam on ikkagi võistelda“ – kehtib lõpuks kogu spordi kohta.“

Heuer võtab kokku: „Vestlesime kunagi NSV Liidu teenelise treeneri E. Naaritsaga spordi arenguteedest. Ta lausus: „Tipud loevad. Kui kasvatad üles ühe 2 m kõrgushüppaja, räägivad sinust kõik. Kui sul on sada õpilast, kes hüppavad 1.80, ei tee sellest keegi suurt välja.“

Tipud loevad. Just sedasama mõtles too või need, kes likvideerisid „Dünamo“ jalgpallimeeskonna.“⁸³⁰

1988. aastal tõi ühe jalgpallist loobumise aspekti välja spordiajakirjanik Lembitu Kuuse: „Suluseisus on aastaid olnud ka Eesti jalgpall. Muidugi, nõ. poliitilise alana oli spordijuhtidel kasulikki see ala Liidu kõrgematest liigadest välja jätta. Esined jalgpallis kehvalt, järelikult on kogu sporditöö kehv. Hästi mängida aga ei suudetud. Parem siis juba, kui ühingus seda mängu üldse ei olegi, kohe paranevad suhted Moskvaga.“⁸³¹

Teisisõnu oli jalgpall Lembitu Kuuse sõnul NSV Liidus esispordiala staatuses ja selle tulemuste põhjal otsustati liiduvabariigi edukuse üle spordis. Jalgpalli puudumisel oli aga võimalik spordiedu üle otsustada teiste alade põhjal.

Personaalsel tasandil ei mõõdetud spordiala perspektiivikust ainult medalite põhjal. Sportlaste jaoks oli väga motiveeriv pääs välisvõistlustele. Juhan Unger toob välja olulise aspekti, mis kahjustas jalgpalli atraktiivsust: „Tegemist oli ka materiaalse stiimuliga – teised pääsesid välismaale ja tegid äri.“⁸³² Seda aspekti kinnitab Sven Kolga: „Osa sportlasi garanteerisid majandusliku kindlustatuse terveks eluks. See oli kõigile NSV Liidu rahvastele suur stiimul, et pääseda suurde koondisse ja välismaale. Jalgpallis oli sõel tihedam kui teistel aladel, sest terve Venemaa mängis jalgpalli, kuna korvpalli ja võrkpalli mängisid kultuursemad keskused.“⁸³³

See asjaolu tähendas noorte sportlaste silmis mainekaotust spordialadele, mille harrastajad välismaale ei pääsenud. Tõsi, seitsmekümnendatel aastatel vähenesid Eesti spordi kontaktid välisriikidega seoses külma sõjaga. Ka Soomega läbikäimist hakati piirama, viimane kergejõustiku maavõistlus toimus 1971. aastal.⁸³⁴ Kindlaimaks võimaluseks pääseda välisvõistlustele oli kuulumine NSV Liidu koondisse.

James Riordan kinnitab Ungeri ja Kolga väidetut, et suletud ühiskonnas olid välisreisid atraktiivsed stiimulid, millele lisandusid suured rahalised auhinnad, auto, suur korter suures linnas. Sport oli sedasi tulus amet edukatele sport-

---

⁸³⁰ Heuer, Valter. Nii on see sport, nii on need sportlased... – *Edasi* nr. 134, 08.07.1960, 4.

⁸³¹ Kuuse, Lembitu. Poisid Sofias, 7.

⁸³² Juhan Unger intervjuus Indrek Schwedele 25.04.2007.

⁸³³ Sven Kolga intervjuus Indrek Schwedele 15.08.2012.

⁸³⁴ Lääne, 418.

lastele: „Veelgi enam, kuni treenerid ja klubijuhid võisid samamoodi jagada seda küllust ja nautida kogunenud kuulsust, oli arusaadav kalduvus ignoreerida mittetulusat sportlast – seda, kes tõenäoliselt ei võida medaleid ega teeni lisahüvitisi klubile – ja keskenduda kasumlikele.“⁸³⁵

Eriti kehtis see piiratud ressursse omava Eesti kohta. Sporditegelane Heino Jeret rääkis käesoleva uurimuse autorile: „Ametlikult polnud öeldud, et me ei arenda teatud alasid, aga kõik teadsid, mis oli tegelik seisukoht ja tegutsesid vastavalt sellele.“⁸³⁶

Koguteos „Eesti ajalugu VI“ tõdeb: „Spordi üldise nõukogulikustumise üheks avalduseks oli see, et spordisaavutusi mõõdeti mehaaniliselt, võrrutades omavahel näiteks erinevatel aladel saavutatud meistritiitleid. See ärgitas teatavat liiki spordiametnikke otsima ja edendama mitmesuguseid nn. äärealasid, kus konkurents nõrgem ja edulootused suuremad.“ Jalgpalli kohta tuleneb järeldus: „Eesti jalgpall liigitati 1950. aastate teisel poolel Eesti enda spordijuhtide initsiatiivil perspektiivituks alaks ja suretati sisuliselt välja.“⁸³⁷

4.5. Spordijuhid loobuvad NSV Liidu meistrivõistlustest

Jalgpalli allakäivad tulemused ja nõrgenev koht Eesti spordimaastikul peegeldus ka ajakirjanduses, kus hakkasid kõlama kahtlused jalgpalli vajalikkuses. Esialgu küll looritatud kujul. 1962. aastal andis Nooruse nõukogu liige Rein Virkus hinnangu Vilniuses toimunud üleliidulise koolinoorte spartakiaadi tsoonivõistlustele, tõstes esile õnnestujaid ja lisades, et jalgpallurid, vettehüppajad, võimlejad ei üllatanud isegi negatiivselt mitte, „sest nende viimaste kohtadega ollakse juba harjunud.“⁸³⁸ Samal aastal kirjutas spordiajakirjanik Lembit Koik: „Spordiliidu Vabariiklikus Nõukogus tehti mõni aeg tagasi arvestusi, kui palju on ühele või teisele spordialale kulutatud summasid, täpsemalt, palju on maksma läinud igal alal järgusportlaste ettevalmistamine. Vettehüppajad sulgesid nimistu kohutavate „kahjumitega“. Ka jalgpallis polnud midagi kiita.“⁸³⁹

Teisal vaidles Lembit Koik nendele arvestustele vastu: „Meie spordi ajaloos pole minu teada ala, kus treenerid ja oma lemmikala entusiastid oleksid relvad võitluseta maha pannud ja saanud endale n.-ö. vaesustunnistuse. On olnud ja on praegugi nõrku alasid, kuid nendest on ka aegapidi üle saadud või püütakse seda. Vaevalt, et jalgpalliga tuleks midagi erakordset ette võtta. Jalgpalli on meil

---

⁸³⁵ Riordan, *Sport in Soviet Society*, 234.

⁸³⁶ Heino Jeret intervjuus Indrek Schwedele 08.08.2009.

⁸³⁷ Vahtre, Lauri 2005. Kultuur ja olme. Vahtre, Sulev (peatoimetaja). *Eesti ajalugu VI*. Ilmamaa, Tartu, 2005, 351–352.

⁸³⁸ Märkmeid koolinoorte spordiaasta kohta. – *Noorte Hääl* nr 233, 03.10.1962, 3.

⁸³⁹ Koik, L. Mõttevahetuse korras. Kas meie jalgpallis on mõõnaperiood? – *Spordileht* nr 81, 12.10.1962, 4–5.

mängitud aastakümneid ja mängitakse edaspidigi. Töö, töö ja veel kord töö – see peaks olema meie jalgpalluritele ja treeneritele deviisiks.”⁸⁴⁰

Samas Spordilehe numbris ärgitas kohtlajärvelane Ilmar Milder oma arvamuse looga: „Kui kunstivallas on kõige laiemaid rahvahulki haaravaks kunsti haruks filmikunst, mille erakordselt kasvatuslikku tähtsust hindas väga kõrgelt V. I. Lenin, siis selliseks spordialaks, mida jälgivad kõige suuremad rahvahulgad, on kogu maailmas jalgpall. Eriti nüüd, mil jalgpallivõistluste jälgijate hulk ei piirdu enam staadioni tribüünidel istujatega, vaid haarab sadu tuhandeid ja isegi miljoneid spordisõpru televisiooni vahendusel.”⁸⁴¹

Ajaloolane Hillar Palamets tunnistas oma publitsistlikus artiklis,⁸⁴² et 1966. aasta jalgpalli MM paelus eestlasi „isegi enam kui kahed viimased olümpiamängud, kus sündmused hargnesid üheaegselt kümnetel aladel, varjutades paratamatult üksteist. Mängus Inglismaal aga koondasid televisiooni abil sadade miljonite asjahuviliste kired ühte punkti.“ Tõsi, Palametsa arvates on jalgpalli populaarsuse taga „osavalt korraldatud“ reklaam. Samas kirjutab ta, et paljude edulugude, sh spordialade saavutuste taustal peame naabrite ees silmad maha lööma. Tallinna Dünamo kehv tulemus on häbiks Eesti NSV spordile, sest „paraku leidub väljaspool meie väikest vabariiki veel küllaltki palju inimesi, kellele jalgpall ja sport on täiesti kokkulangevad mõisted ja kes teavad Eestist eelkõige seda, et siinsed esindusmeeskonnad mängivad Nõukogude Liidu kõige kehvemal jalgpalli. Aga see hakkab juba häirima või avameelset välja öeldes – käima rahvusliku spordiau pihta, sest nagu näitavad saavutused teistel spordialadel, pole meie mehed ei mõistuselt mannetud ega kehvalt kidurad. Eriti häiriv on, kui kuuled Nõukogude armeest puhkusele tulnud noormeestelt, et nende väeosa jalgpallihaiged võrdlevad eriti saamatuid noorsõdureid Tallinna jalgpalluritega ja et solvatud võrdlusalusel pingutavad kõigest jõust, et sellisest kahtlasest „aust“ pääseda.“

Seda suhtumist illustreeris rahva hulgas ringlev anekdootlik lugu üleliidulises ajakirjanduses avaldatust, mis leidis tagantjärele trükkimist Eestiski: „Kui meie jalgpall pidurdamatult allamäge läks ja pidevalt punane latern oli, ilmus ühes Moskva ajakirjas pilapilt. Sellel oli pikk jäätisesaba. Järjekorras viimasele esitas kohalejõudnu küsimuse: „Vabandage, kas teie olete Tallinna „Dünamo“?“⁸⁴³ Eesti esindusmeeskonna üle viskas nalja ka Spordileht, mis Tallinna Kalevi esimesel kõrgliiga aastal avaldas kuu aja jooksul ühe pilava karikatuuridest koosneva sarja „Meie esindusmeeskondade lühibiograafia“,⁸⁴⁴ ühe

---

⁸⁴⁰ Koik, L. „Kalevi“ üheksas ja „Dünamo“ viimane. – *Spordileht* nr 85, 26.10.1962, 5.

⁸⁴¹ Milder, Ilmar. Jätkame mõttevahetust. Kas meie jalgpallis on mõõn? – *Spordileht* nr 85, 26.10.1962, 5.

⁸⁴² Palamets, Hillar. „Kuldsest jumalannast“, nahksest pallist ja punasest laternast. – *Noorte Hää* nr 19, 22.01.1967, 2–3.

⁸⁴³ Tiisväli, Aare. Oma mätta otsast. – *Edasi* nr 245, 26.10.1986, 8.

⁸⁴⁴ Ohlau, R. Meie esindusmeeskondade lühibiograafia. – *Spordileht* nr 55, 08.07.1960, 5.

tribüünil pealtkuuldud kurbnaljaka kahekõne⁸⁴⁵ ja följetoni, milles tõgati Kalevi pikka kaotuseeeriati.⁸⁴⁶

Jalgpallijuhid ja jalgpallist hoolivad spordiajakirjanikud võitlesid spordiala eest vapralt. 1963. aastal oli teoreetiline võimalus, et Eesti saab tagasi koha NSV Liidu meistrisarjas. Nimelt otsustati üleliidulisi meistrivõistlusi veelkord reformida. Selle järgi mänginuks 20 tugevamat I alagrupis ja 14 ülejäänut II alagrupis, kusjuures kaks viimatimainitud alagrupi kohta jäid 1962. aasta lõpul määramata olukorras, kus Kirgiisia ja Eesti kandidatuur oli tagasi lükatud.⁸⁴⁷ Spordilehe toimetus helistas 1963. aasta jaanuaris Moskvasse NSV Liidu Jalgpalliföderatsiooni esimehele Valentin Granatkinile, et teada saada, kas üks kahest kohast määrati Eestile. Imestunud Granatkin teatas, et küsimus otsustatakse lähemal päevil, kuid Eesti kandidatuuri ei arutata, sest Tallinna Kalev mängis üleliidulises B-grupis ootamatult nõrgalt.⁸⁴⁸

1963. aastal loobus Tallinna Kalev NSV Liidu meistrivõistlustest, likvideerides oma esindusmeeskonna ning Eestit jäi esindama ainult Tallinna Dünamo. Sama aasta oktoobris reageeris EKP KK kaks kuud varem NLKP KK poolt avaldatud määrusele „Puudustest Nõukogude jalgpallurite kasvatamisel ja vahendite kulutamisest sportlaste ülalpidamiseks“. EKP KK otsustas, et kaitseministeeriumi ja Dünamo juhtkond peavad hoolt kandma selle eest, et jalgpallimeeskonna ülalpidamiseks tohib kasutada ainult mängudest saadud sissetulekuid. Keelati mängijatele palga maksmine neile fiktiivsetelt vormistatud töökohtadelt olgu lihttöölise või administratiivtöötajana. Riiklikel, majanduslikel ja ametiühingute organisatsioonidel keelati doteerida jalgpallimeeskondi ning partei- ja riigikontrolliorganeid kohustati määruse täitmist rangelt jälgima. Spordiorganisatsioonidele keelati lubada võistlustele meeskondi, mis on komplekteeritud sportlastest, kes saavad tasu fiktiivsetelt töökohtadelt. Sama määruse kolmas ja viimane punkt kohustas vabariigi spordijuhtorganeid, ametiühinguid ning Kalevit, Dünamot ja Jõudu arendama jalgpalli igakülgseks, eriti laste ja noorte seas.⁸⁴⁹ Raske on hinnata, kuidas mõjutasid määruse keelud Tallinna Dünamo edasist majanduslikku toimetulekut, kui palju suutis meeskond pileti-rahast ise teenida ja kuivõrd sellest piisas. Võimalik, et keeldudest osati bürokraatlike võtete abil mööda hiilida, aga kindlasti ahendasid need nii spordikui jalgpallijuhtide võimalusi ala arendada ja vähendasid jalgpalliga tegelemise perspektiivi personaalsel tasandil. EKP KK mõju hindamine jalgpalli olukorrale teeb raskeks asjaolu, et kuigi ühest küljest olid nende otsused spordijuhtidele täitmiseks, jäi paljugi ellu viimata. Näiteks 1970. aastal hindas EKP KK kehakultuuri- ja spordikomitee tähelepanu ebapiisavaks, kohustades spordi- ja ametiühingujuhte jalgpalli laiahaardeliselt arendama ning looma tingimused, et

⁸⁴⁵ Viimasel viiel minutil. – *Spordileht* nr 57, 15.07.1960, 3.

⁸⁴⁶ Nurme, K. Jalgpall, neiu Erika, Paul ja mina. – *Spordileht* nr 63, 05.08.1960, 6.

⁸⁴⁷ Jalgpall tänavu. – *Spordileht* nr 1, 04.01.1963, 3.

⁸⁴⁸ Eesti kandidatuur lükati tagasi. – *Spordileht* nr 5, 18.01.1963, 1.

⁸⁴⁹ Протокол No 37. Заседания Президиума Центрального Комитета Компартии Эстонии. 22.10.1963. ERAF.1.4.2937, 46.

jalgpallimeeskond hakkaks osalema NSV Liidu 1971. aasta meistrivõistlustel.⁸⁵⁰ Seda ei juhtunud. Tõenäoliselt suutsid spordijuhid parteiiniis selgeks teha, et see on kulukas ja toimub edukamate spordialade arvelt.

Olukord läks igal juhul hullemaks. 1965. aastal, kui esindusmeeskond Tallinna Dünamo oli NSV Liidu meistrivõistluste II alagrupis viimasel kohal, kirjutas spordiajakirjanik Lembit Koik: „Mis meie „Dünamosse“ puutub, siis tema kohta ei oska enam midagi ütelda. Tabeliseis on täiesti lootusetu. Meie vana jalgpallispets A. Vollrat tähendas: „Vigu on kuhjaga, millest alustada – ei tea!“⁸⁵¹

Sellele vaatamata paelus jalgpall endiselt publikut. Aastal 1967 kirjutas Lembit Koik: „Kadrioru staadionil on suvel jalgpallimängu vaatamas siiski rohkem rahvast kui näiteks kergejõustikuvõistlustel, olgu need siis millise mas- taabiga tahes. Ometi peaks ju tulemusi, ala meisterlikkust ja kandepindagi arvestades pealtvaatajate suhe vastupidine olema.“⁸⁵²

Halbade tulemuste kõrval võisid spordijuhtide otsust mõjutada muutused NSV Liidus tervikuna. Enn Mainla ja 1974. aastal pedagoogikakandidaadi väitekirja kaitsnud Arnold Vaiksaar kirjutavad, et 1968. aasta Praha kevad tähendas sulaperioodi lõppu NSV Liidus: „Eesti spordielus tähendas see lõpliku tasalülitamise, spordi kui rahvusliku identiteedi kandja mahasurumise algust.“⁸⁵³ Jalgpalli maine langus eestlaste seas ning üleliiduline surve pani spordijuhid mõtlema, kuidas olemasolevaid ressursse senisest ökonoomsemalt ära kasutada, et muutuvates oludes oma tööd võimalikult resultatiivses valguses näidata. Kuna tulemused langesid ka teistel senistel trumpaladel ja seal kaotatud positsioone sooviti taastada või allakäiku vähemalt pidurdada, oli jalgpalli esindus- meeskonna likvideerimine heaks võimaluseks koondada ressursse teiste alade jaoks.

Teisal on Arnold Vaiksaar kirjutanud, et muutused spordis said alguse 1967. aastal alanud reformidest: NSV Liidu IV rahvaste spartakiaadil rakendati olümpiaarvestust, algas ressursside ja sportlaste tsentraliseerimine ja kontsent- reerimine (Tallinna) ning medalirohkete spordialade eelisarendamine: „Korral- duslikust küljest tähendasid 1967. aastal alanud reformid üleminekut sportliku ettevalmistuse nn. teaduslikule süsteemile, mis väljendus ranges eesmärgista- mises ja planeerimises.“⁸⁵⁴ Vaiksaar jätkab antud teema seisukohast olulise mär- kusega: „Ideoloogilistel põhjustel ei lähtunud spordi mängulisest olemusest (mängu kategooria jäi nõukogude sporditeoorias üheks nõrgemini uuritud aspektiks) ega seisundilisest eesmärgistamisest.“⁸⁵⁵

1968. aasta NSV Liidu meistrivõistlustel jäi Eestit esindanud Tallinna Dünamo tugevuselt teise liiga I alagrupis 20. kohale ehk eelviimaseks. Järgmisel

---

⁸⁵⁰ Протокол No 138. Заседания бюро ЦК КПЭ. 18.02.1970. ERAF.1.4.3872, 151.

⁸⁵¹ Tallinna “Dünamo”–Lvovi “Karpato. – *Spordileht* nr 61, 02.08.1965, 6.

⁸⁵² Koik, L. Madalast nivoost ja “punasest laternast”. – *Kehakultuur* nr 23, 10.12.1967, 708.

⁸⁵³ Mainla, Enn, Arnold Vaiksaar. *Aheldatud mäng okupeeritud Eestis*, 5.

⁸⁵⁴ Vaiksaar, Arnold. Rahvusliku spordiresultaadi dünaamikast, 20–21.

⁸⁵⁵ Sealsamas.

aastal Eesti NSV oma esindusmeeskonda NSV Liidu meistrivõistlustel enam välja ei pannud. Eesti oli järgnevad 14 aastat ainus NSV Liidu liiduvabariik, mis ei osalenud suure impeeriumi täiskasvanute meistrivõistlustel.

Jalgpallist loobumise otsuse ajal Eesti NSV Spordikomitee esimeheks olnud Heino Sisask kinnitas väitekirja autorile, et kuna punkte tõid teised alad, polnud jalgpalli raha paigutamine selle ala ebaedu taustal mõttekas. Sisaski sõnul oli üheks murdepunktiks asjaolu, et 1961. aastal NSV Liidu kõrgliigast välja kukkunud Tallinna Kalev lõpetas ülejäämisel aastal tipptasemel meeskonna ülalpidamise ja Eestit hakkas esindama Tallinna Dünamo, mis võttis suuna venelastest mängijate kasutamisele. See vähendas eestlaste huvi meeskonnas mängida: „Eestlased ei tahtnud venelastega koos mängida, kuigi meil oli häid poisse.“⁸⁵⁶

Sama meelt on kuuekümnendatel aastatel Tallinna Normaga kolmel korral Eesti NSV meistriks tulnud Eduard Šein, kelle sõnul Tallinna Dünamo ei arendanud eestikeelset jalgpalli. Šein toob välja sellele ajale iseloomuliku: „Jalgpall oli rohkem lumpeni mäng ja seal olid rohkem vene poisid.“⁸⁵⁷

Sisaski sõnul tahtis ka Dünamo ise tippjalgpalliga tegelemisega lõpetada ja Eesti NSV loobumine NSV Liidu meistrivõistlustest oli kollegiaalne otsus: „Sport on võidule orienteeritud, aga meie muudkui kaotasime. Me ei suutnud teiste vabariikidega võistelda rahaliselt. Teised maksid mängijatele kõva palka.“⁸⁵⁸

Ajakirjanik Heino Kask kirjutas 1970. aastal, et spordiorganisatsioonid langetasid loobumisotsuse ilma jalgpalliaktiiviga konsulteerimata.⁸⁵⁹ Suhted jalgpalli- ja spordijuhtide vahel olid keerulised, esimesed tundsid end tõrjutuina. Eesti NSV Jalgpalliföderatsiooni sekretär (1964–1980) Lembit Tang on meenutanud, et vabariiklikule spordikomiteele tehtud ettepanekutesse suhtuti tõrjuvalt ja kui üleliidulise jalgpalliföderatsiooni inimesed Eestis käisid ning meie valitsus- ja spordijuhtidega kohtusid, oli nende resümee alati: „Teie vabariigi juhid jalgpalli ei armasta.“ Muuhulgas meenutas Tang, et spordikomitee soovitas jalgpallil endale sponsoreid otsida. Jalgpallil õnnestus kokku leppida kalandusettevõttega Ookean: „Kui kõik tundus laabuvat, sekkus läbirääkimistesse üks spordijuhte soovitusel hoopis võrkpalli toetada. Kalurid said aru, et meie vahel puudub üksmeel ja loobusid. Seejärel väitsid spordijuhid koguni, et meie kliima ei soodusta jalgpalli viljelemist. Föderatsiooni vahendusel soetasime kilehalli, mille „Kalev“ sisustas hoopis kergejõustikutreeninguteks. Vutti veeretada sai seal ainult ühes nurgas.“⁸⁶⁰

Spordijuht Sven Kolga eitab jalgpalliföderatsiooni osa kilehalli soetamisel, kuid möönab, et see oli tõesti planeeritud kergejõustiku kõrval ka jalgpallile: „Kuna sel ajal oli asjaajamine ja eriti välismaalt asjade ostmine keeruline, ei

---

⁸⁵⁶ Heino Sisask intervjuus Indrek Schwedele 04.06.2007.

⁸⁵⁷ Eduard Šein intervjuus Indrek Schwedele 16.12.2010.

⁸⁵⁸ Heino Sisask intervjuus Indrek Schwedele 04.06.2007.

⁸⁵⁹ Kask, H. Senine areng vajab revideerimist. – *Sportileht* nr 29, 11.03.1970, 4.

⁸⁶⁰ Bramanis, Peter. 80 miinus 2. – *Õhtuleht* nr 117, 25.05.1989, 3.

olnud selget pilti halli ekspluateerimise võimalustest. Kasutamise käigus selgus, et jalgpalli jaoks ei ole see kõige sobivam. Laes rippuvad lambid purunesid sagedasti ja tingisid pidevat remonti. See oli üks põhjuseid, miks spordijuhid võtsid ka vastu otsuse, mis lõpetas jalgpalli treeningud hallis. Otsusele avaldas ka kindlasti mõju toleaegne spordipoliitika, kus jalgpall ei olnud nn. eelislade hulgas.”⁸⁶¹

Uno Piir mäletab, et otsus NSV Liidu meistrivõistlustest loobuda ei tulnud kergelt, aga raha mängis arvestustes olulist rolli: „Otsus suruti läbi väitega, et teeme paar aastat vahet ja läheme uuesti. Kui mul oli hea sats – võitsime 2:1 Saksa DV noortekoondist, mis tuli hiljem kuni 23-aastaste Euroopa meistriks [Euroopa meistriks olid tulnud sellest koosseisust neli aastat varem kolm mängijat ja neli oli kuulunud Saksa DV täiskasvanute koondisse – I. S.] – läksin [spordijuht Kristjan] Arusoo juurde, et meil on nüüd olemas meeskond, aga Arusoo oli ujumismees ja nii see aeg läks.“⁸⁶²

Endine Eesti NSV koondislane ja hilisem jalgpallijuht, aastatel 1990–1999 Eesti Jalgpalli Liidu asepresidendi kohuseid täitnud Arvu Sild kirjutab oma mälestuseraamatus, et NSV Liidu meistrivõistlustest loobudes „ENSV spordijuhid langetasid meie spordiajaloo kõige tagurlikuma otsuse.“ Selle põhjused on Sillale selgusetud, kuid ta kirjutab tollasele spordikomitee esimehele Heino Sisaskile viidates: „Tõsi, ta on vihjanud, et Arnold Green, kes Toompeal istus, olla käsu andnud. See võis ka nii olla, aga ennekõike oleks Spordikomitee pidanud siis ju platsi Sisaskist puhtaks pühkima, kui ta tööga hakkama ei saanud. Loogiline oleks. Miks hävitada spordiala? Minema tuleb lüüa need, kes spordi juhtimisega hakkama ei saa.

Ilmselt nauditi tol ajal valitsenud päikesesära. Kalev oli tulnud võrgus NSV Liidu meistriks, püha lehma seisuses olev korvpall tegi mehetegusid, Jaan Talts sikutas maailmarekordeid ja tuli Münchenist [tegelikult Mexicost – I. S.] hõbedaga jne. Kõvasti sära. Milleks jalgpalliga jamada?

Nii see ilmselt oligi. Aga jalgpall on ju maailma populaarseim ala, millest meiegi kümned tuhanded arvukad pealtvaatajad oleks tahtnud rõõmu tunda. Aga see valitsejaid-oinapäid ei huvitanud.“⁸⁶³

4.6. Jalgpall jääb ametliku tunnustuseta

Kui Eesti osales NSV Liidu meistrivõistlustel, oli ta vähemalt sõnades spordijuhtide jaoks oluline ala. Kõik muutus pärast üleliidulistest meistrivõistlustest loobumist. Spordialade grupeerimisel tähtsuse järjekorras langes jalgpall alguses neljanda järgu alaks ja siis kadus üldse 33 spordijuhtide jaoks olulise spordiala nimekirjast.

---

⁸⁶¹ Sven Kolga intervjuus Indrek Schwedele 15.08.2012.

⁸⁶² Uno Piir intervjuus Indrek Schwedele 14.05.2009.

⁸⁶³ Sild, Arvu. *Jalgpalliga läbi elu*. Käsnu, 2013–2014, 54.

4.6.1. Jalgpall neljanda järgu ala

Eesti jalgpalli esimesel hooajal pärast NSV Liidu meistrivõistlustest loobumist spordiajakirjanik Peeter Kaseoja teemal, kas see samm oli õige ja leidis, et need mängud ja kaotused ei andnud midagi, et puudus järelkasv ja kui koduste meistrivõistluste mängud ka rahvast tribüünidele ei too, „siis areneb Eestis jalgpallipublikust lõplikult välja telejalgpalli söber. (..) Kui nii läheb, siis võime jalgpallist kui spordist end lahti ütelda...“⁸⁶⁴

Nii läkski. Kohalikud meistrivõistlused logiseva korralduse, madala taseme ja aina suurema hulga umbkeelsete mängijatega ei tõmmanud rahvast tribüünidele. Loobumine NSV Liidu meistrivõistlustest oli sisuliselt lahtiütlemine koondisest ja muutis noorte jaoks ala perspektiivituks.

See tekitas küsimusi kõrgeimal tasemel. Juhan Unger rääkis, et EKP KK büroos arutati ka spordiküsimusi ja seal oli „alalisi etteheiteid, et miks meil pole jalgpalli. Proovi seletada, miks ei ole. Seletasin, et pole huvi, et poisid ei mängi. Pole treenereid. Küsiti: miks te treenereid ette ei valmista? [Arnold] Green, [Bruno] Saul, [Indrek] Toome ja [Vaino] Väljas maandasid neid asju.“⁸⁶⁵

Unger nägi jalgpalli arendamise ühe pidurina halbu talviseid treeningtingimusi, aga nimetas ka madalat motivatsiooni: „Igal aastal eraldas NSV Liidu partei keskkomitee spordile välissuhete limiidid. Välismaale lubati neid, kellelt oli loota edu. Eestile kippus sealt vähe üle jääma. Jalgpallis pääsesid nimekirja Liidu tippvõistkonnad, Eesti võistkondade sissepääs sinna ei olnud teema. Väljaspoolt seda plaani oli võimatu limiite juurde saada. Eriti hullus seisus olid need alad, kus suuremad võistkonnad. Liiduvabariik ei omanud õigust ka läbi-rääkimisi pidada. Sageli pakkusid naabrid [soomlased] ise välja, et tuleme Tallinna, midagi muud me ei taha, kui ainult mängida. Ka jalgpallis. Isegi [ausalt] vastata ei tohtinud: ainult nii, et täname, meil on kalender täis. Hiljem sai kohtuda nende spordijuhtidega ja selgitatud, et pöörduge Moskva poole. Soome kuulus ka limiidi alla, aga soomlased tahtsid meiega otsesidemeid väljaspool NSV Liidu limiiti. Sest neil polnud mõtet meiega limiiti täita, kui oli võimalus [teivashüppaja] Sergei Bubkat [võistlema] saada.“

Eesti sport oli polariseeritud ka rahvuspõhiselt. Kohalikud venelased harrastasid meeleldi eestlaste poolt mahajäetud sportmänge jalgpalli ja jäähokit ega huvitunud eestlaste seas populaarsetest korv- ja võrkpallist. Selline jagunemine mõjutas eeskujude poole vaatavate noorte valikuid. Juhan Unger rääkis: „Eestlased sattusid suurde korvpallivaimustusse. Oli ka võrkpallivaimustus. Vene poisse neil aladel peaaegu polnudki. Venelastel jäi üle jalgpall. Nad mängisid koolis vabal ajal jalgpalli. Eesti poisid vaatasid, kus saaks korvi visata. Kui tekivad iidolid mingil alal, siis ...“

Eesti ja vene poistel olidki tõenäoliselt erinevad eeskujud: eestlastel oma rahvuskaaslastest kohalikud iidolid, kuna end eelkõige NSV Liidu kodanikena

---

⁸⁶⁴ Kaseoja, P. Kas siis enam polegi jalgpalli? – *Õhtuleht* 08.05.1969, 5.

⁸⁶⁵ Juhan Unger intervjuus Indrek Schwedele 25.04.2007.

identifitseerinud ning venekeelses meedia- ja meelsusruumis elavatel venelastel üleliidulised iidolid.

Juhan Unger'i sõnul tõusis rahvusküsimus üles ka parteiliinis. Temalt kui kõrgeimalt spordijuhilt nõudnud EKP Keskkomitee ideoloogiasekretär Rein Ristlaan: miks venelasi pole korv- ja võrkpallikoondises, miks te ignoreerite? Juhan Unger: „Kui mind vallandati, siis oli juttu nii jalgpallist kui teistest spordialadest, mille puhul küsiti: „Miks diskrimineeritakse vene noori? Miks vene grupe pole? Miks võistkondades ega spordikoolides ei ole vene lapsi? Et oleme sellest korduvalt rääkinud, aga te ei ole järeldusi teinud.“ Aga oli ju loogiline, et eesti treenerid korjasid oma grupid kokku eesti koolidest. Spordisüsteem töötas eestlaste huvides.“

Unger pidas silmas tõsiasja, et peamistel olümpiaaladel olid eestlastest treenerid suures ülekaalus ja treenisid peamiselt eestlasi. Tallinnas, Narvas ja Kohtla-Järvel, kus elas palju venelasi ning kus jalgpall ja jäähoki olid populaarsed, olid olemas ka venekeelsed treenerid. Kuna rohkem vahendeid läks nn medalialadele, töötas spordisüsteem tõesti eestlaste huvides.⁸⁶⁶ Jalgpalli suurt tähtsust kohalike venelaste jaoks näitab ka nende reaktsioon pärast NSV Liidu meistrivõistlustest loobumise otsust: tollase spordijuh'i Heino Sisaski sõnul „meie vene ringkonnad kaebasid partei keskkomiteesse, et Sisask surmas jalgpalli.“⁸⁶⁷ Eesti venekeelne jalgpallikogukond (treenerid, mängijad) ei suutnud tagada sellist sportlikku taset, mis teinuks spordiala marginaliseerimise spordijuhtide jaoks raskeks.

1974. aasta alguses kirjutasid Juri Noskov ja R. Trubetskoj: „Eesti jalgpall on krooniliselt haige. Seda ei püüa täna enam keegi ümber lükata. Mõningad spordijuhid on isegi kindlalt veendunud, et meil pole jalgpalli ka vaja. Esiteks: puudub vastav kliima. Teiseks: peale kuulsusetuse ja kulutuste ei andvat ta midagi. Küll aga on vaja punkte, medaleid, meistersportlasi – s. t. soodsat statistikat! Nii toimubki jalgpalli, ühe massilisema spordiala väljasuremine.

1968. a. oli kurb lehekülj eesti jalgpalliajaloos. Sügisel võeti Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee käskkirjaga Tallinna „Dünamo“ halva esinemise pärast ja finantsilistel kaalutlustel üleliidulistelt meistrivõistlustel maha ...

Nii on jalgpall langenud surnud punkti.

Kui te aga kõnnite läbi hoovide, heidate pilgu mänguväljakutele, siis näete, et **poisid** mängivad vutti. Kuidas saakski läbi selle ümmarguse ja toreda sõbrata?... Ent lapsed ei aimagi, et jalgpall pole soosingus.“⁸⁶⁸

Autorite kokkuvõte kõlab: „Viis aastat tagasi tehtud viga on vaja parandada. **Eesti jalgpall tuleb taas viia üleliidulisele areenile!**“ ja nad toovad välja neli

---

⁸⁶⁶ Mitte-eestlaste vähest kaasatust spordis märkis ära näiteks EKP KK istung 1984. aastal: Протокол No 78. Заседания бюро ЦК Компартии Эстонии. 24.01.1984. ERAF.1.4.6342, 59.

⁸⁶⁷ Heino Sisask intervjuus Indrek Schwedele 04.06.2007.

⁸⁶⁸ Noskov, J, R. Trubetskoj. Kas olla või mitte olla? – *Kehakultuur* nr 1, 10.01.1974, 7.

punkti, mis selleks tegema peab, esikohal nõue lõpetada üleolev suhtumine jalgpalli, mis on teisejärguline ala.⁸⁶⁹

Sama aasta 2. juulil lahterdas vabariiklik spordikomitee spordialad kuude tähtsusgruppi, paigutades jalgpalli neljandasse. Spordileht avas otsuse tagamaid oma juhtkirjas:⁸⁷⁰ „Kolleegium märkis, et praegu harrastatakse meie vabariigis 61 üleliidulisse ühtsesse spordiklassifikatsiooni kuuluvat spordiala. Neist 43 on allutatud spordikomiteede juhtimisele. Vaatamata juba harrastatavate alade hulga suureneb see arv veelgi. Spartakiaadi- ja olümpiaalade eelisarendamist see ei soodusta. Kasvab ju kõigil spordialadel kiiresti üldine tulemuste ning üleliidulise ja rahvusvahelise konkurentsi tase. See nõuab aga üha ulatuslikumat vahendite ja tähelepanu koondamist kindlatele spordialadele.“

Juhtkiri selgitas, et 51 spordiala grupeerimisel lähtuti „massilisusest, saavutatud resultaatidest, traditsioonidest, materiaalsest baasist, treenerite kaadri suurusest ja kvalifikatsioonist, samuti spordialade osatähtsusest üleliidulisel ja rahvusvahelisel areenil, **jaotada vabariigi spordiühinguis harrastatavad spordialad 6 gruppi järgmiselt:**

- I grupp.** Jalgratta maanteesõit, kergejõustik, klassikaline maadlus, korvpall, laskmine, tõstmise, ujumine, võrkpall, murdmaasuusatamine.
- II grupp.** Jahilaskmine, kaasaegne viievõistlus, purjetamine ja jääpurjetamine, sõudmine, tennis, vibusport, laskesuusatamine, suusahüpped ja kahevõistlus, väravpall.
- III grupp.** Aerutamine, jalgratta trekisõit, poks, ratsutamine, sportvõimlemine, vabamaadlus, vehklemine, iluuisutamine.
- IV grupp.** Iluvõimlemine, jalgpall, jäähoki, male, kabe, lauatennis.
- V grupp.** Akrobaatika, alpinism, džudo, kiiruisutamine, kurnimäng, mäesuusatamine, sambomaadlus, sulgpall, tuletõrjesport, veepall, veesuusatamine.
- VI grupp.** Autosport, allveesport, kalasport, mootorrattasport, orienteerumine, veemoto.“

1981. aastal raporteeris Eesti NSV Spordikomitee asimehe asetäitja Peeter Teesalu, et kuna XI viisaastaku eesmärgiks on ette valmistada 720 meistersportlast, 155 suurmeistrit ja 12 olümplast („Kalev“ 5, „Jõud“ 3, „Dünamo“ 3 ja „Tööjõureservid“ 1)“ ning Eesti NSV sportlastele on kavandatud 275 medalit NSV Liidu, EM- ja MM-võistlustelt ning 6 (1 kuldmedal) 1984. a. olümpiamängudel, on eelisarendatud mõistagi need (olümpia)alad, milles on olemas vajalik tase. Ja seepärast **“osutatakse erilist tähelepanu peamiste olümpiaalade – kergejõustiku, ujumise, jalgrattaspordi, laskmise, murdmaasuusatamise, tõstmise, klassikalise maadluse, korvpalli, võrkpall, purjetamise, sõudmise,**

---

⁸⁶⁹ Sealsamas, 9.

⁸⁷⁰ Vabariiklikus spordikomitees. Spordialade plaanipärasest arendamisest Eesti NSV-s. – *Spordileht* nr 80, 10.07.1974, 2.

aerutamise, vibulaskmise, sportvõimlemise, vehklemise jt. – plaanipärasele arendamisele.⁸⁷¹

Seekord olid spordialad, mille kohta oli koostatud plaan meistersportlaste ja suurmeistrite ettevalmistamiseks, jagatud nelja gruppi, kusjuures jalgpalli jaoks kohta polnudki. 33 ala olid jaotatud nii:

- I grupp: jalgratta maanteeõit, kergejõustik, klassikaline (ehk Kreeka-Rooma – I. S.) maadlus, korvpall, laskmine, murdmaasuusatamine, tõstmine, ujumine, võrkpall.
- II grupp: aerutamine, jahilaskmine, jalgratta trekisõit, kahevõistlus, laskesuusatamine, moodne viievõistlus, purjetamine, sõudmine, tennis, vibulaskmine, väravpall.
- III grupp: judo, iluuisutamine, poks, ratsutamine, sportvõimlemine, suusahüpped, vabamaadlus, vehklemine.
- IV grupp: iluvõimlemine, kabe, lauatenis, male, suunistus (ehk orienteerumine – I. S.).⁸⁷²

Nii jalgpalli asetamine neljandasse kategooriasse kui selle väljajätmine 33 plaanipäraselt arendatava spordiala hulgast oli Eesti NSV spordijuhtide otsus. Nagu Juhan Unger tunnistas: „Kokkuvõttes võib öelda nii, Moskva küll juhtis, kuid kui omal arukust ja laveerimisoskust jätkus, sai paljusid asju korraldada ka nii nagu õigeks pidasime.”⁸⁷³

4.6.2. Eelisspordiala otsingud

Eestlaste jaoks kujunes jalgpalli puhul välja kolm tasandit: 1) rahvusvaheline, mida jälgiti telerist; 2) kodune ja üleliidulisest jalgpallist end isoleerinud jalgpall; 3) hoovialgpall, mida poisid rohujuuretasandil edasi mängisid.

Tõenäoliselt oli televisiooni vahendusel vaadatava tippjalgpalli ja koduse sumbunud jalgpalli vaheline suurenev lõhe ning kogu Eesti spordi tulemuste langus üks põhjusi, miks 1970–1980-ndatel hakati meedias koduse tippjalgpalli puudumist aina enam jutuks võtma. Ajakirjanduses sagesid arutelud eelisspordialadest ning jalgpallist mööda ei vaadatud. Diskussioone ärgitas ametlikult peale surutud spordialade grupeerimine, mis puudutas eri spordialade harrastajate huve, eelisarendatud medalialade tulemuste allakäik ja spordi-publitsistika mahu suurenemine perioodikas. Sõnavõttudes, mis puudutasid jalgpalli, peegeldusid: 1) põhjused, miks jalgpall Eestis hüljati; 2) kahetsus jalgpalli hülgamise pärast ja ihalus selle kaotatud spordiala järele. Seepärast vaatleme diskussiooni lähemalt.

---

⁸⁷¹ Teesalu, Peeter. XI viisaastaku ülesanded ja probleemid. – *Spordileht* nr 102, 31.08.1981, 3.

⁸⁷² Sealsamas.

⁸⁷³ Unger, Juhan. Eesti raha, Moskva juhtimine, 55–60.

1969. aastal võrdles Noorte Hääl kergejõustiku ja jalgpallipublikut Eesti NSV–Rootsi kümnevõistlusematšil, kus teiste hulgas tegi kaasa olümpiahõbe Rein Aun ja ilm oli ilus, ning Eesti NSV koondise mängudega Läti ja Leedu vastu Balti turniiril. Kergejõustikuvõistlusel „pealtvaatajaid peaaegu polnudki“, jalgpallis Leedu vastu tuli aga pealtvaatajaid vaatamata vihmale. Loo autor A. Kaldre: „On olnud kuulda hääli – ja seda isegi mõnede spordielu tüüri lähedaste organisaatorite suust, et jalgpalli arendamisel pole sügavat mõtet, vili jääb kiduraks. (..). Kuid mullune nädalalõpp kinnitas taas, et osa spordisõpru – õigemini tuhanded – ei saa läbi jalgpallita. (..) Kui meeskonnad lõpudefileeks rivistusid, kogunes rahvas murruna sõeraja äärde. Kõige rohkem elevil olid muidugi poisid. Neid oli seitsme-kaheksa-aastastest nelja-viieteistkümmeni välja. Neid oli parves ja nende kaasaelamise rõõm, võiks öelda, paistis kirjeldamatu. Just neid vaadates ja nendele mõeldes tuleb kinnitada: jalgpall peab olema. Vaevalt ükski nooruk hakkab sportima teadlikult. Sport tuleb meie ellu lapseas ning ikka emotsioonide ja elamuste kaudu. Jalgpall äratas neis lastes rohkem kui mõni teine mäng või spordiala. Paljud tänased korvpallimeistrid või kergejõustiku valitsejad, nagu teame, on oma teed sporti alustanud ikka „vutiga“. Seda ei tohi unustada, kui kõne all on vabariigi jalgpalliprobleemide lahendamine.“⁸⁷⁴

1971. aastal arutles ajakirjanik Ivar Kostabi Edasis, kas Eestis ei tegelda liiga paljude spordialadega ja kas ei peaks hakkama midagi eelisarendama. Ta meenutas, et kunagi pidi iga spordiorganisatsioon, linn ja rajoon välja valima, millised spordialad võetakse eelisarendamisele, millised jäävad teise järjekorda ja milliseid enam ei finantseerita. Kuid tegelikus elus see paber unustati ja uusi spordialasid on aina juurde tulnud. Kostabi tõdes, et kuigi väiksel Eestil oleks isegi mõttekas valida välja eelisarendatavad alad, pole ju selge, kes peaks valiku tegema ja milliseid tagajärgi see toob.⁸⁷⁵

Sama aasta detsembris lõpus ilmus Edasis kaks sporditeadusele pühendatud teoreetilist ja spordielu praktilisi küsimusi pealispindselt puudutavat artiklit, mis said ootamatu jätku järgmise aasta jaanuaris. Mait Arvisto ja Gennadi Jagomägi kirjutatust innustatuna läks spordipedagoog Aleksander Kalamees veelgi konkreetsemaks: Eestil on raske jõuda rahvusvaheliste kõrgtulemusteni, kui viljeleme 20–30 spordiala ja seetõttu peame kontsentreeruma eelisspordialadele. Kalamees pakkus välja kolm nimekirja võimalikest esispordialadest, kusjuures kõigis oli esimesel kohal kergejõustik ja esikolmikus alati „mängud“. Autor ei täpsustanud, kuid võib arvata, et tegemist on sportmängudega.⁸⁷⁶ Sellele reageeris spordiajakirjanik ja -ajaloolane Olaf Langsepp propageerides raskejõustikku, milles Eestil head tulemused ette näidata.⁸⁷⁷

Neile vastandus A. Nootamaa, kelle artikkel kandis pealkirja „Jalgpalli poolt, kergejõustiku vastu ehk mõelge ka pealtvaatajale“ ning jagas spordialad

---

⁸⁷⁴ Kaldre, A. Kommentaare tabloo järgi. 2:0 ja 5:1. – *Noorte Hääl* nr 217, 17.09.1969, 3.

⁸⁷⁵ Kostabi, I. Kes on see tark, kes ütleb? – *Edasi* nr 203, 28.08.1971, 4.

⁸⁷⁶ Kalamees, A. Eelisspordialadest. – *Edasi* nr 5, 07.01.1972, 4.

⁸⁷⁷ Langsepp, O. Ärgem unustagem spordiajalugu! – *Edasi* nr 45, 23.02.1972, 4.

vahetuteks ja vahendatuteks: esimeste hulka kuulusid alad, kus tegutsetakse samaaegselt, nagu näiteks pallimängudes, maadluses, poksis, vehklemises ning teiste sekka alad, kus võitja selgitamiseks kasutatakse sekundeid, meetreid, punkte „ja järgmine võistleja proovib seda ületada“ – näiteks vibu-, jahi- ja pärislaskmises, sport- ja iluvõimlemises, tõstmises, kergejõustiku hüpetes-heidetes. Osa aladel on tegemist kahe süsteemi sünteesiga nagu näiteks kergejõustiku jooksualadel, ujumises, sõudmises, kiiruisutamises. Autori sõnul meeldivad publikule rohkem alad, kus tulemusi mõõdetakse vahetult ja ta kutsuski üles mõtlema just publikule. Muuhulgas kirjutab Nootamaa: „Väga paljud liiduvabariigid on meist kergejõustikus tugevamad, kuigi neis liiduvabariikides on spordialaks number üks hoopis jalgpall.“ Nootamaa kordas üle teada-tuntud põhjused, miks soositakse olümpiaalasisid: medalite arvu järgi hinnatakse spordijuhtide tublidust, samas kui spordi juurde toovad noori selliste publikualade nagu jalgpalli, korvpalli ja tennise kuulsused, kusjuures hiljem hakkab osa noori harrastama ka neid alad, mis spartakiaadidelt punkte toovad.⁸⁷⁸

See artikkel sai vastulöögi Eesti kümnevõistluse suurtreenerilt Fred Kudult, kes väitis, et mingit kergejõustiku eelisarendamist pole, kuid möönis: „On küll mõned Üleliidulise Kehakultuuri- ja Spordikomitee käskkirjad põhilistele olümpiaaladele (kergejõustik, ujumine, võimlemine) paremate tingimuste loomise kohta, kuid meie linnas pole neid käskkirju mainimisväärselt täidetud. Tartus viljeldakse endiselt ligi 40 spordiala, ehkki kõigil on kitsas, ei jätku harjutamisvõimalusi ega harrastajaidki. Huvitaval kombel on eriti aktiivsed ja elujõulised just need alad, mis tegutsevad ühiskondliku aktiivi najal (alpinism, orienteerumissport, naiste rühmvõimlemine). Kõik oleneb vastava ala juhtidest, nende algatusvõimest, energiast ja vaimustusest. Arvan, et jalgpallil, mida meie vabariigis kaua aega püüti eelisarendada, peaksid olema vähemalt teiste spordialadega võrdsed tingimused. Mis puutub treenerite ettevalmistusse, siis oleneb see kõigepealt jalgpalluritest endast. Ei saa jalgpallitreeneriks õpetada inimest, kes ei ole ise sel alal jõudnud vähemalt II spordijärguni. Seni on ülikoolis kehakultuuriteaduskonda õppima tulnud vähe jalgpallureid, kuid mõned neist (U. Piir, H. Tempel) tegutsevad pärast lõpetamist küllaltki edukalt selle ala treeneritena.“⁸⁷⁹

Diskussiooni jätkas Erik Linnumägi juunior, kes kirjeldas oma kogemust haiglapalati, kus üks Uuralist siia kolinud mees oli imestanud, et Eestis pole suurt jalgpalli, jäähokit, isegi võrkpalli eriti mitte ja üksnes korvpalli üle uhke olla on natuke üle pakutud. Mees ei jäänud rahule Linnumägi seletustega ja „arvas, et mõned meie vabariigi sportlikud saavutused olevat üleliidulises mastaabis kuidagi kunstlikud või teenimatud, sest palju tuuakse medaleid nendelt aladelt, mida mujal hoopis vähem harrastatakse või peaaegu üldse mitte (näiteks looduslike tingimuste puudumise tõttu purjetamine või jääpurjetamine).“ Linnumägi tunnistab, et jalgpalli esindusmeeskonna puudumine on troostitu ja

⁸⁷⁸ Nootamaa, A. Jalgpalli poolt, kergejõustiku vastu ehk mõelge ka pealtvaatajaile. – *Edasi* nr 60, 12.03.1972, 4.

⁸⁷⁹ Kudu, F. Kergejõustiku poolt, mitte jalgpalli vastu. – *Edasi* nr 96, 23.04.1972, 4.

muretseb, et „kümnekonna aasta pärast tuleks juba entsüklopeediast otsida märksõna „jalgpall“. Kas ei mõju see negatiivselt kasvavale põlvkonnalegi?“⁸⁸⁰

A. Kesküla arvates tuleks kõikidele aladele luua võrdsed tingimused ja selleks on vaja ehitada baase, muidu jääb meie edu türikeseks, sest „öeldakse, et tuleb arendada just neid spordialasid, mis tooksid rohkem punkte rahvaste spartakiaadilt. Ent elu näitab, et teiste vennasrahvaste seas on spordiliikumine palju aktiivsem ja kui me mõnel spordialal korra esile kerkimegi, siis järgmisel korral on paljud teised meist ees.“⁸⁸¹

Kümme aastat hiljem puhkes vaidlus samal teemal Spordilehes. Kirjanik Vello Lattik oli kriitiline Eesti edu suhtes väikestel ning mujal maailmas vähepopulaarsetel ja väheteatud spordialadel, mida eestlased konkurentsieelist ära kasutades kiiresti harrastama on hakanud.⁸⁸² Lattikule vastas aasta hiljem filosoof Eduard Tinn, kes eelkõige kaitses raskejõustikualasid.⁸⁸³

Eesti süvenev allajäämine suuremate ressursidega liiduvabariikidele kajastus ka meedias. 1983. aastal provotseeris Kehakultuuri peatoimetaja Roland Hurt ajakirja vestlusringis: „Kergejõustikul pole enam seda kaalu, mis tal oli varem...“⁸⁸⁴ Spordilembene Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja Arnold Green kinnitas teisel, et tehakse kõik, et jalule upitada NSV Liidu meistrisarjast välja langenud korv- ja võrkpallimeeskonnad.⁸⁸⁵ Kirjanik Jüri Tuulik resümeeris mõrult: „Meil pole piisavalt ujulaid, spordibaase, lihtsaid mänguväljakuid kõige elementaarsemate pesemisvõimalustega, pole mängudemajasid, Tallinnas pole suurt jalgpalli ega isegi tsirkust.“⁸⁸⁶ Tema kaksikvend Ülo Tuulik, samuti kirjanik, tõdes: „Paar-kolmkümmend aastat tagasi olime sporditraditsioonide mõttes arenenumaid liiduvabariike (.). Viimastel kümnenditel on spordi üldine kandepind NSV Liidus tohutult laienenud.“⁸⁸⁷ See tekitas naginaid spordialade vahel. Korvpalliprofessoriks kutsutud Ilmar Kullam kurtis, et jäähokile ja iluuisutamisele anti 1983. aastaks 450 000 rubla, aga kui kolmandik sellest anda korvpallile, saaks seisu parandada: „Me arendame uusi alasid nullseisust ja laseme traditsioonilised alad nullseisu minna.“⁸⁸⁸ Kalevi esimees Tõnu Murašev pidi vanale spordimehele meelde tuletama, et „Nõukogude jäähoki üheks pioneeriks oli omal ajal Eesti. Nii et uueks alaks seda pidada ei saa.“⁸⁸⁹

Arutelu eelisspordialade üle näitas, et Eesti spordi tulemuslikkusega ei olnud rahul. Ühelt poolt arvati, et ressurside suunamine väljavalitud aladele aitaks olla edukam, kuid polnud üksmeelt selles, mis alad peaksid olema eelis-

⁸⁸⁰ Linnumägi (jun), E. Milliseid alasid õieti eelistada? – *Edasi* nr 135, 10.06.1972, 4.

⁸⁸¹ Kesküla, A. Kõigile spordialadele võrdsed tingimused! – *Edasi* nr 148, 25.06.1972, 4.

⁸⁸² Lattik, Vello. Kuukommentaar. Mai. – *Spordileht* nr 65, 04.06.1982, 3.

⁸⁸³ Tinn, Eduard. Kuukommentaar. Märts. – *Spordileht* nr 39, 04.04.1983, 3.

⁸⁸⁴ Mis meelel, see keelel. – *Kehakultuur* nr 3, 11.02.1983, 65.

⁸⁸⁵ Heuer, Valter. Sõna on Arnold Greenil. – *Kehakultuur* nr 7, 11.04.1983, 200.

⁸⁸⁶ Teemägi, Erlend. Sõna on Jüri Tuulikul. – *Kehakultuur* nr 11, 11.06.1980, 337.

⁸⁸⁷ Karuks, Tiit. Mäng? Ei, elu. – *Spordileht* nr 25, 28.02.1983, 2.

⁸⁸⁸ Tiks, Mihkel. See magus mäng... – *Noorte Hääl* nr 13, 16.01.1983, 2.

⁸⁸⁹ Sealsamas.

seisundis. Kritiseeriti edu marginaalsetel spordialadel, mis mujal vähepopulaarsed ja publikuvaesed. Arvamustes kumas läbi, et jalgpalli kaotamisega on Eesti tippспорт jäänud vaesemaks.

4.7. Jalgpallita rahvas

Ka ilma eelisspordialasid otsimata õhati spordipublitsistikas jalgpalli järele ja seda ka kirjanike poolt. Spordiajakirjanik Urmas Eslon kirjutas, et „jalgpallita pole ajast, mil see mäng meil levima hakkas, vist ükski poiss meheks saanud“ ja otsis abi 20. sajandi algusest, tsiteerides 1912. aasta Postimeest, kus jalgpallist kirjutati nii: „Jalapall on hulkade mäng, sõjamäng tahaksin ütelda. Iseäranis huvitav võib ta teadajatele olla, kes kõigist selle mängu peensustest ja silmapilklistest ettekavatsustest – need on võidu saamisel siin vistist veel tähtsamad kui toores jõud – aru jaksavad saada. Aga ka vähikule pakub ta palju ja nüüdse aja väsinud närvidega vaatajale on ta oma ootamata pööretega, oma jõuu ja osavuse avaldustega õige karistavaks vaatepildiks.“⁸⁹⁰

Noorte Hääl kirjutas kunagisest legendist Leonhard Kassist, kes oli Stockholmis 1933. aasta MM-valikmängus Rootsile otse nurgalöögist värava löönud ja selle eest Rootsi kroonprintsilt kolme kuldse krooniga mansetinööbid saanud, ning pärib Kassi arvamust jalgpalli olukorra kohta Eestis. Kass ütleb resoluutselt, et „jalgpallile ei osutata vajalikku tähelepanu ning noorte hulgas ei õhutata jalgpallivaimustust. Olen arvanud, arvan ja jäängi arvama, et jalgpalli tagaplaanile jätmine meie vabariigis on väär samm. Mulle võidakse vastu vaielda ja öelda: eks iga ala mees pea oma kõige tähtsamaks. Jalgpall aga ei ole iga ala. Jalgpall on jalgpall, mis iidsest ajast poisse kõige enam köitnud ja neid spordi juurde toonud. Lõppude lõpuks pole ju tähtis, et igast vtutipoisist jalgpallur saaks. Ent jalgpalli kaudu spordi juurde tulles võib ta hiljem valida hoopis mõne muu, oma eeldustele sobivama ala. Ja see on väga kaalukas argument ajal, mil kurdetakse spordi kandepinna kitsenemist, koolipoiste halba rühti, kutsealuste füüsilise ettevalmistuse puudujääke, üldist liikumisvaegust. Poisid staadionil on igatahes palju rohkem väärt kui poisid tänaval.“⁸⁹¹

Spordiajakirjanik Aksel Lemmats tõdes Eesti jalgpalli 70. sünniaastal, et „Eesti on praegu üks väheseid paiku maakeral, kus Kuningas Jalgpall on degradeeritud lihtsalt õukondlaseks.“⁸⁹²

Endine spordiajakirjanik Mart Kadastik avaldas Edasis reisikirja⁸⁹³ pealkirjaga „Meeste maailm“ kolmest Kaukaasia liiduvabariigist ja sedastas, et Tbilisi ooperi- ja balletiteatri „Lendava hollandlase“ ooperi 12. aprilli (1978) etendusel „tegijaid on vaatajaist rohkem“. Kui ta vaheajal kohanäitajalt päris,

⁸⁹⁰ Eslon, Urmas. Igal aastal oma sügis. – *Spordileht* nr 112, 26.09.1977, 6.

⁸⁹¹ Press, Endel. Valiksin ikka trükitöö ja jalgpalli. – *Noorte Hääl* nr 18, 22.01.1977, 3.

⁸⁹² Lemmats, Aksel. Seitse aastakümnet Eesti jalgpalli. – *Kehakultuur* nr 13, 09.07.1979, 403.

⁸⁹³ Kadastik, Mart. Meeste maailm. – *Edasi* nr 1, 01.01.1979, 7.

kas teatris käib alati nii vähe rahvast, vastas hallipäine naine: „Mis te nüüd, kullake, täna mängib ju Tbilisi „Dünamo“ jalgpallimeeskond.“ Etendusega samal ajal nautis 70 000 grusiini 1:0 võitu Kiievi Dinamo üle. Kadastik jätkas jalgpalli-teemal samal aastal ülevaatega Eesti jalgpalli 70. sünnipäevale pühendatud noorteturniiriga Tartus ja leidis, et jalgpall väärib spordijuhtide toetust.⁸⁹⁴

1982. aasta jalgpalli maailmameistrivõistluste ajal puudutas spordiajakirjanik Jaan Jürine valusalt ka koduseid arusaamu ja olukorda. Jürine kirjutab, et jalgpall on tinginud spordihuvi arengu suuremal määral, kui seda tunnistada tahaksime ja küllap on ka Kadrioru ja Komsomoli-nimelise staadioni ehitamisel silmas peetud just jalgpalli vajadusi. Ta sedastab, et „täna on meie jalgpallihuvi väärastunud“, et „jalgpall näib olevat fenomen, mille tähendust me vist täpselt ei teagi“ ning et oleme selle ala arendamiseks „liiga mugavad.“⁸⁹⁵

Luuletaja Ott Raun küsis spordihuvilisele-pealtvaatajale mõeldes sarkastiliselt: „Kas tõesti NSV Liidus nii madalat üleliidulist liigat ei ole, kus esialgu kas või kaotama saaks õppida. Või, kui materiaalsetel kaalutlustel tuleb valida eelisarendatavad spordialad, miks siis mitte minna maksimaalse säästlikkuseni ja arendada üksnes pingpongi, piljardit ja kabet – need nõuavad ju suhteliselt vähe ruumi. Samuti ei pruugi see pealtvaataja alati muretseda kaasa spordiorganisatsioonide muresid. See, kas Eesti tuleb rahvaste spartakiaadil 11-ndaks, 12-ndaks, 13-ndaks, 14-ndaks või 15-ndaks, erutab teda vähe.“⁸⁹⁶

Jalgpalli vajalikkuse teemal kirjutati meedias ka siis, kui 1983. aastal taastatud Eesti esindusmeeskond oli jälle osalenud NSV Liidu meistrivõistlustel. Spordiajakirjanik Tiit Karuks nimetab kõige vaatamängulisema alana jalgpalli, millele järgnevad muud sportmängud ja iluuisutamine ning „hoopis vähem kergejõustik ja ujumine, veel vähem laskmine...“, kusjuures jalgpalli arendamine ei häiri sugugi tulemuslikku tööd teistel spordialadel, pigem vastupidi.⁸⁹⁷

Jaan Jürine küsib, kas vutitagumine võiks jälle moodi minna ja vastab, et võiks küll, kuid „esmalts oleks vaja muuta suhtumist sellesse põlatusse.“ Ta kordab üle varem väljendatud mõtet, et meie kaks suuremat staadionit on ehitatud eelkõige jalgpalli vajadustest ja lisab: „Nendele pole lisa tulnud. Pole, sest meie praegune *esindusjalgpall* [originaalis *italicu* asemel sõrendus – I. S.] ei vaja enam. Kui kunagi vajab, siis ehitatakse, selles võib kindel olla. Elame jalgpallikeskses maailmas, kuigi kohalik kihelkondlik suhtumine seda tunnustada ei taha.“⁸⁹⁸ Jürisel oli õigus: Eesti taasiseseisvuses tekkis vajadus kaasaegse jalgpallistaadioni järele ja 2001. aastal see Lillekülla ka ehitati.

Põlgus jalgpalli vastu tekkis ja süvenes seitsmekümnendail aastail. Rahva suus nimetatigi spordialade kuningat halvustavalt *venelaste mänguks* – kõik venepärane seostus argitasemel halvaga. Seda suhtumist on iseloomustanud ajaloo professor Sulev Vahtre: „Nõukogude ajal hakkas levima arusaam, et

⁸⁹⁴ Kadastik, Mart. Väikesed mehed ja suur jalgpall. – *Edasi* nr 136, 14.06.1979, 8.

⁸⁹⁵ Jürine, Jaan. Völumäng. – *Noorte Hääl* nr 152, 02.07.1982, 4.

⁸⁹⁶ Raun, Ott. Kuukommentaari. Jaanuar. – *Spordileht* nr 15, 4.02.1983, 3.

⁸⁹⁷ Karuks, Tiit. Vaatenurgad. – *Kehakultuur* nr 11, 10.06.1983, 330.

⁸⁹⁸ Jürine, Jaan. Jalgpallist. – *Kehakultuur* nr 11, 24.05.1985, 295.

jalgpall on venelaste mäng. Et see on nagu midagi kehvmat ja alaväärtuslikku ja et eestlased mängivad peenemaid mängu nagu korvpall.⁸⁹⁹ Vaapo Vaher lisab, et „sportmängudest tõusis rahvuslikuks rollitäitjaks korvpall“.⁹⁰⁰ Eestlaste edu korvpallis sobis kokku rahva seas käibiva arvamusega, et eestlased ongi nupukamad kui keskmine impeeriumimeelne venelane. Arusaam jalgpalli mittemängivast eestlasest kinnistus kollektiivses enesekuvandis ja veel 1993. aastal ütles Mustamäe AEG-i 12-aastane eestlasest jalgpallur intervjuus Spordilehele: „Venelastel on jalgpall veres. Nad on energilisemad ja loodud palli taguma. Eestlane on külmem. Ta võib jalgpalli mängida ja võib ka mitte mängida. Venelane peab vutti mängima, nende mängutehnika on lühike, kiire ja ootamatu.“⁹⁰¹

Kirjanduskriitik Vaapo Vaher arutles Spordilehe kirjandusvõistlusele saadetud essees spordialade jaotuse ja nendesse suhtumise vahekorra üle: „Vulgaararusaamu Eestimaa jalgpallist süvendasid spordialade diferentseeringud, eelising vähemarendatavaks lahterdamised. Jalgpallile oli määratud kuuluda teadagi viimasesse leeri, nagu pallurid ise kibestunult ütlesid, „roojaste kasti“. Jalgpallist sai kurat kirikus, anakronism meie spordikontekstis.“⁹⁰²

Need ei olnud ainult sõnad. Tartu ülikooli kehakultuuriharidusega Viktor Mets kohtas 1970-ndate lõpust alates teiste spordialade arendajate seas vastu-seisu oma kodukohas Paines. Mets meenutab lugu, kuidas tema grupile keelati isegi jõude seisval Paide kutsekooli staadionil treenida: „Jah, ähvardati tuua rahvamalev kaela, et me seal trenni ei teeks. Olin Paines nagu *persona non grata*. Ega saaliaegu tahetudki anda ja alguses põhjendati, et kõrgelt lendavad pallid lõhuvad saali. Kui ütlesin, et me teeme ainult maast, siis leiti, et seinad lähevad tolmuks. Et jalgpallid on ju tolmused. Tööpäeviti sain kõige ebamugavamaid ja hilisemaid saaliaegsid.“⁹⁰³

Viktor Metsal õnnestus jalgpall kohalikku spordikooli sisse suruda kavallusega – komsomoli egiidi all. Metsa kasvandikud võitsid oma vanuseklassi Nahkpalli turniiril esikoha ja läksid Eestit esindama üleliidulisele Nahkpalli turniirile Harkivisse, kus oli kaasas Paide rajooni komsomolijuht, kes nautis kaks nädalat puhkust. Mets võitis oma kasvandikega Eesti koolinoorte spartakiaadil medali ja surus nüüd spordikooli, et jalgpall on linnas nii tugev, et on vaja luua jalgpalliosakond. Ühtlasi masseeris ta tuttavat noorteorganisatsioonijuhti: oleme jalgpalliga komsomoliliinis kõva tööd teinud ja nüüd on meile abi vaja!⁹⁰⁴ See tõi tulemuse.

---

⁸⁹⁹ Schwede, Indrek. *Väike jalgpallipiibel*. K-Kirjastus, 2001, 34.

⁹⁰⁰ Vaher, *Jalgpall hingede öös*, 167.

⁹⁰¹ Martinson, Jaan. Rainer Rootsild: “Tahan jõuda Marco van Basteni tasemele”. – *Spordileht* (Päevalehe lisa) nr 4, 03.11.1993, 5.

⁹⁰² Märgusõna MARACANA [Vaapo Vaher – I. S.]. Troonita kuningas. – *Spordileht* nr 128/129, 04.11.1983, 2–3.

⁹⁰³ Schwede, Indrek. Viktor Mets: Vene ajal tehtud töö ei läinud luhta. – *Jalka* nr 3, 2014, 49.

⁹⁰⁴ Schwede, Indrek. Viktor Mets õppis lugema tänu jalgpallile. – *Jalka* nr 2, 2008, 17.

Eesti jalgpalli ei uskunud ka suur jalgpallihuviline näitleja Lembit Ulfsak: „Minu maksimalistliku programmi kohaselt tasub rõhku panna (ja vastavalt raha kulutada) kergejõustikule, korvpallile... Noh, kahju, tennis on meil virelema jäänud, temagi väärriks hoolitsust.“⁹⁰⁵ Ei sõnagi oma lemmikalast Eesti kontekstis. Ulfsak tutvustas hoopis järgmist seisukohta: „Lugesin kunagi üht nimekat spordipsühholoogi, kes õige peene analüüsi abil püüdis tõestada, et Euroopas on loodud jalgpalli mängima sakslased ja ukrainlased. Küllalt julge väide, kuid ega see päris vale olegi. Niisama on vist kõigi teistega, igal rahval oma harjumused, oma kalduvused. Elu on ju näidanud, et üks või teine ala meil jalgu alla ei saa, kuuluta see eelisalaks või mitte.“⁹⁰⁶

Spordiajakirjanik Urmas Vahe kirjutas portreeloos Roman Ubakivi ühest andekamast õpilasest Urmas Hepnerist, kes hiljem mängis taasiseseisvunud Eesti koondise eest, ja sedastas, et oli aeg, kui „lastevanemad vaatasid vutti taguvaile poistele ninakirtsutusega. Oldi harjunud ekraani-iiidolitega ja õuevutt näis millegi ebaesteetilisena.“ Hepner ise meenutas: „Elasime Urmas Kaljendiga [jõudis koos Hepneriga samuti Eesti Vabariigi jalgpallikoondisse – I. S.] ühes majas. Vutt oli meie igapäevane meelelahutus. Just meelelahutus, sest sisimas olime valmistunud saama korvpalluriteks. (..) Polnud ju ühestki tuttavast kuulnud, et see oleks jalgpallitreeningul käinud.“⁹⁰⁷

Jahedat suhtumist jalgpalli aitasid kinnistada ja isegi õigustada võõrad. Leningradi Spartaki korvpallimeeskonna peatreener Vladimir Kondrašin, kelle juhtimisel NSV Liidu koondis võitis 1972. aastal esimese olümpiakulla, lausus 1990. aastal üldistavalt: „Huvist veel niipalju, et ega venelased korvpalli eriti vaatama tule, jalgpallile joostakse muidugi tormi. Aga teil on meeletult korvpallipublikut. Teie huvilised on tsiviliseeritumad, kultuursemad.“⁹⁰⁸

Jalgpalliajaloolane David Goldblatt on kirjutanud, et jalgpalli juurdumisele Brasiilias aitas kaasa tema oluline sotsiaalne funktsioon: Rio de Janeiro publiku seas oli suurel hulgal ühiskonna parematesse kihtidesse kuuluvaid daame, kes käisid staadionil näitamas Pariisi viimast moodi ning suhtlemas populaarsete mängijatega.⁹⁰⁹

Samale nüansile osutas Eestis Lembit Ulfsak, kes oli kohaliku jalgpalli arengu suhtes Eesti taasiseseisvuse koidikul heasoovlikumaks muutunud: jalgpallil ja jalgpallureil puudus side ühiskonnaga laiemalt ja kultuurieliidiga kitsamalt ja tõi näiteks, et „Kalevi“ korvimeestel on toetus intelligentsi seas. Ka jalgpallurid peaksid kontakte leidma. Juba poiste meeskonnad saaksid kohtuda kirjanike või rokklauljatega. On vaja sidet publiku ja sportlase vahel.“⁹¹⁰

---

⁹⁰⁵ Heuer, Valter. Sõna on Lembit Ulfsakil. – *Kehakultuur* nr 15, 10.08.1980, 462.

⁹⁰⁶ Sealsamas.

⁹⁰⁷ Vahe, Urmas. Nendest räägitakse. Urmas Hepner. – *Kehakultuur* nr 23, 12.12.1983, 733.

⁹⁰⁸ Nilk, Andrus. Kondrašin kirub Gomelski tööstiili. – *Spordileht* nr 25, 28.02.1990, 1.

⁹⁰⁹ Goldblatt, David. *Futebol Nation. A Footballing History of Brazil*. Penguin Books 2014, 12.

⁹¹⁰ Vaher, Vaapo. Hääl publikust. – *Kehakultuur* nr 12, 26.06. 1989, 372.

See side oli ammu kaotsi läinud. Juba 1956. aastal kirjutas ajaleht Edasi, et kui Noorte Hääli valis lugejate abiga populaarseimat sportlast, ei saadetud toimetusse ühegi jalgpalluri nime.⁹¹¹ Nende kuvand võrreldes ennesõjajaegse ajaga oli muutunud.

Eesti rahvusliku jalgpalli taastajaks peetava Roman Ubakivi arvates eliit reetis rahva: „Rahvas läheb sinna, kuhu eliit läheb. Rahvas ei otsusta midagi, suuna valib eliit. Rahvas peab õigeks seda, mida ütlevad omad [eliit]. Kus oli see inimene, kes oleks tõusnud ja küsinud, et mis te mehed jamate, me kaotame jalgpalli ära?! See oli jalgpalli surm. Kes protesteeris? Kes eesti rahva eest kõneles? Ei ähvardanud miski Siber, ei oleks parteiliinis maha võetud.“⁹¹²

EKP KK oli kohustanud spordi- ja ametiühingujuhte juba 1971. aastal looma tingimusi, et Eesti hakkaks taas osalema NSV Liidu meistrivõistlustel, nagu eelnevalt kirjutatud. Ka 1980. aastal otsustati jalgpalli (ja jäähoki) arengule hoogu anda, et naasta üleliidulisele areenile.⁹¹³ Raske on hinnata, kui palju nimetatud määrus kaasa aitas, aga jalgpallientusiastidel õnnestus vajalikku toetust saada Tallinna Kõrgema Ehitusvägede Poliitilise Sõjakooli ülemalt Vassili Gnezdilovilt ja 1983. aastal osales Eesti pärast 14 aastast pausi taas NSV Liidu meistrivõistlustel. Esimesele kodumängule tuli hinnanguliselt 8000 pealtvaatajat, millele aitas kindlasti kaasa asjaolu, et meeskonna tuumik koosnes eestlastest, peamiselt Roman Ubakivi õpilastest. Esseist Paavo Kivine võttis selle sõnaosavalt kokku: „Viisteist aastat tagasi olnuks Eesti jalgpall viimane, mida ma vaatama oleksin läinud. Tänavu kevadel oli see esimene spordiala, mida ma vaatama läksin. (..) Kummaline, aastat viisteist tagasi nõudis meie häbi- ja sündsustunne, et suure jalgpalliga lõpetataks. Nüüd nõuab Tema Kõrgus Publik, nõuab rahvas, et suur jalgpall tulgu – järelikult on millestki väga olulisest puudus tuntud.“⁹¹⁴ Aasta hiljem oli jalgpall tõusnud ametlikult kõige kõrgemal tasemel soosingusse, kui EPK KK kritiseeris vabariigi spordielu ja tõi nimeliselt välja kuus spordiala, millele peab erilist tähelepanu pöörama: kergejõustik, suusatamine, ujumine, korvpall, võrkpall, jalgpall.⁹¹⁵

Huvitaval kombel vastab jalgpall võrreldes teiste peamiste spordialadega Hasso Krulli poolt käibeleva toodud nn katkestuse kultuuri tunnustele.⁹¹⁶ Erinevate eluvaldkondade loomulik areng lõigati järsult läbi, paljud oma eluala tipud sattusid põlu alla ja/või emigreerusid. Kuid mõned valdkonnad kannatasid rohkem kui teised. Näiteks korvpallis, võrkpallis ja kergejõustikus säilis terve anneksioonija Eesti meistrivõistlustele katkematu numeratsioon ja toonaseid Eesti meistreid tunnustatakse Eesti meistritena ka praegu. Jalgpallis tehakse aga statistikas selge vahe sisse vaba Eesti ning annekteeritud Eesti NSV meistri-

⁹¹¹ Luik, O. Parempoolkaitsja. – *Edasi* nr 130, 01.07.1956, 3.

⁹¹² Roman Ubakivi intervjuus Indrek Schwedele mais 2009.

⁹¹³ Протокол No 143. Заседания бюро ЦК Компартии Эстонии. 29.04.1980. ERAF.1.4. 5674, 5.

⁹¹⁴ Kivine, Paavo. Sõna kaasa. – *Edasi* nr 128, 03.06.1983, 3.

⁹¹⁵ Протокол No 78. Заседания бюро ЦК Компартии Эстонии. 24.01.1984. ERAF.1.4. 6342, 62.

⁹¹⁶ Krull, Hasso. *Katkestuse kultuur*. Vagabund, 1996, 7.

võistlustel ja meistritel. Eesti meistrivõistlusteks tunnistatakse ainult aastatel 1921–1940 ning alates 1992. aastast tänaseni toimuvaid võistlusi. Samuti on jalgpallis olnud rõhutatud suund endiste klubide õigusjärgsele või nimelisele taastamisele, kuigi kõik katsed pole osutunud edukaks. Näiteks kahekordne Eesti meister (1926, 1928) TJK taastati õigusjärgselt juba 1992.⁹¹⁷ TJK lõpetas siiski eksisteerimise tegevuse puudumise tõttu, aga täna peab end TJK õigusjärglaseks Eesti Premium liigas mängiv Tallinna Jalgpalliklubi Legion. Tuntuimatest on Eesti jalgpallikaardil tegutsemas või pärast Eesti taasvabanemist tegutsenud ka Viljandi Tulevik, Pärnu Tervis, Tartu Olümpia, Põltsamaa Sport ja ka üheksakordne Eesti meister Tallinna Sport. Jalgpall võttis kohe pärast Eesti iseseisvumist kasutusele mitmed ennesõjaaegsed terminid, millest tuntuim on internatsionaal ehk Eesti koondislane. Arvepidamine internatsionaalide üle lähtub Eesti iseseisvusest: arvestatakse ainult aastatel 1920–1940 ja alates 1992. aastast kuni tänaseni peetud mängu. Statistika Eesti NSV jalgpalli kohta on sekundaarse tähtsusega ning seda käsitletakse eraldi vaba Eesti jalgpallistatistikast. Eesti jalgpall on ehitanud silla kahe vaba Eesti vahele ka endiseid tähtmängijaid meeles pidades: 2012. aastast toimuvad Eesti karikavõistlustele on antud sõjaeelse legendi Evald Tipneri nimi. Praegu on meedias Eesti karikavõistluste asemel kasutusel tunduvalt suupärasem Tipneri karikas. Aasta treeneri auhind, mis esmakordselt anti üle 2013. aasta saavutuste eest, kannab sõjaeelse Eesti koondise peatreeneri Albert Vollrati nime. Tallinna Kalev on korraldanud sõjaeelse Eesti koondise parima väravaküti Eduard Eelma nimelist karikaturniiri, praegu jätkab traditsiooni JK Jalgpallihaiгла. 2016. aastast toimub EJKL-i toetajate turniir, mis kannab aastatel 1921–1927 Eesti meistrivõistluste võidukarika välja pannud ärimees Eduard Saarepera nime. Endisaegsete jalgpallurite ja jalgpalliametnike nimesid hoitakse au sees ka Eesti Jalgpalli Liidu ruumides A. Le Coq Arenal. Staadioni VIP loož kannab kauaaegse jalgpalliliidu esimehe (1930–1940) Ado Anderkopi nime. Staadionil asuv jalgpalliliidu juhatuse ruum kannab EJKL-i esimese esimehe (1921) Gustav Laanekõrbe nime. Konverentsikeskusel on endise mängija, kohtuniku ja treeneri Elmar Saare, koolitusklassil Eesti esimese profimängija (Viini Austrias 1928/1929) Arnold Pihlaku ning nõupidamissaal EJKL ühe asutaja, FIFA kohtuniku ja Eesti jalgpalli hälli juures seisnud Julius Reinansi nimi (Reinans oli 1909. aastal toimunud Eesti kõigi aegade esimese ametliku mängu üks korraldajaid).

Sellise rõhutatud kahe ajastu ühendamise saadab jalgpall ühiskonnale signaali, et NSV Liidu anneksiooni ajal toimus tema marginaliseerimine vägivaldselt ja teised spordialad saavutasid tähelepanu ja edu paljuski jalgpalli arvelt ning vaatamata raiskuläinud aastatele on jalgpallil seljataga väärikas minevik.

Kuid kindlasti oli jalgpalli marginaliseerumise üheks põhjuseks asjaolu, et temast ei kujunenud kahe maailmasõja vahel eestlase identiteedi osa. Eestis ei tekkinud klubide fännigruppe, kuigi endine Eesti koondislane, treener, kohtunik ning jalgpallipedagoog Elmar Saar on oma käsikirjalises mälestusvihus „Jalgpalliselts „Estonia““ kirjutanud, et kahekümnendate aastate kahel populaar-

⁹¹⁷ Eelvec, Hendrik. Eile taasasutati Tallinna Jalgpalliklubi. – *Päevaleht* nr 3, 07.01.1992, 4.

seimal meeskonnal Kalevil ja Spordil oma pooldajaskond siiski oli: „Aastatega kasvas mõlema meeskonna poolehoidjate arv. Tekkisid eri rühmitused, kes leidsid ühe või teise meeskonna endale enam meeldiva olevat.

„Kalevi“ pooldajad olid enamuses keskmine ametkondlik-inteliktsem rahvas. „Spordi“ poole aga hoidsid töötavarahva esindajad ja noored.“ [kirjaviisi muutmata – I. S.]⁹¹⁸

Pigem oli tegemist sümpaatiaga ühe või teise meeskonna suhtes, kuid mitte tõsifänlusega, nagu teame seda nähtust ja selle avaldumisviise tänapäeval. Muidugi toetati oma linna või kodukandi meeskondi, kuid näiteks Tallinnas, kus klubisid oli palju, käidi pigem vaatamas Eesti meistrivõistlusi, kohalikus mõistes heatasemelist jalgpalli, kui kaasa elamas mõnele kindlale klubile. Kindlasti huvitas pealtvaatajaid ka mõne konkreetse jalgpalluri esitus. Tallinna tippklubid polnud seotud kindla linnaosaga ja nendega samastumine geograafilisel põhimõttel polnud võimalik. Tallinnas ja kogu Eestis olid selges ülekaalus eestlased ja luteri usk, mis ei andnud pinnast rahvuslikuks ega religioos-seks vastasseisuks ühiskonnas tervikuna ja mis ei väljendunud ka jalgpallis.

4.8. Ruumiline taandumine annekteerija ees

Üheks huvitavaks hüpoteesiks eestlaste taandumisele jalgpallist on eemaletõmbumine kõigist spordialadest, kus on vastasega tihe kehaline kontakt ja mida harrastasid kohalikud venelased. Seda hüpoteesi näib toetavat eestlaste üldine tagasitõmbumine avalikust ruumist, mis oli nõukogudepärane ja võõrkeelne ning mõjus eemaletõukavalt.

Lisaks jalgpallile olid enne II maailmasõda Eestis populaarsed ka sellised mehised spordialad nagu jäähoki ja poks. Nikolai Stepulov võitis poksis hõbe-medali 1936. aasta Berliini olümpiamängudel ja 1937. aasta Euroopa meistrivõistlustelt. Anton Raadik tuli 1939. aastal Euroopa meistriks, käis samal aastal Euroopa koondise liikmena USA-s Kuldkinda-turneel ja jätkas pärast sõda USA-s profina, olles keskkaalus maailmameistriviitli kandidaat. Eesti poks oli tugev ka pärast II maailmasõda, näiteks raskekaallane Martin Linnamägi võitis aastatel 1945–1950 viis medalit NSV Liidu meistrivõistlustelt, oli Moskva meister, Dünamo kolmekordne üleliiduline meister ja kuulus aastatel 1947–1951 NSV Liidu koondisse. Poks oli noorte seas populaarne ja prestiižikas spordiala.

Jäähokis peeti eestlasi lausa venelaste õpetajateks. Nimelt mängiti NSV Liidus enne sõda peaaesjalikult jääpalli ehk vene hokit. Pärast sõda, kui tekkisid kontaktid annekteeritud Balti riikidega, said aina enam jäähokit eelistavad venelased meie mängijatelt kasulikke õppetunde. Nii jalgpallis, jääpallis kui jäähokis Eesti meistriks tulnud ning kahel viimati mainitud alal Eesti koondist esindanud Herbert Saarne (Seegner) on meenutanud esimesi kokkupuuteid NSV

---

⁹¹⁸ Saar, Elmar. Jalgpalliselts „Estonia.” Eesti Spordi- ja olümpiamuseum F4-1/203, [Dateerimata], 2.

Liidu jäähokiga: „Mäletan, et Moskva „Spartak“ tuli enne mängu meie „Dünamoga“ paar päeva varem Tallinna. Hokist oli neil niisama ähmane ettekujutus nagu meil omal ajal. Sai siis neile viset õpetatud, seda, kuidas litrit jäält lahti tõsta. Olid väga tänulikud, andsid mulle selle eest isegi kingituse.⁹¹⁹ Nõukogude jäähokikoolkonna rajajaid Anatoli Tarassov on tunnistanud: „Ja pole minulgi põhjust salata, et lühikesel tutvumisetapil jäähokiga aitasid lätlased ja eestlased meid kõvasti. Sest kui mälu mind ei peta, hakati Baltikumis jäähokit mängima juba kahekümnendatel aastatel. Lätlased ja leedulased tegid kaasa ka Euroopa meistrivõistlustel. Meie olime aga tulnud jääpallist, vahetanud piltlikult öeldes alles eile ühed kepid teiste vastu.“⁹²⁰

Muuhulgas kirjeldab Tarassov, kuidas ta mängis 1947. aastal Lembit Räm-mali vastu ning mida ta õppis hilisema Nõukogude hokistiili juurutamise tarvis: „Ütlesin endale, et minagi hakkam tegutsema tõstetud peaga nagu too sümpaatne eestlane, et minulgi saavad olema niisama kiired ja targad käed. (..) Ühtaegu ütlesin endale, et ma ei taha olla nii külm ja arvestav kui minu vastu mänginud eestlane. Juba tollal nägin meie hokit vaimusilmas hulga hasartsemana. (..) Näete siis, mida panin kõrva taha esimesest mängust eesti hokimeestega.“⁹²¹

Poks ja jäähoki hakkasid intensiivsemalt venestuma sarnaselt jalgpalliga 1960-ndail aastail paralleelselt immigratsiooni hoogustumisega. Jalgpallitreener ja poliitvang Taivo Uiibo seostab eestlaste kõrvalejäämist mehistel kontaktsetelt spordialadelt pärast sõda rahvusliku alalhoiuinstinkti ja pelgusega vallutajate vastu. Uiibo kirjutab oma mälestustes, et „Kremlis assimilatsioonipoliitika, mida Eestimaa Kommunistlik Partei alandlikult toetas, oli järjekindel – ikka rohkem ja rohkem tuli juurde muulasi, kellest paljud olid päris asotsiaalid. Ja spordi-aladest köitsid neid just jalgpall, jäähoki ja poks, mis sobisid kokku nende agressiivse loomusega. (..). Tasapisi läkski nii, et tagasihoidlikud ja korralikud või õigemini kodudes memmekateks kasvatatud eesti poisid hakkasid endile teisi spordialasid otsima. Selle asemel, et end maksma panna.“⁹²²

Käesoleva uurimuse autorile rääkis Taivo Uiibo: „Venelased olid ainult üks osa liitlastest, aga võtsid asja nii, et nemad üksi võitsid sõja. Nad said sellest võidust enesekindluse, aga eestlased, keda küüditati, kaotasid enesekindlust. Sa ei võinud venelastele öelda, et tibla, tema võis sulle öelda, et fašist.“

Uiibo sõnul kartsid vanemad, et nende poegadel võib venelastega jalgpalli mängides ette tulla pahandusi, sest rahvas elas värskete küüditamiskogemus-tega: „[Rahva] vaist ütles, et teeme pausi. 1960-ndate alguses tundus paljudele paratamatusena, et pärast kapitalismi tuleb sotsialism. Mu oma koolivennad ajasid, et kosmos ja sputnikud! Näis, et neid, venelasi, ei peata mitte keegi.“

Uiibo sõnul läksid venelaste kätte kõik mehisemad ja „lööminguhaisuli-semad“ alad: „Meiega võrreldes tuli siia barbarite kari, kelle vastu eesti poisid ei tahtnud end maksma panna. Slaavi tõug tundub noorena vanemana ja

⁹¹⁹ Tukk, Toivo. Sõna on Herbert Saarnel. – *Kehakultuur* nr 3, 11.02.1982, 85.

⁹²⁰ Karuks, Tiit. Sõna on Anatoli Tarassovil. – *Kehakultuur* nr 8, 25.04.1986, 238.

⁹²¹ Sealsamas, 239.

⁹²² Uiibo, Taivo. *Vabadustahtega KGB vastu. Mälestused*. Hea lugu, 2016, 25.

agressiivsemana. Mina ka karjusin [treenerina kõrvalt], et löö, ei tõmba jalga ära! Hiljem juba ei usutud, et eestlased võiksid nendel aladel läbi lüüa, õhustik oli selline, et tule ära sealt poksi- ja jalgpallitreennist! Poksitrennis olid ambaalid ja eestlaste jaoks oli sealne atmosfäär vastuvõtmatu. Jalgpallis karjuti eesti poistele sageli „Ujju!“ [„Löön maha!“ – eesti k.] ja valitses hirmu õhkkond.“⁹²³

Uiibo kogemust toetab ühiskondlik taust. II maailmasõja ajal elas Eesti üle NSV Liidu (1940–1941) ja Saksamaa (1941–1944) okupatsiooni, millele järgnes alates 1944. aastast teine NSV Liidu okupatsioon ja anneksioon. See tõi kaasa migratsioonilaine eelkõige Venemaalt. 1939. aastal oli Eestis 1 136 412 elanikku,⁹²⁴ kellest eestlased moodustasid 88% ja venelased suuruselt teise rahvusrühmana 8%, aga II maailmasõja lõppedes oli eestlaste arv Eesti NSV territooriumil⁹²⁵ tõusnud hinnanguliselt 97,3% protsendini.⁹²⁶

1959. aastaks oli eestlasi Eesti NSV territooriumil 74,6% (venelasi 20,1%) ja 1970. aastaks 68,2% (24,7%, ukrainlased olid tõusnud suuruselt teiseks rahvusvähemuseks 2,1 protsendiga).⁹²⁷ Põlisrahva osakaal vähenes järgnevatel kümnenditel veelgi: 1979. aastal elas Eestis eestlasi 64,7 (venelasi 27,9%, ukrainlasi 2,5%) ning 1989. aastal 61,5% (30,3%, ukrainlasi 3,1%).⁹²⁸ 1989. aasta nn laulva revolutsiooni lainearjal elas Eestis 1 565 662 inimest, kellest venelasi oli 474 834, ukrainlasi 48 271 ja valgevenelasi kolmanda suurima vähemusena 27 711.⁹²⁹ Peamiselt vene keelt kõnelevate slaavlaste koguarv oli seega 550 816.

Eestlaste arvu kahandas ja hirmu külvas ka punane terror ja genotsiid. Eesti inimkaotused kahe NSV Liidu okupatsiooni ja ühe Saksa okupatsiooni tingimustes olid hinnanguliselt 196 000 inimest ehk 17,5% sõjaeelsest rahvaarvust. Genotsiid ja sõjakuriteod moodustasid kogu rahvastiku kaotusest 40% ehk 74 000 inimest. Sealjuures üheksa kümnendiku ulatuses oli süüdlaseks kommunistlik NSV Liit ja kümnendiku ulatuses natsistlik Saksamaa.⁹³⁰ Rahva vaimu

---

⁹²³ Taivo Uiibo intervjuus Indrek Schwedele oktoobris 2007.

⁹²⁴ Varju, Peep. Eesti inimkaotused kolme okupatsiooniga aastail 1940–1991. Haud, Jaak, Anto Raukas, Vello Salo, Varju, Peep (toim.). *Eesti Okupatsioonikahjud ja Inimkaotused*. Valge Raamat, Tallinn, 2018, 26.

⁹²⁵ 1944. aasta lõpus eraldati NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi otsusega Eesti territooriumist ja ühendati Vene Föderatsiooniga 2234 ruutkilomeetri suurune piirkond koos Petseri linna ja 10 vallaga ning hõreda inimasustusega piirkond Narva jõe taga. Selle tagajärjel vähenes Eesti elanikkond 56 200 inimese võrra, sh 19 400 eestlase võrra. [Tiit, Ene. Eesti rahvastik ja selle probleemid. *Akadeemia* nr 8, 1993, 1678.]. Pärast Eesti taasiseseisvumist 1991. aastal jäid need alad Venemaale. Eesti loobus nendest aladest 1996. aastal, kuid kuna uus piirileping Eesti ja Venemaa vahel on ratifitseerimata, on 5% Eesti ja Euroopa Liidu territooriumist *de iure* okupeeritud.

⁹²⁶ Tiit, Ene. Eesti rahvastik ja selle probleemid. – *Akadeemia* nr 8, 1993, 1659.

⁹²⁷ *Eesti rahvastik rahvaloenduse andmetel I*, 73.

⁹²⁸ Sealsamas.

⁹²⁹ *Eesti arvudes 1989. aastal. Lühike statistika kogumik*. Eesti Riiklik Statistikaamet, Tallinn, 1990, 10.

⁹³⁰ Laar, Mart. Eesti ja kommunism. Courtois, Stephane, Nicolas Werth, Jean-Louis Panne, Andrzej Paczkowski, Karel Bartosek, Jean-Louis Margolin (toim.). *Kommunismi must raamat*. Varrak, 2000, 857–858.

murdmiseks suunati repressioonide teravik eliidi vastu, mida illustreerib fakt, et Eesti Vabariigi (1918–1940) üheteistkümnest riigipeast jäi vabadesse vaid üks, kes põgenes Rootsi. Kaheksa tapeti või surid Eesti ja Venemaa vanglates. Üks sooritas suitsiidi, kui NKVD teda vahistama tuli ja ühe täpne saatus on siiani teadmata. Iseseisvusaja 24 valitsuse koosseisu kuulunud 89 ministrist oli enne okupatsiooni surnud 11 ja elusolevaist 50 langes esimese Nõukogude okupatsiooni repressioonide ohvriks (üks põgenes vangistusest, ülejäänud olid enne okupatsiooni välismaal või õnnestus neil sinna põgeneda), kellest enamused surid vanglais ja sunnitöölaagris või lasti maha.⁹³¹ Saksa okupatsiooni ajal (1941–1944) ministreid ei tapetud. Teise Nõukogude okupatsiooni ajal tõusis represseritud endiste ministrite koguarv 67-le. Aastatel 1920–1940 Eesti parlamenti kuulunud 622-st liikmest langes Nõukogude okupatsioonirežiimi ohvriks 197 ja Saksa okupatsioonirežiimi ohvriks viis rahvaesindajat. Läände põgenes 97 parlamendi liiget, paljude saatus on jäänud ebaselgeks.⁹³²

Aastatel 1945–1953 arreteeriti okupatsioonivõimude poolt üle 75 000 Eesti kodaniku, peamiselt süüdistatuna teenimises Saksa sõjaväes, kellest hukkus või hukati ligi veerand.⁹³³ Saksa okupatsiooni ajal hukati 6600 Eesti kodaniku.⁹³⁴

Taivo Uibo tähelepanekut toetab ka meremees Georg Soovik, kes oli pärast sõda põgenikuna Rootsis. Eesti diplomaatilistele esindajatele Helsingis ja Stockholmis korjatud info raames rääkis ta 25. augustil 1945 nõnda: “Venelased ei ole enam need arad nurga tagant piilujad, nagu neid nägime 1940. ja 1941. a. Nad on nüüd kõvasti julgust juurde saanud, on “võitjarahvas”, ajavad rinna ette ja küsivad, kes teie õieti olete ja mida te võite. 1940. a. oli väga palju juhuseid, kus venelased omavahelistes kõnelustes meiega imetlesid meie kõrget elutaset ja kultuurset olekut: “У вас очень культурно!” [“Teil on väga kultuurne” – eesti k.]. Nüüd juhtub ka veel omavahel selliseid tunnustusi, kuid hoopis harvemini. Neile endile on nüüd äkki pähe hakanud, et nemad on need kultuurikandjad ja -toojad. (..) Venelaste rahvustunne ja šovinism kasvab nüüd kohutava kiirusega, seda isegi kihutatakse teadlikult tagant, ja seda raskem on nüüd vaadata ja kannatada, kuidas meie endi juhtivad kaabakad muud ei oska tehagi, kui kõnelda eesti rahvuslik-fašistlike elementide ja kulakute välja juurimisest, mida juba põhjalikult teostatud, nagu olen eelpool jutustanud. (..) Venelastele ei ole kunagi öeldud, et võidu saavutamiseks etendasid otsustavat osa liitlaste määratu abi ja toetus Vene sõjaväele ja liitlaste eneste suured võidud. (..) “Meie oleme sõja võitjad”, seda juttu on nüüd igal tänavanurgal ja nad püüavad nüüd igal alal võitu.”⁹³⁵

Kirjeldatu kattub Taivo Uibo hinnanguga, kohati peaaegu sõna-sõnalt.

⁹³¹ Kross, Jaan, Peep Varju. Eesti poliitilise eliidi saatusest Nõukogude okupatsioonide ajal. Ennuste, Ülo, Enn Tarvel, Peep Varju (toimetajad). *Kannatuste aastad 1940–1991. 1. vihik*. Sihtasutus Valge Raamat, Tallinn, 2008, 16.

⁹³² Sealsamas, 23–24.

⁹³³ Tiit, Ene. Eesti rahvastik ja selle probleemid. – *Akadeemia* nr 8, 1993, 1673.

⁹³⁴ Sealsamas, 1993, 1668.

⁹³⁵ „Mitmesuguseid kuuldusi liigub.... Teateid olukorra kohta Eestis 1943–1945.” – *Akadeemia* nr 8, 2015, 1524–1525.

Eesti rahvusliku jalgpalli taastajaks peetav Roman Ubakivi peab Taivo Uiibo mõttekäiku loogiliseks, kuid ütleb, et tema põlvkonnas seda pelgu polnud: „See orjaveri tuli põlvkond hiljem. Meie ei olnud sellised, meil oli veel isade vaim sees. Meie käisime venelastest üle, peksime neid mudasse.“⁹³⁶

Kui Ubakivi hakkas 1970-ndate aastate keskel Tallinnas sihiteadlikult eesti poisse trennima, oli tal oma sõnul kõige raskem murda valitsevat mentaliteeti, et jalgpall pole eestlaste mäng: „1975. aastal oli valdav hoiak, et kui me venelastega [jalgpallis] kokku läheme, saame haiget, sest me pole rahvas, kes valu talub. Asi oli meie rahvuse psühholoogias, meie rahva vaimus, mis jalgpalli koha pealt murti maha aastatel 1965–1975 ja seda olid aidanud teha meie kultuuriinimesed, meie intelligents. See oli Fred Kudu teooria, et ei tasu jalgpalli mängida. Meil oli spordis kastide süsteem, mille järgi polnud jalgpalli mõtet mängida, sest seal pidi tervelt üksteist tasemel meest kokku saama. Me olime pahupidi rassistlikud – mitte et me oleme teistest paremad, vaid me oleme alaväärtuslik rahvas, kes ei suuda jalgpallis teistele vastu saada. Selline arusaam on vaimuvastane. See tegigi ülesehitamise raskeks. Venelased polnud selles süüdi. Ise olime süüdi. Küsimus oli selles, kas kasutame olemasoleva süsteemi võimalused ära oma rahva heaks, nagu tegid seda leedulased ja teised rahvad.“⁹³⁷

Taivo Uiibo ja Roman Ubakiviga nõustub ka Uno Piir, kellest 1992. aastal sai taasiseseisvunud Eesti jalgpallikoondise esimene peatreener: „Arengule pani paugu sõda – kõik need poisid kadusid ära, tapeti ära. Kes jäid, oli tasemelt B või C koosseis. Muulaste väe jaoks oli jalgpall spordiala number üks. Eestlased vaatasid, et mis ma taon, kui hakkama ei saa. Eesti poisid olid surve all ja suruti ära.“⁹³⁸

Telekommentaator Lembitu Kuuse mängis noorpõlves meelsasti jalgpalli, kuid arutles tagasivaatlevalt oma alavaliku üle niimoodi: „Võitlus jalgpallis on selline asi, et pead vaimselt väga tugev olema, aga ma ei teadvustanud seda. Jalgpallis mulle ei meeldinud ebaõiglaselt valu talumine – need vead, mille sooritamist enda vastu sa ei näe. Oled palliga läbi ja siis niidetakse sind maha. Mujal jooksen teistest ette ja olen võidumees. See võis alavalikut alateadvuses mõjutada. Meil ei olnud eestvedajat, kes oleks selgeks teinud, et see ongi jalgpall, see ongi elu. Pidanuks olema treener, kes kõrval naerab ja ütleb, et nii peabki olema! Hiljem teistel aladel õppisin ka valu taluma.“⁹³⁹

Ajaloolane Lauri Vahre sõnul on eestlastel ja venelastel erinev füüsilise ruumi vajadus, mis võttis vahel samas treeninggrupis harjutavatelt noortelt eestlastelt antud spordialaga tegelemise isu ära “Nad [venelased] trügivad ja karjuvad, aga see pole tingimata kultuurituse avaldus. Mina [nooruses] ei julgenud minnagi avalikule liuväljale – eesti lapsed said seal peksta, lihtsalt lõbu ja mõnu pärast. See nagu käiski asja juurde. Vene hokipoisid kehtestasid end,

---

⁹³⁶ Roman Ubakivi intervjuus Indrek Schwedele mais 2009.

⁹³⁷ Sealsamas.

⁹³⁸ Uno Piir intervjuus Indrek Schwedele 14.05.2009.

⁹³⁹ Lembitu Kuuse intervjuus Indrek Schwedele 13.07.2008.

kõik tervitused olid vene keeles ja eesti lapsed arvasid, et nii peabki. Olen näinud kui kaks eesti laste meeskonda hakkasid omavahel vene keeles tervitama ja treenerid ei seganud vahele!⁹⁴⁰

Endine korvpallur ja sporditegelane Sven Kolga, kes tulnud ka Tallinna koolinoorte meistriks jäähokis, nõustub, et pärast sõda jagunesid spordialad rahvuste vahel ning jalgpall ja jäähoki said venelaste alaks: “Noorteklassis oli palju eestlasi, aga nad kadusid sealt kõrvalt. Nad tegid teise valiku ja jätsid jalgpalli suurrahva huvialaks. Venelased olid käitumises agressiivsed, keegi ei tahtnud nendega omi asju siduda. Pärast sõda olid otsad eriti lahtised – kõik kartsid. Kui vene lapsed oleks teise ala peale läinud, siis oleks seal samamoodi läinud. Jalgpallis nad surusid oma jõu ja nahaalsusega eestlase kõrvale. See on ka üks objektiivne põhjus, miks jalgpall hääbuma hakkas.”⁹⁴¹

Jalgpall on aidanud eri rahvastel üle maailma oma identiteeti vormida ja kinnistada ning olnud vahendiks, mille abil on võimalik sümboolselt pidada lahinguid tõelise või kujutletava vaenlase vastu. Tuntud näiteks on katalaanid ja baskid, kellel oli Francisco Franco diktatuuri ajal Hispaanias keelatud avalikus ruumis rääkida emakeeles⁹⁴² ning katalaanid ei tohtinud isegi lastele katalaani nimesid panna.⁹⁴³ Aga katalaane FC Barcelona enam kui 100 000 ja baske Bilbao Athleticu 45 000 pealtvaatajat mahutaval kodustaadionil ei saanud keegi kontrollida ning seal lauldi ja räägiti emakeeles. Iga kodumäng oli katalaanidele ja baskidele sama, mis eestlastele laulupidu, kus kogeti rahvuslikku ühtsust. Staadionid pakkusid anonüümsust ja kaitset, neist said omamoodi pühakojad – Bilbao Athleticu kodustaadioni hüüdnimi ongi La Catedral ehk katedraal. Bilbao Athletic on unikaalne klubi, sest alates 1919. aastast on kasutatud ainult Baskimaal sündinud baski rahvusest jalgpallureid. Tõsi, sel reeglil on olnud ka erandeid ja käesoleva sajandi algusest tohivad klubis mängida ka need mitte-baskid, kes on jalgpallihariduse saanud Baskimaal. Sisuliselt on Bilbao Athletic rahvusmeeskond, mille mängijate valiku põhimõtted seavad ta tänapäeva profispordis konkurentidest halvemasse olukorda, sest rivaalid saavad oma ridu tugevdada mistahes tugevate välismängijatega. Eelmisel sajandil järgis sama poliitikat teine Baskimaa klubi San Sebastiani Real Sociedad, mis seejärel lõdvendas seda põhimõtet ning hakkas küll baskide kõrval palkama pallureid välismaalt, kuid mitte mujalt Hispaaniast. Joone tõmbamist baskide ja muu Hispaania vahele peegeldab ka Bilbao klubi rõhutatult britipärane nimi: mitte Atletico, vaid Athletic. Nimetatud võtete abil rõhutavad baskid oma enesemääratlust ja demonstreerivad baskid vastumeelsust Hispaania keskvoimu suhtes. Katalaanid pole valinud nii radikaalset teed. Nemad on FC Barcelonast välismaiste tähtmängijate abil vorminud maailma ühe tippmeeskonna. Katalaanide arv meeskonnas pole oluline. Sellele vaatamata kehastab klubi kogu Kataloonia hoiakuid. Poliitiliste vabaduste puududes Franco valitsemisajal

---

⁹⁴⁰ Lauri Vahtre intervjuus Indrek Schwedele 15.11.2010.

⁹⁴¹ Sven Kolga intervjuus Indrek Schwedele 15.08.2012.

⁹⁴² Duke, Vic, Liz Crolley. *Football Nationality and the State*. Longman, 1996, 37.

⁹⁴³ Ball, Phil. Morbo. *The Story of Spanish Football*. WSC Books, 2003, 84.

kanaliseeriti FC Barcelonasse kogu oma kultuuriline ja rahvuslik uhkus. Klubist sai kataloonluse tuntuim institutsioon ning mängud kesk võimu sümboliseeriva Madridi Realiga on olnud alati midagi enam kui lihtsalt jalgpallimäng. Klubi motoks ongi: *mes que un club* – midagi enam kui lihtsalt klubi.

NSV Liidus pakub hea näite jalgpalli ja ühiskonna seostest ning suures impeeriumis oma rahvusliku näo säilitamise püüdlustest Gruusia, mille mängustiili peeti omanäoliseks. Rahvusvahelisel areenil, kus NSV Liidu huvides oli Tbilisi Dinamo edu presenteerida kui multietnilise riigi saavutust, pidasid grusiinid ise seda rahvuslikuks triumfiks. Erik R. Scoti sõnul said jalgpalluritest pärast Stalini surma ja grusiinide kadumist NSV Liidu tipp-poliitikast uue põlvkonna grusiinide jaoks uued kangelased ja teatud viisil väljendas meeskond rahvuslikku frustratsiooni keskuse suhtes ning temast sai gruusia maskuliinsuse post-stalinlik ideaal.⁹⁴⁴ Kui Tbilisi Dinamo tuli 1964. aastal NSV Liidu meistriks, loodi laul „Meie kuldsed poisid“, mis rääkis eesmärkide ja unistuste täitmisest ning kus polnud viidet NSV Liidule ega sotsialismile.⁹⁴⁵

Selle taustal saab küsida, miks eestlased ei kasutanud jalgpalli ära samal moel? Oli ju jalgpall populaarseim ja publikurohkeim spordiala Eestis. Jalgpallistaadioni tribüünid mahutasid Eestiski mitutuhat pealtvaatajat ning pakkusid potentsiaalset võimaluse väljendada suure inimhulga rahvuslikke tundeid ja vastuseisu võõrvõimule, nagu seda tehti kuulsal Eesti–Läti mängul 1940. aastal. Erinevalt kergejõustikust võimaldab jalgpall paremat vastandust *meie versus nemad*. Kergejõustikus on hea tava toetada kõiki võistlejaid või vähemalt mitte nende sooritusi verbaalselt segada. Jalgpallis käib omade intensiivne toetamine ja vastase – kes sageli kehab tervet linnaosa, linna, regiooni, rahvast või riiki – häirimine asja juurde.

Peamine erinevus selles küsimuses Eesti, Kataloonia, Baskimaa ja Gruusia vahel on suur migratsioon. Eesti rahvastiku koosseis hakkas pärast II maailmasõda kiiresti muutuma ning peamiselt Venemaalt tulnud tööjõud oli jalgpallist väga huvitatud ja leidis tee tribüünidele. Eestlastest publik seevastu hakkas tribüünidelt hoopis taanduma: ühest küljest jäi rahvuskaaslasi, kellele põialt hoida, väljakul aina vähemaks ja teisalt tekitas tribüünidel mängule kaasa elav suur venekeelne pealtvaatajaskond võõristust ja ebamugavust. Jalgpallistaadionil ei saanudki tekkida eestlastevahelist küünarnukitunnet, nagu see oli Kataloonias, Baskimaal, Gruusias ja paljudes kohtades üle maailma. See tunne sai tekkida ja tekkiski korvpallis, mida ei harrastanud ega käinud vaatamas kohalikud venelased. Korvpallis saavutatud sümboolsed võidud Moskva CSKA või Moskva Dinamo polnud paraku sedavõrd mõjusad, sest see ala jäi Venemaal jalgpalli varju ning ka Kalevi spordihall Tallinnas mahutas vaid 2000, koos lisatribüünidega kuni 3000 pealtvaatajat. Ja nagu varem tõdetud: jalgpallist polnud saanud eestlase identiteedi osa.

---

⁹⁴⁴ Scott, Erik, R. Soccer Artistry and the Secret Police. Georgian Football in the Multi-ethnic Soviet Empire. Edelman, Robert, Christopher Young (eds). *The Whole World Was Watching*. Stanford University Press, Stanford, 2020, 90.

⁹⁴⁵ Sealsamas.

4.9. Rahvuslik sulgumine

Rahvuslik sulgumine avalikus ruumis ei toimunud ainult spordis. Vaheseina ehitamist oma elu ning sissetunginud võõra mentaliteedi ja keele vahele on kirjeldanud kirjanik Jaan Kross,⁹⁴⁶ kes oli viibinud üheksa ja pool aastat Gulagis ning oli tema Eestisse naasmise kolmas päev. Oli 1954. aasta. Tartu maantee kalapoes Tallinnas oli ligi 30-st inimesest järjekord, mis pikenes üha. Korraga peatus kalapoe ees veoauto. Autojuht väljus, jättis mootori käima ja astus järjekorrast mööda, pidades müüjalt, kui palju kala inimese kohta müüakse. Vestlus käis vene keeles. Talle vastati, et üks kilo inimese kohta ja autojuht ütles: „*Ну так значит два.*“ („Tähendab, andke kaks.“ – eesti k.). Nende sõnadega tahtis ta maksma hakata. Järjekorras seisjad, peamiselt naised, Krossi mäletamist mööda enamjaolt vene naised, hakkasid vastu, et minge oodake oma järjekord ära! Autojuht vastas häirimatult: „*А вы поймите же – у меня машина идёт.*“ („Aga saage ometi aru – mul auto(mootor) töötab.“ – eesti k.).

See argument mõjus enamusele, kuigi mõned järjekorras seisvad mehed ühinesid protesteerijatega. Jälle seletas autojuht: no, mida, isegi mehed ei saa aru, millest ma räägin – mul ju automootor töötab, ei saa aru või? Ta saigi oma tahtmise.

Kross märgib, et tema pettumus uue Eesti suhtes sai alguse just sealt kalapoe. Ta kirjutab:“(- - -) see oli igaveseks kaduma läinud maa, vallutatud maa, kuhu me tagasi olime jõudnud. Ja mu peamine soov, mille ma nähtavasti alles märksa hiljem endale sõnastasin (- - -) – oli üks: eemalduda kõigest, mis siia vahepeal oli siginenud võõrast! Eemalduda vene keelest (- - -). Eemalduda selle keele kõnelejaist, sellest õnnetust rahvast, kellele nende väärhariduse tõttu oli sisendatud arvamus, et nad polegi siinmaal anastajad, vaid kes braveerivad siitamaani naeruväärse kujutlusega, et nad on Eesti vabastajad ... Eemalduda KGBst ja Punaarmee ja SORVOst ja Sõjalaevastiku Vabatahtlike Abistajate Ühingust ja Komsomolist ja Tuvikasvatavate Vabatahtlikust Ühingust Miilitsakoerte Vabatahtliku Kasvatavate Ühingu üheskoos...”

Trükisõnas on ilmunud ja ilmub tänaseni erineva taustaga inimeste meenu-tusi kokkupuudetest venelastega olmeolukordades, mis on sarnaselt Jaan Krossi kirjeldatuga lõppenud eestlaste eemaldumisega. Need taganemised on olnud nii vaimsed kui füüsilised ja enamasti segu mõlemast. Sageli on need tuntud inimeste tagasivaated oma noorusele. Koorijuht Hirvo Surva kasvas üles Kohtla-Järvel, kus eestlased olid vähemuses. Eesti Päevalehele antud intervjuus tunnistas Surva, et tahtis sealt linnast ära minna just sealse keskkonna tõttu ja küsimusele “mis elu Kohtla-Järvel tookord elati, kas tuli venelastega kakelda?”, vastas ta: “Tol ajal oli see igapäevane asi. Tulid koolist koju, naaskel pandi seljale ja nõuti raha. Meil oli vanematega kokkulepe, et pärast kella üheksat väljas ei viibi. Vajadusel tuli isa meile vastu ning oma ja meie turvalisuse

---

⁹⁴⁶ Kross, Jaan. *Kallid kaasteelised II*. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, 2008, 136–137.

huvides kandis kaasas kumminuia. Ka koolipidude ajal olid lapsevanemad maja ümber valves.”⁹⁴⁷

Kirjanik ja kirjanduskriitik Paavo Matsin mäletab oma lapsepõlvest, et eestlased ja venelased koos ei mänginud ning ta tajus seda sõjaseisukorrana. Matsin kirjutab: “Mäletan, kuidas ema alati hoiatas, et ei tohi sattuda vene juuksure juurde.”⁹⁴⁸ Tallinna Jaani koguduse õpetaja ja Tallinna praost Jaan Tammsalu meenutas oma nooruspõlve vastasseisu Tallinna Ehitus- ja Mehaanika-tehnikumi (TEMT) sööklas, kus “vene poisid lihtsalt trügisid järjekorras julmalt vahele. Alguses oli su ees kaks vene poissi ja järsku oli neid 20. Ma siis hakkasin neid järjekorrast välja tõstma, aga ühel hetkel oli mu ümber kamp vene poisse, kes tegid mulle selgeks, kuidas asjad käivad. Ja kuna ükski eestlane mulle appi ei tulnud, sain ma aru, et mul ei ole mõtet õigust taga nõuda ja hakkasin käima TEMTi söökla asemel Võidu sööklas.”⁹⁴⁹

Rahvaluuleteadlane Mikk Sarv küsib laiemalt soomeugrilaste vaenlaste eest varjumisest kirjutades: “Kas oleme tõesti eestlased, need, kes aina eest ära lähivad? (...) Kuid maa all ja peidus ei saa elada kogu aeg. Muret tekitab meie ürgne soodumus pidevalt minna eest ära, vältida teisi inimesi ja koostööd ning varjuda – maa sisse, saali tagumistesse ridadesse, hoiduda küsimast, nõudmast, riiust, segadusest lootes, et ükskord läheb kõik iseenesest mööda.”⁹⁵⁰

Kõik kolm konkreetset näidet tuletavad meelde väljendi „paksud kardinad“, mis tõmmati ette jõuluõhtul, et pere ringis pidada võimude poolt keelatud pühasid. Paksud kardinad kaitsesid nii võõra kui pahatahtliku pilgu eest ehitud kuuske, mis näitas selle pere meelsust. Jõulude pidamine võis pealekaebamise korral tuua pereliikmetele ebameeldivusi tööl ja koolis. Paksud kardinad tähendasid perekondade kaupa enese sisulist ja sümboolset isoleerimist avalikust ruumist. See isoleerumine oli laiem ja ulatus igapäevaelu: eestlaste ja venelaste vahel oli minimaalset suhtlemist nii personaalsel pinnal kui ühistranspordis ja olmeolukordades.

Suurt vahet eestlaste hubaste kodude ning halvastihooldatud avaliku ruumi vahel märkas annekteeritud Eestit külastanud Norra tõlkija Turid Farbregd. Kortermajade välisüksed olid lukustamata, trepikojad räämas ja kõik, mis jäi kodust väljaspoole, ei olnud kellegi asi. Iseenda ees said eestlased end välja vabandada: me ei jaksa hoida puhtust koridoris või laiemalt avalikus ruumis, mida peame jagama teistsuguse kultuuritaustaga inimestega. Seegi asjaolu tingis tõenäoliselt eestlaste taganemise oma kodudesse, sulgumisele migrantide ja nende kaasa toodud mentaliteedi suhtes.⁹⁵¹

---

⁹⁴⁷ Niineste, Mart. Hirvo Surva: koor on dirigendi isiksuse peegeldus. – *LP* (Eesti Päevalehe nädalalõpulisa) nr 26, 29.06.2013, 23.

⁹⁴⁸ Matsin, Paavo. Mitte-eestlastliku käitumise tsoon. – *Sirp* nr 10, 09.03.2018, 9.

⁹⁴⁹ Kerge, Rainer. Jaan Tammsalu: eestlase hing on nagu Tootsi peenar. – *Õhtuleht* 15.04.2017, 18.

⁹⁵⁰ Sarv, Mikk. Eest ära minejad. – *Postimees* nr 13, 17.01.2013, 13.

⁹⁵¹ Schwede, Indrek. Jalgpall kui kasutamata vastupanurelv annekteeritud Eestis. *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2016*. Tartu, 2017, 117.

Eestlased tundsid end kultuuriliselt üle olevat NSV Liidust anekkteeritud riiki elama asunud kümnete tuhandete ja hiljem mõnesajatuhande venelase üle. Juba 19. sajandi viimastel kümnenditel olid eestlased saavutanud peaaegu täieliku lugemisoskuse, mis ületas Venemaa teiste osade vastavad näitajad. Omariikluse kahe kümnendi jooksul arenes Eesti igas eluvaldkonnas ning ning vaatamata NSV Liidus toimunud kultuürevolutsioonile oli üldine kultuuritase ja olme idanaabri omast kõrgem. Seetõttu mõjus eestlastele võõrastavalt teistsuguse kultuuritaustaga sissetungijate hoolimatu, üleolev ja ebaõiglane suhtumine kohalikesse oludesse. Kontaktide vältimine sissetungijatega kandus üle ka spordile: eestlased eelistasid tegutseda isekeskis ning valisid harrastamiseks need spordialad, mida viljelesid rahvuskaaslased. Venelaste poolt soositud jalgpallist, jäähokist ja poksist tõmbuti tagasi.

Sama protsess toimus alates eelmise sajandi kuuekümnendate aastate lõpust kuni Jugoslaavia Sotsialistliku Föderatiivse Vabariigi lagunemiseni Sloveenias. Peter Stankovic vaatleb jalgpalli muutunud tähendusi ühiskonnas ja jõuab järeldusele, et need peegeldavad Sloveenia etnilise enamuse ja vähemuse omavahelist võimuvõitlust. Jalgpalli tähenduse muutuses eristab Stankovic kolme perioodi, millest esimene kestis 20. sajandi algusest kuni 1960-ndate aastate lõpuni. Jalgpall oli kui mitte kõige populaarsem spordiala, siis üks populaarsemaid. Alates kuuekümnendate lõpust, aga eriti seitsmekümnendatel sai jalgpallist nürimeelsuse musternäidis. Austria-Ungari keisririigi koosseisu kuulunud sloveenid olid 20. sajandi alguses rahul eluga 1918. aastal loodud Serbia-Horvaatia-Sloveenia Kuningriigis (alates 1929 Jugoslaavia Kuningriigis), kuid sajandi teisel poolel tundis suhteliselt homogeenne ja vähem kui kahemiljoniline rahvas oma arenumast majandusest tingitud suureneva immigratsiooni tõttu teistest föderaalriigi osadest ohtu oma rahvuskultuurile. Rahulolematust suurendas serblaste domineerimine liitriigis ja see tõstis taas ausse omadused, mida tunti austrialike väärtustena nagu korra- ja tööarmastus, puhtus, vastutustunne jms. Taaselustavale rahvuselule seadis piirid asjaolu, et rahvuslike tunnete poliitiline väljendamine oli võimude poolt allasurutud, kuid need leidsid kanali kultuuris, majanduses, religioonis ja spordis. Sloveenia rahvuseluse süda asub regioonis nimega Gorenjska, mis esindab kõike sloveeniapäraselt selle parimal kujul. Gorenjska on ka riigi talispordikeskus ja kui sloveenia rahvuslus 1960-ndatel pead tõstis, kujunes talispordist ja eriti mäesuusatamisest kiiresti esispordiala. Talisport, mida teised Jugoslaavia rahvad harrastasid vähe, sai sloveenia rahvuseluse üheks väljenduseks, demonstreerimaks sloveenide üleolekut teistest föderatsiooni regioonidest. Jalgpall, mis võrreldes teiste liitriigi osadega polnud kuigi edukas, muutus negatiivse tähendusega spordialaks. Jalgpalli mängimine ja selle mittemängimine tõmbas eraldusjoone mujalt Jugoslaaviast saabunud majandusmigrantide ja põliselanike vahele. Jalgpalli mängivaid sissesõitnuid ei peetud sama „tsiviliseerituteks“ kui sloveene, jalgpalli mittemängimine eristas end majanduslikult ja kultuuriliselt kõrgemalseisvatena tajuvaid sloveene teistest lõunaslaavi rahvastest, keda nimetati halvustavalt balkanlasteks. Stankovic viitab siinkohal vastuolule: pidades end Euroopasse kuuluvaks „tsiviliseeritud“ rahvaks, ei suutnud sloveeni rahvuslus põhjendada,

miks Euroopas oli jalgpall oma loomisest peale erakordselt populaarne. Uus pööre tuli pärast Sloveenia iseseisvumist, kui rahvusmeeskond, mille tuumiku moodustasid teistest Jugoslaavia osadest pärit immigrandid ja nende järeltulijad, muutus edukaks ning pääses EM- ja MM-finaalturniiridele. Nüüd sümboliseeris jalgpall hoopis väikese rahva uskumatut elujõudu, homogeensust, koostööd, solidaarsust jms. Ühtlasi pehmendasid jalgpallikoondises mängivad immigrandid suhtumist neisse.⁹⁵²

Gregor Starc märgib, et alates 1980-ndatest aastatest mõjutasid Sloveenia rahvuslust kaks spordiala: mäesuusatamine oma rahvusvahelise eduga ja jalgpall kui mitte-sloveenipärane sport. Esimest kasutati eelmise sajandi kaheksa-üheksakümnendatel ära kui üht rahvusluse instrumenti, vastandudes teadlikult või vähemteadlikult ülejäänud Jugoslaaviale ja mäesuusatamisest sai anti-jugoslaavia spordiala. Jugoslaavia lagunemise eel oli mäesuusatamine eufemism mõistele vabadus. Jalgpalli kuvand muutus, kui rahvuskoondis pääses 2000. aasta EM-finaalturniirile. Koondisesärgile disainiti laineline joon, mis sümboliseerib Triglavi – riigi kõrgeimat mäetippu, sloveenluse püha paika. Kolm legendaarset rokkmuusikut löid koondisele laulu, millest sai riigi Euroopa Liiduga ühinemise üldrahvalik hümn ja laulu ühest fraasist, „Sloveenia liigub edasi“, riigi tugevaima parlamendierakonna valimisloosung. Avalikkusel oli mulje, et riik on end lõplikult lahti kiskunud Balkani mõjudest. Starc peab märgiliseks, et üks laulu autoreist oli kaheksakümnendatel loonud riigi mäesuusatamisele pühendatud hümn „Valge sümfoonia“, mis sidus selle spordiala rahvusluse ja popkultuuriga. Starc näitab, kuidas sloveenlaste ja jugoslaavlaste rahvuslikke stereotüüpe kirjeldati vastandlike väljendite abil nagu töökas/laisk, põhimõttekindel/kokkuleplane, organiseeritud/improvisatsiooniline, aus/salakaaval, reserveeritud/spontaanne, realistlik/sentimentaalne, individualistlik/kollektiivne jpt ning kanti üle spordivaldkonda. Nii arvasid serblased ja horvaadid, et sloveenid pole piisavalt suutlikud sportmängudes oma individuaalsuse tõttu ning sloveenide arvates ei suutnud serblased ja horvaadid edukad olla individuaalaladel oma distsiplineerimatuse tõttu. Ka sloveenid ise jagasid mõtet, et neile sportmängud ei sobi ning suusatamine sobis sellesse mustrisse. Jalgpallikoondise edu järel, millele sekundeeris mäesuusatamise tulemuste allakäik ning omavahelised nägelemised avalikkuse ees, tõusis jalgpall kui mitte mäesuusatamise asemele, siis vähemalt kõrvale, hoolitsedes selle eest, et retoorikas eristutaks teistest eks-Jugoslaavia rahvastest olgu ausa mängu või töökuse ja distsipliiniga väljakul. Jalgpallikoondist nähti vahendina, mis aitas immigrandidel saada balkanlastest respektieritud sloveenideks.⁹⁵³

Sloveenia aines on huvitav seetõttu, et sarnaselt meiega langes jalgpalli populaarsus siis, kui oldi osa suuremast liitriigist ning tunti ohtu oma rahvuskuurile. Vastandumaks siseriiklikele majandusimmigrantidele võeti omaks spordiala, mida Jugoslaavia teised regioonid harrastasid vähem ning milles sloveenid olid edukad rahvusvaheliselt. Kuna jalgpall oli mujal liitriigis ja sealt

---

⁹⁵² Stankovic, 237–253.

⁹⁵³ Starc, 64–88.

sissesõitnutele lemmikmänguks, hakati seda sloveenide poolt põlgama, selle mängu harrastamist peeti vähese tsiviliseerituse märgiks.

Jalgpalli kuvand muutus pärast Sloveenia iseseisvumist, kui oli võimalik oma koondisega osaleda ja olla edukas rahvusvahelistel võistlustel. Jalgpallist on jälle saanud populaarseim spordiala Sloveenias.⁹⁵⁴ Ka Eestis hakkas jalgpalli populaarsus tõusma siis, kui ühiskonna olud muutusid vabamaks. Jalgpalli esindusmeeskonna naasmine NSV Liidu meistrivõistlustele 1983. aastal tekitas küll elevuse ja suure publikuhuvi, kuid peagi meeskond ja sellega sünkroonis publik taaskord venestus ning huvi eestlaste ja eestikeelse ajakirjanduse hulgas langes. Uus puhang tuli seoses NSV Liidus alanud perestroikaga 1980-ndate aastate lõpus, kui inimestel avanes võimalus hakata käima välismaal. Suviti toimusid naabermaades Soomes, Rootsis ja Taanis hiiglaslikud sadade meeskondade ja tuhandete palluritega noorte jalgpalliturniirid, mis olid Eesti klubidele suureks stiimuliks. See oli märkimisväärseks motivatsiooniks ka personaalsel tasandil ja mõjutas muuhulgas alavalikut. Noortejalgpalli buumile aitas kaasa Lõvide noortemeeskond, mis 1987. aastal naases Helsinki Cup'ilt võiduga. Aasta hiljem tehti seda uuesti ja seekord koos sinimustvalge lipuga. Eesti taasiseseisvuse saavutamine 1991. aastal võimaldas taastada vaba riigi jalgpallielu ja hakata osalema rahvusvahelises jalgpallielus. Taastus noorte motivatsioon harrastada maailma populaarseimat spordiala. Jalgpall tõusis kiiresti ka spordiajakirjanduse üheks kajastatumaks valdkonnaks.

Kokkuvõte

Eesti sai õiguse kahel aastal osaleda NSV Liidu meistrisarjas, kuid ei osanud seda võimalust ära kasutada, et tagada meeskonnale ajakohased treeningtingimused ja tuua jalgpalli juurde rohkem noori. Eestil puudus ka vajalik hulk kvalifitseeritud treenereid, kes oleks noortega tegelenud. Kahe aasta jooksul polnudki võimalik seniseid puudujäärke likvideerida. Ka aladesisene konkurent oli pöördunud jalgpalli kahjuks: edukamad olid nii teised sportmängud kui ka suuremad individuaalalad.

Edukus oli kehtivas spordisüsteemis väga oluline, sest selle järgi mõõdeti spordijuhtide tööd. Edu võimalused olid suuremad nendel individuaalaladel, kus jagati rohkem medaleid ja punkte spartakiaadidel ning teistel kompleksvõistlustel. Need alad oli üleliiduliselt väiksema konkurentsiga ja andsid väikestele liiduvabariikidele võimaluse. Ka spordis pidi täitma plaani kasvõi järgusportlaste ettevalmistamisel. Jalgpallis oli kasvõi korv- ja võrkpalliga võrreldes raskem saada meistersportlaseks. Rääkimata rahvusvahelise meistersportlase ehk suurmeistri või teenelise meistersportlase aunimetusest.

Kui bürokraatlikul tasandil hinnati liiduvabariigi edu medalite ja punktide hulga järgi, siis üldrahvalikul tasandil oli üle NSV Liidu määrav edu ja tuntus jalgpallis. Eestil polnud edu ette näidata ja nagu mitmed allikad rääkisid:

---

⁹⁵⁴ Ličen, 2015, 660.

spordijuhtidele võis olla lihtsam ala üldse ära kaotada, et poleks ka negatiivseid tulemusi. Annekteeritud Eesti oli immigratsiooni suure surve all ja venestus aasta-aastalt. Sellega kaasnes ka jalgpalli, kui slaavlaste seas populaarse mängu, venestumine. Jalgpall muutus eestlastele aina võõrapärasemaks. Eelnimetatud põhjustel otsustas Eesti NSV loobuda osalemast NSV Liidu jalgpallimeistri-võistlustel alates 1969. aastast.

Kaasa mängis ka jalgpalli ümbritsev sotsiaalne taust: paljudel selle harrastajatel puudus ambitsioon saada kõrgharidus, tarvitati alkoholi ja tubakat ning peletati eemale need noored, kes seadsid elus kõrgeid eesmärke ka väljaspool sporti. Treeningtöö kvaliteet võrreldes teiste aladega langes, ühtlasi ka noorte võimalused saavutada midagi sportlikult olulist.

Pärast NSV Liidu jalgpallimeistrivõistlustel osalemisest loobumist langes jalgpall Eesti NSV spordialade vahelises hierarhias. 1974. aastal oli ta paigutatud tähtsusest IV gruppi, kus oli alad 29.–34. kohani. 1981. aastal oli 33 ala, mille kohta oli koostatud plaan meistersportlaste ja suurmeistrite ettevalmistamiseks, jagatud nelja gruppi. Nende seas jalgpalli polnud. Jalgpall kaotas sideme ühiskonnaga tervikuna ja eliidiga eraldi. Rahvusliku jalgpalli taastaja Roman Ubakivi sõnul eliit reetis rahva.

1970-ndail aastail sai jalgpallist põlatud vaenlase mängu kuvand. Eestlased määratlesid end rahvana, kes ei mängi jalgpalli. Samal kümnendil hakati ajakirjanduses välja pakkuma, millised spordialad võiksid olla eelisarendatud. Sõna võtsid ka kirjanikud, näitlejad ning jalgpallist ei saadud mööda vaadata.

Eestlased taandusid pärast NSV Liidu anneksiooni sellistelt kontaktsetelt spordialadelt nagu jalgpall, jäähoki ja poks. Kõik kolm olid olnud enne sõda populaarsed: jalgpall populaarseim Eestis, jäähokis õpetati isegi venelasi, kes seni olid mänginud jääpalli (vene hokit) ja tegid tutvust neile uue spordialaga ning poks oli Eestil medal olümpiamängudelt ja kaks Euroopa meistrivõistlustelt. Nimetatud spordialad olid populaarsed ka Eestisse saabuvate immigrandide seas, kes võtsid need spordialad paari-kolme sõjajärgse aastakümne jooksul üle. Sama protsess toimus 1960-ndatest alates Sloveenias, mis oli Jugoslaavia liitriigi osa. Sloveeniasse saabunud majandusimmigrantide seas oli jalgpall populaarne. Endid paremaks pidavad sloveenid väljendasid oma sloveenlust mäesuusatamise kaudu ning distantseerusid jalgpallist, mida peeti halvustavalt sisserändajate ja „balkanlaste“ spordialaks.

Nii Eestis, Sloveenias kui Kuubal on jalgpallimängu taandumise ühiseks jooneks suur ja domineeriv naaber: kahes esimeses riigis elati koos liitriigis, milles tunti end majanduslikult ja kultuuriliselt teistest parematena ning kuna jalgpallis oli raske edu saavutada, orienteeruti ümber spordialadele, milles üleliiduline konkurents on madalam ja läbilöögivõimalus suurem. Kuuba rivaalitses poliitiliselt USA-ga, kus jalgpall polnud populaarne ning soovist oma ideoloogilist vaenlast sportlikult edestada, orienteeruti pesapallile, mis on üks lemmikspordialasid USA-s. Leedus tõusis korvpall valitsema juba 1930-ndatel aastatel ja Lätis tõusis pärast II maailmasõda kolmanda olulise ja eduka sportmänguna esile jäähoki. Erinevalt Eestist ei hüljanud jalgpalli kumbki naaber ja

kindlasti aitas kaasa mõlema lõunanaabri Eestiga võrreldes suurem inimressurss.

Spordiga analoogne ruumiline taandumine toimus ka Eesti avalikus ruumis, kus eestlased hakkasid vältima füüsilist kokkupuudet agressiivsetena mõjunud slaavlastega. Hirmu õhkkonda sõjajärgses Eestis süvendasid massirepressioonid, mis puudutasid valusalt ühiskonna eliiti ja suured inimkaotused.

KOKKUVÕTE JA JÄRELDUSED

Olümpiamängudel edu saavutamisele orienteeritud NSV Liidu spordipoliitika ei soodustanud jalgpalli arengut Eestis. Olümpiamänge imiteerisid siseriiklikult suured kompleksvõistlused (spartakiaadid), kus toimus konkurents liiduvabariikide ning Moskva ja Leningradi vahel. Liiduvabariikide spordijuhtide tööd hinnati võidetud medalite ja suurtel kompleksvõistlustel kogutud punktide ja üldarvestuses saavutatud koha järgi. Tähtis oli medalite ja punktide arv, mitte see, millisel alal neid võideti. Sarnaselt olümpiaga oli rohkem medaleid mängus individuaalaladel, kus sõltuvalt spordialast oli ühel võistkonnal samal distsipliinil võimalus välja panna üle ühe võistleja ja võita ka mitu medalit. Üks sportlane võis mitmelt eri distsipliinilt võita samuti mitu medalit. Paljud individuaalalad olid vähese harrastajaskonnaga, nõudsid vähem ressursi ja nendes oli suhteliselt hõreda konkurentsi tõttu lihtsam läbi lüüa. Sportmängudes seevastu oli võimalik võita vaid üks medalikomplekt, aga võistkonna ülalpidamine oli kulukas ja edu vähem garanteeritud. Eriti kehtis see jalgpalli kohta, mis oli kõige populaarsem, enimharrastatud ja tihedaima konkurentsiga spordiala NSV Liidus. Jalgpalli spetsiifika võimaldab võrreldes teiste sportmängudega suuremal määral neutraliseerida oma võistkonna nõrkusi ja kompenseerida neid tugevustega. Ka õnnefaktoril osakaal on suur. See teeb hea tulemuse garanteerimise eriti raske.

Eestil, kui NSV Liidu kõige väiksema elanike arvuga liiduvabariigil, oli edu saavutamine tõenäolisem aladel, kus üleliiduline konkurents oli nõrgem. Jalgpall oli suurriigi rahva poolt armastatuim ja kõige konkurentsitihedam spordiala, olümpiaalad oli vähem harrastatud ja vähempopulaarsed. Jalgpall oli Eestis kahe maailmasõja vahel küll kõige populaarsem, enimharrastatud ja meedia poolt kajastatud spordiala, kuid selle tase polnud piisav, et NSV Liidus tipp-tasemel hakkama saada. Samuti polnud jalgpallist saanud eestlaste identiteedi osa. Kuigi jalgpall püsis publikurikkaima alana ka esimestel sõjajärgsetel aastakümnetel, puudus tal spordijuhtide silmis perspektiiv ja ressursid mängiti Eesti-siseselt ümber. Sellele aitas kindlasti kaasa asjaolu, et Eesti oli enne II maailmasõda kõrgelt arenenud spordiriik, mis võitis olümpiamängudel medaleid kuult erinevalt alalt, millest viis olid individuaalsed. Loodud vundament ja kogutud oskusteave lubasid edukad olla ka pärast sõda. Teatud mõttes Eestile sobis NSV Liidu olümpiale orienteeritud spordipoliitika.

See süsteem sobis ka individuaalsel tasandil, sest väikerahva esindajal oli kergem läbi NSV Liidu koondise maailma tippu jõuda aladel, mille harrastajaskond ja konkurents on väiksemad. Need alad olid noorsportlaste silmis perspektiivikad ja mõjutasid nende spordialavalikut. Rolli mängis ka sotsiaalne keskkond. Jalgpall oli kuvandipõhiselt töölissport, kuna korv- ja võrkpalli ning paljusid individuaalalaseid peeti nõ intelligentseteks spordialadeks. Töölisnoorte seas oli enam levinud alkoholipruukimine ja vähesem huvi kõrghariduse omandamise vastu. See aspekt osutus paljudele oluliseks.

Eesti jalgpallijuhtide võimalused tsentraliseeritud spordisüsteemis juhtida jalgpallielu olid piiratud eelkõige seetõttu, et finantside jagamine kuulus kehakultuuri- ja spordikomitee kompetentsi. See muutis spordiala juhtimise suurte sõnade tegemiseks või lakkamatuks pöördumiseks juhtivate instantside poole, et neilt paluda vastutulekut jalgpallijuhtide tehtud otsustele. Ükskõik kui head võisid olla plaanitud tegevused või kui võimekas oli jalgpall ise tulu teenima, pidi kavandatu realiseerimiseks raha eraldama spordi juhtorgan. Nii oli see kõigi alade puhul, kuid raha oli lihtsam saada väiksema harrastajaskonnaga edukatel aladel, mille taristu ja ülalpidamiskulud olid suhteliselt tagasihoidlikud. Jalgpall oli suur ala, mille taristu korrashoid, treenerite koolitus, üle Eesti paiknevate meeskondade ülalpidamine, võistluskalendri koostamine ja logistika nõudis palju raha ja suurt korraldustööd. Kehvad tulemused üleliidulisel tasemel mõjutasid selleks vajalikku rahasaamist. Valitsenud süsteemi tõttu oli ka üksikisikutel suhteliselt väike roll mõjutada suure edutu ala arengut. Seda näitab jalgpallijuhtide tugev ühiskondlik positsioon ühiskonnas. Samas oli üheks jalgpalli marginaliseerumise põhjuseks spordiala organisatsiooniline lagunemine. Ala juhtorgan jalgpallisektsiooni presiidium ehk juhatus käis koos harva. Esimestel sõjajärgsetel aastatel tekkisid suured probleemid hooaja kalendri koostamisega ning vabariigi meistri- ja karikavõistluste korraldamisega. Ka järgnevatel aastakümnetel oli alaliidu juhtimine nõrk. Selle põhjust on raske öelda, kuid tõenäoliselt vajanuks suur spordiala suuremat vabadust juhtimisel ja edu väljakul, mis suurendanuks ka alajuhtide vastutust ning toonuks kaasa spordijuhtide ja rahva kõrgendatud tähelepanu.

Ühest küljest vastutas ja suunas Eestimaa Kommunistlik Partei Keskkomitee ka spordielu, kuid tal polnud spordi ja kehakultuuri jaoks eraldi osakonda ja ta polnud ka ainus sporti kureeriv institutsioon. Eesti NSV Ülemnõukogu tegeles spordi seadusandlike küsimustega ning spordipoliitikat teostas Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuv Kehakultuuri- ja Spordikomitee. Spordi ja kehakultuuri küsimustega tegelesid ka haridus-, kultuuri- ja tervishoiuministeerium. Suures plaanis kopeeris Eesti NSV üleliidulist juhtimismudelit, kuid lisandus topeltalluvus: Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee allus nii NSV Liidu spordikomiteele kui ka teisalt Eesti NSV Ministrite Nõukogule. Praktikas tähendas see, et EKP otsese spordijuhtimisega ei tegelenud ning spordialade võimalike eelistamiste puhul sai see institutsioon lähtuda nende tugevusest Eestis ja konkurentsivõimest üleliidulisel areenil. EKP kontrollis küll Moskvast tulnud suuniste täitmist, kuid tema võimuses ei olnud Eesti ainelisi- ja inimressursse arvestades näiteks jalgpalli taseme märkiväärne tõstmine. Puuduvad ka tõendid, et ta oleks selle arengut takistanud.

Kõigi traditsiooniliste spordialade kandepinda ja avalikkuse tähelepanu neile vähendas uute spordialade plahvatuslik kasv ning olemasolevate alade raames uute distsipliinide lisandumine pärast II maailmasõda. Koos uute aladega laienesid ka olümpia- ja NSV Liidu rahvaste spartakiaadide programmid. Juurde tuli ka uusi mitteolümpiaalasid. Eesti puhul oli märkiväärne automoto-spordi- ja tehnikaspordi suur populaarsus. Mida rohkem spordialasid, seda suurem konkurents nende vahel noorte pärast. See omakorda vähendas iga

spordiala sisest konkurentsi. Alade paljusus killustas Eesti läbilöögivõimet nii üleliidulises kui ka maailma ulatuses. Rolli mängis NSV Liidu spordiklassifikatsioon, mis näiteks sportmängude puhul eelistas kõrgemate spordijärkude saamist rohkem korv- ja võrkpallis kui jalgpallis. Üksikisiku tasandil võis ka see detail alavalikul otsustavaks saada. Jalgpalli puhul pidi arvestama, et isegi pääs üleliidulisse tippu ja NSV Liidu koondisse ei tähendanud puhtformaalselt maailmaklassi jõudmist nagu enamuse olümpiaalade puhul, sest sportlikud tulemused on jalgpallis kõikumad.

Alavalikul mängis rolli ka spordi riiklik rahastamine, mis võimaldas harrastada ka neid alasid, mille inventar või baasid olid kallid. Heaks näiteks on tennis ja purjetamine. Üleliiduliselt oli nendel aladel eduvõimalused suuremad, kuna konkurentid olid nõrgemad.

Eesti kehalise kasvatuskooliprogramm eelistas klassikalistest pallimängudest korv- ja võrkpalli. Jalgpall oli koos käsipalliga (väravpall) kolmandal neljandal kohal ja nende harrastamine sõltus sageli konkreetsest õpetajast. Ülikoolides eelistati korv- ja võrkpalli: kõrgemate õppeasutuste võistkonnad osalesid Eesti NSV meistrivõistlustel, ja sealjuures edukalt, nendel aladel valmistati ette treenereid ja neid alasid õpetati tulevastele kehalise kasvatuskooli õpetajatele. Jalgpall oli tõrjutud nii kõrgkoolides, eriti Tartus, kui ka koolides. Sama olukord valitses ka üle NSV Liidu, kuid selle kompenseeris jalgpalli juhtiv positsioon spordiühingutes, spordikoolides ja ühiskonnas tervikuna. Jalgpalli tõrjutus koolides süvendas valitsevat arusaama, et tegemist on eelkõige töölis-spordialaga. Jalgpallis tajusid paljud noored vastuvõtmatut sotsiaalset keskkonda, kus esines tavaliselt rohkem alkoholarvitamist, suitsetamist ja väikest huvi kõrghariduse omandamise vastu.

Jalgpalli harrastamisega koolides ja ühiskonnas üldiselt oli seotud Eesti kliima. Varem mängisid samad sportlased sageli suvel jalgpalli ja talvel jääpalli või jäähokit. Pärast II maailmasõda süvenes spordis spetsialiseerumine ja jalgpallurid pidid konkurentsis püsimiseks harjutama ka talvel. Eesti kliima tõttu pidi seda tegema spordisaalides, mis olid jalgpalli jaoks liiga väikesed ja kus parimad treeninguajad kuulusid teiste spordialade tegijatele. Jalgpallurid ei olnud saalides teretunud, sest seda ala ei peetud sisealaks ja kardeti, et pallid lõhuvad saali. Kui varem mängiti korv- ja võrkpalli ka suvel välitingimustes, siis sõja järel muutusid mõlemad sportmängud peaaesjalikult sisealadeks, mis suurendas veelgi tungi sisehallidesse. Nimetatud kahe sportmängu lõplik kolimine sisetingimustesse mõjutas ka koolide alavalikuid kehalise kasvatuskooli tundides. Paljudel koolidel polnud oma väljakut ja kehalise kasvatuskooli õpetajad eelistasid sportmängudest neid, mille viljelemiseks olid tingimused. Sportlike tulemuste kesisus ja ülalkirjeldatud positsioonide kadumine tähendas, et ühiskonna eliit ei käinud enam mängudel ja jalgpall pakkus selles tähenduses aina vähem võimalusi mõjukate inimeste sotsialiseerumiseks.

Kuigi väitekirja historiograafia osas on välja toodud erinevate autorite väited selle kohta, et jalgpalli arengut Eestis takistasid rahvuslike kogunemiste ja meelevalduste kartuses Moskva keskvoim, ei leidnud see käesolevas uurimuses kinnitust. Selle kohta ei õnnestunud leida ainsatki allikat. Faktid

näitavad, et võim ei kartnud jalgpallistaadionile kogunenud rahvast ja sealt lähtuvaid võimalikke meeleavaldusi.

Jalgpallist ei saanud eesti rahva jaoks vastupanuvõitluse sümboolset relva, sest spordiala venestus: eemale hakati hoidma nii mängijate kui ka pealtvaatajadena. Esindusmeeskond ei kehastanud sõna otseses mõttes rahvusmeeskonda, kes suudaks kõrgel tasemel sümboolselt alistada vaenlase ja tribüünil ei tekkinud rahvuslikku kokkuhoidvat meeleolu, sest seda ei saanud jagada võõristust tekitava sissesõitnud venekeelse rahvaga. Rahvusliku vastupanu keskmeks spordis kujunes korvpall, mida harrastasid valdavas osas eestlased, esindusmeeskond kuulus NSV Liidu tippu, üksikud mängijad kuulusid NSV Liidu koondise kaudu amatöörkorvpalli maailma parimate sekka ning tribüünidel valitses rahvuslik meeleolu: eriti põhimõttelised olid mängud Moskva CSKA ja Dinamo vastu, mis esindasid vastavalt armeed ja siseministeeriumi. Jalgpallist eestlased mitte ainult ei distantseerunud, vaid mängust sai rahva silmis vaenlase mängu kuvand ja seda hakati põlglikult nimetama venelaste alaks.

Üheks tähelepanuväärseks muutuseks spordimaastikul oligi eestlaste tagasi-tõmbumine sellistelt kontaktsetelt aladelt, mida harrastasid kohalikud venelased. Kolm sellist peamist ala olid jalgpall, jäähoki ja poks, millest viimase puhul oli olemas ka rahvusvaheline edu. Tagasi- ja enesestõmbumine ning kontaktide vältimine siinse valdavalt umbkeelse venelaskonnaga toimus kogu ühiskonnas.

Mitmete (väike)riikide kogemus näitab, et jalgpall võib olla ühiskonnas populaarseima spordiala staatuses ka ilma väljapaistvate rahvusvaheliste tulemusteta. Nii oli see ka Eestis kahe maailmasõja vahel. Vaadeldaval perioodil sai määravaks iseseisvuse kaotus, sest liiga väikese inimressursiga Eesti jalgpall pidi konkureerima teiste regioonidega suure liitriigi sees. NSV Liidu suhted välismaailmaga olid keskvoimu poolt kontrollitud ja liiduvabariikidel puudus otseside maailmaklassiga: koondisel polnud MM- ja EM-valikmänge, klubidel välismänge ja üksikutel palluritel puudus võimalus siirduda nimekatesse profi-klubidesse ja end jalgpallurina teostada. See võttis noortelt sportlastelt motiivatsiooni ja spordialalt tervikuna perspektiivi.

Iseseisvuse olulisust väikeriigi jalgpalli elutugevusele näitab ka ülalpool käsitletud Sloveenia ning asjaolu, et 2020. aasta mai alguseks oli jalgpall (21 972 harrastajat) Eesti Spordiregistri andmetel harrastatavuselt võimlemise (26 329) järel teisel kohal.

Sealjuures vahe teiste pallimängudega oli suur: korvpalli harrastas 9172, võrkpalli 6216 ja käsipalli 2302 inimest. Eesti Olümpiakomitee omistatud treenerikutseid ja Eesti Spordiregistri andmebaasis kantud treeneri töökohti oli jalgpallil vastavalt 478/784, võimlemisel 305/806, korvpallil 224/355, võrkpallil 135/224 ja käsipallil 67/86. Võrdluseks: kergejõustikul oli 8735 harrastajat ja treenerite näitajad kergejõustikul 201/314.⁹⁵⁵

---

⁹⁵⁵ <https://www.spordiregister.ee> seisuga 14.05.2020.

Käesolev uurimus püüdis välja tuua ja analüüsida põhjusi, miks kunagine menuala jalgpall Eesti NSV-s marginaliseerus.⁹⁵⁶ Sealjuures on esmakordselt esile tõstetud ka laiemat kultuurilist ja psühholoogilist konteksti: eestlaste distantseerumisel jalgpallist oli laiem ühiskondlik kontekst, sest oma riigi kaotanud eestlased vältisid avalikus ruumis kontakte maale saabunud venelastega, keda tajuti agressiivsete ja nahaalsete vallutajatena ning kelle kultuurilised tõekspidamised olid põlisrahva jaoks võõrad. See teema vajaks sügavamat uurimist.

Mida peaks veel edasi uurima

Lisaks ülaltoodud põhjustele võis Eesti jalgpalli marginaliseerumisele kaasa aidata veel tegureid. Näiteks rahvaste individualismi ja kollektivismi seos eduga jalgpallis. Matthew Guschwan on kirjutanud: „Itaalia ja enamused jalgpallirahvaid on oma loomult võibolla rohkem kollektiivsed ja vähem individuaalsed. Või on jalgpallimeeskondade ajalugu näidanud, et nad kasvavad naabruskondade klubidest ja neist kujunevad sotsiaalse identiteedi tunnusemärgid.“⁹⁵⁷

Eestlasi on peetud individualistlikeks. Nagu ka teisi Põhja-Euroopa rahvaid, kasvõi sakslasi. Ometi ei ole see takistanud sakslastel jt sama mentaliteediga rahvastel jalgpallis edu saavutamast. Vaadates 50 riigi ja kolme regiooni individualismindekseid⁹⁵⁸ ei leia sealt ühest vastavust individualismindeksi ning edule või ebaedule jalgpallis. Maailma jalgpalli ajalugu näitab, et edu saavutavad nii suured kui väiksed rahvad ning tänu sisehallidele ja kunstmurule pole enam takistuseks külm kliimagi, et läbi lüüa rahvusvahelisel tasemel. Teema väärib siiski lähemat uurimist.

Eesti jalgpalli marginaliseerumise puhul võis suuremat rolli mängida asjaolu, et meil polnud välja kujunenud laiapõhjalist töölisklassi, kes hoidnuks pärast riigi annekteerimist rahvusjalgpalli. Jalgpalli arengulugu näitab, et spordiala levis ja kogus populaarsust kõige kiiremini just tööstuslinnades. Maalt linna tulnud ja oma senisest traditsioonilisest keskkonnast lahti kistud mehed leidsid jalgpallis ja oma ümbruskonnas klubis samastumisvõimaluse ning mängudele kaasaelamine aitas unustada raske töö ja kohanemiskasvatused uues keskkonnas. Tööstustöölise arvelt kasvavates linnades tekkis klubide vahel rivaliteet, mis omavahelise konkurentsi näol aitas tõsta mängutaset. Koos üleriigiliste meistri-võistlustega laienes edasiviiv konkurents eri riikides üle terve maa. Kuigi publiku seas oli kaasaelajaid ühiskonna kõigist klassidest, andsid tooni töölised, kes moodustasid linna enamiku.

---

⁹⁵⁶ Mõned peatükid ja selle alalõigud olid varem kokkuvõtlikult avaldatud artiklis: Schwede, Indrek. The identity of an Estonian.

⁹⁵⁷ Guschwan, Matthew. Broadcast media: live and in-person. – *Soccer & Society*, Vol 17, No 3, 2016, 334.

⁹⁵⁸ Pajupuu, Hille. *Kuidas kohaneda võõras kultuuris. Teine trükk*. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn 2001, 44–45.

Eesti oli kahe maailmasõja vahel agraarmaa, kus oli suhteliselt vähe tööstust. Pärast II maailmasõda toodi annekteeritud riiki kümneid tuhandeid tööstustöölisi, kes tõid Venemaalt kaasa armastuse jalgpalli vastu. Võõrastega avalikus ruumis kontakte vältivad ja haridust väärtustavad eestlased otsisid puhtamaid ja paremaid töökohti, tõmbudes aina enam tagasi lihttöölise seast. Jalgpalli arengu sõltuvus industrialiseerimisest ja töölistkonna suurusest elanikkonna hulgas on teema, mis vajaks kindlasti edasist uurimist.

BIBLIOGRAAFIA

Arhiivid

Rahvusarhiiv (RA)

- ERA.1322 Eesti Spordi Keskliit
ERA.1325 Eesti Võimlemise Õpetajate Selts
ERA.1327 Eesti Käsipalli Liit
ERA.1328 Eesti Jalgpalli Liit
ERA.1330 Kergejõustiku Liit
ERA.R-1 Eesti Vabariigi Ministrite Nõukogu
ERA.R-30 Eesti Riiklik Spordiamet
- LVMA.365IV Eesti NSV Spordiühingute ja -organisatsioonide Liidu Kohtla-Järve Linnanõukogu
LVMA.993TA Eesti NSV Spordiühingute ja -organisatsioonide Liidu Tartu Linnanõukogu
- SAMA.215.1.12 Vabariikliku Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehe käskkirjad jalgpalli arendamise ja sporditöö olukorra kohta rajoonis, vabariigis
- ERAF.1 Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee
- EAA.P-1053.1.25a Jalgpallisektsiooni presiidiumi protokollide raamat
EAA.2100.4.188 Toimik kehalise kasvatusõpetamise ümberkorraldamise asjus

<http://www.eha.ee/labs/fondiloend/index.php/structure/index?id=207>

Tallinna Linnaarhiiv (TLA)

- TLA.R-1.323a Tallinna jalgpallisektsioon
TLA.R-154.1.207 Eesti NSV Spordiühingute ja -organisatsioonide Liidu Tallinna Linna Nõukogu. Eesti vabariikliku ja Tallinna jalgpallisektsiooni pleenumi otsused koos lisamaterjalidega

Kirjandus

- Antons, Kaarel, Kalle Voolaid. Voolaid, Kalle (toim.). *Eesti spordi lugu*. Eesti Spordi- ja Olümpiamuuseum, (s. a.)
- Aplin, Nick. The slow contagion of Scottish example: association football in nineteenth-century colonial Singapore. – *Soccer & Society*, Vol 14, No 5, 2013, 588–602
- Armstrong, Gary, Robert Giulianotti. Introduction. Fear and Loathing: Introducing Global Football Oppositions. Armstrong, Gary, Robert Giulianotti (eds). *Fear and Loathing in World Football*. Oxford, New York Berg 2001, 1–5
- A. W-y. Taksojuhüid meil ja mujal. – *Auto* nr 12, 1931, 217–218
- Bairner, Alan, Peter Shirlow. Territory, Politics and Soccer Fandom in Northern Ireland and Sweden. – *Football Studies*, Vol 3, No 1, 2000, 5–26

- Bairner, Alan, Peter Shirlow. The Territorial Politics of Soccer in Northern Ireland. Armstrong, Gary, Richard Giulianotti (eds). *Football Cultures and Identities*. Palgrave, 1999, 152–163
- Ball, Phil. Morbo. *The Story of Spanish Football*. WSC Books, 2003
- Bennetts, Marc. *Football Dynamo. Modern Russia and the People's Game*. Virgin Books, 2009 [esmatrük 2008]
- Boyle, Raymond. What football means to Scotland (or what „fitba“ tells us about Scotland). – *Critical Quarterly*, Vol 42. No. 4, 2000, 21–29
- Campomar, Andreas. *Golazo! A History of Latin American Football*. Quercus, London, 2015 [esmatrük 2014]
- Clark, Elizabeth Ann. *History, theory, text: historians and the linguistic turn*. Cambridge, London, 2004
- Conn, David. *The Football Business*. Mainstream Publishing, Edinburgh/London, 2001
- Crolley, Liz, David Hand. *Football and European Identity. Historical Narratives Through the Press*. Routledge Taylor and Francis Group, London/New York, 2006
- Duke, Vic, Liz Crolley. *Football Nationality and the State*. [Transferred to Digital Print on Demand 2002. Printed and bound by Antony Rowe Ltd, Eastbourne], Longman, 1996
- Edelman, Robert. *Serious Fun. A History of Spectator Sports in the U.S.S.R.* Oxford University Press, New York/Oxford, 1993
- Edelman, Robert. *Spartak Moscow. A History of the People's Team in the Workers' State*. Cornell University Press, Ithaca/London, 2009
- Edensor, Tim, Frederic Augustin. Football, Ethnicity and Identity in Mauritius: Soccer in a Rainbow Nation. Armstrong, Gary, Richard Giulianotti (eds). *Fear and Loathing in World Football*. Berg, Oxford/New York, 2001, 91–103
- EKP KK Büroo istungite regestid. I 1940–1954. Tannberg, Tõnu (koostaja). Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2006
- Fürtjes, Oliver. Football and its continuity as a classless mass phenomenon in Germany and England: rethinking the bourgeoisification of football crowds. – *Soccer & Society*, Vol. 17, No 4, 2016, 588–609
- Giulianelli, Emanuele. Wind of change. – *The FIFA Weekly*, 5/2015, 6 February, 2015, 24–27
- Goldblatt, David. Futebol Nation. *A Footballing History of Brazil*. Penguin Books, 2014
- Goldblatt, David. *The Ball is Round. A Global History of Football*. Viking Penguin Books, London, 2006
- Guschwan, Matthew. Broadcast media: live and in-person. – *Soccer & Society*, Vol 17, No 3, 2016, 332–350
- Grönholm, Pertti. Jutustus ja argumentatsioon. Diskursianalüüs nõukogude ajalookirjutuse kriitilises lähivaates. Tarvel, Enn (toim.). *Ajaloolise tõe otsingul II*. Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus, Tallinn, 2000, 7–39
- Grünthal, Ivar. Lauu võim [salm XII peatükist]. *Mana* nr 52, 1983, 55–60
- Harro, Halliki, Meelis Somelar. Eesti ajaleheturu kujunemise aspekte kahe maailmasõja vahelisel perioodil. Maimik, Peeter (toim.). *Eesti ajakirjanduse ajaloost X*. Tartu Ülikool. Ajakirjanduse osakond, 1996, 37–61
- Hare, Geoff. *Football in France. A Cultural History*. Berg, Oxford/New York, 2003
- Hognestad, Hans K. Split loyalties: football is a community business. – *Soccer & Society*, Vol. 13, No 3, 2012, 377–391
- Jalgpall. *Minevikust tänapäevani*. Koik, Lembit (koostaja). Eesti Raamat, Tallinn, 1970

- James, Gary ja Dave Day. FA Cup success, Football infrastructure and the Establishment of Manchester's Footballing Identity. – *Soccer & Society*, Vol 16, No 2–3, 2015, 200–216
- Jansen, Ea, Toomas Karjahärm. Kool ja haridus. *Eesti ajalugu V*. Sulev Vahtre (toim.). Ilmamaa, Tartu, 2010, 281–298
- Kassimeris, Christos. *Football Comes Home. Symbolic Identities of European Football*. Lexington Books. A division of Rowman & Littlefield Publishers, Inc. Lanham/ Boulder/New York/Toronto/Plymouth, UK, 2010
- Kay, Brian. Wind of change ready to blow through Cuba – *World Soccer*, April/2016, 86–87
- Keys, Barbara. Soviet Sport and Transnational Mass Culture in 1930s. – *Journal of Contemporary History*, Vol 38 (3), 2003, 413–434
- Korvpall. Lään, Vello (koostaja). Elmatar, Tallinn–Tartu, 2002
- Korvpall. Minevikust tänapäevani. Lään, Vello (koostaja). Eesti Raamat, Tallinn, 1988
- Kreegipuu, Tiiu. Ajakirjandus Nõukogude Eestis külma sõja võitlusvahendina. Tannberg, Tõnu (koostaja). *Nõukogude Eesti külma sõja ajal. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised* 23 (39), Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2015, 163–199
- Kross, Jaan, Peep Varju. Eesti poliitilise eliidi saatusest Nõukogude okupatsioonide ajal. Ennuste, Ülo, Enn Tarvel, Peep Varju (toimetajad). *Kannatuste aastad 1940–1991. I. vihik*. Sihtasutus Valge Raamat, Tallinn, 2008, 9–44
- Krull, Hasso. *Katkestuse kultuur*. Vagabund, 1996
- Krüger, Arnd. The unfinished symphony: A history of the Olympic Games from Coubertin to Samaranch. Riordan, James, Arnd Krüger (eds). *The International Politics of Sport in the 20th Century*. E & FN Spon, Taylor & Francis Group, 1999, 3–27
- Kuper, Simon. *Ajax, the Dutch, the War*. Orion Books, 2011 [esmatrükk 2003]
- Laar, Mart. Eesti ja kommunism. Courtois, Stephane, Nicolas Werth, Jean-Louis Panne, Andrzej Paczkowski, Karel Bartosek, Jean-Louis Margolin (toim.). *Kommunismi must raamat*. Varrak, 2000, 823–894
- Lever, Janet. *Soccer Madness*. Waveland Press, Inc, Long Grove, Illinois, 2009, 21. [Esmatrükk 1983, uustrükk koos Waveland Press, Inc muudatustega 1995]
- Ličen, Simon. The eternal talent, the French Senegalese and the coach's troop: broadcasting soccer on Slovenian public television. – *Soccer & Society*, Vol 16, No 5–6, 2015, 657–673
- Lööper, Priit. *Künklik teekond. 90 aastat Võrumaa jalgpalli*. Priit Lööper, 2016
- Maddison, Angus. *The World Economy: A Millennial Perspective*. OECD, Pariis, 2001
- Mainla, Enn, Arnold Vaiksaar. *Aheldatud mäng okupeeritud Eestis. Eesti spordimuseumi VIII teadusliku konverentsi materjalid*. Eesti Spordimuseum, Tartu, 1994, 2–9
- Niidassoo, Külli. Keskkomitee aparadi struktuuriskeemid. Tarvel, Enn (koostaja ja toimetaja). *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991*. Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus, Tallinn, 2002, 255–263
- Maksimov, Valeri. *Võrkpalli lugemik. Eesti võrkpall 1919–2008*. Tallinn, 2009
- McDougall, Alan. Eulogy to Theft. Berliner FC Dynamo, East German Football, and the End of Communism. Edelman, Robert, Christopher Young (eds). *The Whole World was Watching*. Stanford University Press, Stanford, 2020, 113–125
- Mellor, Gavin. The Janus-faced Sport: English Football, community and the Legacy of the „Third Way.“ – *Soccer & Society*, Vol 8, No 3, 2008, 313–324

- „Mitmesuguseid kuuldusi liigub...”. Teateid olukorra kohta Eestis 1943–1945. XLVII – *Akadeemia* nr 8, 2015, 1519–1535
- Murray, Bill. *The World's Game. A History of Soccer*. University of Illinois Press, Urbana/Chicago, 1998
- Pajupuu, Hille. *Kuidas kohaneda võõras kultuuris. Teine trükk*. Tiits, Mai (toim.). Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, 2001
- Pinnegar, S., & Daynes, J. G. Locating narrative inquiry historically: The-matics in the turn to narrative. Clandinin D. J. (ed). *Handbook of narrative inquiry: Mapping a methodology*. Thousands Oaks, CA Sage, 2007, 3–34
- Pärl Lõhmus, Maarja. Kultuurianalüüs ja kriitiline uurimine kui meetod. *Kultuur ja analüüs. Artikleid kultuuriuurimisest*. Tartu Ülikooli Kirjastus, 1998
- Riordan, James. *Sport in Soviet Society*. Cambridge University Press. Cambridge/London/New York/New Rochelle/Melbourne/Sydney, 1980 [esmatrükk 1977]
- Riordan, James. The impact of communism on sport. Riordan, James, Arnd Krüger (eds). *The International Politics of Sport in the Twentieth Century*. E & FN Spon. Taylor & Francis Group, London/New York, 1999, 48–66
- Raun, Toivo U. *Estonia and the Estonians*. Hoover Institution Press. Stanford University, Stanford, California, 1987
- Rubenis, Mikelis (koostaja). *Latvijas Futbola Vesture*. SIA Apgads Jana seta, 2000
- Saar, E. Jalgpallihooaja puhul. – *Kehakultuur* nr 13/14, 1945, 365
- Saar, Elmar. *Jalgpall*. Pedagoogiline Kirjandus, Tallinn, 1949
- Sanden, Einar. *Tormi käest Tulemaale*. Olion, Tallinn, 2004
- Saulis, Vytautas, Gediminas Kalinauskas. *Lietuvos futbolas 1922–1997*. Diemedžio leidykla, Vilnius, 1997
- Schwede, Indrek. Eesti juhtum: kuidas rahva lemmikust sai vihatud vaenlase põlatud mäng. – *Jalka*, märts, 2010, 43–49
- Schwede, Indrek. Igor Netto – eestlasest Euroopa meister ja olümpiavõitja. – *Jalka* nr 3, 2012, 41–47; *Jalka* nr 4, 2012, 50–55
- Schwede, Indrek. Iiri ja Briti lipud Šotimaa meistrivõistlustel! Mis toimub? – *Jalka* nr 5, 2018, 18–22
- Schwede, Indrek. Jalgpallimängu kujunemine ja tema roll Aafrika dekoloniseerimises. – *Akadeemia* nr 8, 2012, 1386–1424
- Schwede, Indrek. Jalgpall kui kasutamata vastupanurelv annekteeritud Eestis. *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2016*. Tartu, 2017, 108–124
- Schwede, Indrek. Jalgpall okupatsiooni öös. – *Jalka*, nr 12, 2010, 37–39; *Jalka* nr 1, 2011, 55–59
- Schwede, Indrek. Jalgpalli populaarsus Eesti Vabariigi spordielus 1920–40. – *Ajalooline Ajakiri*, 3/4, 2019, 331–363
- Schwede, Indrek. The identity of an Estonian: we don't play dirty games such as football and we are proud of it. *Soccer & Society*, Vol 22, No 3, 181–201. (<https://doi.org/10.1080/14660970.2020.1767603>.)
- Schwede, Indrek. Viktor Mets: Vene ajal tehtud töö ei läinud luhta. – *Jalka* nr 3, 2014, 48–51
- Schwede, Indrek. Viktor Mets õppis lugema tänu jalgpallile. – *Jalka* nr 2, 2008, 17
- Schwede, Indrek. *Väike jalgpallipiibel*. K-Kirjastus, 2001
- Shneidman, Norman N. *The Soviet Road to Olympus*. Roudledge & Kegan Paul Ltd, London, 1979

- Scott, Erik R. Soccer Artistry and the Secret Police. Georgian Football in the Multi-ethnic Soviet Empire. Edelman, Robert, Christopher Young (eds). *The Whole World Was Watching*. Stanford University Press, Stanford, 2020, 85–98
- Smuul, Juhan. Jäine raamat. Jaapani meri, detsember. Eesti Raamat, Tallinn, 1965
- Szymanski, Stefan, Andrew Zimbalist. National Pastime. *How Americans Play Baseball and the Rest of the World Plays Soccer*. Brookings Institution Press, Washington, 2005
- Stankovic, Peter. Sport, nationalism and shifting meanings of soccer in Slovenia. – *European Journal of Cultural Studies*, Vol 7 (2), 2004, 237–253
- Starc, Gregor. Two sides of the same coin: skiing and football in the Slovenian nation-building process. – *Kinesiologia Slovenica*, 11 (2), 2005, 64–88
- Zeller, Manfred. *Sport and Society in the Soviet Union. The Politics of Football after Stalin*. I. B. Tauris, London/New York, 2018
- Zubkova, Jelena. Probleemne tsoon: Balti vabariikide sovetiseerimise iseärasused sõja-järgsel ajal. Tannberg, Tõnu (koostaja). *Eesti NSV aastatel 1940–1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*. Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2007, 184–206
- Tannberg, Tõnu. Nõukogude Eesti 1940–1953: Uuele režiimile vundamendi rajamise aastad. Tannberg, Tõnu (koostaja). *Eesti NSV aastatel 1940–1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*. Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2007, 5–12
- Teemägi, Erlend. Mõöda ajarada. Tuulik, Ülo (koostaja). *Eesti kergejõustiku kolmveerandsada*. Eesti Raamat, Tallinn, 1984, 6–40
- Tiit, Ene. Eesti rahvastik ja selle probleemid. – *Akadeemia* nr 8, 1993, 1654–1679
- Tiit, Ene. Eesti rahvastik ja selle probleemid. – *Akadeemia* nr 10, 1993, 2112–2132
- Ulman, Jaak, Jaan Jürine, Ants Põldoja, Maarja Värvi. *Eesti tennis 100*. Best Press OÜ, Tallinn, 2013
- Unger, Juhan. Eesti raha, Moskva juhtimine. Vaiksaar, Arnold (koostaja ja toimetaja). *Eesti Spordiajaloo Seltsi II teadusliku konverentsi Sport Eestis 1940–1991 materjalid. Eesti Spordimuuseumi ja Eesti Spordiajaloo Seltsi toimetised*, Tartu, 1999, 55–60
- Unger, Juhan. *NSV Liidu kehakultuuri ja spordi ajalugu (1917–1986)*. Unger, Juhan (koostaja). Eesti NSV Riiklik Kehakultuuri- ja Spordikomitee, E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogiline Instituut, Tallinn, 1987
- Vaher, Vaapo. *Jalgpall hingede öös*. Pegasus, 2010
- Vahre, Lauri 2005. Kultuur ja olme. Vahre, Sulev (peatoimetaja). *Eesti ajalugu VI*. Ilmamaa, Tartu, 2005, 118–134
- Vaiksaar, Arnold. Rahvusliku spordiresultaadi dünaamikast. Vaiksaar, Arnold (koostaja ja toimetaja). *Eesti Spordiajaloo Seltsi II teadusliku konverentsi Sport Eestis 1940–1991 materjalid. Eesti Spordimuuseumi ja Eesti Spordiajaloo Seltsi toimetised*, Tartu, 1999, 6–39
- Varju, Peep. Eesti inimkaotused kolme okupatsiooniga aastail 1940–1991. Haud, Jaak, Anto Raukas, Vello Salo, Varju, Peep (toim.). *Eesti Okupatsioonikahjud ja Inimkaotused*. Valge Raamat, Tallinn, 2018, 9–66
- Vedru, Johannes. *Nõukogulik spordipoliitika Eesti NSV-s stalinismist sula-ajani*. Magistritöö. Juhendaja Tõnu Tannberg. Tartu Ülikool, 2016
- Õun, Voldemar. *Uus evangeelium*. Eesti Päevaleht/Akadeemia, 2009 [esmatrükk Eesti Kirjanike Kooperatiiv 1953]

- Градинари, Ирина. “Я” и “мы” на зеленом квадрате. Футбол и советская коллективность в художественных фильмах сталинской эпохи. Зуков, Дирк, Марина Дмитриева, Штефан Краузе, Кристиан Любке (составители). *“Вратарь, не суйся за штрафную”*. Футбол в культуре и истории восточной Европы. Новое литературное обозрение, Москва, 2018, 255–279
- Прозуменщиков, М. Ю. *Большой спорт и большая политика*. РОССПЕН. Москва, 2004
- “Спартак” Москва “Динамо”. *Великое противостояние*. Москва, 2006
- Томилина, Н. Г., М. Ю. Прозуменщиков (под редакцией), И. В. Казарина, Т. Ю. Конова, М. Ю. Прозуменщиков (составители). *Игра миллионов под партийным контролем. Советский футбол по документам ЦК КПСС*. Международный фонд „Демократия“, Москва, 2017

Teatmeteosed/albumid/statistikatrükised

- Eesti arvudes 1989. aastal. Lühike statistika kogumik*. Eesti Riiklik Statistikaamet. Tallinn 1990
- Eesti Entsüklopeedia 11 Eesti üld. Tallinn*. Raukas, Anto (teaduslik peatoimetaja). Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2002
- Eesti ja maailm. XX sajandi kroonika. II osa 1940–1961*. Aasma, Kristin, Allan Kasesalu (toimetajad-koostajad). Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2004
- Eesti kehakultuuri aastaraamatud 1927–1940
- Eesti meistrid 1920–1999*. Mandre, Juhan, Rein Järva (koostajad). Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, 2003
- Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja sotsialistliku ülesehituse riikliku keskarhiivi arhiivifondide lühiteatmik. II osa. Nõukogude perioodi fondid*. Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuv Arhiivide Peavalitsus. Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja sotsialistliku ülesehituse riiklik keskarhiiv, Tallinn, 1981
- Eesti rahvastik rahvaloenduse andmetel I*. Eesti Statistikaamet, Tallinn, 1995
- Eesti spordi aastaraamat 1940–1949*. Järva, Rein, Juhan Maidlo, Erlend Teemägi (koostajad). Eesti Spordiajaloo Selts 2006
- Eesti Spordi Aastaraamat 1950–1955*. Järva, Rein, Juhan Maidlo, Erlend Teemägi (koostajad). Eesti Spordiajaloo Selts, 2008
- Eesti spordi biograafiline leksikon. 3., täiendatud ja parandatud trükk*. Spordikoolituse ja Teabe Sihtasutus. Eesti Entsüklopeediakirjastus. Tallinn 2011
- Eesti sport läbi aegade*. Inreko Press, Tallinn 1996
- Kaheksaklassilise kooli ja keskkooli programmid 1963/64. õppeaastaks. Kehaline kasvatus. V–XI klass*. Eesti NSV Haridusministeerium. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1963
- Kaheksaklassilise kooli ja keskkooli programmid 1966/67. õppeaastaks. Kehaline kasvatus. V–XI klass*. Eesti NSV Haridusministeerium. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1966
- Kaheksaklassilise kooli ja keskkooli programmid 1968/69. õppeaastaks. Kehaline kasvatus. IV–XI klass*. Eesti NSV Haridusministeerium. Kirjastus Valgus, Tallinn, 1968
- Kehakultuurlase aastaraamatud 1950, 1951, 1952–1965
- Kehakultuurlase käsiraamatud 1948, 1951
- Kehaline kasvatus I–IV klassi õpilastele*. RK Pedagoogiline Kirjandus, Tallinn, 1948
- Kehaline kasvatus mittetäielike (seitsmeaastaste) keskkoolide ja keskkoolide V–VII klassi õpilastele*. RK Pedagoogiline Kirjandus, Tallinn, 1948

- Kehaline kasvatus keskkooli VIII–X klassi õpilastele.* RK Pedagoogiline Kirjandus, Tallinn, 1948
- Keskkooli programmid 1955/1956. õppeaastaks. Kehakultuur I–XI klass.* Eesti NSV Haridusministeerium. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1955.
- Keskkooli programmid 1956/1957. õppeaastaks. Kehakultuur I–XI klass.* Eesti NSV Haridusministeerium. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1956
- Keskkooli programmid 1958/59. õppeaastaks. Kehaline kasvatus I–XI klass.* Eesti NSV Haridusministeerium. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1958
- Keskkooli programmid 1961/62. õppeaastaks. Kehaline kasvatus V–XI klass.* Eesti NSV Haridusministeerium. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1961
- Olümpiamängud. Entsüklopeediline teatmeteos. Teine täiendatud trükk.* Tallinn, Valgus, 1981
- Olümpiamängude ajalugu II, suvemängud 1920–1944.* Kuningas, Tiit, Tiit Lääne (koostajad). Maalehe raamat, 2005
- Olümpiamängude ajalugu III, suvemängud 1948–1964.* Kuningas, Tiit, Tiit Lääne (koostajad). Maalehe raamat, 2006
- Olümpiamängude ajalugu IV, suvemängud 1968–1980.* Kuningas, Tiit, Tiit Lääne (koostajad). Maalehe raamat, 2007
- Riigiarhiivi teatmik. II osa. 1940–1997.* Uuet, Liivi (koostaja). Kirjastus Eesti Ajaloarhiiv, Tartu, 2001
- Sporti aastaraamat 1983.* Maidlo, Juhan (üldkoostaja). Eesti Raamat, Tallinn, 1987
- Üleliiduline ühtne spordiklassifikatsioon 1969–1972.* Eesti Raamat, Tallinn, 1970

Perioodika

<i>Edasi</i>	1948–1990
<i>Eesti Spordileht</i>	1920–1940
<i>Eesti Sõna</i>	1941–1944
<i>Esmaspäev</i>	1922, 1932
<i>Hommikuleht</i>	1993
<i>Jalka</i>	2011
<i>Kaja</i>	1922, 1925, 1930
<i>Kehakultuur</i>	1940, 1944–1990
<i>Kommunist</i>	1940
<i>Linna Teataja</i>	1941
<i>LP (Eesti Päevalehe nädalalõpulisa)</i>	2013
<i>Maa Sõna</i>	1944
<i>Noorte Hääl</i>	1940, 1944–1990
<i>Postimees</i>	1913, 1920–1922, 1925, 1930, 1939, 1941–1944, 1946–1949
<i>Päevaleht</i>	1920–1940, 1990–1993
<i>Pärnu Päevaleht</i>	1940
<i>Rahva Hääl</i>	1940, 1944–1993
<i>Rahvaleht</i>	1928, 1932, 1939
<i>Rahva Sõna</i>	1927
<i>Sirp</i>	2018
<i>Spordileht</i>	1958–1993
<i>Spordileht (Eesti Päevalehe nr 281 vahel ilmunud lisaleht)</i>	2005
<i>Uudisleht</i>	1930

<i>Uus Eesti</i>	1937–1939
<i>Vaba Maa</i>	1921, 1922, 1925, 1930, 1935
<i>Virumaa Teataja</i>	1939–1940
<i>Õhtuleht</i>	1944–1992, 2012
<i>Советский Спорт</i>	1947–1948, 1950, 1952–1953, 1968–1969, 1975, 1990
<i>Физическая Культура в Школе</i>	1967, 1972–1973

Poolstruktureeritud intervjuud

Dubrovski, Vladimir	04.10.2007
Jeret, Heino	08.08.2009
Karits, Henn	27.04.2007
Kullam, Ilmar	08.05.2007
Koik, Lembit	novembris 2010
Kolga, Sven	15.08.2012, e-maili teel 17.07.2013
Kuuse, Lembitu	13.07.2008
Krull, Georg	oktoobris 2007
Merirand, Mati	19.07.2010
Piir, Uno	14.05.2009
Rõtova, Merike	23.01.2012
Sisask, Heino	04.06.2007
Šein, Eduard	16.12.2010
Tiido, Vello-Marcelli	02.11.2007
Ubakivi, Roman	mais 2009
Uibo, Taivo	oktoobris 2007
Unger, Juhan	25.04.2007
Vahtre, Lauri	15.11.2010
Väljas, Vaino	01.10.2007
Üksvärav, Raoul	30.11.2007

Memuaarid

- Alatšatšjan, Armenak. *Mitte ainult korvpallist*. Eesti Raamat, Tallinn, 1970
- Kross, Jaan. *Kallid kaasteelised II*. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, 2008
- Lockhart, Robert Bruce. *Giants Cast Long Shadows*. Putnam, 42 Great Russell Street, London, 1960
- Tambek, Elmar. *Tõus ja mõõn. Mälestusi kodumaalt*. Esimene raamat. Olion, Tallinn, 1992 [esmatrükk Ortoprint, Toronto 1964]
- Sild, Arvu. *Jalgpalliga läbi elu*. Käsmu 2013–2014
- Uibo, Taivo. *Vabadustahtega KGB vastu. Mälestused*. Hea lugu, 2016
- Vaska, Lauri. *Neljakümnenda must suvi ja sealt edasi*. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, 2008

Käsikirjad

- Saar, Elmar. Eesti jalgpalli saamise loost kuni 1940/41. a. Eesti Spordi- ja olümpiamuseum F4-1/200c, [Dateerimata]
- Saar, Elmar. Jalgpalliselts "Estonia." Eesti Spordi- ja olümpiamuseum F4-1/203, [Dateerimata]

Andmekogud internetis

<http://www.archivesportaleurope.net/ead-display/-/ead/pl/aicode/EE-RA/type/fa/id/ERA.R-30>

Must, Andres. Bundestag vs Klinsmann – kes juhib koondist? – *Postimees* 7.03.2006 –

<http://www.postimees.ee/1531697/bundestag-vs-klinsmann-kes-juhib-koondist>

<https://www.spordiregister.ee>

Muu

Järva, Rein. Korvpallistatistika

Eugen Below. Võrkpallistatistika (Mati Koorepi valduses)

SUMMARY

The Position of Football in Estonia and the Causes of Its Marginalization in the Period of Soviet Annexation

Sport has been a means for many a repressed people to support their capability to struggle against injustice. Sport affords a people to achieve a victory over the enemy against whose military, cultural and economical capabilities there are no resources. Sport is also important for mighty states and peoples. Alan Tomlinson, a historian, has written that states can achieve a complete self-expression in two ways: in war and in sport. Sport heroes often embody the aspirations of the whole people and the state.

Within the framework of sport in general, a special place belongs to football considered unanimously the most popular sport in the world by researchers. An opinion that 'a broader national characterization' finds expression in football is generally accepted. Football helps to shape the national image adding new narratives to it but at the same time creating social connections and relationships, collective identity and a sense of belonging. According to George Hare football helps to 'forge links between people who had no cultural or social identities other than the fact of belonging to a certain urban space'. Through history masses of people on the tribunes have given to football an opportunity to consolidate the public and to create a feeling of solidarity. Interest towards football is great in all layers of population: that popular game penetrates the society both vertically and horizontally. According to a popular saying everybody from kings to beggars can find something in football. Dave Russell, British historian, has noted that on the football field 'rough' and 'respectable' cultures have become mixed and on the tribunes middle class mingles with the working people. The empirical research of sociologist Oliver Fürtjes show that in the 1950s upper and middle class were more interested in football than working class and data about both Germany and England show that in proportion to the number of population, upper and middle class have not been poorly represented among the football public.

In the Soviet Union, football was also the most popular sport; the state, however, preferred the olympic sports with lesser public as success in these sports promoted the Soviet Union internationally. Developing individual sports fields also had military aims – training the Soviet citizens' physical capability. The course of a football game and the mood of the football public were unpredictable and as such, uncomfortable for the state wishing to control everything. The smoking, drinking and verbally indiscriminate football public did not suit the exemplary image of a socialist state. For these reasons the traditional olympic sports fields got unproportionally wide attention in the media, although the public heroes mostly grew up from the football fields. The playing conditions of other ball games, such as basketball and ice hockey were poor, especially in the decades right after World War II and the lack of bigger sports halls restricted

the number of public. The distribution of those sports was also uneven in the state and shaded mostly by football.

In Estonia, football started to spread during the first decade of the 20th century. Between the two world wars football was the most popular sport in independent Estonia: football was a sport with the biggest number of sportsmen, public and media reflection and the wealthiest sports association in Estonia.

After the annexation of Estonia, success in the olympic sports became also primary for the local sports leaders. Federations lost their independence and the right to use their own profit. That affected football very hard as here the public and the profits were the biggest. The present thesis brings out several aspects of the degeneration of football in Estonia: the disability of the football federation, the lack of coaches, referees, football fields and equipment. Those aspects also started to have a role among the young in their choice of the sport field. Compared with other fields of sport, football was unpopular in classes both in the Department of Physical Education of the University of Tartu and in high schools. The position of football was weak all over southern Estonia.

Even after being annexed by the Soviet Union, top games of football brought more than 10,000 spectators to the tribunes. As the level of the players did not make it possible to compete for high places and there was no access to the international football, the interest of the public in football began to decrease. In 1960 the premier league of the Soviet Union was reformed and the team of the Estonian SSR got a position in the premier league for two years. That should have helped to increase the interest of the football public and motivate the sports leaders to develop the sport. However, both the results and the reputation of football decreased. In 1969 Estonia desisted from participating in the Soviet Union championship. Such voluntary isolation lasted for 14 years. Giving up participating in the Soviet Union football championships like Estonia did was exceptional in the 15 'republics'.

There are states in the world where football is not the first sport but very few states and regions where football has lost its former first position. One of such states is Estonia. It is the more noteworthy as there are many examples in the world where football has supported a people or a region to stand against oppression. Nevertheless Estonia left that potential unused. The present dissertation examines the reasons why football became marginalized in Estonia annexed by the Soviet Union, why Estonians became estranged from it and repudiated the sport. Why did the image of football change: the beloved sport suddenly became a game of the detested conqueror? Why did Estonians begin to identify themselves as a people not playing football?

The dissertation seeks answers to the following questions.

- How did the Soviet sports politics, oriented to success at the Olympic games, affect the development of Estonian football?
- What were the possibilities to achieve success for Estonian football within the Soviet internal competition where success was what meant access to the international sports arena?

- What were the Estonian football leaders' possibilities to make decisions and lead football life in a centralised sports system?
- What was the role of the Estonian Communist Party in control of all Estonian spheres of life, in directing sports life?
- How did the explosive growth of new sports after World War II affect the position of football?
- Which ball games did the Estonian school programme of physical education prefer and how many schoolboys could have been driven away from football by the new social environment of the game?
- Could the development of football in Estonia be manipulated from Moscow in the fear of national meetings and demonstrations?

The dissertation also raises a question an answer to which must be found in another study: 1) why did Estonians in addition to football also retreat from other widely popular contact sports like ice hockey and boxing which were similarly the favourites of the local Russians; 2) did such distancing away have any relation to an unwillingness (or fear) of a closer physical contact with the conquerors?

The thesis comprises four chapters. The first chapter is an overview of the position of football as a field of sport in Estonia before the outbreak of the Second World War. The second chapter introduces the birth of sport life in the Soviet Union in order to understand the sports system the annexed Estonia joined and why sports fields were divided into public and olympic fields in the Soviet Union. The third chapter describes the degeneration of football in 1945–1968 bringing forth the reasons that caused the degeneration. The fourth chapter analyses the reasons why the sports leaders decided to relinquish the Estonian representative team at the championship of the Soviet Union and shows how abandoning professional football reduced the field officially onto a sport field of the fourth category. That chapter discusses the receding of Estonians from the sports fields preferred by the increasing Russian population in Estonia and compares it with the spatial distancing and encapsulation of the Estonians in the public space.

The main source of the dissertation was periodicals. The press was strongly censored and ideologized in the Soviet Union but the sport press was a kind of exception: it was not easy to fake the results. Ideological rhetoric was used in the case of international failure as here the honour of the communist empire was at stake. There was more criticism in the case of domestic competitions and the questions in the competence of republics. Information published in the press was often contradictory: editorials praised the Soviet sport system and its high scientific and technological level and stressed the use Estonia got from it; in some critical articles, however, a detailed analysis of a sport together with the statistics was given which as a rule were otherwise inaccessible to the public and which demonstrated the real situation. Criticism in the soviet press was almost always true as it had passed the communist censoring and everyone who

presented an untrue description or false statistics could be seen as a malevolent ideological enemy who might expect sanctions. I have also used archive materials as a source, interviews with the former sports leaders, coaches and football players. In principal questions the gathered information has been overlapping and thus trustworthy.

In carrying out the research I have generally used the qualitative method. Narrative, argumentation, source criticism and hermeneutical approach had a significant place. I have used the comparative method in relation to Latvia and Lithuania sharing the political fate with Estonia. Neither of them abandoned football. At the same time Slovenia incorporated into the socialist Yugoslavia did the same for the same reasons as Estonia. I used the qualitative method to prove that football was the most reflected sport in the press in independent Estonia. For that I performed content analysis of the two biggest dailies of the state (*Päevaleht* and *Vaba Maa*, both published in Tallinn) and the biggest South Estonian daily (*Postimees*). The years analyzed were 1921, 1925, 1930, 1935 and 1939 (in 1939 I analyzed the daily *Uus Eesti* which replaced *Vaba Maa* closed down in 1938).

I reached the following conclusions in my dissertation:

1. The work of the sports leaders was estimated according to the results and the results came from individual sports with fewer sportsmen demanding smaller resources.
2. Estonia had no hope of being successful in that most mass scale sport and that is why the resources were redistributed in Estonia.
3. In other sports success came quicker as these were not so popular in the Soviet Union either among the public or among sportsmen.
4. The organisational management of football disintegrated.
5. The loss of independence and life behind the iron curtain meant inevitable decay for Estonian football with its too small human resource as the direct connection with the world level (World and European qualification games), club games abroad, and access of footballers to the noted professional clubs.
6. Many Estonians who had played football in their youth now went in for other sports as the social environment was unacceptable to them (lots of alcohol, no interest in higher education).
7. Football had not become a part of the identity of Estonians'.

In addition to all that eight more reasons changing the prestige of different sports in Estonia played an important role and that in turn had an influence on the marginalization of football.

1. The explosive appearance of new sports after World War II took many potential sportsmen from the traditional sports.
2. State financing of sport meant that apartment could train despite of their financial situation even in sports where All-Union competition was not so tight and success came quicker.

3. The sport classification in the Soviet Union was unfavourable to football – in basketball and volleyball much less popular both among sportsmen and the public getting sport ranks was simpler.
4. Even an access to the All-Union top (the Soviet team) didn't mean world class automatically in football like it mainly did in the case of other sports.
5. The climate and the poor state of the training bases in a situation where the conditions of other sports were improving, basketball and volleyball becoming mostly winter sports played in indoor halls and affecting the choices in the classes of physical education in schools.
6. Football disappeared from the university curricula and that meant a decrease of the new generations of coaches.
7. Football didn't support socializing as the elite didn't watch the games.
8. Estonians backed away from contact sports preferred by the local Russians (football, ice hockey, boxing – in the latter case Estonians had been internationally successful. This introvert backing away and avoiding contact with the local Russians who didn't speak a word of Estonian took place in the whole society.

The latter reason should be more deeply investigated. In the same way, it should be studied what is the connection of people's individualism and collectivism with success or failure in football. In the case of the marginalized Estonian football a greater role might have been played by the fact that there was no broad-based working class in Estonia which would have kept up football after the annexation. Between the two world wars, Estonia was an agrarian country with a relatively scarce industry. After World War II tens of thousands workers were brought to the country who also brought with them a love towards football. For an All-Union success, the love of football of the migrants was not enough as it was not supported by the sport system of the Estonian SSR and the small human resource. Dependence of the development of football on industrialisation and the proportion of the working class among the population is a theme needing certainly further investigation.

LISAD

Lisa 1. Eesti NSV spordi juhtorgani nimetused

Annekteeritud Eestis kandis spordi juhtorgan kuut erinevat nime.

1940–1953	Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu (1946. aastast Ministrite Nõukogu) juures asuv Kehakultuuri- ja Spordikomitee.
1953–1954	Eesti NSV Tervishoiuministeeriumi Kehakultuuri- ja Spordivalitsus.
1954–1959	Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuv Kehakultuuri- ja Spordikomitee.
1959	Eesti NSV Spordiühingute ja Organisatsioonide Liidu Organiseerimisbüroo.
1959–1968	Eesti NSV Spordiühingute ja Organisatsioonide Liidu Nõukogu. ⁹⁵⁹
1968–1987	Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuv Kehakultuuri- ja Spordikomitee.
1987–1989	Eesti NSV Riiklik Kehakultuuri- ja Spordikomitee.
1989–1991	Eesti NSV Riiklik Spordiamet. ⁹⁶⁰

Lisa 2. Eesti NSV jalgpalli juhtorgani nimetused

Annekteeritud Eestis kandis jalgpalli juhtorgan mitut nime, mis on kajastuse leidnud selle juhtorgani koosolekute protokollides. Vahemikus 1948 kuni 1950 on protokollides ajalises järjekorras kirjas jalgpalli-jäähokisektsioon, jalgpalli-jäämängude sektsioon, jalgpalli-jäähokisektsioon ja jalgpalli-jäämängude sektsioon. Kas need eriilmelised nimetused kajastasid jalgpalli juhtorgani ametlikku nimevahetust, on raske öelda. 1951. aastal tuleb käiku nimetus jalgpallisektsioon. Esimest korda nägin nimekuju Eesti NSV Jalgpalliföderatsioon 1961. aasta protokollides. Millal toimus nimemuutus, ei tea. 1988. aasta 3. detsembril taasasutati Eesti Jalgpalliliit (just sellise nimekujuga).

---

⁹⁵⁹ *Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja sotsialistliku ülesehituse riikliku keskarhiivi arhiivifondide lühiteatmik. II osa. Nõukogude perioodi fondid.* Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuv Arhiivide Peavalitsus. Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja sotsialistliku ülesehituse riiklik keskarhiiv, Tallinn, 1981, 217–218.

⁹⁶⁰ <http://www.archivesportaleurope.net/ead-display/-/ead/pl/aicode/EE-RA/type/fa/id/ERA.R-30>.

TABELID

Tabel 1. Eesti klubide ja meeskondade rahvusvahelised mängud 1921–1939⁹⁶¹

Aasta	Eestis peetud mängud	Välismaal peetud mängud	Kokku
1921	10	7	17
1922	21	13	34*
1923	30	17	47
1924	15	4	19
1925	13	14	27
1926	26	16	42
1927	33	15	48
1928	32	9	41
1929	22	13	35
1930	18	8	26
1931	28	9	37
1932	18	20	38
1933	12	17	29
1934	14	7	21
1935	22	7	29
1936	27	7	34
1937	34	17	51
1938	17	18	35
1939	14	11	25

* *Vaba Maa* andmetel pidasid Eesti seltsid vähemalt 39 rahvusvahelist mängu („Jalgpalli võistluste statistika“. *Vaba Maa* nr 60, 15.03.1923, 9).

Tabel näitab Eesti klubide (või mitme klubi põhjal koostatud meeskonna) mängude arvu välisriigi klubi, linna, koondise, B koondise või mõne organisatsiooniga ning peamiselt Tallinna sadamas peatunud mereväelaste või meremeestega. Nende aastate jooksul mängiti Soome, Rootsi, Läti, Leedu, Poola, Saksamaa, Venemaa, Tšehhoslovakkia, Austria, Ungari, Prantsusmaa, Hispaania, Taani, Norra ja Bulgaaria klubide ning Inglise, Prantsuse, Rootsi, Taani, Itaalia ja Hollandi laevade meeskondadega. Välja on jäetud linnade, politsei, kaitseväge, raudteelaste, ajalehtede, üliõpilaste ja teiste mittesportlike organisatsioonide rahvusvahelised mängud. Toodud arvud toetuvad peamiselt üleriigilisele ajakirjandusele ning Kehakultuuri aastaraamatutele ega ole kindlasti lõplikult, sest osa väiksemate linnade rahvusvahelisi tulemusi võis kajastada kohalik press ja osa tulemusi võis ajakirjanduses jääda kajastamata. Statistika väljatoomise eesmärk on näidata jalgpallijalgpallielu intensiivsust Eestis.

⁹⁶¹ Eesti kehakultuuri aastaraamatud 1927–1930, 1932–1933; ülejäänud andmed olen erinevatest perioodikaväljaannetest ja trükistest kogunud ise.

Tabel 2. Eesti esindusmeeskonnad NSV Liidu meistrivõistlustel 1946–1968

Selgitusi tabeli juurde. NSV Liidu meistrivõistluste liigade nimetused muutusid aastate jooksul mitu korda. Parema arusaamise huvides tähistab KL kõrgliigat ehk meistriliigat, mis on kõrgeim liiga. I L tähistab I liigat ehk tugevuselt teist liigat. Tärn näitab, et sel aastal koosnes antud liiga mitmest tsoonist, mis tähendab, et saavutatud koht näitab üksnes oma tsoonis saavutatud kohta. Märgitud aastate jooksul koosnes NSV Liidu tugevuselt teine liiga regionaalsel baasil mitmest eri tsoonist (kõige enam kümnest tsoonist). Aastatel 1950–1951 mängiti ühes tsoonis ning aastatel 1952–1953 ja 1964–1965 kahes tsoonis, kuid eraldi turniiril selgitati üldjärjestus. Aastatel 1960 ja 1961 mängiti kahes tsoonis ka kõrgliigas, kus järelturniiril selgitati samuti välja kõik kohad üldarvestuses.

Aasta	Meeskond	Liiga	Koht
1946	Tallinna Dünamo	I L	5*
1947	Tallinna Kalev	I L	11*
1948	Tallinna Kalev	I L	7*
	Tallinna Dünamo	I L	15*
1949	Tallinna Kalev	I L	12*
1950	Tallinna Kalev	I L	12
1951	Tallinna Kalev	I L	14
1952	Tallinna Kalev	I L	15
1953	Tallinna Kalev	I L	20
1954	Tallinna Kalev	I L	11*
1955	Tallinna Dünamo	I L	16*
1956	Tallinna Dünamo	I L	11*
1957	Tallinna Dünamo	I L	6*
1958	Tallinna Dünamo	I L	7*
1959	Tallinna Dünamo	I L	8*
1960	Tallinna Kalev	KL	19
	Tallinna Dünamo	I L	16*
1961	Tallinna Kalev	KL	22
	BLTSK	I L	12*
1962	Tallinna Kalev	I L	9*
	Kopli Dünamo	I L	17*
1963	Tallinna Dünamo	I L	5*
1964	Tallinna Dünamo	I L	23
1965	Tallinna Dünamo	I L	31
1966	Tallinna Dünamo	I L	17*
1967	Tallinna Dünamo	I L	20*
1968	Tallinna Dünamo	I L	20*

Tabel 3. Eesti NSV Kergejõustikusektsiooni (föderatsiooni) esimehed 1944–1968⁹⁶²

1944–1945	Aadu Tarmak (alates 1944 Moskvast Kalevi orgbüroo ja kesknõukogu esimehe asetäitja)
1947–1948	Arnold Kress (aastani 1944 Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimees)
1948–1951	Oskar Kirret (ENSV Tööstusprobleemide Instituudi direktor)
1952–1957	Erich Int (EKP Keskkomitees, Baltika direktor)
1957–1959	Anton Jürisson (Tallinna Õpetajate Instituudi kehalise kasvatuse kateedri juhataja)
1959–1960	Vaino Väljas (ELKNÜ Keskkomitee I sekretär)
1961–1964	Boris Tolbast (ENSV Ülemnõukogu sekretär)
1964–1979	Uno Ausmees (EPA õppejõud)

ENSV Käsipallisektsiooni esimehed⁹⁶³

1940–1941	Artemi Alterman (Eesti Spordi Keskliidu juhatuse liige)
1945–1947	Alfred Zimmermann (Jahu- ja Leivatööstuse Trusti juhataja asetäitja, alates oktoobrist 1945 Teraviljakombinaadi direktor)
1947–1948	Boris Kumm (Eesti NSV riikliku julgeoleku minister)

Eesti NSV Korvpallisektsiooni esimehed

1948–1950	Aleksander Illi (Rahva Hääle sõjalise osakonna juhataja, alates juulist 1948 informatsiooniosakonna juhataja)
1950–1951	Joann Lõssov (tegev mängija, NSV Liidu koondislane, Eesti NSV Rahu- komitee liige, aastast 1951 NSV Liidu Olümpiakomitee liige)
1951–1953	Feodor Prussakov (pole teada, millega Prussakov neil aastatel tegeles, aga umbes sel ajal oli ta Eesti Raudtee Spordiklubi ja Tallinna lastestaadioni juhataja)
1953–1955	Harald Pannel (Kehakultuuri vastutav toimetaja)
1955–1957	Viktor Kutševski (Tallinnaasi juhataja)
1957–1973	Raoul Viies (töötas Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete arendamise Ühingu, aastatel 1961–1971 selle esimehena)

Eesti NSV Võrkpalliföderatsiooni esimehed⁹⁶⁴

1948–1952	Eugen Below (ajakirjanik)
1952–1953	Arnold Trummer (tegev mängija, Eesti meeskonna kapten, Noorte Hääle vastutava sekretäri asetäitja)
1953–1957	Olaf Feliks Merioja (Kehakultuuri vastutav sekretär, alates 1956 Eesti teelvisiooni toimetaja)
1957–1959	Arnold Trummer (tegev mängija, Eesti meeskonna kapten, Noorte Hääle vastutava sekretäri asetäitja)

---

⁹⁶² Teemägi, Erlend. *Mööda ajarahda*. Tuulik, Ülo (koostaja). Eesti kergejõustiku kolmveerandsada. Eesti Raamat, Tallinn, 1984, 154.

⁹⁶³ Käsipalli- ja korvpallisektsiooni esimeeste osas on toetunud Rein Järva statistikale.

⁹⁶⁴ Toetunud on endise mängija, ajakirjaniku ja statistiku Eugeni Belowi andmetele, mis mõne isiku osas lahknevad *Eesti Spordi Biograafilises Leksikonis* olevatest ilmselgelt valedest andmetest.

1959–1983 Raimund Penu (juhtiv komsomolitöötaja, 1961–1962 Noorte Hääle toimetaja asetäitja, 1963–1970 EPK Tallinna Linnakomitee ideoloogiaosakonna instruktor, osakonnajuhtaja asetäitja ja osakonnajuhataja, 1970–1972 EKP Tallinna Keskrajooni Komitee sekretär, 1972–1982 Riikliku Raadio- ja Televisioonikomitee esimehe asetäitja ja esimees ning Eesti Televisiooni direktor, 1982–1988 Eesti NSV Kinokomitee esimees)

Tabel 4. Eesti NSV sportlaste ja treenerite aanimetused. Spordiala nime taga on NSV Liidu teenelise meistersportlaste, NSV Liidu teeneliste treenerite ja suurmeistrite ehk rahvusvahelise klassi meistersportlaste arv.⁹⁶⁵

Aerutamine			9
Allveesport	1	1	21
Automodelism	1		3
Autosport	2		19
Iluvõimlemine			1
Jahilaskmine		1	9
Jalgrattasport	3	2	25
Jääpurjetamine	3		10
Judo			1
Kergejõustik	6	6	31
Kiiruisutamine	1	1	1
Korvpall	7	3	8
Laskesuusatamine	1	1	4
Laskmine	1	2	20
Luatennis			3
Maadlus	3	2	6
Male	1		1
Moodne viievõistlus		1	1
Motosport		2	15
Mudellaevasport			1
Mudellend			1
Orienteerumine			1
Poks		1	1
Purilend			4
Purjetamine	2		23
Raadiosport			3
Ratsutamine			3
Riistvõimlemine			3
Sambo			1
Sportakrobaatika			1
Suusakahevõistlus			3
Suusatamine			4
Sõudmine	1	1	9
Tennis	1	1	4
Tõstmine	1		4
Ujumine	1	2	3
Veemotosport			2
Vehklemine	1	1	8
Vibulaskmine			11
Võrkpall	1	1	3

⁹⁶⁵ Eesti sport läbi aegade, 182, 184–186.

ELULOOKIRJELDUS

Nimi: Indrek Schwede
Sünniaeg: 16. august 1962 Tallinnas
Telefon: +372 50 14406
E-post: intuschwede@gmail.com

Hariduskäik

2010–2021 Tartu Ülikool, doktoriõpe, ajalugu
1982–1989 Tartu Riiklik Ülikool, ajakirjandus
1977–1980 Tallinna 10. keskkool

Teenistuskäik

2019– Vabakutseline
2007–2019 Jalka, peatoimetaja
2003–2006 Sporditäht, peatoimetaja
2001–2002 Suhtekorraldusfirma Rull&Rumm 2001–2002 tegevdirektor
1998–2001 Pühapäevaleht/Eesti Päevaleht Pluss 1998–2001 peatoimetaja
1992–1998 Sporditäht, peatoimetaja
1987–1992 Noorte Hää/Päevaleht, korrespondent
1984 Õhtuleht, korresponde
1983 Edasi, korrespondent
1981–1982 Säde, korrespondent

Ühiskondlikud ametid

2008– Rahvusvahelise Jalgpalliajaloo- ja statistikaliidu (IFFHS) Eesti esindaja
2006–2012 Eesti Olümpiakomitee Esindajatekogu liige
2005–2012 Eesti Curlinguliidu president
1995– Eesti Jalgpalliajakirjanike Klubi asutajaliige

Raamatud

2018 Joel Lindpere: “Mina otsustan mängel!”. Paha poiss, kes ei puudunud kunagi trennist (kaasautor Joel Lindperele)
2014 Mart Poom. Minu lugu (kaasautor Mart Poomile)
2001 Väike jalgpalli piibel. Eesti vutiajaloo pöördepunktid
2006 Torino 2006. XX taliolümpiamängud (koostaja)
2004 Ateena 2004. XXVIII suveolümpiamängud (peatoimetaja)
1996 Atlanta 1996. XXVI suveolümpiamängud (koostaja)
1994 XVII taliolümpiamängud. Lillehammer 1994 (koostaja)

Peamised uurimissuunad

Eesti ja maailma jalgpalliajalugu. Jalgpalli ja identiteediga seotud küsimused eelkõige rahvuslikust ja riiklikust vaatenurgast.

Doktoriväitekirjaga seotud publikatsioonid

Schwede, Indrek. The identity of an Estonian: we don't play dirty games such as football and we are proud of it. *Soccer & Society*, Vol 22, No 3, 181–201. (<https://doi.org/10.1080/14660970.2020.1767603>.)

Schwede, Indrek. Jalgpalli populaarsus Eesti Vabariigi spordielus 1920–40. *Ajalooline Ajakiri*, 3/4, 2019, 331–363

Schwede, Indrek. Jalgpall kui kasutamata vastupanurelv annekteeritud Eestis. *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2016*. Tartu, 2017, 108–124

CURRICULUM VITAE

Name: Indrek Schwede
Date of Birth: August 16, 1961
Phone: +372 50 14406
E-mail: intuschwede@gmail.com

Education

2010–2021 University of Tartu, PhD (history)
1982–1989 University of Tartu, (journalism)
1977–1980 Tallinn Secondary School No 10

Career

2019– Freelancer
2007–2019 Jalka (football magazine), editor-in-chief
2003–2006 Sporditäht (sport magazine), editor-in-chief
2001–2002 Rull&Rumm (public relations), executive director
1998–2001 Pühapäevaleht/Eesti Päevaleht Pluss (weekend newspaper)
editor-in-chief
1992–1998 Sporditäht (sport magazine), editor-in-chief
1987–1992 Noorte Hää/Päevaleht (daily newspaper), reporter
1984 Õhtuleht, (daily newspaper), reporter
1983 Edasi, (daily newspaper), reporter
1981–1982 Säde (pioneer newspaper), reporter

Other community activities

2008– The Estonian member of the International Federation of Football
History & Statistics
2006–2012 The member of the Board of Representatives of the Estonian
Olympic Committee
2005–2012 The President of the Estonian Curling Association
1995– The Founding member of the Estonian Football Writers Club

Books

2018 Joel Lindpere: “Mina otsustan mängel!”. Paha poiss, kes ei puudunud
kunagi trennist [“I Decide the Games!” Bad boy who never missed a
practice. An autobiography, co-author to Joel Lindpere]
2014 Mart Poom. Minu lugu [Mart Poom. My Story. An autobiography, co-
author to Mart Poom]
2001 Väike jalgpalliibiibel. Eesti vutiajaloo pöördepunktid [The Little Foot-
ball Bible. Turning Points in the History of the Estonian Football]
2006 Torino 2006. XX taliolümpiamängud [Torino 2006. XX Winter Olym-
pics], editor

- 2004 Ateena 2004. XXVIII suveolümpiamängud [Athens 2004. XXVIII Summer Olympics], editor
- 1996 Atlanta 1996. XXVI suveolümpiamängud [Atlanta 1996. XXVI Summer Olympics], editor
- 1994 XVII taliolümpiamängud. Lillehammer 1994 [XVII Winter Olympics. Lillehammer 1994], editor

Main research interest

History of Estonian and world football. National identities and football.

Publications connected to the thesis

- Schwede, Indrek. The identity of an Estonian: we don't play dirty games such as football and we are proud of it. *Soccer & Society*, Vol 22, No 3, 181–201. (<https://doi.org/10.1080/14660970.2020.1767603>.)
- Schwede, Indrek. Jalgpalli populaarsus Eesti Vabariigi spordielus 1920–40. [The popularity of Football in the Sporting Life of the Republic of Estonia in 1920–1940]. *Ajalooline Ajakiri*, 3/4, 2019, 331–363
- Schwede, Indrek. Jalgpall kui kasutamata vastupanurelv annekteeritud Eestis. [Football as an Unused Resistance Weapon in Annexed Estonia]. *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2016*. Tartu, 2017, 108–124

DISSERTATIONES HISTORIAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

1. **Olaf-Mihkel Klaassen.** Eesti Vabariigi konsulaarpoliitika Aasias ja Aafrikas 1918–1940. Tartu, 1991.
2. **Jüri Linnus.** Maakäsitöölised Eestis 16. sajandist kuni 19. sajandini. Tartu, 1991.
3. **Vahur Made.** Eesti ja rahvasteliit. Tartu, 1999.
4. **Martin Hallik.** Tartu ülikooli õppejõudude ja kasvandike osast humanitaar-orientalistikas (1802–1940). Tartu, 2001.
5. **Anti Selart.** Liivimaa ja Vene 13. sajandil. Uurimus poliitilisest ajaloost. Tartu, 2002.
6. **Aldur Vunk.** Ristisõjad ja palverännakud Eestis 12.–16. sajandil. Uurimus nende iseloomust ja alatuüpidest. Tartu, 2003.
7. **Andres Andresen.** Luterlik territoriaalkirik Eestimaal 1710–1832. Riigivõimu mõju kirikuvalitsemisele, -institutsioonidele ja -õigusele. Tartu, 2004.
8. **Katri Raik.** Eesti- ja Liivimaa kroonikakirjutuse kõrgaeg 16. sajandi teisel poolel ja 17. sajandi alul. Tartu, 2004.
9. **Aigi Rahi-Tamm.** Teise maailmasõja järgsed massirepressioonid Eestis: allikad ja uurimisseis. Tartu, 2004.
10. **Anu Raudsepp.** Ajaloo õpetamise korraldus Eesti NSV eesti õppekeelega üldhariduskoolides 1944–1985. Tartu, 2005.
11. **Lea Leppik.** Tartu ülikooli teenistujate sotsiaalne mobiilsus 1802–1918. Tartu, 2006.
12. **Karin Hiiemaa.** Aafrika retseptioon eestikeelses trükisõnas (kuni 1917). Tartu, 2006.
13. **Людмила Дубьева.** Историческая наука в Тартуском университете в конце XIX – начале XX вв. Тарту, 2006.
14. **Sirje Tamul.** Eraalgatuslikest stipendiumidest Tartu Ülikoolis 1802–1918. Tartu, 2007.
15. **Marten Seppel.** Näljaabi Liivi- ja Eestimaal 17. sajandist 19. sajandi alguseni. Tartu, 2008.
16. **Mati Kröönström.** Eesti sõjaväe juhtivkoosseis Vabadussõjas 1918–1920. Tartu, 2008.
17. **Märt Läänemets.** *Gaḍāavyūha-sūtra* kui ajalooallikas. Tartu, 2009.
18. **Epi Tohvri.** Valgustusideede mõju Tartu arhitektuurikultuurile 19. sajandi alguses. Tartu, 2009.
19. **Indrek Paavle.** Kohaliku halduse sovetiseerimine Eestis 1940–1950. Tartu, 2009.
20. **Aivar Põldvee.** Bengt Gottfried Forselius ja rahvahariduse lätted Eesti- ja Liivimaal. Tartu, 2010.

21. **Vladimir Sazonov.** Die Königstitel und -epitheta in Assyrien, im Hethiterreich und in Nordsyrien (*Ugarit, Emar, Karkemiš*) in der mittellassyrischen Zeit: Strukturelle Gemeinsamkeiten, Unterschiede und gegenseitige Beeinflussung. Tartu, 2010.
22. **Andres Seene.** Eesti sõjaväe ohvitseride ettevalmistamise süsteemi kujunemine ja areng 1919–1940. Tartu, 2011.
23. **Piret Õunapuu.** Eesti rahva muuseumi loomine ja väljakujunemine. Tartu, 2011.
24. **Ilmar Rootsi.** Hunt ja inimene: suhted Eestis XVIII sajandi keskpaigast XIX sajandi lõpuni. Tartu, 2011, 282 lk.
25. **Kaja Kumer-Haukanõmm.** Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste problemaatika aastatel 1945–1952 Eesti pagulaste näitel. Tartu, 2012, 202 lk.
26. **Meelis Maripuu.** Omavalitsuseta omavalitsused Halduskorraldus Eestis Saksa okupatsiooni ajal 1941–1944. Tartu, 2012, 332 lk.
27. **Kaarel Vanamõlder.** Kommunikatsiooniväli Rootsi Läänemere-provintsid 17. sajandi lõpul – Revalsche Post-Zeitung varauusaegse informatsioonikandjana. Tartu, 2012, 221 lk.
28. **Laine Randjärv.** Loovisiksuse roll Eesti laulupeoliikumises aastatel 1940–1980. Tuudur Vettiku ja Roland Laasmäe epistolaarse pärandi põhjal. Tartu, 2013, 305 lk.
29. **Meelis Saueauk.** Nõukogude julgeolekuorganite ja Eestimaa Kommunistliku Partei koostöö Eesti sovetiseerimisel aastatel 1944–1953. Tartu, 2013, 355 lk.
30. **Ivo Juurvee.** Riigisaladuse kaitse Eesti Vabariigis 1918–1940. Tartu, 2013, 282 lk.
31. **Mari Nõmmela.** Stiiliajaloolise ja marksistliku käsitluse konflikt Voldemar Vaga kunstiajalookirjutuses 20. sajandi II poolel. Tartu, 2013, 213 lk.
32. **Kristi Kukk.** Väikerahvuste ajalookäsitluste genees ja narratiivid: Eesti võrdluses teiste Põhjala ja Baltikumi mittedominantsete rahvustega 19. sajandist kuni Teise maailmasõjani. Tartu, 2013, 180 lk.
33. **Helen Rohtmets-Aasa.** Eesti Vabariigi sisserändepoliitika aastatel 1920–1923. Tartu, 2014, 166 lk.
34. **Olev Liivik.** Eesti NSV Ministrite Nõukogu institutsionaalne areng ja kaadrid 1940–1953. Tartu, 2014, 349 lk.
35. **Reigo Lokk.** Sepistades natsiooni: taasiseseisvunud Eesti etnoliitilised konfliktid. Tartu, 2015, 465 lk.
36. **Tõnis Tatar.** Kolmas tee Eesti NSV kunstis: avangardi ja võimumeelsuse vahel. Tartu, 2015, 295 lk.
37. **Madis Maasing.** The Role of the Bishops in the Livonian Political System (in the First Half of the 16th Century). Tartu, 2016, 318 p.
38. **Liisi Esse.** Eesti sõdurid Esimeses maailmasõjas: sõjakogemus ja selle sõjajärgne tähendus. Tartu, 2016, 210 lk.
39. **Tarvo Kärberg.** Digital Preservation of Knowledge – a theoretical-practical research at the National Archives of Estonia. Tartu, 2016, 183 p.

40. **Algo Rämmer.** Haritlased ja Balti kultuurikoostöö 1920.–1930. aastatel. Tartu, 2016, 203 lk.
41. **Kristjan Luts.** Eestlastest ajateenijad ja ohvitserid Nõukogude Liidu relvajõududes 1956–1991. Tartu, 2017, 246 lk.
42. **Mihkel Mäesalu.** Liivimaa ja Püha Rooma keisririik 1199–1486. Tartu, 2017, 363 lk.
43. **Karl Stern.** Mittetariifsete kaubandusmeetmete rakendamine 1930. aastatel Eesti Vabariigi näitel. Tartu, 2017, 182 lk.
44. **Janet Laidla.** Ajalookirjutust mõjutanud tegurid varauusaegsel Eesti-, Liivi- ja Kuramaal. Tartu, 2017, 311 lk.
45. **Mari-Leen Tammela.** Isikulooline perspektiiv Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloos 1920–1940. Tartu, 2017, 417 lk.
46. **Kadi Polli.** Valgustuskunst. Balti kunstiharrastusest ja joonistuspraktikatest 18. ja 19. sajandi vahetusel. Tartu, 2019, 369 lk.
47. **Hannes Vinnal.** Turusidemed. Kaubandus, kommunikatsioon ja lõimumine Lääne- ja Põhjamere regioonis, c. 1730–1830. Tartu, 2019, 190 lk.
48. **Holger Rajavee.** Moodsa kunstnik-geeniuse idee süünd ja kujunemine Prantsuse ja Briti traditsioonide põhjal 17.–18. sajandil ning selle refleksioonid 20. sajandil. Tartu, 2019, 164 lk.
49. **Feliks Gornischeff.** Venemaa suhted Preisimaaga Napoleoni sõdade ajal baltisaksa päritolu diplomaatide tegevuse näitel aastatel 1806–1812. Tartu, 2020, 225 lk.
50. **Kerttu Palginõmm.** Pracht und Luxus zwischen Brügge und Reval: das Retabel des Marienaltares der Bruderschaft der Revaler Schwarzenhäupter des Meisters der Legende der Hl. Lucia. Tartu, 2020, 304 s.
51. **Ago Raudsepp.** Pääsemine ja häving Demokraatia mõju Soome ja Eesti julgeolekule aastatel 1918–1948. Tartu, 2020, 552 lk.